T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Sanatları ve Tarihi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

SAHABENİN İSLAM'I TEBLİĞ FAALİYETLERİ (MISIR BÖLGESİ)

İsmail KAYA
13936305

Danışman
Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

Diyarbakır 2018

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Sanatları ve Tarihi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

SAHABENİN İSLAM'I TEBLİĞ FAALİYETLERİ (MISIR BÖLGESİ)

İsmail KAYA
13936305

Danışman
Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

Diyarbakır 2018

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum ‘’Sahabenin İslam'ı Tebliğ Faaliyetleri (Mısır Bölgesi)’’ adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin … yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

10/05/2018

İsmail KAYA

KABUL VE ONAY

İsmail KAYA tarafından hazırlanan ’Sahabenin İslam'ı Tebliğ Faaliyetleri (Mısır Bölgesi) adındaki çalışma, 10/05/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından İslam Sanatları ve Tarihi Anabilim Dalında **DOKTORA TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

Prof. Dr. Metin BOZAN

Prof. Dr. Kasım ŞULUL

Doç. Dr. Oktay BOZAN

Doç.Dr. Mehmet AKBAŞ

ÖNSÖZ

İslam dini de diğer ilahi dinler gibi yeryüzünün dört bir tarafına kendisine bağlanan fedakar insanların gayretleri sonucu yayılmıştır. Hz. Peygamber (sas) dönemi ile başlayarak değişik bölgelere dağılan sahâbîler gittikleri her yere İslam'ın birer davetçi olarak gitmişlerdir. Fetihlerle birlikte değişik bölgelere dağılan ashâb bir yandan İslam'ın hakimiyetinin sağlanması için gayret ederken diğer taraftan da insanlara İslam'ı tebliğde bulunmuşlardır. Sahabenin bu üstün gayretleri neticesinde Suriye, Irak ve Mısır gibi fethedilen bölgelerde İslam dini kısa sürede yayılmış ve bölge halkları tarfından kabul edilerek buralar kalıcı olarak İslam yurdu haline gelmişlerdir

Ülkemizde Mısır bölgesinin fethedilmesi ile ilgili çalışmalar mevcutsa da bu çalışmalarda Mısır'a yerleşen ve bölgenin İslamlaşma sürecine en büyük katkıları olan Sahâbîlere değinilmediğini gördük. Bu yüzden yaptığımız bu çalışmada Mısır'a yerleşerek İslam'ı tebliğ etmiş olan Sahâbîleri araştırıp tespit etmeye çalıştık.

Yaptığımız bu çalışmada Mısır'a fetihlerle birlikte gelip yerleşen sahabe neslinin burada İslam'ın öğretilmesi ve yayılmasındaki rolünü tespit ettik. Yeni fethedilen bu topraklara yerleşmiş olan sahabe neslinin İslam'ı yayma, öğretme ve örnek yaşayışlarıyla bunu insanlara gösterme amacıyla ortaya koydukları davranışları araştırdık.

Hz. Peygamber'in (sas) ashâbı fetihlerle birlikte Mısır'a yerleşerek insanlara İslam dinini tebliğ ve öğretmeye çalışmışlardır. Onlar bir taraftan yeni Müslüman olmuş ve İslam dini hakkında pek bilgisi olmayan insanlara dinlerini öğretirken diğer taraftan bölgenin gayrimüslim halkına İslam dinini tebliğ edip onları davet etmişlerdir.

Araştırmamız giriş kısmı ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Mısır'ın coğrafi olarak sınırları ve en önemli yerleşim merkezlerini ele aldıktan sonra İslam öncesi Mısır'ı ana hatlarıyla tanıtmaya çalıştık. Arapların, Mısır topraklarını fethetmeden önce bölge ile olan münasebetlerini arzettik. Mısır topraklarını fethedenlerin Sahâbiler olduğu için Sahâbilik kavramının kökeni ve önemine değindik.

Çalışmamızın birinci bölümde Mısır'ın fethini araştırıp inceledik. sahâbilerin Amr b. el-As komutasında Mısır fetihlerine başlamalarına değinerek yapılan savaşlar, fethedilen yerler ve savaş ve fetihler neticesinde bölge halkı ile yapılan anlaşmalar hakkında bilgi vermeye çalıştık. Bölgede kısa bir zaman diliminde gerçekleştirilen fetihleri özetleyerek bir değerlendirmede bulunduk.

İkinci bölümde sahabenin Mısr bölgesine gelip yerleşme merhalesi üzerinde durduk. Mısır'a gelip yerleşen ve burada valilik, komutanlık yapanları, âmillik ve kadılık görevlerinde bulunanları, bunlar içerisinde orada bulunan halka İslam'ı öğretmek için bölgeye yerleşen sahâbîleri, buraya sadece fetihler gayesiyle gelenleri, burada şehid düşenleri, ziyaret maksadıyla gelenleri ve bölgede bir müddet kalanları tanıtmaya çalıştık.

Çalışmamızın üçüncü bölümde ise sahabenin Mısır'da yaşadığı hayatı ve Mısır toplumu üzerindeki tesirlerini ele aldık. İbadetleri ve zühd hayatları, Kur'an'la meşgul olmaları, cihad anlayışları, cihadı sevmeleri ve şehit olma arzularını geniş bir şekilde ele almaya çaba gösterdik. Onların hayatlarında mescidin fonksiyonu ve mescid ortamındaki faaliyetlerini araştırdık. Bölgede takva, zühd ve ibadete teşvik hususunda söyledikleri sözleri tespit edilip değerlendirdik.

Yine bu bölümde sahâbilerin yaşadıkları toplumla uyum sağlamaları, topluma yön vermeleri, idarecilerle ilişkileri, onlara yaptıkları nasihatleri, çevrelerinde halkalar kurmuş olan insanları yetiştirmeleri, kendilerine gösterilen saygı ve teveccühleri ve gittikleri her ortamda Hz. Peygamber'den duyduklarını ve öğrendiklerini aktarmak için göstermiş oldukları gayretleri irdeledik. Aynı şekilde çalışmamızın bu son kısmında ashâbın, zimmilerin haklarını korunması, onlarla iyi geçinmek hususundaki hassasiyetlerini ele aldık. Ashâbın, gayrimüslim halkla

ilişkileri, İslam'a ve Müslümanlara ısınmalarını sağlamaları ve bölgede gerçekleşen ihtidâ hareketlerini inceledik. Bir yandan İslam'ın yayılması ve İslam dininin bütün yönleri ile tebliğ edilip hayata geçirilmesi için sarf edilen gayretlere değinirken diğer yandan sahabenin Mısır'ı fethettikten sonra bölgenin gelişmesi ve ilerlemesi için yapmış oldukları imar faaliyetleri ele aldık.

Bu münasebetle gerek araştırma konusunun seçimi, gerekse yürütülmesi aşamasında, bilgi, tecrübe, tenkit ve tavsiyelerinden istifade ettiğim danışmanım Prof. Dr. Abdurrahman ACAR, araştırma aşamasında yardımlarını esirgemeyen ve beni sürekli olarak motive edip yönlendiren hocalarım Doç. Dr. Mehmet AKBAŞ, Doç. Dr. Oktay BOZAN, Prof. Dr. Metin BOZAN ve Prof. Dr. Kasım ŞULUL'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse Onun vefatından sonra sahabe-i kiram İslam'ı bütün insanlara tebliğ edip öğretmek gayesiyle Mısır dahil yeryüzünün değişik bölgelerine dağıldılar. Sahabe, bölgeye fetihlerle birlikte gelip yerleşen Müslümanlara İslam'ı öğretirken aynı zamanda bölgenin yerli halkı olan gayrimüslimlere de tebliğde bulundular.

Fetihlerle birlikte bölgeye gelen Sahâbîlerden yaklaşık 373 Sahabenin geldiğini tepit edebildik. Yaptığımız araştırmaya göre bu sahâbîler içerisinden 15'i bölgede vali ve komutan olarak görev yapmıştır. Bu sahâbîler arasında 4'ü kadı ve İslam'ı öğretme göreviyle bölgede vazifelendirilmişlerdir. Bu Sahâbîlerden 54'ü Mısır'ın değişik bölgelerine yerleşmişlerdir. 272 Sahâbî fetihlerle birlikte Mısır'a gelip fetihlerden sonra bölgeden ayrılmışlardır. Fetihlerden önce Mısır'a gerek ticaret olsun ve gerek se başka bir amaçla olsun ziyaret eden ve fetihler sonrasında Mısır'a gelen sahabeden 24 kişiyi tespit ettik. Ayrıca gerek fetihlerle birlikte bölgeye gelip yerleşen ve gerek te fetihlerden sonra bölgeye gelen hanım Sahâbilerden de 4 kişiyi tespit edebildik.

Sahâbîler bölgede eğitim-öğretim faaliyetleri gerçekleştirdiler. Bu konuda Amr b. el-As, Abdullah b. Amr b. el-As ve Ukbe b. Amir el-Cühenî gibi bölgeye yerleşmiş veya burada bir müddet kalmış olan Sahâbîler, tavır ve hareketleriyle çevrelerinde bulunan insanları etkilediler ve onlara örnek oldular. Bölgede İslam'ın öğretilmesi hususunda en çok mescitlerden yararlandılar. mescitlerde on binlerce talebe yetiştirmişlerdir.

Sahâbîler Müslüman halkla iç içe yaşarken diğer din mensuplarını unutmadılar. Hz. Peygamber'den öğrenmiş oldukları İslam dinini bölgedeki gayrimüslim halka da tebliğ ettiler. Bölgede yaşayan gayrimüslimlerin haklarının korunması konusunda büyük çaba gösterdiler. Kendilerinden gelen şikayetleri

dinlediler ve sorunları ile ilgilendiler. İslam hakimiyeti altında özgür ve huzurlu bir şekilde yaşamaları için büyük çaba gösterdiler.

Anahtar Kelimeler

Mısır, Sahabe, Amr b. As, Tebliğ, Cihat

ABSTRACT

After Noble Prophet's (PBUH) death, his companions spread to various regions of the world to declare Islam. Some of them resided in Egypt region. The companions that resided here declared Islam to inhabitants as well as they told Islam to the people freshly came here.

We were able to identify about 375 people from the Sahabas (companios of Prophet Mohammad (SAW)), who came to the region with the conquest. According to our research 15 of those Sahabas served as commanders and governors in the region. 4 of them were assigned in the region as kadı (judge) and with the task of teaching Islam. 54 of those Sahabas settled in various regions of Egypt. 272 Sahabas came to Egypt with the conquest and left the region after conquests. We saw that there were 24 Sahabas who came to Egypt after or before the conquests. We could also identify 4 women from the Sahabas, who either came to the region with the conquests or settled in the region after the conquest.

Sahabas carried out educational activities in the region. In this regard, Amr b. al-As, Abdullah b. Amr b. al-As and Ukbe b. Amir al-Juheni became prominent names .

The companions who resided to the region or stayed there for a time impressed people around themselves and became a model for them with their attitudes and manners. To teach Islam in the region, they used mosques at the most. They trained tens of thousands students in the mosques.

The companions didn't neglect ministers of other religions while they lived together with Muslim folks locked around themselves. Muslim rulers spent a great effort to protect the rights of non-muslims. Rulers listened their complaints, showed

a great interest to their problems and behaved sensitively to build a peaceful atmosphere for them.

Keywords

Egypt. Sahabe, Amr b. As, Manifesto, Jihad

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **IV**
ABSTRACT ..... **VI**
İÇİNDEKİLER ..... **VIII**
KISALTMALAR ..... **XIV**
GİRİŞ **1**
1. KLASİK KAYNAKLAR **1**
2. ÇAĞDAŞ ARAŞTIRMALAR **5**
3. İSLAM COĞRAFYACILARINA GÖRE MISIR BÖLGESİNİN SINIRLARI VE ÖNEMLİ YERLEŞİM MERKEZLERİ **8**
4. ANA HATLARIYLA İSLAM ÖNCESİNDE MISIR **10**
5. FETİHTEN ÖNCE ARAPLARIN MISIR'LA MÜNASEBETLERİ **13**
5.1. Cahiliye Döneminde Mısır'a Gelen Sahâbiler 14
5.2. Hz.Peygamber Döneminde Mısır ile Münasebetler 16
5.3. Kur'an-ı Kerim'de Mısır 20
5.4. Hz. Peygamber'in Hadislerinde Mısır 23
5.5. Hz. Ebû Bekir Döneminde Mısır ile Münasebetler 23
6. SAHABENİN TANIMI **23**
6.1. Kur'an-ı Kerimde Sahabe 26
6.2. Hz. Peygamber'in Hadislerinde Sahabe 29

BİRİNCİ BÖLÜM

MISIR'IN FETHİ

1.1. MISIR FETHİNİN GEREKÇELERİ **31**
1.2. ARİŞ VE FERMA'NIN FETHİ **34**
1.3. BÜLBEYS'İN FETHİ **36**
1.4. ÜMMÜ DÜNEYN'İN FETHİ **40**
1.5. AYNU'Ş-ŞEMS SAVAŞI **41**

1.6. BABİLON'UNFETHİ 42
1.7. BABİLON ANLAŞMASI 45
1.8. İSKENDERİYE'NİN KUŞATILMASI VE FETHİ 47
1.9. İSKENDERİYE ANLAŞMASI 49
1.10. İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN YAKILMASI MESELESİ 52
1.11. FEYYÛM'UN FETHİ 54
1.12. İSKENDERİYE'NİN İKİNCİ FETHİ 55
1.13. BERKA, ZEVÎLE VE TRABLUSGARB'IN FETHİ 56
1.14. MISIR'IN FETİHİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME 60

İKİNCİ BÖLÜM

MISIR'DA SAHABELER

2.1. MISIR'DA VALİ, AMİL VE KOMUTAN OLARAK GÖREV YAPAN SAHABELER 69
2.1.1. Amr b. Âs 69
2.1.2. Zübeyr b. el- Avvâm 71
2.1.3. Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh 73
2.1.4. Muhammed b. Ebû Huzeyfe 74
2.1.5. Abdullah b. Huzafe 75
2.1.6. Harice b. Huzafe 76
2.1.7. Umeyr b. Vehb 76
2.1.8. Ukbe b. Amir 77
2.1.9. 'Ubâde b. Sâmit 78
2.1.10. Kays b. Sa'd 79
2.1.11. Muhammed b. Ebû Bekir 83
2.1.12. Mesleme b. Muhalled 84
2.1.13. Said b. Yezid 84
2.1.14. Utbe b. Ebi Süfyan 85
2.1.15. Muaviye b. Hudeyc 85
2.2. MISIR'DA KADILIK VE EĞİTİM İŞİYLE GÖREVLENDİRİLENLER . 86
2.2.1. Kays b. Ebî'l-Âs 89
2.2.2. Osman b. Kays 90
2.2.3. Es-Saib b. Hişam 90

2.2.4. Harice b. Huzafe 90
2.3. MISIR'A YERLEŞEN SAHÂBÎLER 91
2.3.1. Abdullah b. Amr b. el-As 91
2.3.2. Mahmiye b. Cez b. Abduyağûs 93
2.3.3. Abdullah b. el-Hâris b. Cez 93
2.3.4. Nübeyh b. Suâb el-Mehrî 94
2.3.5. Alkame b. Rimse el-Belevî 94
2.3.6. Ebû Zem'a el-Belevî 94
2.3.7. Ebû Hirâş es-Sülemî 95
2.3.8. Ebû Basra el-Gıfârî 95
2.3.9. Basrâ b. Ebû Basrâ 95
2.3.10. Humeyl b. Basrâ b. Ebû Basrâ el-Gıfârî 96
2.3.11. Ebû Bürde 96
2.3.12. Abdullah b. Sa'd 96
2.3.13. Hareşe b. el-Hâris 96
2.3.14. Cünâde el-Ezdî: 97
2.3.15. Ebû Sa'd el-Hayr el-Enmârî 97
2.3.16. Mu'âz b. Enes el-Cühenî 97
2.3.17. Ebü'l-Yakzân 98
2.3.18. Ziyâd b. el-Hâris 98
2.3.19. Surrâk b. Esed el-Cühenî 98
2.3.20. Sender Ebû Abdullah 99
2.3.21. Ebû Fâtıma el-Ezdî 100
2.3.22. Şerik b. Sümeyye el-Ğutayfî 100
2.3.23. Ebû Cum'a 101
2.3.24. Ebû Su'ad 101
2.3.25. Abdurrahman b. Udeys el-Belevî 101
2.3.26. Ebü'ş-Şemûs el-Belevî 102
2.3.27. Malik b. İ'tahiye b. Harb el-Kindî 102
2.3.28. Mâlik b. Hübeyre b. Halid el-Kindî 102
2.3.29. Müstevrid b. Selame b. Amr el-Fihrî 103
2.3.30. Müstevrid b. Şeddâd 103

2.3.31. Ğarfe b. el-Haris el-Kindî 103
2.3.32. Ruveyfi' b. Sâbit 104
2.3.33. Süfyân b. Vehb el-Havlânî 104
2.3.34. Süfyân b. Hani' b. Cübeyr 104
2.3.35. Deylem b. Hevşe' el-Cîşânî 105
2.3.36. Ebû Sevr el-Fehmî 105
2.3.37. Ebû Rimse el-Belevî 105
2.3.38. Ebû Remdâ' el-Belevî 106
2.3.39. Ebû Musa Mâlik b. Ubâde el-Ğâfikî 106
2.3.40. Ukbe b. Kudeym 106
2.3.41. El-Haris b. Habib b. Huzeyme 107
2.3.42. Eymen b. Hureym 107
2.3.43. Ziyâd el-Ğifârî 107
2.3.44. Cebele b. Amr el-Ensârî 107
2.3.45. el-Ekder b. Hemmam 108
2.3.46. Bırh b. Uskur 108
2.3.47. Züheyr b. Kays el-Belevî 108
2.3.48. Kureyb b. Ebrehe 109
2.3.49. Ka'b b. Âsım el-Eşa'rî 109
2.3.50. Ka'b b. Adî b. Hanzale 109
2.3.51. Ka'b b. Yesar Dinne 109
2.3.52. Muhacir Mevla Ümmü Seleme 110
2.3.53. Hubeyb b. Muğfil 110
2.3.54. Ebû Dubeys el-Cühenî 110
2.4. FETİHLERDEN SONRA MISIR'DAN AYRILAN SAHABELER 110
2. 5. HAKLARINDA BİLGİ BULUNMAYAN SAHABELER 129
2.6.FETİHLERİN TAMAMLANMASINDAN SONRA MISIR'A GELEN SAHABELER 137
2. 7. MISIR'A GELEN HANIM SAHÂBÎLER 146
2.7.1. Ümmü Abdullah bint Nubeyh b. el-Haccac 146
2.7.2. Ümmü Zer 147
2.7.3. Fadile el-Ensariyye 147

2.7.4. Sevde bint Ebî Dubeys 147

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MISIR'DA SAHABE FAALİYETLERİ

3.1. İSLAM'IN İLK DAVETÇİLERİ OLARAK SAHÂBÎLER 149

3.1.1 Kur'an-ı Kerim'i Öğrenme ve Öğretmeye Verdikleri Önem 153

3.1.2. Cihada Önem Vermeleri 155

3.2. İBADET HAYATLARI 164

3.2.1. Zühd Hayatları ve Bu Yöndeki Teşvikleri 164

3.2.1.1. 'Amr b. el-'Âs'ın Zühd ve Takvası 165

3.2.1.2. Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs'ın Zühd veTakvası 168

3.2.1.3. Kays b. Sa'd b. 'Ubâde'in Zühd ve Takvası 170

3.2.1.4. Ebû Zer el-Ğifarî'nin Zühd ve Takvası 172

3.2.1.5. 'Ubâde b. Sâmit'in Zühd ve Takvası 174

3.2.1.6. Ebû Derdâ'nın Zühd ve Takvası 176

3.3. MESCİT ORTAMINDAKİ HAYATLARI 177

3.3.1. Mescitler İnşa etmeye Önem Vermeleri 177

3.3.2.Mısır'da Sahabe Döneminde Yapılan Cuma Camileri Ve Mescidler 178

3.3.3. Mescitlerdeki Görevleri 181

3.3.3.1. İmamlık Yapmaları 181

3.3.3.2. Mescitlerlerde İlmi Faaliyetlerde Bulunmaları 183

3.3.3.2.1. Mescitlerde Ders Vermeleri 183

3.3.3.3. Yaptıkları Konuşmalar 196

3.3.3.4. Batıl İnanışları Berteraf Etmeleri 202

3.4. TOPLUMLA İLİŞKİLER 203

3.4.1. İdarecilerle İlişkileri 204

3.4.1.1. İdarecilere Yaptıkları İkaz ve Eleştiriler 204

3.4.1.1.1. Hz. Ömer'in Bu Hususta Faaliyetleri 204

3.4.1.1.2. Bazı Sahâbîlerin İdarecileri İkaz ve Eleştirileri 212

3.5.MÜSLÜMANLARIN MISIR'DA GAYRİMÜSLİMLERLE MÜNASEBETLERİ 215

3.5.1. Gayrimüslimlerle İlişkileri 215

3.5.2. Gayrimüslim Vatandaşların Hukukunun Korunmasındaki Hassasiyetleri 225

3.5.3. Gayrimüslimler Üzerinde Bıraktıkları İntiba 229
3.6. BAYINDIRLIK VE İMAR FAALİYETLERİ 235
3.6.1. Yeni Şehirlerin Kurulması 236
3. 6.2. Fustat Şehrinin Kurulması: 236
3.6.3. Cize 239
3.6.4. Fustat Şehir Pazarlarının Kurulması 239
3.6.5. Fustât Hamamları 240
3.6.3. Nil Kanalının (Halic-u Emiri'l-Mü'minîn) Açılması 240
SONUÇ 244
KAYNAKÇA 251

KISALTMALAR

AÛİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütü
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi
bk.	Bakınız
bl.	Bölüm
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DEÜSBE	Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütü
DÜSBE	Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütü
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
EÜSBE	Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütü
FÜSBE	Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütü
H.	Hicri
İA	İslam Ansiklopedisi
Krş	Karşılaştırınız
ks.	Kısım
MÜSBE	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütü
nşr.	Neşreden
OÜSBE	On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
s.	Sayfa
sad.	Sadeleştiren
SÜSBE	Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütü
SÜSBE	Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütü
sy.	Sayı
şrh.	Şerh
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
tik.	Ta'lik
trb.	Ta'rib
ts.	Târîhsiz
tsh.	tashih
UÛİFD	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
UÜSBF	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi
vd.	ve devamı

GİRİŞ

1. KLASİK KAYNAKLAR

1.1. Fütuh Kitapları

Bu çalışmada, Mısır'ın fethi hakkında önemli bilgiler veren ve ilk dönem İslam fetihlerini ele alan Belâzurî'nin (ö. 279/892), "Fütûhu'l-Büldan"[1] adlı eserinden önemli bir şekilde istifade edilmiştir.

1.2. Genel İslam Tarihi Kaynakları

Tabakat kitaplarının yanında diğer tarih kitaplarından olan Halife b. Hayyât'ın (240/854) Târîh'i, Ya'kûbi'nin[2] (ö. 284/897), "Târîh'i",[3] Taberî'nin (ö. 310/923), "Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk'u"[4] İbnü'l-Esir'in "el-Kâmil Fi't-Târîh'i"[5] İbn Kesir'in (ö. 774/1372), "el-Bidâye ve'n-Nihâye"si [6] yer aldı. Zehebî'nin "Târîhu'l-İslam ve Vefeyâtu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm"[7] gibi eserlerden de geniş bir şekilde istifade edilmiştir.

1.3. Sahabe Tabakâtı ve Mu'cemler

Yaptığımız araştırmada temel başucu kaynağımız olan ve konumuz hakkında bize en önemli malumatları veren eserlerin başında gelen İbn Sa'd'ın (ö. 230/844), et-Tabakâtü'l-kübra[8] adlı eseridir. İbn Sa'd'ın eseri, Hz. Peygamber, Sahabe ve tabiîn nesli hakkında en geniş bilgiyi veren kitapların başında gelmektedir. Sahabe'yi ve tabiîn'i tabakalara ayıran İbn Sa'd, Mısır'a gelen ve Mısır'a yerleşen Sahâbîler hakkında bir bölüm ayırmış ve bu bölümde bölgeye yerleşen 32 sahabe'nin hayatı

---

[1] Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belâzurî,**Fütûh**u'l-**büldân**, nşr. Ali Behçet, Kâhire 1901, (trc. Prof. Dr. Mustafa Fayda, Ankara Kültür Bakanlığı 2002.

[2] Halife b. Hayyât,**Târîh**, (çev. Abdulahlik Bakır) Bizim Büro Basım Evi, Ankara 2001.

[3] Ya'kûbî, Ahmed b. Ebû Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdıh,**Târîh,** I-II, Beyrut ts.

[4] Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir,**Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk,** I-XIII, nşr. Sıdkî Cemil el-Attar, Beyrut 1998.

[5] İbnü'l-Esir,**el-Kâmil fi't-Târîh,** I- IX,Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1986.

[6] İsmail b. Ömer b. Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** Dâru'l-Fikir, (Tahk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bekkai), Beyrut 1997.

[7] Zehebî,**Târîhu'l-İslam ve vefâyâtu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm,** I-LIII. (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Beyrut 1990.

[8] İbn Sa'd, Muhammed (230/845),**et-Tabakâtû'l-Kübrâ, Mektebetü'l-Hancı**, Kâhire 2001.

hakkında bilgiler vermiştir. İbn Sa'd, bu Sahâbîler'in Müslüman olmalarını ve İslam'ı seçtikten sonraki hayatlarını, ve rivayetleri hakkında bilgi vermektedir. İbn Sa'd, eserinde sahabenin önde gelenleri hakkında geniş bir şekilde bilgi vermekle beraber bazıları hakkında çok az denecek kadar bilgi vermektedir. İbn Sa'd hayatlarını verdiği Sahâbîlerden tespit ettiklerinin vefat tarihlerini de aktarmıştır.

İlk dönem tarihçilerinden olan Halife b. Hayyât'da (Ö.H.240/M.854) bu konuda eser yazanlardan birisidir. Hayyat, "Tabakât" adlı eserinde sahabeyi tabakalara ayırarak her bir Sahâbînin adını, künyesini ve nesebini verir. Aynı şekilde katıldıkları savaşları, almış oldukları görevleri ve Hz. Peygamber'den yaptıkları rivayetleri hakkında bilgiler verir. Halife b. Hayyat, kitabında "Hz. Peygamber'in ashâbından Mısır'a yerleşenler" adı altında bir başlık açarak 29 Sahâbî ismini zikretmektedir. Bununla birlikte fetihlerle birlikte Mısır'a gelen daha birçok sahabe hakkında da bilgiler içermektedir.[9] Hz. Peygamber'in ashâbından bölgelere yerleşenler hakkında bilgi veren eserlerden biri de İmam Müslim b. Haccac'ın *Tabâkât*'dır (ö.261/875). İmam Müslim, yazmış olduğu eserinde "Hz. Peygamber'in Ashâbından Mısır'a yerleşenler" başlığı altında 30 sahabe ismini zikretmekte ve onların hayatları hakkında bilgi vermektedir.[10]

Çalışmamız esnasından önemli ölçüde istifade ettiğimiz eserler arasında İbn Abdilber'in (ö. 463/1071), "el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb",[11] İbnü'l- Esîr'in (ö. 630/1236), "Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahabe",[12] ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) "el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahabe",[13] "Tehzibu't-Tehzib"[14] isimli eserleri gelmektedir. Bu eserlere müracaat edilerek hem İbn Sa'd'ın isimlerini vermiş olduğu sahâbîler hakkında daha geniş malumat elde edilmiş hem de bu eserde bulunmayan ancak Mısır'a gelmiş oldukları tespit edilen bazı Sahâbîler hakkında da bilgilere ulaşılmıştır.

---

[9] Halife b. Hayyât,**Tabakât**, (thk. Ekrem Ziya el-Ömeri), Bağdat 1966.
[10] Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî,**Tabakât,** I-II, nşr. Ebû Ubeyde b. Selman, Riyad 1991.
[11] İbnAbdilber**,** Ebû Ömer Yusuf b. Abdullahb. Muahammed,**Ma'rifeel-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2006.
[12]İbnü'l-Esîr, İzzüddinEbû'l-Hasen Ali b. Muhammed,**Üsdü 'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahabe,**DâruİbnHazm, Beyrut 2012.
[13] İbn Hacer**,** Şihabu'd-Din Ahmed b. Ali el- Askalanî, **el-İsâbe Fî Temyizi's-Sahabe**, I-XI, Dâru'l-fikir, Beyrut 2001.
[14] İbn Hacer, **Takribu't-tehzib,** Müessetü'r-Risale, Beyrut 2015.

Araştırmamız esnasında başvurup istifade ettiğimiz önemli biyografi kitaplarından bazıları da şunlardır: Ebû Nuaym el-İsfehânî'nin (ö. 430/1038), "Ma'rifetü's-Sahabe",[15] Zehebî'nin (ö. 748/1347), "Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ",[16] "Tecrîdu Esmâi's-Sahabe"[17] ve İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 579/1201), "Sıfâtu's-Safve"[18] eserleri de istifade ettiğimiz kitaplar arasındadır.

1.4. Şehir Tarihleri

Çalışmamızda istifade ettiğimiz eserler arasında ayrıca şehirleri ve bölgeleri tanıtan eserler de bulunmaktadır. Bu eserlerin başında kuşkusuz özellikle Dımaşk tarihini detaylı bir şekilde anlatan İbn Asâkir'in (ö. 571/1170), "Târîhu Medineti'd-Dımaşk'ı"[19] gelmektedir. Aynı zamanda kendisi de Dımaşk'lı bir âlim olan İbn Asâkir, her ne kadar eserini özelde Dımaşk genelde Suriye tarihi üzerine ele almış olsa da yaşamış olduğu hicri altıncı asrın ortalarına Hz. Peygamberin ashâbından ve daha sonraki nesillerde ön salmış şahsiyetlerin hayatları hakkında da çok önemli ve geniş bir şekilde malumat sunmaktadır.[20]

İbn Asâkir, eserinde hayatı hakkında malumat verdiği sahabeyi detaylı bir şekilde tanıtmaya çalışmıştır. Bu sahabenin kaldıkları yerleri, varsa Hz. Peygamberden aktarmış oldukları rivayetleri, Hz. Peygamber (s.a.) ile birlikte iştirak ettikleri savaşları, hayatlarında göstermiş oldukları kahramanlıkları, görevlerini, yapmış oldukları komutanlıkları hakkındaki rivayetleri, bulundukları yerlerdeki faaliyetleri ve vefat yerlerini ve tarihlerini geniş bir şekilde sunmaya gayret etmiştir. İbn Sa'd'ın bölgeye yerleşen sahabe hakkında vermiş olduğu bilgilerin yanında İbn Asâkir, İbn Sa'd'ın eserinde değinmediği konulara da değinmiş ve bu konuda eksik kalan birçok bilgiyi de bize ulaştırmıştır.

---

[15] Ebû Nuaym el-İsfehanî Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mehran, **Ma'rifetü's-Sahabe**,(thk. Adil Yusuf el-Azazî), Dâru'l-Vatan, Riyad 1998.

[16] Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,** I-XXIII, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1982.

[17] Zehebî,**Tecrîdu esmâi's-sahabe**, I-II, Daru'l-Me'rife, Beyrut ts.

[18] İbnü'l-Cevzî, **Sıfatu's-Safve**, Dâru'l-Hadîs (thk. Ahmet b. Ali), Kâhire 2000, I-II.

[19] Ebû'l-Kasım Ali b. Hasan b. Asâkir,**Târîhu Medineti Dımaşk,** I-LXXX, nşr. Muhibbuddin Ebû Saîd Ömer b. Garame el-Amravî, Beyrut 1995-1998.

[20] Eser hakkında geniş bilgi için bk. Eyüp Baş, "**İbn Asâkir ve Târîhu Dımaşk'ı Üzerine**", **A.Ü. 1. F. D.,** Ankara 1999, c.XXLIX, s. 691-706.

Yapılan bu çalışma bölgeler üzerine olunca başvurulması zorunlu olan eserlerin başında tabii olarak yer isimleri hakkında bilgi veren coğrafya kitaplarıdır. Bu nedenle araştırma esnasında yer isimleri hakkında bilgi verilirken bu eserlerden de yeterince istifade etmeye gayret edilmiştir. Başvurulan bu kitaplardan bazıları (ö. 390/1000), "Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm,"[21] Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin (ö. 487/1094), "Mu'cemü Mesta'cem Min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâzi" ve Yakût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229), "Mu'cemü'l-Büldân"[22] adlı eserleri olmuştur.

1.5. Ensab Kitapları

Ayrıca bu araştırmada Sahâbîlerin hayatları hakkında bilgi verilmeye çalışıldığı için Sahâbîlerin nesebleri hakkında malumat vermek amacıyla Ensab kitaplarına başvurulmuştur. Bu konuda müracaat ettiğimiz kaynaklar; Belâzurî'nin "Ensâbu'l-Eşrâf'ı,"[23] Kelbî'nin (ö. 205/820), "Cemheretü'n-Neseb"i[24] ve Sem'ânî'nin (ö. 562/1166), "Ensâb"[25] adlı eserleri olmuştur.

1.6. Mısır Tarihi

Konumuzla ilgili yaptığımız araştırmalarda kendisinden en çok istifade ettiğimiz eserlerden bazıları da İbn Abdilhakem'in (ö. 257/871) "Futuhu Mısır ve'l-Mağrib,"[26] adlı eseri ve Celeleddin Es-Suyuti'nin (ö.911/1505) "Husnu'l-Muhâdara fî Tarîhi Mısır ve'l-Kahir"[27] İbn Tagriberdî'nin (874/469), en-Nücûmu'z-Zahire fî Mülûki Mısr ve 'l-Kâhire,[28] İbn Zehire'nin, "el-Fedailü'l-Bahire fi Mehasini Mısır

[21] Makdisî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Ebî Bekr, **Kitâbu Ahseni't-Tekâsim fî Ma'rifeti'l-Ekâlim**, Mektebetu Medbuli, Kâhire 1991, (III. Baskı)
[22] Yakût b. Abdullah el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân,** I-IV, Daru Sadr, Beyrut 1977.
[23] Balâzurî, **Ensâbu'l-Eşrâf,** I-XIII, nşr. Süheyl Zekkar, Riyaz Ziriklî, Beyrut 1996.
[24] Ebû Münzir Muhammed b. Saib Kelbî, **Cemheretü'n-Neseb,** nşr. Nacî Hasan, Beyrut 2004.
[25] Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî, **el-Ensâb,** I-V, Beyrut 1988.
[26] İbnAbdilhakem**,** Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillah, **Futûhu Mısır ve'l-Mağrib**, (thk. Charles Torrey), Kâhire 1991.
[27] Suyûtî, Celalüddün Abdurrahman b. Ebî Bekir, **Husnu'l-Muhâdara fî Târîhi Mısır vel-Kâhire**, I-II, (thk. Muhammed Ebûl-Fadl İbrahîm), Dâru İhyai el-Kutubi'l-Arabiyye, Mısır 1967.
[28] İbn Tagriberdî, Ebû'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf (874/469), **en-Nücîmu 'z-Zahire fi Mülûki Mısr ve 'l-Kâhire,** Kâhire 1963.

ve'l-Kâhire",[29] İbn Zeyyat'ın, "el-Kevakibü's-Seyyâre fî Tertibi'z-Ziyâre",[30] İbn Zulak'ın, "Fedâilu Mısır ve Ahbaruha ve Havâsuha"[31] adlı eserleridir.

1.7. Emval Kaynakları

Fethedilen bölgelerde yaşayan halk ile İslam devleti arasındaki ilişkiler önemli bir konuyu teşkil etmesi bakımından, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkiler, cizye ve haraçla ilgili hususlarda da özellikle Ebû Yusuf'un (284/897) "Kitabü'l-Harâc"[32] adlı eseri bu konuda başvurulan temel eserlerin başında gelmektedir. Bunun yanında Ebû Ubeyd'in (ö. 224/838) "Kitabu'l-Emvâl"i de[33] önemli ölçüde faydalanılan bir diğer eser olmuştur.

1.8. Hadis Külliyatları

Sahabenin cihad, zühd, takva ve ibadetleri gibi faaliyetlerini ortaya çıkarmak için Buhârî ve Müslimi'n Sahih hadis kitapları başta olmak üzere diğer hadis kitapları da başvurduğumuz eserler oldu. Mısır bölgesine yerleşen Sahâbîlerin rivayet ettikleri hadisleri tespit etmek için İbn Kesir'in *"Camiu'l-Mesanid-i ve's-Sünnen"* adlı eseri de yaptığımız çalışmada bize önemli ölçüde malumat veren eserler arasında yer aldı.

2. ÇAĞDAŞ ARAŞTIRMALAR

Mısır ve Mısır tarihi ile ilgili yazılan çağdaş eserlerden de istifade etmeye gayret gösterdik. Hasan İbrahim Hasan'ın ele aldığı "Tarîhu'l-İslam"[34] adlı eseri de araştırmamız esnasında istifade ettiğimiz eserlerden olmuştur. Şam ve Mısır fetihlerinde komutan olarak görev alan Sahâbîlerin hayatlarını ele alan Mahmut Şit Hattab'ın "Kadetu Fethi'ş-Şam-i ve'l-Mısır"[35] ve Bassam Aseli'nin "Kadetu Fethi

---

[29] İbn Zehire, **el-Fedailü'l-Bahire fi Mehasini Mısır ve'l-Kâhire**,(thk. Mustafa es-Saka, Kâmil Mühendis), Dâru'l-Kütüb, Mısır 1969.

[30] İbn Zeyyat, Şemsettin b. Muhammed, **el-Kevakibü's-Seyyâre fî Tertibi'z-Ziyâre**, Matbaatu'l-Emiriye, Mısır 1907.

[31] İbn Zulak, **Fedâilu Mısır ve Ahbaruha ve Havâsuha** (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Üsre, Mısır 1999.

[32] Ebû Yusuf Ya'kûb b. İbrahim, **Kitabü'l-harâc,** Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1979.

[33] Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, **Kitabü'l-emvâl,** thk. Muhammed İmare, Dâru's-Selam, Kâhire 2009.

[34] Hasan, İbrahim Hasan,**Târîhu'l-İslam**, Daru'l-Cîl, Beyrut 2010.

[35] Hattâb, Mahmut Şit, **Kâdetu Fethi'ş-Şam ve'l-Mısır**, Dâru'l-Fetih, Beyrut 1965.

Mısır ve'l-Mağrib"[36] adlı eserleri özellikle Mısır fethi sırasında komutanlık görevinde bulunan sahabenin hayatlarını ele alırken başvurduğumuz diğer kaynaklar olmuştur.

Mısır denince doğal olarak akla ilk gelen Sahâbî Amr b. el-As gelir. Amr Mısır fethi boyunca bölgede hem komutanlık yapmış hem de uzun süre boyunca Mısır'da valilik gibi önemli bir vazifede bulunmuştur. Dolayısı ile onun hayatı, kişiliği ve bölgedeki faaliyetleri çalışmamız açısından büyük önem arz etmektedir. Bunun için özellikle onun hayatını ele alan Abbas Mahmud el-Akkad'ın "Amr b. El-As"[37] ve Hasan İbrahim Hasan'ın "Târîhu Amr b. el-As"[38] adlı eserlerinden de istifade edilmiştir.

Mısır bölgesi fethedildiği sıralarda Bizans devletinin hâkimiyeti altında bulunuyordu. Dolayısıyla o dönemde Bizans devletinin siyâsî, askeri ve toplumsal gerçekliği de araştırmamız açısından büyük önem arz etmektedir. Araştırma açısından önemli olan bu dönemin konuyla ilgili olan yönlerini incelemek için Bizans devletinin durumu ile ilgili bilgileri geniş bir şekilde ele alan Georg Ostrogorsky'in "Bizans Devleti Tarihi" adlı eseri, Tımothy E. Gregory'in "Bizans Tarihi" eseri ve Arthur Goldschmıdt Jr. ve Lawrece Davidson'un ele aldığı "Kısa Ortadoğu" adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

Bölgeye gelip yerleşen Sahabenin, İslam'ın toplum arasında yerleşmesi ve yayılması için yaptıkları faaliyetleri, yaşamış oldukları cihad ve zühd hayatlarını öğrenmek için başvuracağımız müstakil ve detaylı bir esere ulaşamadık. Bu nedenle Sahabenin bu konudaki çalışmaları ve bölgedeki etkileri o dönem ile ilgili yazılan kaynaklardan ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmamız esnasında günümüzde yapılmış bazı bilimsel çalışmalardan istifade ettik. Doç. Dr. Mehmet Akbaş'ın Sahabenin İslam'ı Tebliği (Suriye Bölgesi)[39] isimli basılmış doktora tezini burada özellikle zikretmemiz gerekir. Ayrıca özellikle İslam fethedilen topraklarda yaşayan gayrimüslim vatandaşların durumu ile

[36] Aselî, Bassam, **Kadetu Fethi Mısır ve'l-Mağrib,** Dâru'n-Nefais, Beyrut 2012.
[37] Akkad, Mahmud Abbas, **Amr b. As**, Dâru Nehdeti Mısır, Kâhire trs.
[38] Hasan, Hasan İbrahim, **Târîhu Amr b. el-Âs,** Mısır 1996.
[39] Mehmet, Akbaş, **Sahabenin İslam'ı Tebliği**, Nida Yayınları, İstanbul 2009.

ilgili çok değerli bir çalışma olan Mustafa Fayda'nın "Hz. Ömer zamanında Gayr-ı Müslimler", Mevlana Şibli Nu'mânî'nin "Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi" ve Levent Öztürk'ün "İslam Toplumunda Hristiyanlar" adlı çalışmaları da bu konuda istifade ettiğimiz çok değerli çalışmalar olmuştur.

Çalışmamız esnasında istifade edip sıklıkla başvurduğumuz eserlerden biri de İSAM bünyesinde hazırlanan İslam Ansiklopedisi olmuştur. Mısır Bölgesi ve oraya gelen sahabe hakkında birçok bilgi ansiklopedinin ilgili maddelerinden elde edilmiştir.

3. İSLAM COĞRAFYACILARINA GÖRE MISIR BÖLGESİNİN SINIRLARI VE ÖNEMLİ YERLEŞİM MERKEZLERİ

Mısır bölgesi fizikî olarak dört bölgeye ayrılır: Arap Çölü, Nil vadisi ve deltası, Libya çölü, Sînâ yarımadası. Afrika bölgesinden yeryüzüne fışkıran Nil nehri Sudan topraklarından geçtikten sonra Mısır topraklarına girer. Asvan bölgesine girdiğinde Nil vadisi derin ve dardır. Ülkeye girdiğinde daralan nehir, Tropikal bölgede çok büyük bir genişliğe sahiptir ve ülke sınırlarına girdiğinde herhangi bir kola bölünmeden 1100 km. uzunluğundaki vadiyi hafif bir eğimle aşarak Dimyat ve Reşîd ağızlarından Akdeniz'e dökülerek son bulur. Nehrin doğusunda kalan Doğu çölü, Kızıldeniz tepeleri denilen ve bazı dorukları 2000 metreyi geçen bir dağ sırasıyla Kızıldeniz'e doğru sınırlanmıştır**.** Mısır'ın Libya sınırına kadar uzanan Batı çölü, Doğu çölünden daha geniş ve daha alçaktır. Oldukça geniş ve derin çukurlara dolan sular etrafını tarıma ve yerleşmeye uygun vahalar (Siva, Bahriyye, Feyyum, Ferafre, Dahle ve Harce) haline getirmiştir**.**[40]

İslam coğrafyacıları Mısır'ın sınırlarını şu şekilde tarif etmişlerdir: "Mısır enlemi, Akdeniz'in güneyinde bulunan Berka'dan Kızıldeniz sahilindeki İlya'ya kadar uzanır. Boylamı da, Mısır'ın en yukarısındaki Asvan ve onu hizasındaki Nûbe'ye sınır Saîd (Yukarı Mısır)'den Reşid'e ve onun hizasında Nil'in denize karıştığı yerlere kadar uzanır. Mısır'ın enlemi yaya olarak kırk, boylamı da otuz günlük mesafededir."[41] Bu genel bilgileri daha detaylı olarak veren Istahrî, Mısır bölgesinin sınırlarını şu şekilde belirtir: "Mısır, Akdeniz tarafında, İskenderiye'den

[40] Suna Doğaner, "Mısır", **DİA** TDV Yayınları, Ankara 2004, c. XXIX, s. 553-554.

[41] Şihabuddin Ebi Abdillah Yakût b. Abdillahel-Hamevî, **Mu'cemu'l-Büldân**, Daru Sadr, Beyrut 1977, c. 5,s. 137; İbn Hurdazbih, Ebû'1-Kâsım Ubeydullah b. Abdillah, **Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik** (Ed. M.J.de Goeje), Leiden 1967; Endelüsî, Said, **el-İstiâbü'l-Ümem**, Çev. Ramazan Şeşen, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014, s. 112.

Berkâ'ya kadar uzanır. Buradan vahaların arkasından Nûbe'ye gelir. Buradan da Üsvân sınırına ve Üsvân'ın arkasından olmak üzere Bücce topraklarının sınırından Bahru'l-Kulzûm'a gelinir. Sonra Tûr-i Sînâ'ya, buradan Tîh-i Benî İsrâil'e, buradan da Cifâr bölgesine ve Refâh ile Arîş arasından Akdeniz'e, İskenderiye'ye geçilir."[42]

Mısır'ı yedi bölgeye ayıran Makdisî bu bölgelerde bulunan şehir ve köy isimlerini de vermektedir. Makdisî bu bölgelerden altı tanesinin mamur halde olduğunu, bunlardan bir tanesinin ise çöl olduğunu aktarır ve bu yedi bölgeyi şu şekilde verir: "Cifâr, Havf, Rîf, İskenderiye, Mekadûniyye, Sa'îd ve Vahât"[43]. Mısır bölgesini bu şekilde yedi bölgeye ayırdıktan sonra Makdisî bu yedi bölgede bulunan şehirlerin isimlerini verip şu şekilde sıralamaktadır:

Cifar: Merkez şehri; Ferma'dır. Bağlı şehirler; Bekkâre, Verrâde, Arîş;

Havf: Merkez şehri; Bülbeys'tir. Bağlı Şehirler; Meştûl, Curcîr, Fâkus, Gayfâ, Debkû, Tûne, Berrîm, Kulzûm.

Rîf: Merkez şehri; Abbâsiye'dir. Bağlı şehirler; Şübrû, Demenhûr, Benhâ el-Asel, Şatnûf, Melîh, Mahalletü Sidr, Mahalletü'l-Kermeyn, Mahalletü'l-Kebîre, Sendefâ, Demîre, Bûre, Dekahle, Mahalletü Zeyd, Mahalletü Hafs, Mahalletü Ziyâd, Senhûru's-Suğrâ, Bürlüs.

İskenderiye: Merkez şehri; İskenderiye'dir. Bağlı şehirler; Reşîd, Meryût, Zâtü'l-Hummâm, Bürüllüs.

Mekadûniyye: Merkez şehri; Fustat'tır, yani Kahire. Bağlı şehirler; Azîziye, Cîze, Aynu Şems.

Sa'îd: Merkez şehri; Üsvân'dır. Bağlı şehirler; Hulvân, Kûs, İhmîm, Bülyenâ, Allâkî, Ecma, Bûsîr, Feyyûm, Üşmûnîn, Sümüstâ, Tende, Tahâ, Behnese, Kays.

---

[42] Istahrî, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed, **Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik** (Ed. M. J. de Goeje), Leiden 1967; Nadir Özkuyumcu, **Mısır ve Kuzey Afrika'nın Müslümanlar Tarafından Fethi**, s. 5.

[43] Makdisî, **Ahsenü't-Tekâsim,** 193-197.

Vâhât (Çöller).[44]

Mısır'ın cazibesi, o dönemde ülkenin İstanbul'un buğday ambarı haline getirilmesi, tahıl üretimine elverişli topraklarının zenginliği, buranın başşehri İskenderiye'nin Bizans filosunun bir deniz üssü olarak kullanılması, Suriye ve Hicaz bölgelerinin hemen yanıbaşında tehlikeli bir vaziyette yatıp duran Mısır'ın stratejik konumu ve Kuzey Afrika'ya doğru uzanan koridorun bir kapısı mevkiinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bütün bu özellikler Müslümanların daha ilk fütûhat yıllarından itibaren gözlerini Nil vadisine dikmelerine sebep olmuştu.[45]

4. ANA HATLARIYLA İSLAM ÖNCESİNDE MISIR

Kaynaklara göre Mısır, Hz. Nuh'un torunlarından Mısır b. Bayser b. Ham'a Nisbet edilmektedir. Hz. Nuh'un döneminde meydana gelen tufandan sonra kurtulanlardan biri olan Bayser b. Ham bugünkü Mısır topraklarına gelip yerleşmiştir. Mısır'a çocukları ile birlikte gelen Bayser b. Ham, Mısıra gelip Münif şehrini kurduğu rivayet edilmiştir. Tufandan sonra Mısır'da kurulan ilk şehirlerden birisi Münif'tir. Babası Bayser b. Ham'ı ve kardeşlerini Mısır'a gelip yerleşmeye ikna eden Mısır b. Bayser, Babasının yaşlanmasından sonra onun yerine geçmiştir. Mısır, Mısır b. Bayser b. Ham'ın ismi ile isimlendirilmiştir.[46]

Bir rivayete göre Mısır'da yaşayan halkı ifade etmek için kullanılan Kıbti kelimesi de, Kıbtim b. Mısrayim b. Mısır'dan gelmektedir. Mısır halkının atası olan Kıbtim b. Mısrayim b. Mısır b. Ham b. Nuh, Mısır'da ilk kanallar açan ve madenler işleten ve aynı zamanda meydana gelen dillerin karıştırılması dönemine denk gelmiş ve bugün konuşulan Kıbtice dilinin de atasıdır. Kaynaklarda ilk dönemlerde Kıbt kelimesi herhangi biri dini veya mezhebi benimseyen insanlar için değil, sadece Mısır'da yaşayan halkı ifade etmek için kullanılıyordu.[47]

---

[44]Makdisî, **Ahsenü't-Tekâsim,** 193-197; Erdal Korkmaz**, Hz. Osman'ın Dahili Siyaseti**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2002, s. 28.

[45] Philip Hitti, **siyâsî ve kültürel İslam Târîhi** (çev. Salih Tuğ), İstanbul 2011, s. 227; Ira M. Lapidus, **İslam Toplumları Tarih**i, (Çev. Yasin Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, c. I, s. 81.

[46] Mesudî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin, **Murûcü'z-Zeheb**, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 280.

[47] Mesudî, **Murûcü'z-Zeheb**, s. 284; İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 18; Yakûtel-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, c. IV, s. 306; Takiyüddin el-Makrizî, **Târîhu'l-Akbat**, Daru'l-Fadile, Mısır ts. s. 15,16.

Tarihi M.Ö. 4000 yılına kadar ulaşan Mısır, Kuzey Afrika'da Nil boyunca uzanan geniş topraklara sahip olan bir bölgenin adıdır. Çok sayıda hanedanın hüküm sürdüğü Mısır topraklarının verimli olması ve birçok medeniyete beşiklik etmesi ilk dönemlerinden itibaren insanları kendisine çekmiş ve bölgenin sürekli olarak değerini artırmıştır. Mısır bölgesinin en eski yöneticileri Firavunlardı. Büyük İskender M.Ö. (332-330) yıllarında bu toprakları ele geçirip idaresi altına aldı. Bu kısa döneme "Helenistik Mısır" denilmektedir. Bu kısa dönemden sonra Mısır bölgesi Milattan Önce 30 yılında Roma hakimiyetine girdi. Mısır'ın kültür ve düşünce merkezi olan İskenderiye, Musevilik'ten sonra yeni bir inançla tanıştı. Bu yeni dinin ve inancın adı İsevilik'ti. M.S. 395'e kadar Roma devletinin bir eyaleti olarak kalan Mısır, bundan sonra Bizans Devletine tabi oldu. Bizans döneminde Mısır'ın yönetim merkezi İskenderiye idi.[48]

Milâdî VII. yüzyılın ilk yıllarına gelindiğinde ise Mısır bölgesi, merkezi İstanbul'da bulunan Bizans Devleti'nin boyunduruğu altında olan bir bölgeydi. Bizans devletinin hâkimiyeti, doğuda Mısır ve Kuzey Afrika bölgelerini de barındırıyordu.[49] İslam dininin ortaya çıkışının ilk yılında Bizans devletinin tahtına Herakleios (610-641), imparator olarak oturmuştu. Herakleios (610-641) Bizans tarihinin en sıkıntılı döneminde devlet idaresinin başına geçmişti. Sivil ve askeri idare bozulmuş, ekonomi çökmüştü. Herakleios'un hükümdarlığı Hz. Ömer'in halifeliğinin son yıllarına kadar devam etti.[50] Onun ölümünün ardından aile arasında kısa bir çatışma meydana geldi. Sonunda duruma torunu II. Konstans (641-668) hâkim oldu. Herakleios döneminde Bizans, hızla ilerleyen İslam fetihleri karşısında Tunus içlerine kadar Kuzey Afrika'yı kaybetti. Herakleios'ten sonra hükümdarlığa oğlu II. Konstans (641-668) geçti.[51]

Herakleios'un tahta geçmesinden kısa bir zaman sonra Sasaniler Mısır'ı Bizans'ın elinden aldılar. Mısır halkı kendilerine uygulanan kötü muamele ve ağır

---

[48] Yakûtel-Hamevî, **Mu'cemu'l-Büldân**, c. V, s. 140;H. Necati Demirtaş, **İslam'ın doğuşu ve Temelleri**, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 531.

[49] Valter E. Kaegi, **Bizans ve İlk İslam Fetihleri,** trc. Mehmet Özay, İstanbul: Kaknüs Yayınları 2000, s. 13; Prokopıus, **Bizans'ın Gizli Tarihi,** trc. Orhan Duru, İstanbul, Ada Yayınları, 1990, s. 12.

[50] Işın Demirkent, "Herakleios", **DİA**,c. XVII, 210; Bauer Susan Wise, **Orta Çağ Dünyası**, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 330.

[51] Işın Demirkent, "Bizans", **DİA,** c. VI, s. 233.

vergilerden dolayı Mısır'ın Sasani hâkimiyeti altına girmesini memnuniyetle karşıladılar. Hem dini açıdan hem de siyâsî açıdan Bizans yönetiminden çok sıkıntı çeken Mısır'lılar için bu durum sadece yönetenlerin değişmesi anlamına geliyordu dolayısıyla Sasani yönetimi Bizans'ın yönetiminden daha hafif ve daha insani olacaktı.[52]

Ancak İranlıların Mısır'daki hâkimiyeti fazla uzun sürmedi. Herakleios m. 627 yılında Ninova savaşında başarı elde ederek Sasanilerin Mısır'dan geri çekilmelerini sağladı. Yaklaşık on iki yıldan sonra Mısır tekrar Bizanslıların hâkimiyetine girdi. [53]

İslam fetihlerinin başladığı bu dönem Hıristiyan mezhepleri arasında çok şiddetli dini tartışmaların ortaya çıktığı bir dönemdir. Askeri ve ekonomik olarak büyük sıkıntılar olduğu kadar özellikle teolojik sorunlar da Bizans devleti yöneticilerini aşırı derecede sıkıntıya sokuyordu. Hemen hemen bütün Bizans hükümdarlarının çözmeye uğraştığı sorunların başında bu sorun gelmekteydi. Herakleios da doğu sınırlarını Sasanilerden tekrar geri alınca yaptığı ilk işlerden biri de bu konu olmuştur. Bizans'ı büyük bir sıkıntıya sokan bu mezhepler Hz. İsa'nın ulûhiyeti konusunda çıkan ihtilaflardan dolayı birbirleri ile sürekli bir çatışma halinde idiler. Tartışmaların odağında Mısır'lı Kıptiler ve Suriye'deki benzerleri olan Yakubiler'in benimsediği Hz. İsa'nın hem ilah hem de insan olarak, tek tabiata sahip olduğunu savunan Monofizistler ile bunun karşısında yer alan Ortodokslar bulunuyordu. Hz. İsa'nın ulûhiyeti konusunda ortaya çıkmış olan tartışmalara çare bulmaya çalışan Herakleios özellikle Mısır'lı kıptiler ve Suriye'li Yakubilerin desteğini kazanmak için orta bir yol önerdi ise de uyguladığı bu siyaset ile bir türlü onları hoşnut edip bu sorunu ortadan kaldıramadı.[54]

---

[52] Hasan İbrahim,**Târîhu Amr b. el-Âs,** s. 97.

[53] Nasır Ensari**, el-Mücmel Fî Târîhi Mısır**, Daru'ş-Şuruk, Mısır 1997, s. 90.

[54]Aguste Baılly, **Bizans Târîhi,** trc. Haluk Şâman, İstanbul trs., I, s. 133; T. W. Arnold, **İntişâr-ı İslam Târîhi,** trc. Hasan Gündüzler, Akçağ Yayınları, Ankara1982, s. 68; Ömer Faruk Harman, "İsa", **DİA**, XXII, İstanbul 2000, s. 468; Kaegi, s. 53; Demirkent, "Herakleios", **DİA,** c. XVII, s. 211; Mehmet AKBAŞ, **Sahabenin İslam Tebliği Suriye Bölgesi,** Nida Yayıncılık, İstanbul 2009. s. 25; Ostrogorsky, Geor, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 101,102; Gregory, Timothy, E, **Bizans Tarihi,** çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 179,180; Adem Apak, **İslamTarihi Araştırmaları**, Ensar yayınları, İstanbul 2016, s. 159.

Bu dönemde Bizans imparatorluğunun sınırları içerisinde bir güvensizlik ve kargaşa hüküm sürüyordu.[55] İslam fetihlerini bir bakıma kolaylaştıran etkenlerden biri de hiç şüphesiz İmparatorluğun içine düşmüş olduğu bu kargaşa ve sıkıntılardı. Özellikle teolojik olarak İmparatorun uzlaşmak için önermiş olduğu İsa'nın tek bir irade içinde iki tabiatı vardır düşüncesini beğenmeyip karşı çıkanların, Mısır'lı Kıptiler olduğu gerçeği de unutulmamalıdır. Bizans'a kızgın olan Suriye'li ve Mısır'lı Hiristiyanlar, Müslüman Arapları Bizans boyunduruğundan kurtuluş olarak gördüler ve Arapları genel olarak hoş karşıladılar. Aslında Araplar da Mısırlılar'la değil de Bizanslılarla savaşıyorlardı.[56] Bütün bu sıkıntıların yanında İmparator istediği şekilde hâkimiyeti altındaki insanlara vergi yüklüyor ve miktarını da istediği şekilde çoğaltabiliyordu. Bizans imparatoru bütün bunları da yerel idarecilerin aracılığıyla yapıyordu. Devlet nezdinde büyük imtiyazlara sahip olan kilise ve imparatora yakın çevrelerin elinde bulunan topraklara hiç kimse herhangi bir şekilde müdahale edemiyordu. Bunun neticesinde devlet fakir olan ve köylerde geçimini topraktan sağlayan vatandaşlara yükleniyor alınan vergileri her yıl artırıyordu. Her şeyi ile toprağa bağlı bu halk kesimi bir bakıma toprağın kölesiydi. Devlet eliyle yapılan bu haksızlık ve zulüm halkın, idareden nefret etmesine neden olmuştu. İslam ordularının burayı fethettiği dönemde de bu ağır vergiler hala devam ediyor[57] ve halk kendilerini idare edenleri, mallarını gasp eden kimseler olarak görüyorlardı.[58]

5. FETİHTEN ÖNCE ARAPLARIN MISIR'LA MÜNASEBETLERİ

Arapların Mısır ile olan ilişkileri İslam fetihlerinin çok daha öncesine dayanmaktadır. Özellikle Sina bölgesi, İslam'dan önce Arap ve Sami kabilelerin yerleştiği bölgelerin başında gelmektedir. Bu kabileler Me'rib barajının yıkılmasından sonra Mısır'ın doğu sahralarına yerleştiler. Aynı zamanda Ezd kabilesinden bazı guruplar da Mısır'a yerleşmişlerdi. 'Amr b. el-'Âs'ın Mısır'ın

[55] Kaegi, s. 57

[56] Arthur, Goldschmıtd, Jr, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, çev. Aydemir Göler, doruk Yayınları, İstanbul 2011, s. 85; Seyyide İsmail Kaşif, **Mısır fî Fecri'l-İslam**, Metabi' el-Heyetil-Mısriyye, Kâhire 1994, s. 184.

[57] Geniş bilgi için bk. Necde Hammâş, s. 279-85; M.V. Levçenko, **Bizans Tarihi,** trc. Maide Selen, İstanbul: 1999**,** s. 111; Ensari, Nasır, **el-Mücmel Fî Târîhi Mısır**, s.90.

[58] Ebû Yusuf, **Harâc,** s. 50.

fethine özellikle Sina bölgesinden başlamasında da bunun etkisi olduğu ifade edilmiştir.[59]

5.1. Cahiliye Döneminde Mısır'a Gelen Sahâbiler

Kaynaklar cahiliye döneminde de Mekkelilerin Mısır ile ticari faaliyetlerde bulunduklarını kaydeder. Bunu gösteren bir takım rivayetler bulunmaktadır. Örneğin Cahiliye devrinde bir grup Kureyşli ile birlikte ticaret maksadıyla Kudüs'e gelen Amr b. el-Âs nöbeti sırasında Kudüs'ün bir dağında kendisinin ve arkadaşlarının develerini otlattığı bir gün, Beytü'l-Makdis'te ibadet etmek amacı ile İskenderiye'den Kudüs'e gelmiş olan Romalı papazlardan biri şiddetli sıcağın hâkim olduğu bir günde ve aşırı derecede susamış olarak Amr'ın develerini otlattığı yere gelir ve Amr'dan su ister. Amr susayan bu papaza kana kana su içirir ve papaz da olduğu yerde uykuya dalar. Papaz'ın uyuduğu yerin hemen yanında bulunan delikten bir yılanın çıktığını gören Amr çıkardığı bir okla yılanı öldürür. Uykudan uyanınca yanında büyük bir yılanın ölü olarak durduğunu görünce ne olduğunu sorar. Amr olayı anlatınca papaz Amr'ı alnından öper ve ona "Allah senin sayende beni iki defa ölümden kurtardı" diyerek şükranlarını bildirdi. Amr'a neden buraya geldiklerini soran papaza ticaret için geldiklerini söylediler. Papaz ticaretinde ne kadar kar beklediğini sorunca Amr iki devesi olduğunu ve umudunun bu ticaret sonunda bir deve daha alacak para kazanmak olduğunu söyledi. Papaz ona sizin örfünüzde bir kişinin kan diyeti ne kadardır diye sorunca Amr, yüz deve olduğunu söyler. Bunun üzerine Papaz kendilerinin dinar kullandıklarını ve ne kadar dinara tekabül ettiğini sorar. Amr, diyetin dinar olarak bin dinara tekabül ettiğini söyledi. Kendisinin buranın yabancısı olduğunu ve İskenderiye'den buraya namaz kılmak ve dağlarında bir ay dolaşmayı nezrettiği için buraya geldiğini söyleyen Papaz şayet beraberinde İskenderiye'ye gelirse kendisine iki defa hayatını kurtardığı için iki kişinin diyetini vereceğini vaad eder. Amr kendisinin daha önce İskenderiye'ye gitmediğini söylemesine karşılık papaz kendisine "Eğer oraya gelirsen daha önce onun kadar güzel bir şehir görmediğini farkedeceksin" der. Amr İskenderiye'ye gidip gelmesinin ne kadar süreceğini sorar. Papaz, gidiş on, kalış on ve dönüşte on olmak üzere toplam

[59] Muhammed Karkaş, **el-Medhal ila Tarîhi'l-İslam Fî İfrikiye**, Mektebetu İbn Kesir, Umman trsz. s. 151-152.

bir ay sürdüğünü ve gidiş gelişlerde kendisini korumak için muhafızlar tutacağını söylemesi üzerine Amr, papazın bu teklifini kabul eder ve İskenderiye'ye gider.[60]

İskenderiye'nin mâmurluğu, güzelliği, nüfusunun çokluğu ve insanların zenginliği karşısında Amr b. el-Âs hayret eder ve dehşete kapılıp hayran kalır. Ayrıca, Amr ile papazın vardıkları gün İskenderiye'de bir bayram kutlanmaktadır ve daire şeklinde toplanan halk, altın süsleme bir topu birbirlerine fırlatmaktadır. Halkın inancına göre; top kimin kucağına düşerse, onun melik olacağına inanılırdı. Amr'ı İskenderiye'ye getiren papaz ona çok ikramlarda bulunur ve onu da alıp bu bayram şöleninin yapıldığı alana getirir. Bu arada top, papaz ile beraber halkın arasına girip oturan Amr'ın kucağına düşmüş, insanlar bu topun asla yanlış çıkmadığını ancak bu sefer yanlış olduğunu söylemişler ve Arap olan birinin kendilerine melik olamayacağını söyleyerek bu konudaki şaşkınlıklarını dile getirmişlerdir. Amr'ı getiren papaz, bu sırada ayağa kalkarak onun, kendisinin hayatını iki defa kurtardığını anlatmış ve halktan 2000 dinar diyet parası toplayarak Amr b. el-Âs'a vermiştir. Rivayet, Amr'ın bundan sonra Kudüs'e döndüğünü ve onun bu vesile ile Mısır'a gidiş geliş yolunu öğrendiğini ifade ederek son bulur [61]

Ömer b. el-Hattâb

Suyûtî onun bazı kaynaklarda cahiliye döneminde Mısır'a uğradığı ile ilgili bilgiler gördüğünü ifade etmiştir.[62] Yaptığımız araştırmalarda bunu doğrulayan herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Osman b. Affan

Hz. Osman'ın cahiliye döneminde ticaret amacıyla Mısır'a geldiği ve İskenderiye'ye uğradığı rivayet edilmektedir.[63]

Muğîre b. Şu'be

---

[60] İbn Abdilhakem, **Fütûh, s.** 53-55; Kindî, **Vulât, s.** 7: Makrizî, **Hıtat, c. I, s.** 158-159; Suyutî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 94-96.

[61] Bu rivayet için bkz. İbn Abdilhakem, **Fütûh, s.** 53-55; Kindî, **Vulât, s.** 7: Makrizî, **Hıtat, c. I, s.** 158-159; Suyutî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 94-96.

[62] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 222-223.

[63] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, 218.

Kendisinden gelen rivayette cahiliye döneminde Taif'ten Beni Malik kabilesinden bazıları ile birlikte Mısır'a gitmiştir. Mısır'da olduğu sırada Mukavkıs[64] kendisine Hz. Peygamber (sas) hakkında sorular sormuş ve ondan bilgi almıştır. Mısır'da kaldığı sürece orda bulunan bir çok kiliseye gidip kitaplarında Hz. Muhammed'in (sas) vasıflarının nasıl geçtiği ile ilgili malumatlar elde etmiştir. Kendisine Hz. İsa'dan sonra bir Peygamber'in geleceğini ve bu Peygamber'in ise Arabistan'dan çıkacağını ve Hz. Peygamber'i işaret eden vasıfları söylemeleri üzerine Mısır'dan dönüp Müslüman olmuştur.[65] H. 50. Yılında 70 yaşındayken Kufe'de vefat etmiştir.[66]

Yaptığımız araştırma neticesinde fetihlerden önce birçok kişinin Mısır'a gitmiş olduğunu tespit ettik. Özellikle Arapların o dönemde ticaret amacı ile Mısır'a gittiği görülmektedir. Çünkü hem Amr b. As'ın hem de diğer sahâbilerin oraya ticaret amacı ile gittiği bilinmektedir, bu da her ne kadar haklarında detaylı bir malumat olmasa da onların oraya giderken tek başlarına değil de kervanlar halinde gittiklerini göstermektedir.

5.2. Hz.Peygamber Döneminde Mısır ile Münasebetler

Hz. Peygamber hicretin 6/M.628 Yılı zilhicce ayında yapılan Hudeybiye antlaşmasından sonra Arap yarım Adası'na komşu ülke krallarına elçiler göndermiş ve onları İslam'a davet eden mektuplar yazmıştır. Hz. Peygamber, Mısır'ın da yönetimini elinde bulunduran Bizans İmparatoru Heraklius'a mektub göndermiş ve onu İslam'a davet etmiştir.[67]

---

[64] Muakvkıs kelimesi bir şahsın özel ismi değildir. Bu kelime daha çok Mısır'ın Kıbtî yöneticileri için kullanılan bir lakap olduğu İslam tarihçileri tarafından rivayet edilmiştir. Bu kelimenin kökeni hakkında itilaflar meydana gelmiştir. Bizans kaynaklarında İskenderiye'ye atanan Kyros adındaki piskoposun daha önce önce Kafkasya'nın Kolkhis bölgesinde görev yapış olmasından dolaytaşıdığı Grekçe Kaukasios (Kafkasyalı) lakabının Kıptî dili aracılığıyla Arapça'ya geçmiş şekli olabileceği kuvvetle muhtemel olduğu bildirilmiştir. Bkz. Taberi, **Tarih**, c. IV, s. 111; Nadir Özkuyumcu, "**Mukavkıs**" **DİA**, İstanbul 2006, c. XXXI, s. 137.

[65] İbn Sa'd, **Tabakat**, c. V, s. 173; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 102-104.

[66] Taberî, **Târîh**, c. V, s. 234; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1162; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 194; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 238; İrfan Aycan, **''Muğîre b. Şu'be''**, **DİA**, Ankara 2005, c. XXX, s. 376,377.

[67] Buharî, **Bedü'l-Vahiy**, 6; İbn Sa'd, **Tabakât**, c. I, s. 223; İbn Hişam, **Siyer**, c. II, s. 381; İbn Seyyidi'n-Nas, **Uyunü'l-Eser**, c. II, s. 344-347; İbnü'l-Esir, **el-El-Kâmil**, c. II, s. 91-93; Muhammed Hamidullah, **Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu**, (Çev. Mehmet

Hz. Peygamber Bizans Kralı Heraklius'a İslam'a davet mektubu gönderdiği gibi Heraklius'ın Mısır valisi olan Mukavkıs'a da bir mektup yollayarak İslam'a davette bulunmuştur. Yaptığımız araştırmada Hz. Peygamberin Mısır ile ilişkileri hakkında, onun Mukavkıs'ı İslam'a davet eden mektubu dışında herhangi bir malumata rastlanamamıştır.

Hâtıb b. Ebî Belte'a el-Lahmi'yi, Kıptilerin büyüğü ve İskenderiye meliki Mukavkıs'a gönderen Hz. Peygamberin, gönderdiği bu davet mektubu şöyledir:

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah'ın Rasûlü Muhammed'den Kıbt valisi Mukavkıs'a; Hidayete tabi olanlara selâm olsun... Seni İslam'a davet ediyorum. İslam'a gir, emniyet ve selamete kavuş yoksa bütün Kıbtîlerin günahı senin boynunda olacaktır. "Ey Ehl-i Kitab; Sadece Allah'a kulluk etmek, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak, Allah'ı bırakıp birbirimizi Rab edinmemek üzere, bizimle sizin aranızda ortak olan bir söze gelin. Eğer yüz çevirirlerse: Bizim Müslüman olduğumuza şahid olun deyiniz"[68]. Muhammed Rasûlüllah"[69]

Hz. Peygamber'in bu mektubunu getiren Hâtıb b. Ebî Belte'a'yı beş gün misafir eden Mukavkıs, ona çok iyi davranmış ve kaldığı bu günlerde Hz. Peygamber'in sıfatları ve getirdiği din hakkında şu soruları sorarak bilgi elde etmek istemiştir:

"Şayet iddia ettiğiniz gibi O gerçekten Allah tarafından göderilmiş bir peygamberse, kendisini doğup büyüdüğü topraklardan çıkarıp başka bir yere sığınmaya mecbur eden bırakan kavmine neden bedduada bulunmadı?" Hâtıb b. Ebî Belte'a (ra) Mukavkıs'a bu konu hakkındaki sorusuna verdiği cevap gayet mantıklı ve ikna ediciydi: "Sen Hz. İsa'nın Allah tarafından gönderilen bir elçi olduğunu kabul ediyorsun değil mi? O gerçek bir peygamber olduğuna göre, kavmi kendisini asmak istediği zaman, Allah onu semaya kaldırıp yükselteceğine, kavminin helak edilmesi için Allah'a dua etseydi olmaz mıydı?" Mukavkıs Hatıb'ın vermiş olduğu bu

Yazgan) Beyan Yayınları, İstanbul 2016, s. 125-150; Yusuf ZiyaYörükan, **Hz. Muhammed'in Doğumundan Ölümüne Kadar İslam Dinin Târîhi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 242-244.

[68] Al-i İmran Suresi: 3/64

[69] İbn Abdilhakem, **Fütûh, s. 41;** İbn Sa'd, **Tabakât**, c. , I, s. 223.

cevap karşısında onu şu cümlelerle övdü: “Sen ne söylediğini bilen bir hâkimsin, yerli yerinde konuşuyorsun. Hâkim ve neyi nerde konuşacağını bilen birinin de nezdinden geliyorsun” dedi. Mukavkıs bundan Sonra da sorularına devam etti: Peygamberiniz Muhammed insanları neye davet ediyor?” Hatıb: “Yalnız Allah'a ibadet etmeye, beş vakit namaz kılmaya, ramazan ayında oruç tutmaya, haccetmeye, verilen sözü yerine getirmeye, ölmüş hayvan eti ve kan yememeye davet ediyor.” Mukavkıs bunun üzerine şunu itiraf etti: “Ben İsa'dan sonra bir peygamber daha gönderileceğini biliyordum. Fakat onun Şam'dan tarafından çıkacağını zannediyordum. Çünkü daha önce gönderilen peygamberler hep oradan çıkmışlardı. Bütün Bunlaral birlikte gönderilecek olan son peygamberin sertlik, darlık ve yoksulluk ülkesi olan Arabistan'dan çıkacağını da yine kitaplarda görmüştüm. Allah'ın Kitabında özelliklerini yazılı bulduğumuz son elçinin gönderilme zamanı, işte tam bu zamandır. Biz onun özelliklerini, 'İki kız kardeşi bir nikâh altında birleştirmez. Hediyeyi kabul eder, sadakayı kabul etmez, fakirlerle oturup kalkar' diye de kitaplarda yazılı olduğunu görmüştük. Evet, son peygamber ülkeleri fethedip hâkimiyeti altına alacak. Kendisinden sonra onun ashabı buralara kadar gelip bu toprakları fethedecekler. Bunları açıkça biliyorum. Fakat ona iman edip uymak hususunda halkım benim sözümü dinlemez. Ayrıca ben de saltanatımdan ayrılmayı da göze alamam. Bu hususta çok istekliyim. Ben halkıma gönderilen bu mektup hakkında tek bir kelime bile bahsetmiyecem. “ Hâtıb b. Ebû Beltea (ra) Mukavkıs’ın hakikatleri bildiğini, buna rağmen saltanatının elinden çıkacağından korkup iman etmeye yanaşmadığını görünce üzüldü. Hatıb b. Ebî Belte’a Son olarak ona şunu tavsiye etti: “Senden önce geçenlerden birisi olan Mısır kralı Firavun bu topraklarda kendisinin büyük rab olduğunu iddia etmiş ve “Ben sizin yüce rabbinizim” diye bağırmıştı. Cenâb-ı Hak o Firavun'u dünya ve ahiret azabıyla yakalayıp cezalandırdı. Sen başkalarından ibret al, fakat kendin başkalarına ibret olma” dedi.

Mukavkıs daha sonra Medine'ye dönen Hâtıb b. Ebî Belte'a'nın yanına, kendi elçisi İbn Cebr'i de vererek, Hz. Peygamber'e çeşitli hediyeler ile birlikte bir mektup

gönderdi. Mukavkıs'ın Hatıb b. Ebî Belte'a ile göndermiş olduğu mektubun içeriği şöyledir: "Kıbtilerin valisi Mukavkıs'tan Muhammed b. Abdullah'a, Selâm. Gönderdiğin mektubu okudum ve beni davet ettiğin şeyi anladım. Doğrusu ben bir Nebî'nin geleceğini biliyordum, fakat onun Şam'dan çıkacağını tahmin ediyordum. Senin elçine iyi davrandım ve ona ikramda bulundum. Sana, onunla Kıbtîler nezdinde büyük bir itibarı olan iki cariye ile bir elbise gönderiyorum, ayrıca binesin diye de bir katır hediye ediyorum. Selam".[70]

Mukavkıs'ın göndermiş olduğu hediyelerden biri daha sonra Hz. Peygamberin oğlu İbrahim'in annesi olacak olan Mariye bint Şemûn'dur. Mariye, İskenderiye valisi Mukavkıs tarafından hicretin 7. senesinde kız kardeşi Şîrîn'le birlikte ve ayrıca 1.000 miskal altın ve yumuşak kumaştan üretilmiş yirmi kat elbise ile beraber Resûlullah'a (sas) hediye olarak gönderildi. Mukavkıs bunları ve bunun yanında Düldül adındaki katırı, merkebi Ufeyr'i (Ya'fûr da denir) ve hadım edilmiş yaşlı bir adam olan adına Me'bûr denilen Mâriye'nin erkek kardeşini Hâtıb b. Ebû Beltaa ile göndermişti. Hâtıb b. Ebû Beltaa'nın İslam'a davet etmesi ile Mâriye ve kız kardeşi Müslüman oldu. Bu sırada hadım edilmiş olan adam Mabur Müslüman olamadı ve dini üzere kaldı. Ancak daha sonra Medine'de Resûlullah (sas) zamanında o da Müslüman oldu.[71]

Hz. Peygamber'in Mariye'ye olan bu duygularından dolayı diğer hanımları onu kıskanırlardı. Gelen rivayetlerin birinde bu durum Hz. Aişe tarafından şöyle dile getirilmiştir: "Mâriye'yi kıskandığım kadar başka bir kadını kıskanmadım. Bu da onun güzel bir kadın ve kıvırcık saçlarının olmasından kaynaklanıyordu. Resûlullah (sas) onu çok beğenmişti. Geldiği ilk günde onu Hârise b. en- Nu'mân'a ait bir eve yerleştirdi. Bize komşu idi. Resûlullah (sas) gece gündüz onun yanma giderdi. Öyle oldu ki biz, Mâriye'den dolayı korkmaya başladık. Mariye de korktu. Resulullah (sas) onu el-Aliye mevkiine yerleştirdi. Resulullah (sas) oraya ara sıra gidiyordu. Bu bize

[70] İbn Abdilhakem, **Fütûh, s. 41;** İbn Sa'd, Tabakât, c. I, s. 224; İbn Seyyidi'n-Nas, Ebû'l-Fetih Muhammed b. Muhammed, **Uyûnu'l-Eser fî fünûni'l-Meğazi ve'ş-Şemaili ve's-Siyer**, Dâru İbn Kesîr, Beyrut ts. c. II, s. 351; Hüseyn b. Muhammed b. Hasan ed-Diyarbekrî; **Târihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs,** Daru'l-kutubi'l-İlmiyye,Beyrut 2009, II, s. 397,399; İbn Kesir, **el-Bidaye**, c. III, s. 463,464.

[71] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. X, s. 201; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 918; İbnü'l-Esir **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1580; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VII, s. 251.

daha da ağır gelmeye başladı. Derken Allah ona bir çocuk nasip etti. Biz ise çocuk sahibi olmaktan mahrum kaldık".[72]

Hz. Hatice'den sonra Hz. Peygamber'e çocuk veren tek kadın olan Mariye, Mısır'dan Medine'ye geldikten sonra buradan ayrılmamış ve ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde hicretin on altı senesinde Medine'de vefat etti ve Baki Mezarlığına defnedildi. Cenaze namazını Hz. Ömer kıldırmış ve cenaze namazı için insanları bir araya getirmiştir.[73]

İskenderiye valisi Mukavkıs, Hz. Peygamber'e (sas) Mariye ile birlikte Sîrîn'i de hediye olarak göndermişti. Mariye ile Hz. Peygamber (sas) evlenirken onun kız kardeşi Sîrîn'i de hediye olarak Hassan b. Sabit'e verdi. Hasan b. Sabit'in oğlu Abdurrahman'ın Annesi olan Sîrîn, Hz. Peygamber'den iki Hadis rivayet etmiştir.[74]

Salih el-Kıbtî, Hz. Mariye ile birlikte Mısır'dan Medine'ye gelmiştir. Hz. Peygamber'e Mukavkıs tarafından hediye olarak gönderilen Mariye ile birlikte onun da Hz. Peygamber'e hediye olarak verildiği rivayet edilmiştir. Kimi rivayetlerde de onu Mukavkıs tarafından hediye olarak verilmediği ve Hz. Mariye ile aynı köyden olan Salih'in Mariye ile birlikte Medine'ye geldiği bildirilmiştir.[75]

5.3. Kur'an-ı Kerim'de Mısır

Kur'an ayetlerine baktığımızda Mısır ile ilgili birçok ayet görmekteyiz. Bu ayetlerden bir kısmı açık olarak Mısır'ı kast edip zikretmektedir. Birçok peygambere ev sahipliği yapan Mısır'dan, diğer ilahi menşeli kitapların bahsettiği gibi Kur'an'ın da bahsetmesi çok doğaldır. Açık bir şekilde Mısır'dan bahseden ayetler olduğu gibi bir kısım ayetlerde de dolaylı olarak Mısır zikredilmektedir. İslam âlimleri Kur'an-ı Kerim'in yirmi dört ayetinde Mısır'dan bahsedildiğini ifade etmişlerdir.[76] Ehemmiyetine binaen Mısır'dan bahseden bu ayetlerden birkaç tanesini burada ele almakta fayda olacağını düşünüyoruz.

---

[72] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. X, s. 202.
[73] İbn İshak, **Sire**, c. I, s. 288; İbn Sa'd, **Tabakât**, c. X, s. 205; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 918; İbnü'l-Esir **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1580; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VII, s. 251.
[74] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 897,898; İbnü'l-Esir **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1538; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VII, s. 158,159; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. II, s. 253
[75] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 558; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 3; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 209.
[76] İbn Tağriberdi, **Nucum**, I, s. 27.

(اهْبِطُواْ مِصْراً فَإِنَّ لَكُم مَّا سَأَلْتُمْ)

"Öyleyse bir şehre inin orada istedikleriniz vardır"[77]

İbn Cerir, Tefsirinde bu ayetin tefsirini yaparken Ebû'l-Aliye'den rivayetle, ayette adı geçen şehrin Mısır olduğunu bildirmiştir.[78]

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰى وَاَخِيهِ اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتاً وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً

"Mûsâ'ya ve kardeşine, 'Kavminiz için Mısır'da (sığınak olarak) evler hazırlayın ve evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın dedik'[79]

Bu ayette açıkça zikredilen yer Mısır'da Hz. Musa'ya ve kardeşi Hz. Harun'a ibadetgah olarak kullanılacak evler edinmelerini emretmektedir.[80]

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرٰيهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَاَتِهٖٓ اَكْرِمِي مَثْوٰيهُ

"Mısır'da onu satın alan kişi hanımına: "Buna iyi bak! dedi."[81]

Yine yüce Allah Yusuf Aleyhisselam'ın durumunu ve Firavun'un durumlarını hikaye ederken şu şekilde Mısır'dan bahsetmektedir:

ادْخُلُوا مِصْرَ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِنِينَ

"Allah'ın dileğiyle, güven içinde Mısır'a girin"[82]

اَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهٰذِهِ الْاَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِيۚ

"Ey kavmim! Mısır saltanatı ve buyruğumun altında akıp duran şu ırmaklar benim değil mi?"[83]

وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلٰى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ اَهْلِهَا

---

[77] Bakara, 2/61.
[78] Ebû Cafer Muhammed b. Ceriret-Taberî, **Camiü'l-Beyan an Tefsir-i Ayi'l-Kuran**, Thk. Abdullah b. AbdulMuhsin et-Türkî, Daru Hecer, Kâhire 2001. c. II, s. 23.
[79] Yunus, 10/87.
[80] Ebû'l-Kasım Zamahşeri, **el-Keşşaf**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1995, c. II, s. 351.
[81] Yusuf, 12/21.
[82] Yusuf, 12/99.
[83] Zuhruf, 43 /51.

"(Musa) Halkının haberi olmadığı bir zamanda şehre girdi."[84]

Yukarıdaki ayette bahsedilen ve Hz. Musa'ın halkının haberi olmadan girdiği Şehir ihtilaflı olsa da Mısır'ın şehirlerinden bir şehir olduğu kesin olarak bilinmektedir.[85]

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهٗٓ اٰيَةً وَّاٰوَيْنٰهُمَآ اِلٰى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَّمَعِيْنٍ

"Meryem oğlunu ve annesini de bir ayet kıldık ve onları oturmaya uygun ve çeşmeli bir tepeye yerleştirdik."[86]

İbn Asâkir bir rivayette ayette geçen çeşmeli bir tepeden maksat Mısır'daki İskenderiye şehri olduğunu bildirmiştir.[87]

وَاَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِيْنَ كَانُوْا يُسْتَضْعَفُوْنَ مَشَارِقَ الْاَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِيْ بَارَكْنَا فِيْهَا

"Sonra da zayıf düşürülen topluluğu (mustaz'afları) bereketlendirdiğimiz yerin doğularına ve batılarına mirasçı kıldık."[88]

Ayette geçen ve bereketli olarak vasıflandırılan yerden kasıt Mısır'ın bereketli topraklarıdır. Burada "Arz"dan maksadın Şam ve Mısır olduğuda rivayet edilmiştir.[89]

Görüldüğü gibi yüce Allah Kur'an'da bir çok ayette Mısır'dan açıkça veya dolaylı olarak bahsetmiştir. Kanaatimizce Mısır'dan bukadar bahsedilmesi sadece orada yaşanmış olaylara işaret etmek için olmamıştır. Yüce Allah Müslümanlara bu toprakların ehemmiyetini bu ayetlerle bildirmiş ve dikkatleri oraya çekerek oranın fethedileceğini veya fethedilmesinin ehemmiyetini ifade etmek için bu ayetlerde Mısır'dan bahsetmiş olduğunu düşünüyoruz

---

[84] Kasas, 28/15.
[85] Fahrettiner-Razi, **Tefsiru'l-Kebir**, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1981, c. XXIV, s. 233.
[86] Mü'minun, 23/50.
[87] Suyutî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 6.
[88] A'raf, 7/137.
[89] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, **el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an**, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 2004, c. VII, s. 241.

5.4. Hz. Peygamber'in Hadislerinde Mısır

Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in döneminde, Mısır'la münasebetleri ile ilgili fazla bir malumat bulunmamasıyla birlikte, Hz. Peygamber Mısır'ın fethedilmesini teşvik etmiş ve Mısır halkı hakkında övgü ile bahsetmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in atası olan Hz. İsmail'in annesi Hacer'in de Mısırlı olmasından dolayı akrabalık hukukuna da dikkat çekmiştir. Rivayetlerden birin de Hz. Peygamber Mısır halkı hakkında şunları ifade etmiştir: "Allah Size Mısır'ın fethini nasip ettiğinde oranın halkından çokça asker edinin. Bu askerler yeryüzünün en hayırlı askerleri olacaklar."[90]

Başka bir rivayette ise Mısır Halkı ile Arapların ve özellikle de Kureyş'lilerin arasında bulunan akrabalık bağlarının göz önünde bulunmasını istemiştir. Bu rivayet şu şekildedir: "Mısır'ı fethettiğinizde orada yaşayan Kıbtiler'e iyi davranın çünkü onların bizim üzerimizde neseb, soy ve hısımlık bağı vardır"[91].

5.5. Hz. Ebû Bekir Döneminde Mısır ile Münasebetler

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Halife olan Hz. Ebû Bekir zamanında Mısır ile münasebetler hakkında şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: Halife Hz. Ebû Bekir, Hâtıb b. Ebî Belte'a'yı Mısır'da bulunan Mukavkıs'a gönderdi. Mısır'a gelen Hatıb yolda Kura eş-şerkiyye denilen yerleşkeden geçti ve orada bulunan insanlarla bir anlaşma imzaladı. Köy halkı anlaşmayı kabul ederek ona hediyeler verdiler. Köy halkı, 'Amr b. el-'Âs Mısır fethine çıkıncaya kadar bu anlaşmaya bağlı kaldılar. Ancak bu köylüler, 'Amr b. el-'Âs Mısır'ı fethetmeye başlayınca ona karşı çıktılar ve böylelikle bu anlaşma da bozuldu. Rivayeti aktaran Abdulmelik b. Mesleme bu anlaşmanın Mısır'da imzalanan ilk anlaşma olduğunu ifade etmektedir.[92]

6. SAHABENİN TANIMI

Konumuzun ana temasını oluşturan kısım Mısır'da Sahâbîlerdir. Bundan dolayı öncelikle sahabenin iyi bir şekilde tanınması ve İslam'daki konumunun eksiksiz bir şekilde bilinmesi gerekmektedir. Sahabenin ilahi vahyin ilk muhatapları

---

[90] İbn Abidlhakem, **Fütûh, s.** 13,14; İbn Tağriberdi, **Nucûm**, c. I, s. 29.
[91] İbn Abidlhakem, **Fütûh, s.** 14; İbn Tağriberdi, **Nucûm**, c. I, s. 31.
[92] İbn Abidlhakem, **Fütûh, c.** 45; Hayyât, **Târîh**, s. 177; Yakubî, Ahmed b. Ebî Yakub; **Târîh, Daru's-Sadr,** Beyrut 2010, c. II, s. 137.

olması hasebiyle yaşamış oldukları dönem, söylelemiş olduklar sözler ve yaptıkları hareketler gelecek olan nesiller için buyük önem arzetmektedir. Biz bu bölümde İslam'ın ilk nesli olan bu Sahabenin tanımı, onlara kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in nasıl baktığı ve onlar hakkında hangi telkinlerde bulunduğunu kısa bir şekilde açıklamaya çalışacağız.

Sahâbi'nin Tanımı:

Sahâbi Kelimesi sözlükte "bir arada bulunmak", sohbet veya arkadaşlık etmek" anlamına gelen "s-h-b" kelimesinden türemiş bir kelimedir. Bunun için herhangi bir zaman aralığı tayin edilmemiştir. Bir kişi ile kısa veya uzun süreli yapılan arkadaşlığı kapsayan bir kelimedir. Kısacası herhangi bir kişi ile meydana gelen arkadaşlığı da içinde barındıran bir kavramdır.[93]

Hadis alimleri sahâbi'nin tarifi hakkında çeşitli görüşler üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Bu alimler arasında sahabe tarifini daraltan Said b. Müseyyeb Sahâbi'yi : "Hz. Peygamber ile bir veya iki yıl kalmış veya Onunla bir veya iki savaşa iştirak eden kişi olarak tanımlamıştır. İbnü'l-Cevzi ise "Bu konuda bütün alimler Said b. Müseyyeb'e ihtilaf etmişlerdir. Çünkü İslam alimleri Hz. Peygamber'in vefat ettiği yıl müslüman olan Cerir b. Abdullah el-Becelî'yi Sahabeden saymışlardır. Aynı şekilde Hz. Peygamber ile tek bir savaşa bile katılmayan ve Hz. Peygamber'in vefat ettiği zaman yaşları küçük olan bir çok kişiyi sahabeden saymışlardır." diyerek bu tarifin kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir.[94]

Kimileri de "Sahâbi, Hz. Peygamber'den rivayet etsin veya etmesin onu görüp onunla uzun süre arkadaşlık etmiş kişidir." demişlerdir. Kimileri ise uzun süre ile arkadaşlık etmiş olmasının yanında Hz. Peygamber'den rivayette bulunmasını da şart koşmuştur.

Hadis alimlerinin büyük çoğunluğunun üzerinde ittifak ettiği görüş ise sahâbi: "Hz. Peygamber'i görmüş, ona iman etmiş ve iman üzere vefat eden kimsedir." Hafız İbn Hacer "Vakıf olduğum görüşler arasında en sağlamı bu görüştür. el-A'laî bu

[93] Cürcanî, **et-Ta'rifât**, s. 207.
[94] Nevevî, **İrşâdu Tullabi'l-Hakaik**, Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1991, s. 194.

görüşü Ahmet b. Hanbel, Buharî, Ebû Davut ve daha bir çok kişiden aktarmıştır." Diyerekbu konudaki görüşünü beyan etmiştir.[95]

Yukarıdaki tanımın içerisine Hz. Peygamber'le karşılaşıp onunla uzun veya kısa süre birlikte olan, Hz. Peygamber'den rivayette bulunmuş veya bulunmamış, onunla birlikte savaşa iştirak etmiş veya etmemiş, onu görmüş ama onunla oturmamış, ama olmak gibi bir neden dolayı onu görmeden iman etmiş olan kişiler de girmektedir.

Bu tanımın içerisindeki "ona iman etmiş" kaydı ile Hz. Peygamber (sas) ile henüz iman etmemiş bir zamanda karşılaşmış ve iman ettikten sonra bir daha onunla bir araya gelemeyen kişi sahâbi tanımının dışında bırakılmıştır. Diğer Peygamberlere iman eden ancak Hz. Peygamber'in bi'setinden önce onu gören insanlar ve cinler de sahâbi tanımının dışında tutulmuştur.[96]

Tanımda geçen "İslam inancı üzere vefat etmiş olması" kaydı ile iman ettikten sonra irtidat edip o hal üzere vefat eden kişiler sahâbi tanımının dışında tutulmuştur. Habeşistan hicretinden sonra orada irtidat edip Hristiyan olan ve orada vefat eden Ümmü Habibe'nin kocası olan Abdullah b. Cahş ve iman ettikten sonra irtidat edip Mekke'li müşriklere katılan ancak Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber tarafından ölüm emri verilen ve Kabe'de öldürülen Abdullah b. Hatel ve benzeri kişiler insanlar bu sınıftaki insanlardır. Hafız İbn Hacer: "En sağlam görüşe göre Eş'as b. Kays gibi iman edip sonra irtidat eden ama henüz vefat etmeden tekrar imana dönen kişiler de ister bundan sonra Hz. Peygamber'i bir daha görmüş olsunlar ister görmemiş olsun onlarda sahâbi tanımının içerisini girmektedirler." diye görüş bildirmiştir.[97]

Alimler, Şair olan Züeyb el-Hüzeli gibi Hz. Peygamber'i vefatından sonra ama henüz defnedilmeden önce gören kişilerin Sahâbi olarak kabul edilip edilmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Hacer bu durumda olan kişilerin sahâbi kabul edilmeyeceğini ifade ederken el-Alâî, Hz. Peygamber'i defnedilmeden ve cenaze namazı kılınmadan önce onu gören kişinin sahabe olma şerefine ulaşması uzak olarak tellaki edilecek bir şey değildir. Bu durumda olan kişilerin sahâbi kabul edilmesi Hz. Peygamber ile aynı anda yaşamış ama onu görememiş veya Hz.

[95] Buharî, Fedailu's-Sahabe, 62; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 19.
[96] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 19.
[97] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 20.

Peygamber vefat ederken yaşları henüz küçük olan kişilerin sahâbi olarak kabul edilmesinden daha mantıklıdır.[98]

6.1. Kur'an-ı Kerimde Sahabe

Müslümanlar, ilahi vahyin diğer insanlara ulaştırılması ile yükümlü olan bir ümmettir. Daha önceki ümmetler sadece kendileri ile meşgul olup halis bir şekilde Allah'a ibadet etmekle yükümlü tutulmuşlardır. Bu gerçeğe Kur'an şuşekilde işaret etmiştir:

"Oysa onlar, doğruya yönelerek, dini yalnız Allah â has kılarak O'na kulluk etmek, namazı kılmak ve zekatı vermekle emrolunmuşlardı. Dosdoğru olan din de budur."[99]

Buna karşılık yüce Allah göndermiş olduğu son peygamber ve ona tabi olan son ümmeti de bütün insanlığa yol gösteren bir kandil olma sorumluluğunu da yüklemiştir. Sadece kendilerinin iman edip ibadet etmekle kurtuluşa eremeyeceklerini ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in bütün insanlığa gönderilmiş olması onun vefatından sonra ona inananların aynı misyonu yüklenmek durumunda olduklarını bildirmiştir. Yüce Allah bu ümmeti iki sorumlulukla sorumlu tutmuştur.

Birincisi: diğer ümmetlerden istendiği gibi Müslümanlardan da sadece Allah'a kul olmaları ve ona halis bir şekilde ibadet etmeleri.

"Allah'a kulluk ediniz. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayınız."[100]

İkincisi: samimi bir şekilde kulluğun yanında Allah'ın kendilerine lütfetmiş olduğu bu ilahi hidayete tüm insanlığın ulaşması için çalışıp gayret etmeleri. Yeryüzünde yaşayan bütün insanlığa iyiliği, güzelliği, adaleti ve hakperestliği tebliğ etmektir.

"Siz insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten sakındırır ve Allah'a inanırsınız."[101]

---

[98] Makdisî, Muhammed b. Abdilvahid Diyauddin, **Kitabu'n-Nehyi 'An Sebbi's-Sahabe**, Dâru'z-Zehebiyye, Beyrut ts. s. 11.
[99] Beyyine, 98/5.
[100] Nisa, 4/36.

"Böylece sizi orta yolu benimseyen bir ümmet yaptık ki, siz insanlara örnek olasınız ve peygamber de size örnek olsun."[102]

"Andolsun o ağacın altında (Hudeybiye'de) sana biat ederlerken Allah o Müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven ve sukunet indirmiş ve onları pek yakın bir fetihle müjdelemiştir."[103]

"(İslam dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur."[104]

"İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, (muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır."[105]

"(Allah'ın verdiği bu ganimet malları,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirlerindir. İşte doğru olanlar bunlardır.

Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.

Bunların arkasından gelenler şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin!"[106]

"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûya varırken, secde ederken

[101] Ali İmran, 3/110.
[102] Bakara, 2/143.
[103] Fetih, 48/ 18.
[104] Tevbe, 9/100.
[105] Enfal, 8/74.
[106] Haşr, 59/8-10.

görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelendirir. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vâdetmiştir."[107]

Bu ümmet, bütün insanlığa örnek olan orta yolu benimsemiş bir ümmettir. Buna göre, insanlar arasında adaleti ve hakkaniyeti hakim kılar, onların benimseyecekleri kriterleri ve değer hükümlerini ortaya koyar, onlar arasında görüşünü açıklayınca esas alınan görüş bu olur, insanların değer yargılarını, düşüncelerini, geleneklerini ve sloganlarını ölçüye vurur ve bunlar hakkında "Bu doğrudur, bu yanlıştır" diyerek son ve kesin sözü söyler. Yoksa bu ümmet, insanların tümüne örnek olması, onlar arasında adaleti hakim kılması gerekirken düşüncelerini, değer yargılarını ve kriterlerini yönlendirmekle yükümlü olduğu diğer insanlardan alan bir konumuna düşemez. Bu ümmet böylece bütün insanlığa örnek olurken kendi örneği de Allah Resulü olacaktır. Buna göre Peygamber, onun kriterlerini, değer yargılarını belirleyecek, davranışlarını ve geleneklerini hükme bağlayacak, yaptığı her işi tartıya vurarak onun hakkında son sözü söyleyecektir. Bu ayet bu ümmetin mahiyetini ve görevini böylece belirliyor ve kendisine görevini ve konumunu tanımayı, büyüklüğünün bilincine varmayı, rolünü gerçek boyutları ile değerlendirmeyi ve bu rolü oynamaya yaraşır biçimde hazırlıklı olmayı öneriyor.[108]

Sahabe yukarıda saydığımız görevlerin bilincinde olan insanlardı. Onlar, yüklenmiş oldukları sorumluluklarının kendilerinden neyi istediğinin farkındaydılar. Bunun için Allah yolunda bir çok belalara duçar oldular ama onlar rıza gösterip sabrettiler. Allah onlara nimet verdiğinde itiraf edip şükrettiler. Allah için canlarını ve mallarını gözlerini kırpmadan feda ettiler. İnsanlara ilahi vahyi ulaştırmak uğruna yurtlarını, çoluk çocuklarını arkada bırakıp uzak diyarlara seferlere çıktılar. Ve bu uğurda binlercesi ülkelerinden çok uzaklarda şehit düştüler.[109]

---

[107] Fetih, 48/29.
[108] Seyyid Kutub, **Fizilali'l-Kur'an**, Dâru'ş-Şurûk, Kâhire 1996, c. I, s. 130,131.
[109] Mahmûd el-Mısrî, **Ashâbu'r-Resûl**, Mektebetu Ebû Bekir es-sıddîk, Kâhire 2002, s. 29.

Kur'an-ı Kerim'in ayetlerine baktığımızda Allah'ın (c.c.) birçok ayette sahabeyi övdüğünü ve onlardan razı olduğunu ifade ettiğini görürüz. İster daha sonraları Müslümanlar arasında meydana gelen fitne ve karışıklıklara katılmış olsun ister katılmamış olsun bütün sahabenin adaleti konusunda Ehli Sünnet alimleri ittifak etmişlerdir.[110]

6.2. Hz. Peygamber'in Hadislerinde Sahabe

Hz. Peygamber hadislerde sahabeyi övmüş ve onların değerine dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber (sas) de sahabeyi şu sözlerle övmüş ve onların sahip olduğu makam dikkat çekmiştir:

"Ashâbım hakkında Allah'tan korkun. Benden sonra onları hedef haline getirmeyin. Her kim ki onları severse beni sevdiği için sever ve her kim ki onlara buğz ederse bana buğz etmiş olur. Kim onlara eziyet ederse bana eziyet etmiştir. Bana eziyet eden, Allah'a eziyet etmiş olur. Herki ki Allah'a buz ederse Allah'ın onu yakalaması yakındır."[111]

"Ashâbıma Sövmeyin. Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki sizden biriniz Uhud dağı miktarınca altın infak etseniz bile onların bir avuçluğuna veya onun da yarısına ulaşamazsızın."[112]

"Kim ashâbımı benim için koruyup gözetlerse ben de kıyamet gününde onu koruyup gözetleyeceğim. Kim ashâbıma sövüp hakaret ederse Allah'ın laneti onun üzerine olsun."[113]

Rasûlullah (sas): "Allah'ım! Ensâr'a, Ensâr'ın çocuklarına ve Ensâr'ın çocuklarının çocuklarına mağfiret buyur." diye duâ etti.

Hz. Peygamber (sas) ashabını bir çok hadiste övmüş ve onların faziletlerini dile getirmiştir. Hz. Peygamber toplu olarak sahebeyi övdüğü gibi bir çok sahabeyi

---

[110] Babanzade, Ahmed Naim, **Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrîdi Sarih Tercemesi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984, s. 19.
[111] İbn Hanbel, Ebû Abdullah ahmed b. Muhammed, **Fedailü's-Sahabe**, Dâru İbni'l-Cevzî, Mekke 1999, s. 56.
[112] İbn Hanbel, **Fedâîl**, s. 59.
[113] İbn Hanbel, **Fedâîl**, s. 64.

isimlerini anarak ta onları övmüş ve bazılarını da hayatta iken cennetle müjdelemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
MISIR'IN FETHİ

1.1. MISIR FETHİNİN GEREKÇELERİ

Hz. Peygamber ile başlayan tebliğ ve fetih hareketi onun vefatından sonra Raşid halifeleri tarafından kesintisiz devam etti ve kısa zamanda bir çok bölge İslam sancağı altına girdi. Dönemin en büyük devletleri olan Bizans ve Sasani imparatorlukları gün be gün hakimiyetleri altındaki toprakları kaybedip tarih sahnesinden silinmeye başladılar. Bizansın stratejik öneme sahip Suriye bölgesi artık İslam ordularının hakimiyetine boyun eğmişti. Suriye bölgesinin fetihleri tamamlanınca Mısır'a doğru sefere başlama zamanı gelmişti. Müslümanları kendi yurtlarından çıkarıp bu uzak diyarlara getiren bir takım sebepler vardı. Bunları kısaca şu şekilde sıralıyabiliriz:

Birincisi: Allah'ın şu ayette emir buyurduğu Allah'a davet etme ve dini tebliğ vazifesini yerine getirmek: "Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez."[114]

İkincisi: Allah'ın yaratmış olduğu yeryüzünün her tarafına İslam dinini hayatın her alanını kapsayan bir nizam haline getirmek. Çünkü "İslam, hayatın bütün yönlerini kuşatan kapsamlı bir nizamdır. Şu halde o: Hem devlet ve vatan, hem hükümet ve ümmettir. Hem ahlak ve kuvvet hem rahmet ve adalettir. Hem kültür ve kanun hem ilim ve hüküm vermedir. Hem madde ve servet hem kazanç ve zenginliktir. Hem cihad ve davet hem ordu ve fikirdir. Hem doğru bir inanç hem de aynı şekilde sahih bir ibadettir."[115] Yüce Allah, bu hakikati şu şekilde ifade

[114] Maide, 5/67.
[115] Hasan El-Benna, **Mecmuatu'r-Resâil**, Nida yayınları, İstanbul 2015, s. 269.

etmiştir: "Müşrikler istemeseler de dinini bütün dinlere üstün kılmak için Peygamberini hidayet ve hak ile gönderen O'dur."[116] İslam sadece belirli bir bölgeye veya belirli insanlara gönderilmiş bir din değil bilakis o bütün insanlar için gönderilmiştir. "(Resûlüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik".[117]

Müslümanlar görev ve sorumluluklarının Peygamber'in görev ve sorumluluklarının bir devamı olduğuna iman etmişlerdir. Bu hakikati İran toraklarını fethetmeye giderken Fars komutanı Rüstem'e karşı Rıb'î b. Amir şu şekilde haykırmıştır: "Yüce Allah, insanları kula kulluktan kurtarıp sadece Allah'a kul etmek, dinlerin zülüm ve baskısından İslam'ın adaletine ulaştırmak için bizleri gönderdi."[118] İşte bu hakikat Mısır'ın fethinde 'Ubâde b. Sâmit'in Mukavkıs'a söylemiş olduğu sözlerin ta kendisidir.[119] Müslümanların inandıkları din onlara, insanları, ülkeleri ve servetleri adaletten yoksun insanların kanını heba eden yönetimlerden kurtarmayı vacip kılmıştır.

Üçüncüsü: Bizansın, fethedilen Şam topraklarına ve Arabistana güneyden ve batıdan saldırmalarını engellemek ve bu bölgelerin güvenliğini sağlamak için Mısır ve Kuzey Afrika'nın fethedilmesi zorunlu bir durumdu. Aynı şekilde düşmanın Mısır'dan, İskenderiye'den, Trablustan ve batıdan Suriye topraklarına saldırmamaları için bu toprakların fethedilmesi gerekiyordu.

Dördüncüsü: Hz. Peygamber'in Mısır'ın fethi ile ilgili vermiş olduğu müjdesini gerçekleştirme arzusu. Çünkü Hz. Peygamber Mısır'ın fethedileceğini onlara şu şekilde müjdelemişti: "Allah Size Mısır'ın fethini nasip ettiğinde oranın halkından çokça asker edinin. Bu askerler yeryüzünün en hayırlı askerleri olacaklar."[120]

Hz. Ömer, Suriye diyarının büyük bir bölümünün fethedilmesinden sonra hicri H.18/M.639 yılında Cabiye'de bütün ordu komutanlarıyla bir toplantı düzenledi. Toplantıya katılan Amr b. el-Âs, Hz. Ömer'den Mısır'ın fethi için izin

---

[116] Saf, 61 /9.
[117] Enbiya, 21/107.
[118] Cemal Abdulhadi, **Fethu Mısır**, s. 30.
[119] Suyutî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 111.
[120] İbn Abidlhakem, **Fütûh,** 13,14; İbn Tağriberdi, **Nucum**, I, s. 29.

istedi.[121] İlk başlarda Müslümanlara zarar geleceği endişesi ile Mısır üzerine yürümesine karşı çıkan Hz. Ömer'i, Amr b. el-Âs Mısır'ın stratejik açıdan çok önemli olduğunu ve Bizansın burayı koruyacak durumda olmadığını ve fethedildiği taktirde Müslümanlar için güç ve moral olacağını ve ayrıca bir çok zenginliğe sahip olduğunu söyleyerek ikna etmeyi başardı. Amr b. el-Âs'ın teşvikleri ile ikna olan Hz. Ömer onun emrine dört bin asker verip şöyle dedi: "Allah yolunda savaşmaya koyul. Ben de Allah'tan senin için hayır dileyeceğim. Tez elden sana mektubum ulaşacak. Mektubum sen daha Mısır topraklarına girmemişken eline geçtiğinde şayet ben sana dönmeni emredersem dön. Mısır topraklarına girdikten sonra mektubum eline ulaşırsa o zaman Allah'ın adıyla yoluna devam et ve ondan zafer dile."[122]

Amr b. el-Âs'ın ısrarları karşısında izin veren halife Medine'ye döndükten sonra Amr'ın bu isteğini ashâb ile istişare etti. Yapılan istişarede Hz. Osman, halife Hz. Ömer'e Amr'ın çok cüretkâr ve cesaretli bir adam olduğunu söyleyerek, onun lider olma hevesi ve emirlik arzusu taşıdığını, bundan dolayı tedbirsiz davranarak Müslümanlar'ı tehlikeye sürükleyebileceğini söyledi[123]. Ashâbın ileri gelenleri de bu konuda Hz. Osman ile aynı görüşte olduklarını ifade ettiler ve halifeden Amr'a engel olmasını istediler.[124] İstişare heyetinin sefer hakkındaki menfî tavrını gören halife, derhal Amr'a bir mektup gönderdi, mektubunda ona Mısır'a girmemiş ise geri dönmesini, sınırı geçmiş ise yoluna devam etmesini emretti, bu durumda arkasından takviye asker göndereceğini bildirdi.[125]

Halifenin bu mektubu, Amr henüz Filistin-Mısır sınırını aşmazdan önce kendisine ulaşmış, ancak zaten aşırı ısrarları neticesinde gönülsüz olarak Mısır seferi

---

[121] İbn Haldun, Abdurrahman, **Târîh**, Dâru'l-fikir, Beyrut 2000, c. 2, s. 554; İbn Zahire, **el-Fedailü'l-Bahire fî Fedaili Mısır ve'l-Kâhire**,(thk. Mustafa es-Saka, Kâmil Mühendis), Dâru'l-Kütüb, Riyad 1969, s. 94,95; El-Hudarî, Muhammed, **İtmamu'l-Vefa,** El-Mektebetü's-Sekafiyye, Beyrut 1982, s. 104.

[122] Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb (292/904**), Târîh**, I-II, Dârus-Sadr, Beyrut 2010, c. I, s. 147,148; **Suyûtî**, Celalüddün Abdurrahman B. Ebî Bekr, **Husnu'l-Muhâdara Fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhire**, I-II, (thk. Muhammed Ebûl-Fadl İbrahîm), DâruİhyaiI-Kutubi'l-Arabiyye, Mısır 1967, s. 106-107; Ömer el-İskenderî, **Târihu'l-Mısır İla Fethi'l-Osmanî**, Mektebetü'l-Medbûli, Kâhire 1996, s. 175; Cengiz Tomar, "Mısır" **DİA,** c. XXIX, İstanbul 2004, s. 559.

[123] İbn Abdilhakem, Ebû'l-Kasım Abdurrahman b.Abdillah, **Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib**, (thk. Charles Torrey), Kâhire 1991, c. I, s. 83-84; Şiblî, Mahmud. **Hayatu Ömer,** s. 311; Akkâd, Abbas Mahmud, el-'Abkariyyetü'l-İslamiyye**,** IV. 66; Hasan Hasan İbrahim, **Târîhu Amr b. el-Âs,** s. 104

[124] Hitti, **Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi**, s. 227-228.

[125] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, c.1, s. 86-87; Belâzurî, **Fütûhu'l-Buldân,** s. 303-304; Ya'kûbî **Târîh,**c. II, s. 148; Makrîzî, **Hıtat,** c. I, s. 289; İbn Tagriberdî, **Nücûm,** c. I, s. 10-11; Hitti, **İslam Tarihi,** s. 243-244

için izin veren halifenin, bu mektupta kendisine geri dönme emrini vermiş olacağını düşünen Amr, haberci Ukbe b. Nafi el-Cühenî'den mektubu almadı.[126] Ordu Ariş denilen şehre geldiğinde, buranın Mısır toprağı olduğunu yanındakilere doğrulattıktan sonra mektubu teslim aldı ve askerlere okudu. Mektupta şayet Mısır topraklarına girilmişse yollarına devam etmeleri emrediliyordu. Amr'da bu emir gereğince sefere devam edeceklerini duyurdu[127].

1.2. ARİŞ VE FERMA'NIN FETHİ

Amr b. el-As, ordusuyla birlikte Mısır sınırını geçerek Sina çölüne vardı. Sina çölünü aşarak Ariş'e ulaşan Amr, diğer bölgelerde Müslümanlarla savaştıkları için Mısır'da yeteri sayıda Bizans askerinin olmadığının farkındaydı. Surlarının çok eski ve dayanıksız olmasının yanında burada yeteri sayıda Bizans kuvvetinin olmamasından dolayı herhangi bir direnişle karşılaşmadan 18/639 yılında Ariş'i fethetti.[128] Amr b. As, Ariş'i fethettikten sonra askerleri ile Ferma'ya[129] hareket etti. İslam fetih birliklerinin 640 yılının ocak ayı ortalarında çarpıştıkları ilk müstahkem yer, Mısır'ın doğu kesiminin anahtarı konumunda olan Ferma olmuştur.[130] Bundan önceki yerlerde Mısır halkı Müslüman ordusunu şenliklerle karşılamışlardı.[131] Ferma, antik Mısır devrinden kalma eserlerin olduğu ve sağlam surlarla korunan bir liman şehridir. Mısır'ın doğu kapısı olduğu için büyük bir öneme haizdir. Amr b. el-

---

[126]kanatimizce Amr b. As'ın Mısır fethine girişmesinin Halife Hz. Ömer'in bizzat emri ile gerçekleşmiştir. Hz. Ömer'in askeri dehası ve yönetiminde bulunan valilerine karşı tutumunun bilinmesi bize Amr b. As'ın ondan izin almadan böyle bir girişime bulunamayacağını göstermektedir. Halife Ömer'in elçisinin Amr b. As'ın Mısır topraklarına girmeden mektubu kendisine ulaştırdığını biliyoruz ki böyle bir durumda ona rağmen Amr b. As'ın bu haberi erteleyip geciktireceğine ihtimal vermiyoruz. Ayrıca İbn Abdilhakem bunun Hz. Ömer'in bizzat emri ile gerçekleştiğini bildirmektedir; İbn Abdilhakem, **fütûh**, s. 48; İbn Tağriberdî, **en-Nücûmu'z-Zahire**, c. I, s. 28; Bu konuda geniş bilgi için bkz. Muhammed es-Seyyid el-Vekîl, **Cevletün Tarîhiyetün fî Asri'l-Hulefai'r-Raşidîn**, Dâru'l-Müctema', Cidde 2002, s. 209,210; İsrafil Balcı, **Hz. Ömer Döneminde Diplomas**i, Ankara Okulu yy. Ankara 2006, s. 409.

[127] İbn Abdilhakem, **Futûh,** c.I s. 87; Ya'kûbî, **Târîh,** II, 148; Makrîzî, **Hıtat,** c. I, s. 288; İbn Tagriberdî, **Nücûm,** c. I, s. 10; Mevlüt Ferligül, **Hulefâ-i Râşidin Döneminde Meşhur Komutanlar,** İzmir 1990, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 161-163; Mahmud Şiblî, **Hayatu Ömer,** s. 313; Özkuyumcu, Nadir, **Mısır ve Kuzey Afrika,** s. 20.

[128] Butler, Alfred, **Fethu'l-Arab li Mısır**, (Ta'rib Muhammed ferid Ebû'l- Hadîd) Kâhire 1996, s. 244; Hasan İbrahim Hasan, **Tarîhu Amrb. As**, s. 11.

[129] Ferma: Deniz sahilinde bir şehir olup, Mısır'a buradan girilmektedir. Yakût El-Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdillah,**Mu 'cemu l-Buldân,** Beyrut 1975, c. IV, s**.** 255.

[130] Hitti ,**İslam Tarihi**, s. 228; Apak, **Ana Hatlarıyla İslamTârîhi**, Ensar Yayınları, İstanbul 2011, s.158.

[131],Ali Muhammedes-Sallabi, **Sîretu Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattab**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2006,s. 470; eş-Şeyh, Abdussettar, **Ömer b. el-Hattab**, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2012, s. 620; Ülkü, Hayati**, İslam Târîhi**, Çelik yayınevi, c. 2, s. 316.

Âs, ilk dönemlerden beri seyyahlar, hacılar, tacirler, fatihler ve muhacirlerin takip ettikleri yoldan Ferma'ya gidiyordu. Bu yol, Hz. İsmail ile annesi Hacer'i Hicaz'a getiren Hz İbrahim'in; Firavunlar zamanında Şam'dan Mısır'a gittiği zaman Hz. Yusuf un; Mısır'ı fethetmek niyetiyle yürüdüğü zaman İran kisrası Kumbiz'in takip ettiği yoldu[132].

Fermâ'ya gelen Amr b. el-Âs, buradaki kaleyi sıkı bir muhasara altına almıştır. Bu muhasara bir ay kimi tarihçilere göre iki ay kadar devam etti. Fermâ Müslüman ordusunun sayılarının ve savaş malzemelerinin az olmasına rağmen fethedilmiş[133] ve burası Mısır toprakları içerisinde Müslümanların, Rumlarla savaştıkları ve fethettikleri ilk yer olmuştur.[134] Fetih Muharrem 19/640 tarihinde gerçekleşmiştir[135].

Fermâ'nın fethi ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken hususlardan biri Kıbtîlerin, Müslümanlara fetih esnasında yardım etmeleri meselesidir. İbn Abdilhakem'in eserinde yer alan ve diğer İslam tarihi kaynaklarında aynen tekrarlanan bu konudaki rivayet şöyledir: "İbn Ufeyr dışındaki Mısır'lı meşâyih demiştir ki: İskenderiye'de kendisine Ebû Bünyâmin denilen Kıbtîlerin bir Papaz'ı vardı. Amr b. el-Âs'ın Mısır'a geldiği haberi kendisine ulaşınca, o Kıbtîlere bir mektup yazarak, bundan sonra Rumların artık bir devlet gücü kalmadığını, onların hakimiyetlerinin sona erdiğini bildirdi ve Kıptîlere Amr'a katılmalarını emretti."[136] Ancak Ebû Bünyâmin'in gönderdiği mektupta zikredilen ve Kıbtîlerin Müslümanlara yardım ettikleri konusundaki iddiaları Butler kabul etmeyip itiraz etmiştir. Butler, Kıbtîlerin Müslümanlara yardım etme işinin ilk olarak Feyyum bölgesinin fetihleri sırasında ortaya çıktığını, daha önce böyle bir yardımın söz konusu edilemeyeceğini iddia etmektedir.[137] Ancak Hitti, Bizans hükümdarlık resmi kilisesi tarafından,

---

[132] Hasan, Hasan İbrahim, **İslam Târîhi,** c. I, s. 302.
[133] İbn Abdilhakem, **Futûh,** c. I, s. 87; el-İskenderî, **Târihu'l-Mısır İla Fethi'l-Osmanî,** s. 175.
[134] İbn İyâs, **Bedâiu'z-Zuhûr, c.** I, s. 94.
[135] Özkuyumcu, **Mısır ve Kuzey Afrika,** s. 22
[136] İbn Abdilhakem, **Fütûh,** c.1, s.86; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara Fî Târîhi Mısır vel-Kâhire** ,s. 107; Özkuyumcu, **Mısır ve Kuzey Afrika**, s. 22
[137] Butler, **Fethu'l-Arab li Mısır,** s. 243-244.

Kıbtiler monofizit oldukları için tabi tutuldukları dini eziyet ve zulümlere bakılacak olursa bunun şaşılacak bir şey olmadığını ifade eder.[138]

1.3. BÜLBEYS'İN FETHİ

Ferma'yı fethettikten sonra Amr b. el-Âs, Mısır'ın İçlerine doğru fetih hareketine devam etti. Ferma'da bir miktar asker bırakarak Suriye yolundan Mısır'a gidildiğinde Fustat'a on-on beş fersah uzaklıkta şam yolu üzerinde bulunan Bülbeys'e [139] hareket etti.Kayseriye'ye Kosntantin ile evlenmek için yola çıkan Mukavkıs'ın kızı Ermanuse ve damadı Kostantin, buranın muhasara altına alındığını duyduklarında geri dönüp bu kaleye sığınmışlardı. Amr yolda küçük çarpışmalar yaparak Bülbeys'e ulaştı[140] ve Safer 19/ Şubat 640 te Bülbeys'i muhasara altına aldı[141].

Mukavkıs Bülbeys'i kuşatan Müslümanlarla savşamak için yardımcı kuvvetler göndermesine rağmen Bülbeys'i muhasara altına alan Amr b. el-Âs bir ay kesintisiz devam eden çarpışmalar sonucunda şehri ele geçirdi.[142] Yapılan savaşta binden fazla Rum askerî öldürüldüğü gibi, bir çok esir ve ganimet de elde edidi. Bülbeys'de ele geçirilen esirler arasında Kostantin'in karısı ve Mukavkıs'ın kızı olan Ermanuse de bulunmaktaydı. Ancak Amr, ona esir muamelesi yapmayıp, izzet ü ikramda bulunarak, Kays b. Ebi'l-Âs'ın refakatinde babası Mukavkıs'a göndermek istedi ve aralarında Yezid b. Ebî Süfyan, Haşim b. Saîd et-Tâî, Ka'ka' b. Amr et-Temîmî, Abdullah b. Cafer et-Teyyâr ve Halid b. Saîd gibi arkadaşlarının bulunduğu topluluğa şöyle dedi: Yüce Allah Kuran'da şöyle buyuruyor: " Yapılan bir iyiliğin karşılığı ancak iyiliktir". Bu kıral Hz. Peygamber döneminde, kendisine mektup yazılarak İslam'a davet dildi, o da buna karşılık Hz. Peygambere hediyer yollamıştı. Bugün ise bizlerin onun yaptığı bu davranışı hatırlamamız lazım. Çünkü Hz. Peygamber, Mukavkıs'ın kendisine göndermiş olduğu hediyeleri kabul ederek ona teşekkürlerini ifade etmişti. Bizler Peygamber'ine yapılan iyiliğe kaarşı iyilikle

---

[138] Hitti, **İslamTârîhi**, s. 232.
[139] Yakût el-Hamevî.**Mu'ceınu'l-Buldân,**c. I, s. 479; Becker, C.H., "Bilbis**", DİA,** II, 611.
[140] İbn Abdilhakem, **Fütûh, s.,** s. 59; Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed (845/1442), **Hıtat**, I-II, Daru Sadır, Beyrut ts. c. I, s. 289.
[141] Özkuyumcu, **Mısır ve Kuzey Afrika,** s. 25
[142]İbn Abdilhakem, **Fütûh,** s. 59; Makrîzî, **Hıtat,** c. I, s. 183-184; İbn Tagriberdî, Ebû'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf (874/469), **en-Nücûmu 'z-Zahire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire,** I-XXII, Kâhire 1929, c. I, s. 12

karşılık vermeye daha layığız. Ben Mukavkısın kızını ve beraberindeki eşyaları ile birlikte babasına göndermek istiyorum. Böylelikle Hz. Peygamber'in sünnetine de uymuş oluruz. Ben Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittim: "Zelil duruma düşen kavmin şereflisine ve fakir düşmüş zenginine merhamet edin". [143]

Beraberindeki hizmetçileri ve değerli eşyaları ile birlikte Ermanuse'yi babasına gönderen Amr'ın bu davranışı, Müslümanlar'ın, Mısır'ın yerli halkı Kıptîler'in muhabbetini kazanmasına vesile olmuştur.[144] Yolculuk esnasında kendisine dört bir tarafımızda Araplar var diyen hizmetçisine Ermanuse "Arapların çadırında canım ve iffetim hususunda emniyet içerisindeyim ama babamın sarayında emniyet içerisinde değilim" diyerek karşılık verdi. Amr b. el- Âs'ın bu hareketi, Mukavkıs üzerinde derin bir etki yapmış ve bundan sonra onun Müslümanlar'la daha samimi ve yapıcı ilişkiler geliştirmesine zemin hazırlamıştır.[145]

Butler, o dönemde papazların hiç evlenmediklerini, dolayısıyla kendisi bir de papaz olan Mukavkıs'ın kızının olamayacağını iddia ederek, bu savaşta Ermanuse'nin yakalanıp daha sonra Amr tarafından babasına teslim edildiği rivayetini kabul etmez ve bunun sonradan uydurulmuş bir haber olduğunu iddia etmiştir.[146] Hüseyin Munis ise onun bu görüşünün doğru olmadığını belirtip, o tarihte papazlara evlenme yasağının konmadığını, bu yasağın daha sonraları yürürlüğe girdiğini ifade ederek, Butler'in yalanladığı rivayeti kabul eder[147].

Amr, kendisiyle birlikte Mısır seferinde beraber olan ashabın ileri gelenlerinden bir grubu, yanlarına Mukavks'ın kızını ve beraberindeki eşyalarını da vererek elçi olarak babasına gönderdi. Amr b. As'ın elçi olarak gönderdiği bu heyetin arasında Kays b. Sa'd da bulunuyordu. Amr b. As aynı zamanda bu heyetle birlikte Mukavkıs'a bir takım hediyeler de yollamıştı.[148]

Ordunun yenilip hezimete uğradığını ve kızının da esir düştüğünü öğrenen Mukavkıs çok sinirlendi ve ne yapacağını düşünmeye başladı. Bir yandan kızının esir oluşu diğer yandan Müslümanlarla savaşmak istememesi onu çok daralttıyordu. Bu

[143] Vakıdî, **Fütûhû'ş-Şâm**, c. II, s. 44.
[144] Aselî, Bessam, **Amr b. el-Âs,** s. 53-54
[145] Subhi Neda, **Fethu Mısır**, Dâru'l-Beşir, Mısır 1999, s. 24; Apak, **İslamTarihi**, s. 158.
[146] Butler,**Târîhu Mısır,** s. 250
[147] Özkuyumcu, **Mısır ve Kuzey Afrika,** s. 25.
[148] Vakıdî, **Fütûhû'ş-Şâm**, c. II, s. 45.

halde ne yapacağını düşünürken Amr'ın gönderdiği heyet Kays b. Sa'd başkanlığında oraya vardılar. Kays ve arkadaşları yanlarına vardıklarında Mukavkıs devletin üst düzey bürokratlarıyla toplantı yapıyordu. Kays'ı kabul eden Mukavkıs ona değer verip onu meclisinde bulunan devlet erkanının oturdukları yerden daha yüksek bir yerde oturttu. Kays, içeriye girdiğinde Mukavkıs, bürokratlarının tedirginliklerini yok edip, onların kalplerini İslam'a karsı yumuşatmak için Kays'a Hz. Peygamber hakkında bir takım sorular sordu ve ondan binmiş oldukları hayvanlardan kendilerine haber vermesini talep etti. Bunun üzerine Kays ona şunları anlatmaya başladı:

"Develerin hörgücü kumral, diz kapakları parlaktır" deyince Mukavkıs, "Biz Arapların deveden başka hiçbir şeye binmediğini duyduk" dedi. Kays, söyle dedi: "Allah deveye cömert davranıp onu şereflendirerek, değerli kıldı. Aynı zamanda çölün ortasında dişi deve de çıkarttı ve bunu Araplara has kıldı. Âdemoğullarından biri olan Arapların ona binmesi için onu özel kıldı. Allah deveyi bulduğu ile yetinecek şekilde kanaatkâr yaratarak onu mübarek kıldı. Çünkü o, ağır yük taşımaya ve günlerce susuzluğa dayanarak, kuvvetli bir şekilde yoluna devam edebilecek bir yapıya sahiptir."

Allah Kur'an'da bizlere devenin bu özelliklerini sayarak şunları söyledi:

"Bütün insanlar için haccı ilan et ki, gerek yaya olarak gerek uzak yoldan gelen incelmiş develer üzerinde sana gelsinler"[149] Aynı şekilde

" Allah onun bedenini sizler için kurban kıldı."[150]

"Hz. Peygamber çıktığı savaşlardan biri olan Bedir savaşına çıktığında beraberinde su taşıma işinde kullanılan yüz deve ve iki at vardı. Beraberindeki bu atlardan birine Mikdâd b. Esved diğerine Mus'ab b. Umeyr biniyordu. Bizler Kureyş ile karşılaştığımızda onların hem sayısı hemde savaş hazırlıkları bizlerden kat kat üstündü. Bütün bu üstünlüklerine rağmen onlar Hz. Peygamber'in bereketi ile yenilgiye uğrayıp kaçtılar. Hz. Peygamber'in ashabı yolda nöbetleşe olarak bineklere biniyorlardı, onlara namaz kıldırmak ve onların emniyetinden sorumlu olarak Hz. Peygamber, Hz. Ali Hamza b. Abdulmuttalibin halifi olan Mersed b. Ebi Mersed el-Gâvanî ve diğer bazı kişiler sırayla bir bineğe biniyorlardı. Ey Kral! Hz. Peygamber senin kendisine hediye etmiş olduğun eşeğe biniyordu, arkasına da Mu'âz b. Cebel takip bindiriyordu. Eşeğini eyeri ve yuları hurma lfinden yapılmıştı. Ey Kıptilerin

[149] Hac, 22/27.
[150] Hac, 22/36.

Kralı! Hz. Peygamber ayağındaki ayakkabıyı kendisi yamalardı ve Hz. Peygamber'in elbisesi yamalıydı." Hz. Peygamber (s.a): 'Kim benim sünnetimden yüz çevirirse o, bizden değildir' buyurmuştu. "Hz. Peygamber'in gömleği pamuktan yapılmıştı, onun uzunluğu, ne çok uzun ne de çok kısaydı. Zu Yezen kavmi ile beraber Hz. Peygamber'e elbise satın alarak hediye olarak göndermişti. Hz. Peygamber onu sadece bir defa giyinmişti. Ona Şam'dan da bir elbise ve bir de mest hediye olarak gönderildi.Hz. Peygamber (s.a.) onları yırtılıncaya kadar giyinmişti. Ey Kıbtilerin Kıralı! Hz. Peygamber'i konuşmalarında tebessümlü olarak görürsün, o konuşurken açık bir şekilde konuşur, önemli şeyleri üç defa tekrarlardı. Onun ashabından biri yanına geldiğinde o, ayağa kalkmayı tercih ederdi. Ona selam verdiğini gördüğünde Hz. Peygamber'in onlara tebessümle karşılık verdiğini görördün. Ey Mukavkıs! Allah'ı tesbih et. Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet ederim ki, şayet tövbe edersen Allah, senin günahlarını affedecektir."[151]

Mukavkıs'ın meclisinde bulunan Hiristiyanlardan bazıları, Allah katında en faziletli ümmetin, kendilerinin olduğunu ifade ettiklerinde Mukavkıs, bu sözlere çok kızdı ve tepki gösterdi. Mukavkıs oradakilere söyle dedi: "Sizler haram yeyirek, günah isleyip, kötü isler yaparak, iyilik yapmayı düşüncelerinizden uzak tutarak, insanlara zulmederek dünyaya yöneldiniz. Bu yapmış olduklarınızın hangisiyle Allah katında en faziletli ümmet olduğunuzu düşünüyorsunuz."[152]

Daha sonra Mukavkıs, "sizlerde ne yoksul ne de bir fakir görmüyorum?" dediğinde oradakiler söyle cevap verdi: "Ey Mukavkıs! Şüphesiz ki Allah büyük küçük birçok şeylerle bizleri rızıklandırdı. Daha sonra onlar iki büyük kafatasını çıkarıp Mukavkıs'a gösterdiler ve ona şöyle dediler: "Ey Kral! Bu iki kafatasından biri, adil ve salih amel isleyen kişiye diğeri zalim bir adama aitti. O ikisi de insanın ebedi olarak kalacağı yere varmışlardı. Artık o ikisinin konuşması da mümkün değildi. Ama adil adam vardığı yerde mutlu ve refah içindeydi. Zalim adama gelince, işlemiş olduğu ziyan ve suçtan ötürü pişmanlık duyuyordu. Ey Kral! Ölmeden evvel istediğini tercih et, şüphesiz ki sen insanların ileri gelenlerindensin. Herkes de senin emirliğinde bir yere varacaktır ve eğer sen yeryüzünde Allah'ı vekil edinirsen, senin kırallığın ahirette sana kalkan ve aynı zamanda ganimet olup seni koruyacaktır. Sen varacağın yeri ve kabrini düşün ki, kendi nefsin için birşeyler yapmış olasın. Sakın

[151] Vakıdî, **Fütûhû'ş-Şâm,** c. II, s. 45.
[152] Vakıdî, **Fütûhû'ş-Şâm**, c. II, s. 46.

Unutma ki sen öldüğün zaman atalarının sana faydası dokunmayacaktır ve mezar seni içine alacaktır. Şeytanın emirlerini ve davetini terk ederek, günahlarını telafi edersin. Ey Kral! Şeytanın senin babanın üzerindeki hilelerini bir hatırla. Onun üzerine kendi hilelerini yönelterek düşmanını bitkin düşür. Ona doğrulukla yönelerek onu ortadan kaldır."

Daha sonra Kays söyle dedi: "Ey Kral! Onların haberini biliyor musun?" Mukavkıs: "Hayır" dedi. Bunun üzerine Kays, "Onlar mümin olan insanlardır. Allah Kur'an'da onların hak ile adaleti rehber edinmiş ümmet olduğundan bahsetmektedir. Onlar Hz. Peygamber'e Kur'an'da mümin kavmin ehemmiyetinin ne olduğunu sorduklarında, Allah ayetlerle iyilikte bulunmayı Muhammed ümmetine tavsiye etmiştir."[153]

Mukavkıs, Kays'a: "Ey Arap kardeş! Arkadaşlarının yanına dön ve onlara burada gördüğün ve duyduğun şeylerden haber ver. Sonra da bak kendi aranızda neye kara veriyorsunuz." dedi. Kays: "Ey Mukavkıs! Sizler bizden kurtulamazsınız. Sizinle savaşmaktan başka yol yok, sizleri kurtaracak olan İslamdır. Ya İslam'ı tercih ederek savaşmaktan kurtulursunuz ya da bizlerle sulh yapıp cizye vermeyi kabul edeceksiniz yahut bizlerle savaşmayı tercih edeceksiniz" dedi. Mukavkıs da duyduğu şeyleri halkına açık bir şekilde anlatacağını ama halkının haram yemelerinden dolayı kalplerinin sertleştiğini ve bunu kabule yanaşmayacaklarını ama onları yumuşatmak için zamana ihtiyaç duyduğunu ifade etti.[154]

1.4. ÜMMÜ DÜNEYN'İN FETHİ

Bülbeys'in fethini tamamlayan Amr b. el-Âs, daha sonra Babilyon'un kuzeyinde bulunan ve aynı zamanda bir liman kenti olan Ümmü Düneyn'e[155] hareket etti. Bizans döneminde Tendonyas olarak bilinen Ummü Düneyn daha sonra Araplar tarafından "Meks" adnıı almıştır. Rumlar'ın Mısır'da buluna üç askerî üssü olan Babilon, Nakyus ve İskenderiye arasında yer alıyordu. Nakyus ile İskenderiye Ümmü Düneyn'in kuzeyinde, Babilon ise güneyinde, bulunuyordu. dolayısıyla

[153] Vakıdî, **Fütûhû'ş-Şâm**, c. II, s. 46.
[154] Vakıdî, **Fütûhû'ş-Şâm**, c. II, s. 47.
[155] Ümmü Düneyn: Ümmü Düneyn hakkında sadece Yakût el-Hamevî'nin **Mu'cemu'l-Buldân**'ında şu bilgiler ifade edilmektedir. "Denilmiştir ki, Ümmü Düneyn Kâhire ile Nil nehri arasında bir köydür ve yerleşim alanı Kâhire'ye bitişmiştir. Bkz. c. I, s. 251; Arapların fetihten sonra Meks diye isimlendirdikleri Ümmü Düneyn'in Bizans dönemindeki ismi ise Tendonyas'tır. Bkz. Hasan İbrahim Hasan, **Târîhu Amrb**. **As**, s. 117.

güneyde bulunan Babilon'a kuzeyde yer alan Nakyus ve İskenderiye'den, Nil üzerinden yapılacak yardımlar Ümmü Düneyn'den geçmek zorundaydı. Bülbeys'i fetheden Amr b. el-As hemen sonra Ümmü Düneyn'e yönelelerek Rumlar'ın kuzey-güney bağlantısını keserek, Babilon'a destek olanaklarını ortadan kaldırdı. Burada Amr'ın Ümmü Düneyn'i muhasarası stratejik olmaktan daha fazla taktik bir hedefti. Zaten Rumlar da, Amr'ın Babilon'a saldıracağını düşünerek Mukavkıs komutanlığında İskenderiye'den ayrılıp Babilon kalesine gelmişlerdi. Dolayısıyla Ümmü Düneyn'i savunmasız bırakmış, Amr'ın işini kolaylaştırıp, burayı açık bir hedef haline getirmişlerdi .

Ümmü Düneyn'in fethinin zor olacağını ve kuşatmanın daha fazla süreceğini tahmin eden Amr, halifeye mektup yazarak, ondan takviye kuvvet istedi. Hz. Ömer, aralarında Zübeyr b. El-Avvâm, Ubâde b. Sâmit ve Mikdad b. el-Esvedi'nde bulunduğu dört bin kişilik bir ordu hazırlayarak Mısır'a gönderdi. Böylece gelen orduyla birlikte Mısır'da bulunan Müslümanlar'ın sayısı sekiz ila dokuz bin arasında bir rakama ulaşmış oldu.[156]

Harice b. Huzafe b. Lahmî kuşatmanın çok şiddetli olduğu bir günde Amr b. el-Âs'a gelerek, düşmana arkadan saldırmak için bana bir birlik ver dedi. Amr kendisinin emrine beşyüz süvariden oluşan bir birlik verdi. Harice bu birlikle Cebelü Ahmar'ı dolaşarak, gün doğmadan önce kalenin arkasına giderek, burada bulunan Benî Vâil mağarasına girerek gizlendi. Sabah olunca da Amr b. Âs, kalenin etrafını hendeklerle kazan düşman ordusuna ön cepheden saldırdı. Saldırıya karşılık vermek için kalelerinden dışarı çıkan düşmana, Harice emrindeki birlikle de arkadan saldıran Müslümanlar böylelikle 19/640 ta fethi gerçekleştirdiler.[157]

1.5. AYNU'Ş-ŞEMS SAVAŞI

Nikiou Papazı, Müslüman tarihçilerinin üzerinde pek fazla durmadıkları bir savaştan bahseder. Bu savaş Mısır fethinde önemli bir yere sahip olan Fustat'ın

[156] Ahmet Adil Kemal, **Fethu'l-İslamî Li Mısır**, s. 265.
[157] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 49.

kuzeyinde ve Fustat'a dört mil mesafede bulunan Aynu'ş-Şems[158] savaşıdır. Müslüman askerler Ümmü Düneyn'i fethettikten sonra Babilon'a yürümek istediler ancak hem fiziki hem de askeri şartların yetersizliğinden dolayı bunu başaramayacaklarını düşünen 'Amr b. el-'Âs, Filistin'de bulunan Halife Hz. Ömer'e bir mektup göndererek durumu izah etti ve kendisinden takviye birlikler istedi. Kendisine gönderilen takviye birlikler ile birlikte Amr, askeri dehasını kullanarak askerlerini üç kısma ayırarak farklı yerlere yerleştirdi. Askerlerinden bir gurubu Ümmü Düneyn'e bir kısmını Babilon kalesinin kuzeyine, diğerlerini de Aynu'ş-Şems'e yerleştirdi. 'Amr b. el-'Âs'ın yapmış olduğu bu taktikten habersiz olan Rum askerleri Müslüman askerlerine doğru harekete geçtiler. Aynu'ş-Şems'te (20/641) savaşa tutuşan iki ordu arasında şiddetli bir çarpışma meydana geldi. Aynı anda hem Ümmü Düneyn hem de babilon'un kuzeyinde bulunan Müslüman askerlerinin de hücum etmesi ile Rum askerleri ağır bir kayıp verip tekrar kalelerine çekilmek zorunda kaldılar. Bu savaştan kaçan üç yüz kişinin dışında Rum askerlerinden kurtulan olmadı.[159]

1.6. BABİLON'UNFETHİ

Ümmü Düneyn'i fethettikten sonra Mısır'ın merkezi olan Babilon'a[160] yakın bir mevkide bulunan Aynu Şems'e yönelen Amr b. el-Âs orada karargâh kurdu ve kaleyi kuşatma altına aldı. Amr, İskenderiye üzerine yürümeden önce Bizanslıların elindeki son kale olan Babilon'u fethetmeye karar verdi. Ancak tüm gayretlere rağmen kaleyi fethetmek mümkün olmadı. Muhasaranın Nil nehrinin taşma zamanına rast gelmesi ve Müslümanlar'ın kale kuşatması için yeterli hazırlık yapamamalarının, fethin gecikmesinde önemli bir etkisi vardı.[161] Tıpkı Ümmü Düneyn muhasarasında olduğu gibi, ilk anda fetih muvaffak olmayınca Amr b. Âs,

---

[158] Aynu Şems; Mûsâ pey gamber zamanındaki Firavun'un şehridir. Bülbeys ile arası üç fersahtır. İbn Fakih, **Muhtasar Kitabu'l-Buldân,** s. 59-60; Yakûtel-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân,**c. IV, s. 178-179; Aynu Şems, Fustat'ın kuzeyinde ve Fustat'a dört mil mesafededir. İstahrî, **Mesâlik,** s. 54; Kazvînî, **Âsâru 'l-Bilâd,** s. 224-225, Becker, H.C., "Avnu Şems", **İA** H, 69-70; İrfan Küçükköv, "Ayn-i Şems", **DİA,** c. IV, s. 277

[159] Nakyûsî, Yuhannâ, **Târîhu el-Alemi'l-Kadîm ve Duhulu'l-Arab el-Mısır**, Kâhire ts. s. 207,208; Ahmet Adil Kemal, **el-Fethu'l-İslamî Li Mısır**, Şirketu'd-Devliyye Li't-Tibaa, Mısır 2003, s. 268.

[160] Babilon: Mısır şehri, kimilerine göre Fustat ve Babilon aynı yerin adıdır. (Yakût el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân,** c. I, s. 311-312). Buranın adı Kasrı'ş-Şem', Kasru'ş-Şam, Kasra'l-Yun ve Babi'l-Yun olarak da bilinmektedir. Ya'kûbî. **Kitabu'l-Buldân,** s. 330; Becker, "Babilon", **İA,** c. III, s. 180.

[161] Hasan, Hasan İbrahim, **İslam Târîhi,** I, 304

tekrar Hz. Ömer'den yardım talebinde bulundu. Halifeden takviye asker talebinde bulunan Amr'a Halife Ömer derhal takviye askerler yolladı[162].

Babilon halkı Amr'ın kaleyi kuşatacağını düşündükleri için şehrin etrafın hendekler kazmışlardı. Kalenin sağlamlığı ve bu hendeklerin de kazılması, kalenin Müslümanlar tarafından ele geçirilmesine engel oluyordu. Askerlerinin az olmasından dolayı kaleyi fethedemeyeceğini anlayan Amr, halifenin gönderdiği kuvvet gelinceye kadar, Rumları oyalamak ve zaman kazanmak için bazı tedbirler almaya karar verdi. Rumlar'ın dışarıya çıkarak kendilerine saldırmalarına engel olmak için ordusunu gruplara ayırarak kale etrafına yerleştrdi. Aradan birkaç gün geçtikten sonra halife Ömer'in Hz. Zübeyr'in komutasındaki gönderdiği birlik bölgeye ulaştı ve iki ordu Aynu Şems'de toplandı.

Takviye birliklerin verdiği destekle Müslümanlar tekrar kaleye saldırmaya başladılar. Düşmanla mücadele eden askerler bir taraftan da mancınıklarla kale duvarlarında delikler açıp yıkmayı hedefliyorlardı. Ancak bütün bunlar da istenilen neticeyi vermeyince, Medine'den gönderilen askerlerin komutanı Hz. Zübeyr b. Avvâm, Amr'a uygun bir zamanda kale duvarına çıkıp kale kapısını açabileceğini ve Müslümanlar'ın içeriye girmelerini sağlayabileceğini dile getirdi. Plâna göre, Zübeyr ve beraberindeki birkaç asker ile kale surlarına çıktıktan sonra tekbir getirecekler, kale dışında kalanlar ise aynı anda hep birlikte tekbir getirecekler. Böylelikle Rumlar, Müslümanlar'ın kalenin içine girdiklerini düşünerek dağılacaklar, Zübeyr ve arkadaşları ise düşmanın bu panikliğinden istifade ederek kalenin içine girip Müslümanlar'a kalenin kapılarını açacaklardı[163].

Yapılan plân olduğu gibi uygulandı. Zübeyr ve beraberindeki asker kalenin surlarına çıktıktan sonra tekbir getirmeye başladılar, dışarıda bulunan askerler de onlarla beraber aynı anda tekbirler getirince, Müslümanlar'ın kaleye girdiklerini zanneden Rumlar paniğe kapılarak dağılmaya başladılar. Bu durumu değerlendiren Zübeyr içeriye girip kale kapısını Müslümanlar'a açmayı başardı. Müslüman

[162]İbn Abdilhakem **Fütûh,** s. 61; Ya'kûbî, **Târîh,** c. II, s. 148; Nuveyrî, Şihabüddin Ahmed b. Abdulvahhab (733/1333), **Nihâvetü l-Ereb fî FunûniEdeb,** I-XXVII, Kâhirets. (Daru'l-Kütüb) c. XIX, s. 289; el-Ka'bî, Abdulhakim, **Mevsû'atu't-Tarîhi'l-İslamî**, Dâru Usame, Umman 2009, s. 139.

[163] İbn Abdilhakem, **Fütûh,** s. 63; Ya'kûbî, **Târîh,** c. II, s. 148; Nuveyrî, **Nihâye,** s. XIX, 289-290; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara,** c. I, s. 108.

askerler yedi ay süren muhasaranın ardından açılmış olan kapıdan girerek kaleyi fethetmeyi başardı. Mukavkıs ve adamları kalenin düşeceğini anladıklarında, Babilon'un batısında ve Nil'in ortasında yer alan Ravda adasına kaçtılar[164] ve Müslümanlar'ın buraya ulaşmalarına engel olmak için nehir üzerindeki köprüyü kestiler[165].

Ravda adasında beraberindekilerle görüşen Mukavkıs, Müslümanlar'a bir heyet gönderdi. Amr'a gelen elçiler, teslim olmayacaklarını söyleyerek bir an önce topraklarından gitmelerini, yoksa Rumlar'ın göndereceği bir orduyla birlikte onları yok edeceklerini ifade ederek Müslümanlar'ı da tehdit ettiler. Müslümanlar'ın yaşayışlarını görmelerini isteyen Amr elçilere hiç cevap vermedi ve onlara karışmadı.[166] Elçileri Mukavkıs'a gönderirken onlara ya Müslüman olmaları, yada cizye vermelerini söyledi aksi halde savaştan başka bir seçeneğin kalmayacağını dile getirdi. Geri döndüklerinde Elçiler, Amr'ın şartlarını Mukavkıs'a bildirdiler ve Müslümanlar hakkında edindikleri izlenimleri oradakilere anlattılar. Arap askerlerin ölümü yaşamaya, tevazuyu kibre tercih ettiklerini, dünyaya ve nimetlerine hiç rağbet etmediklerini, komutan ile asker arasında hiç bir ayrım olmadığı gibi özelliklerini anlattılar. Elçileri dinleyen Mukavkıs, Müslümanlarla anlaşma yapmaktan başka çarelerinin olmadığını düşünerek, Amr'dan anlaşma şartlarını görüşmek için bir heyet göndermesini talep etti. Bu teklifi uygun karşılayan Müslümanlar da Ubâde b. Samit başkanlığında on kişilik bir heyeti görüşmeler yapmak üzere Mukavkıs'a yolladı ve onlara da daha önce Rum elçilerine ilettiği üç şarttan başka bir şartı kabul etmemeleri emrini verdi[167].

Daha önce yaptığı gibi Müslümanlar'ın azlığını öne çıkararak Ubâde ile görüşen Mukavkıs, onları Bizans'tan gelecek bir Rum ordusuyla korkutmaya denedi

---

[164] Makrîzî, **Hıtat,** c. II, s. 178.

[165] İbn Abdilhakem, **Fütûh,** s. 64; Kindî. **Vulât,** s. 9; Nuveyrî, **Nihâye,** c. XIX 290; Makrîzî, **Hıtat, c.** 1, s. 290; İbn Tagriberdî, **Nucûm. c.** I. 115-16; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara,** c. I, 109; Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî (310/922), **Târîhu l-Ümem ve l-Mulûk,** I-XI, (tlık. Muhammed Ebû'1-Fadl İbrahim), Beyrut ts, (Dâru's-Seveydân), c. IV, s. 108-109; İbnü'l-Esîr**,** İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232)**, el-Kâmil fi't-Târîh,** I- IX, Beyrut 1986,c. II, s. 395-96; İbn Kesîr**,** Ebû'l-Fidâ (774/1372), **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** I-XI, Dâru'l-Fikir, (Thk. Yusuf Eş-Şeyh Muhammed el-Bekkai), Beyrut 1997, c. V, s. 174.

[166] İbn Abdilhakem, **Fütûh,** s. 65; İbn Tağriberdî, **Nücûm,** c. I, s. 16.

[167] İbn Abdilhakem, **Fütûh,** s. 65; Nuveyri, **Nihâye, c.** XIX, s. 291-292; Makrîzî, **Hıtat, c.** I, s. 290-291; İbn Tagriberdî, **Nücûm, c. l, s.** 16; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara,** c. I, s. 109-111.

ve Rumlar gelmeden, kendilerine belli miktar para vereceğini taahhüd ederek, karşılığında onlardan Mısır'ı terk etmelerini talebinde bulundu. Fakat Ubâde, kendisine bildirilen üç şarttan başka hiç bir teklifi kabul etmeyeceğini söyledi. Müslümanlar'ın tekliflerini kabul etmeyen Mukavkıs ve adamları ile herhangi bir anlaşma yapılamadan taraflar ayrılmak zorunda kaldılar.[168] Sulh gerçekleşmeyince, iki ordu arasında savaş tekrar başladı. Bu sefer Müslümanlar, kalenin tamamını (20/641) ele geçirerek, bir çok düşman askerini öldürdüler ve binlercesini de esir ettiler.[169] Mukavkıs ve adamları bu hücumdan da Ravda adasına kaçarak ölümden kurtuldular[170].

Mukavkıs kalenin tamamen Müslümanlar'ın eline geçmesinden sonra Amr'ın şartlarına uyma konusunda, yanındakileri ikna etmeyi başardı. Sulh antlaşması için Amr'a haber göndererek, bir araya gelmelerini teklif etti.[171] Belâzurî, Mukavkıs'ın Amr'a, "Sizlerin Şam'da Yahudi ve Hıristiyanlar'a cizye koyduğunuz ve toprakları yerli halkın elinde bıraktığınız haberini aldık. Şayet aynı şeyleri bize de yaparsanız, bu davranışınız bizi öldürmekten esir almaktan ve sürmekten sizin için daha faydalı olur" şeklinde bir teklifinin olduğunu aktarır.[172] Mukavkıs'ın yaptığı bu teklifi Amr, arkadaşlarıyla istişare etti. İstişare sonrasında bazı askerler, ondan bu teklifi kabul etmemesini, şehrin tamamını ele geçirmeleri halinde bu toprakların tümünün aynen kale gibi kendilerine ganimet olması gerektiğini dile getirdiler. Amr ise onların aksine halifenin, kendisine, karşı taraf cizye vermeyi kabul ettiği takdirde savaşa son vermesini emrettiğini, bundan dolayı Mukavkıs'la sulh görüşmesi yapacağını ifade etti.[173]

1.7. BABİLON ANLAŞMASI

Babilon kalesi fethedildikten sonra 'Amr b. Âs'a gelen Mukavkıs ona şöyle bir teklifte bulundu: "Sizlerin Şam'da yaptıklarınız Yahudi ve Hristiyanlara cizye

---

[168] İbn Abdilhakem **Fütûh,** s. 66-68; İbn Tagriberdî, **Nücûm, c.** I, s. 17, 21

[169] İbn Abdilhakem, **Fütûh,** s. 64; Kindî, **Vulât,** s. 9; Nuveyri, **Nihâye, c.** XIX, s. 290; Makrîzî, **Hıtat, c.** I, s. 290; İbn Tagriberdî, **Nücûm, c.** I, s. 21; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara, c.** I, s. 109

[170] Makrîzî, **Hıtat, c.** II, s. 178.

[171] İbn Abdilhakem, **Futûh,** s. 69; Nuveyri. **Nihâye,** c. XIX, s. 290; Makrîzî, **Hıtat,** c. I, s. 290-293; İbn Tagriberdî, **Nücûm,** c. I, s. 21-22; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara, c.** I, s. 109-116. Aynca bk. Özkuyumcu, **Mısır ve Kuzey Afrika,** s. 36-40

[172] Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân,** s. 301

[173] İbn Abdilhakem, **Fütûh,** s. 70; İbn Tagriberdî, **Nücûm, c.** I, s. 22.

koyduğunuz ve işlesinler diye yerli halkın eline toprağı bıraktığınız ve onların da size toprağın haracını ödedikleri haberi bizlere ulaştı. Eğer aynı şeyleri bizler için de yaparsanız, bizi öldürmekten, esir almaktan ve sürmekten sizin için daha hayırlıdır." Mukavkıs'ın bu teklifini istişare eden 'Amr, bazı itirazlara rağmen kabul etti ve yapılan görüşmeler neticesinde, aşağıdaki kararlar alınarak anlaşma imzalandı:

1. Mısır'da bulunan ve büluğ çağına gelen her erkek için iki dinarlık cizye verilecektir. cizye miktarı artırılmayacaktır.

2. Yaşlılar, din adamları, fakirler, küçük çocuklar ve kadınlardan cizye alınmayacaktır.

3. Kiptiler, gelen Müslümanları en fazla üç gün evlerinde misafir etmekle sorumludurlar.

4. Toprakları olanlar, her feddan[174] arazi için üç irdeb[175] buğday, iki kist[176] zeytinyağı, iki kist bal ve iki kist sirke vereceklerdir.

5. Kiptiler, yılda bir defa olmak şartıyla her bir Müslüman için birer cübbe, yahut buna eşit kıptî kaftanı, birer pelerin veya sarık, şalvar veya birer çift ayakkabı vereceklerdir.

6. Yukarıda belirtilen şartlar Kiptiler için geçerlidir. Rumlar'dan dileyenler, Mısır'dan çıkıp ülkelerine gidebilecekler, isteyenler de Kiptiler gibi, yukardaki hükümlere uymak şartıyla Mısır'da kalıp yaşayabileceklerdir.

7. Bu şartlara uydukları sürece onların toprakları, malları ve canları her türlü saldırıdan korunacaktır, kadınlarının ve çocuklarının satılmayacağı, esir edilmeyeceği, mal ve hazinelerinin kendilerine bırakılacağı garanti altına alınmıştır.[177]

Bu antlaşmaya baktığımızda Mısır'da bulunan halkı ikiye ayırdığını görmekteyiz. Birincisi antlaşmaya muhatap olan Kıbtiler, diğeri de Mısırda bulunan Bizanslı asker ve orada yaşayan Bizanslılardır. Bizanslıların durumu imparatora bağlı olduğu için onlara kalma veya ülkeyi terk etme hususunda serbestiyet

[174] Mısır'da kullanılan eski alan ölçüsü birimi olup, 5929 metre kareve karşılık gelmektedir. Cengiz Kallek, **"Feddan", DİA**. c. XII, s. 293-294.

[175] Mısır'da kullanılan bir ölçü birimidir. Bir irdeb 128 su litresine eşittir. Vehbe Zuhaylî, **İslam Fıkhı Ansiklopedisi,** I-X. (çev. Komisyon), İstanbul 1992. s. 308.

[176] Kist daha çok sıvı maddeler için kullanılan hacim ölçüsüdür. Yarım litreye tekabül etmektedir. Zambaur E.V., "Kist", **İA**, c. VI, s. 774.

[177] Belazûrî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 307-308.

tanınmıştır. Ama kaldıkları taktirde Kıbtilere tanınan bütün hak sorumluluklar onlar için de geçerli olacaktır.

1.8. İSKENDERİYE'NİN KUŞATILMASI VE FETHİ

Babilon kalesinin fethinden sonra artık sıra İskenderiye'nin fethine gelmişti. Mısır fetihlerinin tamamlanması için İskenderiye'nin fethinin gerekli olduğunu düşünen Amr, fetih için Halife Ömer'den izin almak maksadıyla birkaç ay Babilon kalesinde kalıp beklediler. İskenderiye'ye doğru hareket etme iznini Halifeden alan Amr, Babilon'u Harice b. Huzafe es-Sehmî komutasında büyük miktarda bir askeri birliğe bırakarak Babilon'dan çıkıp İskenderiye'ye doğru harekete geçti. İskenderiye'yehareketi esnasında o güzergahta bulunan bazı yerleri de fetheden Amr en son olarak Kiryevn kalesini de ele geçirerek Müslümanlara İskenderiye'nin yolunu açmış oldu. Amr İskenderiye'ye gelip ve şehrin doğu tarafında bulunan[178] Hulve[179] ve Kasru Fâris arasında karargâhını tesis etti. Babilon fethinden sonra yanlarında olan Mısır'ın yerli halkı olan Kıbtîler de sefer süresince olduğu gibi, burada da Müslüman askerlerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayıp yardımda bulunmuşlardır.[180] Hatta bazı tarihi kaynaklar çok sayıda Kıbti'nin Hiristiyanlıktan ayrılıp İslam dinine benimsediğini ve İslam ordusu saflarında Rumlar'a karşı savaştıklarını nakletmektedir.[181]

Amr b. el-Âs, karargâhını kurduğu yerde iki ay kadar kalmasına rağmen kuşatmadan bir sonuç elde edemedi. İskenderiye, surlarının sağlamlığı ve iyi korunmuş olmasının yanı sıra çok belirgin bir savunma özelliğine sahipti. Deniz onu kuzey cihetinden gelecek olan saldırılardan korumaktaydı. Nitekim Rumlar kendilerini bu şekilde korumuşlardı. Küçük bir göl olan Maryut gölü de şehri güney yönünden korumaktaydı.[182] Şehre girmek oldukça zordu. Hatta imkânsız gibiydi.

---

[178] Abdülaziz Salim, **Târîhu'l-İskenderiye ve Hadâratuhâ fi'l-Asri'l-İslamî**, İskenderiye 1982, s. 52.

[179] Yakût el-Hamevî, **Mu'cem**, c. II, s. 322.

[180] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 74; Nüveyrî, **Nihâye**, c. XIX, s. 303; Makrizî, **Hıtat**, c. I, s. 164; Suyutî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 119; Hüseyin Algül, **İslamTârîhi**, Gonca Yayın Evi, İstanbul 1986, c.II, s. 305.

[181] Levtchenko, M. V, **Bizans Târîhi,** (çev. Maide Selen), Doruk yayıncılık, İstanbul 2007, s. 128; Roberts, J. M, **Kısa Dünya Târîhi**, (çev. Mehmed Tanju Akad), İnkılab yayınları, İstanbul 2014, s. 177.

[182] İbn Abdilhakem, **Fütûh,** 74; Nüveyrî, **Nihâye**, c. XIX, s. 303; Suyutî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 119.

Nilin, Naz'atu Su'ban ismindeki kolu, eskiden beri şehrin batısından akar giderdi. Sadece doğu ve güney-doğu tarafları saldırıya açık olan kısımlardı. Ancak bu taraflardan da, şehir surlarla çevriliydi ve Rumlar bu surlara mancınıklar yerleştirerek savunma yapıyorlardı.[183] Bu durumda şehre girmek için tek yol kalmıştı ve bu da doğudan olacaktı. Bu yol İskenderiye ile Kıryon'u birbirine bağlayan yoldur.

Kuşatma aylarca sürdü. Amr, askerinin, düşman önünde sıkılmasından ve acziyet hissetmesinden endişe ediyordu. Amr, birliklerini Delta civarında ve Said şehrinin köyleri etrafında dağıtma kararı aldı. Halife Ömer (ra) fethin gecikmesinden dolayı sinirlenmeye başlamıştı. Aklında, askerlerini hazırlama, onları tümden arınmaya sevk etme ve düşmana karşı savaşı ilk başlatan olmama konusunda düşünceler geçirmeye başladı. Fethin gecikmesinin sebebinin kendi askerlerinin yaptıkları yanlışlardan olduğunu düşündü. Bu düşüncelerini bir mektupla Amr'a açıkladı:

"Evet Mısır'ın fethinde yavaşlamış olmanıza şaşırdım. Sizler iki yıldır onlarla savaşmaktasınız. Bu durum ancak sizin yaptığınız yanlışlardan dolayı oldu. Sizler düşmanlarınızın sevdiği gibi dünyayı sevdiniz. Allah (ce) bir topluluğa, ancak niyetlerindeki samimiyetleri sayesinde yardım eder. Ben sana dün asker göndermiştim, (yani Zübeyr ve arkadaşları) Bunların her birinin bin adama bedel olduğunu söylemiştim ancak başkalarını değiştiren şey bunları da değiştirirse buna bir şey diyemem. Mektubum sana ulaşır ulaşmaz insanlarla konuş ve onları düşmana karşı savaşa teşvik et! Onları sabra ve niyetlerini arındırmaya yönlendir. O dört şahsı da insanların ortasında tut. İnsanlara, toplu halde hareket edip bir adamın vuruşu gibi savaşmalarım emret! Bunu cuma günü zeval vaktinde yap! Bu vakit rahmetin indiği ve dualara icabet edilen bir vakittir. İnsanlar Allah'tan yardım ve düşmana karşı zafer istesinler"

Amr, mektubu alınca insanları topladı ve mektubu onlara da okudu. Sonra o dört neferi çağırdı ve onları insanlara takdim etti. insanlara niyetlerini arındırıp iki rekât namaz kılmalarını söyledi. Sonra Allah'tan yardım ve zafer talebinde bulunmalarını emretti, insanlar bunu yaptılar ve Allah da onlara zaferi nasip etti.

[183] Butler, **Fethu Mısır**, s. 319.

Rivayete göre ‘Amr b. el-’Âs, Mesleme b. Muhalled el-Ensari ile istişare etmiş ve ona, “bana şunlara karşı nasıl savaşacağımı göster!” diye sormuştu. Mesleme de, “Resûlüllah (sav)'in ashâbından tecrübeli ve bilgi sahibi birini bulup onu insanların önünde oturtman ve sonra da onun savaşı direkt olarak başlatan kimse olmasını temin etmendir diye düşünüyorum” dedi. Amr, “bu kim olabilir?” diye sorunca Mesleme “Ubâde b. Sâmit olabilir” dedi. Amr, Ubade'yı çağırdı. Ubade, Amr'a yaklaştığında atından inmek istediğinde Amr ona, “Kendini zora soktun. Bana mızrağının ucunu uzat” dedi. Ubade mızrağının ucunu uzatınca Amr onu aldı ve sonra da sarığını başından alıp ona verdi ve kendisini Rumlara karşı yapılacak olan savaşa komutan tayin etti. Allah (cc) onun eliyle o gün Rumlara karşı zaferi nasip etti. Bir rivayete göre, Amr şunu söylemiştir: “Ben bu işi düşündüm ve sonunun ancak ilkiyle iyiye ulaşacağını anladım.” Amr burada Ensar'ı kastetmiştir. Sonra da Ubade'yi çağırmış komutanlığı ona vermiş ve Allah (cc) da onun eliyle zaferi vermiştir.[184]

Sonunda Amr, İskenderiye'yi kılıçla fethetti (21/642), orada bulunanları ganimet olarak aldı ve halkını bıraktı; esir almadı. Elyûne (Babilon) halkı gibi onları da zimmî yaptı. Amr, İskenderiye'nin fethini bildiren bir mektubu Muâviye b. Hudeyc el-Kindî es-Sekûnî ile halife Hz. Ömer’e gönderdi, onunla birlikte ayrıca, Beytü'l-Mâl'in hissesi olan beşte bir ganimeti de yolladı.[185]

1.9. İSKENDERİYE ANLAŞMASI

Yaklaşık üç ay devam eden şiddetli bir kuşatmadan sonra İskenderiye'yi savaşla fetheden Amr b. el-Âs, ele geçirdiği malları ganimet olarak almış, ancak halkını esir etmeyerek, onları da Babilon fethinde yaptığı gibi zımmî konumuna dahil etmiştir.[186]

İskenderiye antlaşmasının maddelerine baktığımızda Amr b. el-Âs ile Mukavkıs arasında yapılan, Babilon anlaşması maddelerinin, bazı eklemelerle aynen korunmuş olduğunu görülmekteyiz. Buna göre;

---

[184] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 115,116,117.

[185] Belâzurî, **Fütûh**, s. 315-318; el-İsfehani, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, **el-Bustanu’l-Cami’**, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2002, s. 97.

[186] Belâzurî, **Fütûhu’l-Büldân**, s. 315-317; Kudâme b. Ca‘fer (310/922), **Kitâbu'l-Harâc ve Sınâ'atu'l-Kitâbe** (thk. Muhammed Hüseyn ez-Zebîdî), Bağdat 1981, s. 340.

1. Ergenlik çağında olan her Kıbtî erkek yıllık iki dinar cizye verecektir.

2. Belirlenen cizye oranı arttırılmayacaktır.

3. Kadınlardan, yaşlılardan ve çocuklardan cizye alınmayacaktır.

4. Buraya gelen Müslümanlar üç gün süresince misafir edileceklerdir.

5. Cizye vermeleri karşılığında canları, malları ve toprakları her türlü tecavüzden emin olacaktır.

6. Arazîsi olanlar iki dinar cizye ödemeleriyle beraber Müslümanlara, üç irdeb buğday, iki kıst zeytinyağı, iki kıst bal ve iki kıst sirke ödeyeceklerdir.

7. Rumlardan, dileyenler ülkelerine gidecekler, isteyenler de Kıbtîler gibi cizye vermek şartıyla Mısır'da kalabileceklerdir. Onlar bu konuda serbesttirler. Ancak onların ödeyecekleri cizye ve harac miktarları İskenderiye valisi tarafından tespit edilecektir.

8. Bunun dışında onlar, Müslümanlar'ın sayısınca yılda bir defa olmak şartıyla, kaba çuhadan birer cübbe veya aynı kıymette Kıbtî kaftanı, birer pelerin veya sarık, şalvar ve birer çift ayakkabı vermeleri gerekmektedir.[187]

Mısır tarihi araştırmacılarından Butler'in "İskenderiye Anlaşması" hakkındaki bazı görüşlerini ve Nikiou Papazı Jean'a dayanarak aktardığı anlaşma maddelerini şu şekilde vermiştir:

1. Anlaşmaya dâhil olan her fert cizye vermelidir.

2. Bu anlaşma Kıbtî aylarından olan Bâbe yani Ekim ayının başında bitmek şartıyla onbir aylık olacak (bu da 28 Eylül 642'ye denk gelmektedir.)

3. Barış süresi boyunca Araplar İskenderiye'ye karşı savaşa kalkışmayacak ve ele geçirdikleri yerleri koruyacaklardır. Rumlar da Araplarla savaşmaktan sakınacaklardır.

[187] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, 82-83; Ayrıca bkz. Suyutî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 123; Said b. Patrik (328/939-940); **Kitâbu't-Târîh**, Beyrut 1909, s.26; İbn Salim, Cemalüddin Muhammed, **Târîhu's-Salihi**, Mektebetü'i-Asriyye, Beyrut 2010, c. I, s. 227,228.

4. Cephanelikler deniz yoluyla şehirden götürülecek ve Rum ordusu da mallarını yanlarına alarak şehri terk edeceklerdir. İsteyen Rumlar kara yoluyla da şehirden ayrılabileceklerdir. Ancak kara yoluyla şehirden ayrılanlar, yolculukları boyunca Mısır topraklarında kalacakları her ay için belli bir vergi ödemeleri gerekmektedir.

5. Rum askerleri kesinlikle Mısır'a dönmeyecektir veya dönmeye kalkışmayacaklardır.

6. Müslümanlar, Mesihilerin kiliselerine dokunmayacaklar ve kilisenin iç işlerine kesinlikle müdahele etmeyeceklerdir.

7. Yahudilerin İskenderiye'de kalmalarına izin verilecektir.

8. Bu antlaşma şartlarının yerine getirilebilmesi için Rumlar 150 si askerlerden ve 50 si de sivillerden olmak üzere ikiyüz kişiyi rehin olarak Müslümanlara teslim edeceklerdir.[188]

İskenderiye'nin fethedilmesinden sonra Mısır'da artık İslam ordusuna meydan okuyacak ve onunla savaşacak herhangi bir güç kalmamış oldu. Müslümanlar artık hakimiyeti büyük oranda sağlamış olmalarına rağmen Mısır'da çok sayıda Romalının varlığı bulunuyordu. Amr b. el-As ileride tehlike arzetmemesi için bölgeye çok sayıda askeri birlikler göndererek büyük bir harekatla en ücra köşelere kadar bütün bölgeleri hakimiyeti altına almayı sağladı.

Amr b. el-As'ın Mısır'ın bütün bölgelerinda hakimiyeti sağlamak amacı ile giriştiği bu harekat esnasında çok büyük sayıda Kıpti ve Romalı esir ele geçirildi. Amr ele geçirilen bu büyük oranda esirlere nasıl davranması gerektiği hususunda halifeye danıştı. Bu esirlere nasıl davranması gerektiği hakkında Halife Hz. Ömer şu şekilde cevap verdi: "Ele geçirilen esirler İslam'ı seçip Müslüman olmakta veya eski inançları üzere kalmakta hürdürler. Şayet Müslüman olurlarsa, diğer Müslümanların sahip oldukları bütün haklara kendileri de sahip olacaklardır. Yok eğer Müslüman olmazlar sa diğer Müslüman olmayan halkların verdiği cizyeyi bunlar da vermekle mükellef olacaklardır." Amr b. el-AsHz. Ömer'in vermiş olduğu bu emir doğrultusunda sayıları binleri bulan bütün esirleri bir yerde topladı, aynı zamanda

[188] Butler, **Fethu Mısır**, s. 343.

Hıristiyan olan liderlerini de reisleri de çağırtıp getirtti. Büyük bir alanda Müslümanlarla Hıristiyanlar karşılıklı saflar halinde gelip meydanda toplandı. Alana gelen Müslüman ve Hıristiyanların bulunduğu açık alana esirler getirildi. Halife Hz. Ömer'in emri okununca, Müslümanlarla bu kısa süre içerisinde kurdukları ilişki esnasında İslam inancının güzelliğini, adaletini, hoşgörüsünü ve sadeliğini fark eden pek çok esir İslam'ı seçip Müslümanlığa geçti. Bir çok esir de eski inançlarına bağlı kalıp dinlerinde kalmaya devam ettiler. Esirler arasından biri İslamiyet'i kabul ettiğini ve Müslüman olduğunu söylediğinde Müslümanlar, "Allahu Ekber" diyerek sevinçten bağırıyorlardı.Diğer taraftan, esirlerden biri Hıristiyanlığa bağlı kaldığını ve Müslüman olmayı kabul etmediğini söylediğinde, bu sefer deorada bulunan Hıristiyanlar bağrışarak birbirlerini tebrik ediyorlardı.[189]

1.10. İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN YAKILMASI MESELESİ

Mısır'ın fethedilmesinden takriben beş asır sonra bir takım tarihçiler, 642/1245 yılında İskenderiye'de bulunan ve dünyanın en zengin kütüphanelerinden olan İskenderiye kütüphanesinin Amr b. el-Âs tarafından halife Hz. Ömer'in emriyle yakıldığını ileri sürmüşlerdir. Ortaya atılan bu iddiaya göre Amr b. el-Âs, yüzyıllardan bu yana büyük çalışmalar sonucunda meydana getirilen ve Firavunlar, Yunan ve Roma medeniyetinin temel eserlerini kapsayan İskenderiye kütüphanesini yakmış ve çok değerli bir kültür kaynağını ortadan kaldırmıştır. Bu malumatın bazı kaynaklarda geçmesinden bu yana ilim adamları kütüphanenin yakılması olayı hakkında bir çok araştırmalarda bulunmuşlardır. Bu olay etrafında cereyan eden münakaşalar asrımızda da devam etmekte olup bu konuda eserler yazılıp makaleler yayınlanmaktadır.

Müslümanlar'ın 21/642'de Mısır'ı fethettiklerinden sonra İskenderiye Kütüphanesi'nin, halife Ömer'den aldığı emir üzere Amr b. el-Âs tarafından yakıldığı haberi ilk kez Abdüllatif b. Yusuf b. Ali el-Bağdâdî (629/1232), İbnü'l-Kıftî (646/1248) ve Ebû'l-Ferec ibn'il-İbrî el-Maltı (685/1286) tarafından rivayet edilip kaynaklarda yerini almıştır. Bağdâdî rivayeti şu şekilde vermiştir: "Bununla beraber Ana kolonun etrafında bu sütunlardan işe yarar bazı kalıntılar da gördüm ki,

[189] Taberî, **Târîh**, c. IV, s, 106.

bunlardan bir kısmı sağlam, bir kısmı da kırılmıştı. Görünüşünden de anlaşılıyordu ki üstünde tavanı vardı ve bu kolonlar tavanı taşırdı. Ana sütun üstünde bir kubbe vardı ve bu sütun o kubbeyi ayakta tutuyordu. Bu yerin Aristoteles'in ve ona tabi olanların inşa ettiği revak ve İskender tarafından İskenderiye şehri kurulduğunda tesis edilen Dâru'1-UIûm olduğunu tahmin ediyorum. Halife Hz. Ömer'in emri ile Amr b. el-Âs'ın yaktığı kütüphane de bunun içinde yer alıyordu."[190] İbnü'l-Kıftî ise bu rivayeti daha ayrıntılı bir şekilde ele almıştır: Yahya b. Ebi Mansur en-Nahvî İskenderiye fethedildikten sonra İskenderiye valisi Amr ile iyi ilişkiler kurar Amr onun teslis inancından döndüğü ve İskenderiye'deki papazlarla olan münazarasını bildiği için ona ikramda bulunup değer veriyordu. Bir gün Amr'a kütüphanede çok sayıda değerli kitapların olduğunu ve onlara lazım olmayan kitapların kendisine verilmesini talep eder. Vali Amr, ondan bu kitapların hikayesini dinledikten sonra bu konuda tek başına karar vermeye yetkisinin olmadığını, halifeye danışması gerektiğini söyler ve halifeye bu konuyu arz eden bir mektup gönderir. Halife, Amr'a bu konuda şöyle bir cevap gönderir, "Bahsini ettiğin kitaplar, Allah'ın kitabına uygun olan şeyleri içeriyor ise Allah'ın kitabı bizi onlara muhtaç bırakmamıştır. Şayet o kitaplar Allah'ın kitabına aykırı olan şeyler içeriyorsa onlara ihtiyaç yoktur, bu kitapları yak." Halifeden gelen bu emir üzerine Amr, tüm kitapları İskenderiye hamamlarına dağıtıp yakarak yok eder. Kitapların yakılmasının altı ayda ancak tamamlandığı ifade edilmiştir.[191]

İbnü'l-Kıftî ile aynı asırda yaşamış olan Ebû'l-Ferec de yazdığı Muhtasaru'd-Düvel adlı kitabında İbnü'l-Kıftî'nin vermiş olduğu bu rivayeti aynen aktarmıştır.[192] H. 845 yılında vefat eden Hıtat yazarı Makrizî de Bağdadî, İbnü'l-Kıftî ve Ebû'l-Ferec'in iddialarını kitabında zikretmiştir.[193]

Bazı tarihçiler her ne kadar Amr b. Âs'ın Halife Ömer'in emriyle ünlü İskenderiye Kütüphanesi'ni yaktığına dair böyle bir rivayet naklederlerse de konuya XIX. yüzyılda vâkıf olan Batılı bilim adamları bu rivayetin tarihî gerçeklere

---

[190] Bağdadî, Abdullatif, **el-îfâde ve'l-I'tibar,** Mısır 1998, s. 98.

[191] İbnü'l-Kıftî, **Ahbâru l-Hukemâ,** Kâhire 1908, s. 355,356; Butler, **Fethu Mısır**, s. 419.

[192] Ebû'l-Ferec ibn'ul-İbrî,**Târîhu Muhtasaru'd-Düvel,** (neşr. A. Salihani, Beyrut 1983, s. 175,176. ; Yıldız, Nuray, **Eski Çağ Kütüphaneleri,** s. 89-90; Zeydan, Corci, **İslam Medeniyet Târîhi,** İ.Ü, 83-84.

[193] Makrizî, **Hıtat,** c. I, s. 159.

uymadığını ortaya koymuş ve Haçlı seferleri sırasında Müslümanları kötülemek amacıyla uydurulmuş olabileceğini, her şeyden önce kütüphanenin M.Ö. 48 yılında Julius Sezar'ın şehri tahribi sırasında yandığının kesinlikle bilindiğini dile getirmişlerdir.[194]

Siyâsî ve kültürel İslam Tarihi kitabının müellifi Hitti, İskenderiye kütüphanesinin Müslümanlar tarafından yakıldığı iddialarını kabul etmeyip olayın daha önce meydana geldiğini şu şekilde özetlemiştir: "Halifenin emriyle Amr'ın uzun bir altı ay boyunca şehrin çok sayıdaki hamamlarının ocaklarında, İskenderiye kütüphanesindeki kitapları yaktığına dair anlatılanlar tamamen hayali ve farazi tatlı hikayelerden ibaret olup, tarihi gerçeklerle alakası yoktur. Büyük Ptolemy kütüphanesi pek erken bir devirde, daha Milattan evvel 48 senesinde Julius Sezar tarafından evvelce ateşe verilmişti. İkinci defa yeni baştan İskenderiye Kütüphanesi (kızkardeş Kütüphane) ise, İmparator Teodosius'un emri üzerine takriben M.S. 389 yılında ikinci defa ve tamamen yok edilmişti. Bu duruma göre İslam Fütûhatı esnasında İskenderiye'de, önem taşıyan herhangi bir kitaplık mevcut olamazdı ve ayrıca o çağda yaşamış hiçbir tarihçi ne 'Amr'a ve ne de Ömer'e bu konuda bir töhmet atfetmez. Vefatı hicretten sonra 629/1232'ye rastlayan Abdullatif el-Bağdadî, öyle anlaşılıyor ki mezkur hikayeyi ilk nakleden kimsedir. Acaba o niçin ve nasıl bunu eserinde nakletmiştir, bunu bilemiyoruz; mamafih onun bu nakli, daha sonraki Müslüman yazarlar tarafından kopya edilmiş ve bir takım tafsilatta eklenmiştir."[195]

1.11. FEYYÛM'UN FETHİ

İskenderiye fethinin tamamlanmasından sonra Fustat'a dört günlük uzaklıkta olan ve Fustat'la arasında bir çöl Bulunan Feyyum'da fethedildi.[196] İslam Târîhi kaynaklarında yer alan rivayetlerden birine göre Feyyum'un fethi şu şekilde gerçekleşmiştir: İskenderiye fethinden sonra Fustat'a dönen Amr b. el-Âs'ın yanına

[194]Eymen Fuâd Es-Seyyid, "İskenderiye", **DİA,** İstanbul 2004, c. 22, s. 574.
[195] Hitti, **İslamTârîhi**, s. 234.
[196] Mısır'ın batısında bulunan Fustat'a dört günlük mesafededir. Fustat'la arasında iki günlük yürüme mesafesinde bir çöl bulunmaktadır. Feyyum, bölgede meydana gelen kıtlıktan dolayı Hz. Yusuf tarafından inşa edilmiştir. Hz. Yusuf buranın bütün arazilerini sulayabilecek derecede bir Kanal kazıyarak Feyyuma getirtmiştir. Öyle ki bütün köyleri Nil nehrinin suyunun azalmasına rağmen bu topraklar ondan sulanabiliniyordu. Bk. Bkz. Yakût el -Hamevi, Mu'cem, IV, S. 286; Kazvini, Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmud, Asaru'l-Bilad ve Ahbaru'l-İbad, Daru Sadır, Beyrut 2011, s. 238.

gelen bir adam kendisine şayet onu vergiden muaf tutarlarsa Müslüman ordusuna Feyum'un yerini gösterme hususunda rehberlik yapabileceğini teklif etti. Bu konuyu Hz. Ömer'e bildiren 'Amr b. el-'Âs olumlu cevap aldıktan sonra adamın bu teklifini kabul etti ve onun kılavuzluğunda önce Rebî'a b. Hubeyş b. Urfuta es-Sadefî'yi, ardından da Kays b. el-Hâris el-Murâdî'yi Feyyûm üzerine gönderdi. Müslüman askerleri bir anda karşılarında bulan Feyyum'lular herhangi bir mukavemet göstermeden silahlarını bırakıp teslim oldular.[197]

1.12. İSKENDERİYE'NİN İKİNCİ FETHİ

Abdullah b. S'ad b. Ebû Sarh'ın Hz. Osman tarafından Mısır'a vergi amili olarak atanmak istenmesinden rahatısız olan Amr, Halife Hz. Osman tarafından valilikten azledilmesinden[198] dolayı ortaya çıkan yönetim zaafiyetinden istifade eden İskenderiye'deki Rumlar Bizans İmparatoru II. Costans'a (imparatorluğu: 641–668) bir mektup yazıp "...yanlarında bulunan Müslümanların az sayıda olduklarını, kendilerinin de zelil olduklarını ve cizye ödediklerini ona haber verdiler." Ayrıca Rumlar, Amr'ın valilikten azledildiğini ve Mısır'daki bütün Rumlar'ın da Müslümanlara karşı savaşacaklarını haber vermişlerdi. Bunu haber alan II. Costans, Manuel komutasında üç yüz gemilik bir Bizans donanmasını İstanbul'dan İskenderiye'ye gönderdi. Manuel beraberindeki askerlerle İskenderiye'ye girdi ve buradaki Müslüman muhâfızları öldürdü.[199] Bu saldırıdan ancak kaçabilenler hayatlarını kurtarabildiler. Daha sonra da, İskenderiye çevresinde bulunan Kıbtî köylerini yağmalayarak çapulculuk yapamaya başlayıp Nakyûs'a kadar geldiler.[200]

Rum askerlerinin İskenderiye'ye yaptıkları saldırı karşısında Mısır'da bulunan Müslümanlar, Hz. Osman'a bir mektup yazarak Rumlarla yapılacak savaşı bitirinceye kadar 'Amr b. el-'Âs'ı tekrar görevine iade etmesini bildirdiler; çünkü o savaşmayı iyi biliyor ve düşmanın kalbine korku salıyordu.[201]

---

[197] İbn Abdulhakem, **Fütûh**, s. 116; Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 310; Ahmed Adil Kemal, **el-Fethu'l-İslami Li Mısır**, s. 342.
[198] Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 318;İbn Abdilhakem, **Fütûh,** s. 239.
[199] Butler, **Fethu Mısır**, s. 482, 483.
[200] Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 317; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 160; Hasan İbrahim Hasan, **Târîhu Amr b. el-As,** s. 189; Butler, **Fethu Mısır**, s. 387.
[201] Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 320; Butler, **Fütûhu Mısır**, s. 384.

Mısır'da bulunan Müslümanlardan böyle bir talep alan Hz. Osman onların bu isteklerini yerinde bulup olumlu karşıladı ve 'Amr b. el-'Âs'ı 15 bin kişilik bir ordu ile Rum askerleri ile savaşmak için gönderdi. Hz. Osman'dan aldığı emir ile Rumlarla savaşmak için yola çıkan Amr, Rum askerleri ile ilk olarak Nakyûs'ta karşılaştı ve şiddetli geçen çarpışmalar neticesinde Rumları yenilgiye uğrattı. Bozguna uğrayan Rum askerlerinin İskenderiye dışında kendilerini koruyacak ve sığınacak başka bir yerleri yoktu. İskenderiye'ye çekilen Rumlar surların üzerlerine mancınıklar yerleştirdiler.[202] Amr onlarla şiddetli bir çatışmaya girdi ve mancınıklarla surları yıkmaya başladı. Yaklaşık üç aylık bir muhasaradan sonra tekrar şehri fetheden 'Amr b. el-'Âs şehrin surlarını yıktı. Çünkü savaş esnasında şayet şehri tekrar ele geçirirse surlarını yıkacağına yemin etmişti. Bu savaşta Rumların pek çoğu gemilerle Bizans topraklarına kaçtılar. Aralarında komutanları Manuel'in de bulunduğu çok sayıda Rum askeri öldürüldü. Savaşı başarıyla kazanıp İskenderiye'yi ikinci kez fetheden 'Amr b. el-'Âs daha sonra Fustat'a dönerek görevini yeniden Abdullah b. Sa'd'a devretti ve Mısır'dan ayrıldı.[203]

İskenderiye'nin ikinci defa Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Amr b. el-Âs'a gelen Kıbtîler, kendilerinin yapmış oldukları anlaşmanın şartlarına bağlı olduklarını ve bu isyanda Rumlara yardım etmediklerini dolayısıyla Müslümanların zimmetinde olduklarını ifade ettiler. Bundan ötürü bu savaşta kendilerinin de Rumlar tarafından saldırıya uğradıklarını, mallarının ve arazilerinin yağmalandığını ve zarara uğradıklarını söyleyip zararlarının telafi edilmesini istediler. Bunun üzerine 'Amr b. el-'Âs'da da onların zararlarını tesbit ettirip ellerinde bulunan mallarını iade etti.[204]

1.13. BERKA, ZEVÎLE VE TRABLUSGARB'IN FETHİ

'Amr b. el-'Âs, Firavunlar ülkesini Fethedip Bizans askerlerini bu topraklardan çıkarmakla yetinmedi. Fetih aşkı ve İslam bayrağının her yerde dalgalanma arzusu onu, Mısır'ın batısında bulunan toprakların da fethine sevk etti.

[202] Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 320; Butleri, **Fethu Mısır**, s. 387.
[203] Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 320.
[204] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 161.

Amr, böylelikle fethettiği Mısır topraklarını daha sağlama almak için burada bulunan Berka[205] ve Zavile üzerine hareket etmeye karar verdi.

İskenderiye'yi fethettikten sonra Fustat'a dönen Amr b. el-Âs, aynı yılın son ayında çölleri aşarak Mısır'ın batı sınırındaki bölgede bulunan ve Antablus olarak isimlendirilen Berka üzerine yürüdü.[206] 642 yılında Berka'ya gelerek burayı muhasara altına aldıktan sonra 'Amr b. el-'Âs buranın halkı ile yıllık on üç bin dinar cizye karşılığında sulh yaptı.[207] Târîh kaynaklarımızın aktarmış oldukları rivayetlere göre antlaşma maddeleri arsında "onlar, cizyelerini ödemek için gerekirse çocuklarını da köle ve câriye olarak satabileceklerdir." şeklinde bir maddeyi de naklederler. Belâzurî ve İbn Abdulhakem, Berka halkının İslam hâkimiyetine girmelerinden sonra vergilerini kendilerinden istenmeksizin düzenli olarak Mısır valisine gönderdiklerini ve burada hiç fitne, sıkıntı çıkmadığını aktarır.[208]

Amr b. el-Âs Berka'yı fethettikten sonra hiç vakit kaybetmeden Ukbe b. Nâfi'i Mısır'ın, Sudan sınırında bulunan Zevîle'yi[209] fethetmek üzere bölgeye gönderdi. Ukbe b. Nâfi, zevile üzerine hareket ederek buraları fethedip İslam topraklarına kattı. Zevile'yi fethederken güzergahı üzerinde bulunan yerleri de fethedip buraların halkları ile antlaşmalar imzalamıştır.[210]

Ukbe b. Nafi'i Berka'da bırakan 'Amr b. el-'Âs, 22/643 yılında Trablusgarb üzerine hareket etti. Trablusgarb şehrini yaklaşık bir ay muhasara altına almasına rağmen şehrin sağlam surlarla korunmasından dolayı bir türlü içeri giremedi. Bir aylık kuşatmanın sonunda askerlerini içeri sokup kapıları açtırmayı başaran 'Amr b.

---

[205] Berka: Eski adı Antablus olup Mısır ile İfrikiyye arasında kalan bir sahil şehridir. "Antabulus" kelimesi Bizans dilinde "Pentapolis" isminin Arapçalaşmış şeklidir. "Pentapolis" beş şehir anlamına gelmektedir. Buraya, eskiden bu şehrin yerinde beş şehir bulunduğu için bu isim verilmiştir. Talemuviyye denilen bir limanı vardı ve deniz ticareti yapılıyordu. İskenderiye ile arası yaya olarak bir aylık mesafededir. Fustat'a 220 fersah uzaklıktadır. Kayrevan şehrine ise 215 fersahtır. Bölgenin en verimli şehirlerinden biridir. Bkz. Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, 226; Suyûtî **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 144; Hasan İbrahim Hasan, **Târîh-u Amr b. As**, s. 185. Nadir Özkuyumcu, Mısır ve kuzey Afrika'nın Fethi, s.64.

[206] Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 321; İbn Abdulhakem, **Fütûh**, s. 116; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 144.

[207] İbn Abdulhakem, **Fütûh**, s. 116; Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 321; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 144; Hasan İbrahim Hasan, **Târîhu Amr b. el-As**, s. 185.

[208] Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 321; İbn Abdulhakem, **Fütûh**, s. 116.

[209] Yakûtel-Hamevî, **Mu'cemu'l-Büldân**, c. III, s. 160.

[210] Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 321; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 144; Hasan İbrahim Hasan, **Târîh'u Amr b. As**, s. 185.

el-'Âs, kısa bir savaştan sonra şehri fethetti. Şehrin fethedildiği günlerde tacirlerin getirmiş oldukları birçok atlas kumaşlara da el koydu. El koyduğu bu kumaşları satarak parasını da Müslümanlar arasında taksim etti.[211]

Mısır Topraklarının İslam Hukuku Açısından Statüsü

Mısır fethedildikten sonra bu toprakların konumu hakkında İslam alimleri arasında tartışma konusu olmuştur. İslam Târîhçileri Mısır topraklarının nasıl fethedildiği hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bunun nedeni hem sulh hem de savaşla fethedildiğini bildiren rivayetlerin farklı oluşudur.

Konunun daha iyi anlaşıması ve netlik kazanması açısında her iki iddiayı da destekleyen rivayeteri ele alarak sonuca ulaşmak mümkündür. Öncelikle Mısır topraklarının savaş yolu ile ile fethedildiğini ve bunun aksini bildiren rivayetleri sıralıyacağız.

Mısır topraklarının savaş yolu ile fethedildiğini ifade eden rivayetler

Kimi İslam tarihçileri eldeki bazı bilgilere ve özellilkle de Mısır fetihlerine katılan bazı sahâbilerin aktarmış oldukları rivayetlere dayanarak Mısır topraklarının savaş yolu ile fethedilidği sonucuna varmışlardır.

Ebû'l-Aliye'den gelen bir rivayette o, babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Amr b. el-'Âs minber üzerinde iken şöyle dediğini duydum: Ben şu oturduğum yere oturdum. Mısır Kıbtilerinden hiçbir kimse için bana ait ne bir antlaşma ne de verilmiş bir söz vardır. Eğer istersem, onları öldürürüm; istersem ganimet malı gibi beşe taksim ederim; İstersem satarım. Ancak Antablus halkı müstesna! Onların, kendisine uyulması gereken bir antlaşmaları vardır."[212]

İbn Lahi'a , Yezid b. Ebi Habib'ten o da Süfyan b. Vehb el-Havlanî'den şunu rivayet etmiştir: "Amr b. el-'Âs'la birlikte Mısır'ı savaşla fethettik."

[211]Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 324;MustafaFayda, **Hulefâ-yı Râşidîn Devri**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2016, s. 258.
[212]Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 311; İbn Abulhakem, **Fütûh**, s. 66.

Abdullah b. Salih'i duyanlar Musa b. Ali'den babasının şöyle dediğini nakletti: "Mısır antlaşmasız fethedildi."

İbn Lahi'a, es-Salt b. Ebi Asım'ın Şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hayyan b. Şureyh'in katibi es-Salt b. Ebi Asım, bana, Ömer b. Abdulaziz'in, Hayyan b. Şureyh'e gönderdiği mektubunu okuduğunu ve burada Mısır'ın akid ve antlaşma yapılmadan savaşla fethedildiğini haber verdi."

Ebû Sercun Abdulmelik b. Cünade'den Mısır Fetihlerine iştirak eden babasının Mısır'a akit ve antlaşma olmadan girdiklerini aktarmıştır.

Ayrıca İskenderiye'yi fethettikten sonra halife Hz. Ömer'e, 'Amr b. el-'Âs şöyle bir mektup yazdı: ''Allah, savaş yoluyla, antlaşmasız ve akitsiz olarak İskenderiye fethini bize nasip etti.''[213]

Mısır'ın Sulh Ve Antlaşma Yolu İle Fethedildiğini Bildiren Rivayetler

el-Leys b. Sa'd, Yezid b. Ebi İlaka ve Ukbe b. Amir el- Cüheni yoluyla şöyle rivayet etmiştir: ''Mısır halkının antlaşma ve akitleri vardı. Amr, onların malları, kanları ve çocuklarından emin olacaklarını ve kendilerinden hiç kimsenin satılamayacağını; artırılmaması şartıyla harac ödemelerini; düşmanlarının korkusundan da korunacaklarını yazmıştı. Ukbe: "ben buna şadim" dedi.

Üsame b. Zeyd b. Eslem, babası ve dedesi yoluyla şunu rivayet etmiştir: '' Amr b. El-As, Mısır'ı hicretin yirminci yılında, yanında Zübeyr b. El-Avvâm olduğu halde fethetti. Mısır'ı fethedince ülke halkı ile, tayin ettiği vergiyi ödemeleri şartıyla anlaştı; bu vergi her erkek için iki dinardı; o, kadınları ve çocukları bu verginin dışında bıraktı.''

Urve b. Zübeyr Şöyle söylemiştir: Mısır'da yedi yıl kaldım ve orda evlendim; halkımın çok sıkıntı çektiğini gördüm; onlara, güçleri dışında vergiler yükletilmiştir. Halbuki Amr, orayı sulh yoluyla ve antlaşma ile belli miktarda vergi ödemek şartıyla fethetmişti.''

[213] Hayyât, **Târîh**, s. 176, 177; Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 311; İbn Abdulhakem, **Fütûh**, 66,67.

Muaviye, Amr'ın azadlısı Verdan'a yazdığı mektupta; "Kıbtilerin vergilerinden şahıs başına bir kirat fazlalaştır." diye yazdı. Bunun üzerine Verdan ona: "Onlarla yapılan antlaşmada, vergilerin artırılmayacağı hükmü yer almışken, nasıl olur da ben, onların vergisini artırırım?!" diye cevap yazdı.[214]

Sonuç olaraka Mısır topraklarının fethini aktaran rivayetlere nazaran Mısır'ın bir kısmı sulh yolu ile bir kısmı da savaş yolu ile fethedildilmiştir. Her ne kadar bu toprakların büyük bir kısmının savaş yoluyla fethedilmiş olsa da Amr, Hz. Ömer'in de emri ile bütün Mısır topraklarına sulhla fethedilen topraklar muamelesi yapmıştır.[215] Bizim kanaatimize göre bir çok bölgenin savaş yolu ile fethedilmesine rağmen sulhla fethedilen topraklar statüsünde değerlendirilmesinde, fetihler esnasında Kıbtilerin, Müslümanlara yardım etmeleri ve Hz. Peygamber'in (sas) onlara iyi davranılmasını tavsiye etmesinin etkisi vardır. Ayrıca böyle yapmakla Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'e (sas) karşı olan vefasının en iyi örneğini görmekteyiz.

1.14. MISIR'IN FETİHİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Hz. Ömer döneminde Suriye bölgesinde meydana gelen savaşlardan sonra zor duruma düşen Bizans, Mısır fetihlerinde umduğu mukavemeti gösteremedi ve iki yıl gibi kısa bir sürede Mısır'ın tamamını yitirdi.

Arişt'e meydana gelen ilk karşılaşma ile birlikte Mısır fetihleri başlamış oldu. Ardından Mısır'ın kuzey tarafından kapısı konumunda olan Ferma'nın H. 19/ 640 fethedilmesi ile birlikte İslam orduları Mısır'ın içlerine doğru vakit kaybetmeden akın ettiler. Ferma'nın ardından belirlenen hedef Bülbeys oldu. Burası o dönemde Suriye fetihlerinden kaçan Mukavkıs'ın kızı Ermanuse ve damadı Kostantin'in sığındığı yerdi. Bir aya yakın gerçekleştirilen muhasara sonucunda Ferma ele geçirildi ve Mukavkıs'ın kızı da esir edildi. Ancak 'Amr b. el-'Âs, onu babasına geri göndererek asil bir davranışta bulundu. Bülbeys'in fethinden sonra stratejik bir öneme sahip olan Ümmü Düneyn üzerine hareket eden Müslümanlar burayı (H.

[214] Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 312,313; İbn Abdulhakem, **Fütûh**, s. 64,65; Yakûtel-Hamevî, **Mu'cemu'l-Büldân**, c. IV, s. 263, 264; Makrizî, **Hıtat**, c. II, s. 294.
[215] Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 312-312; Hayyât, **Târîh**, s. 176-177; İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 67.

19/640) fethederek Mısır'ın en önemli savunma merkezlerinden bir olan Babilon kalesini kuşatma altına aldılar. 'Amr b. el-'Âs, Babilon'u yaklaşık yedi ay süren bir zaman boyunca muhasara etti. Yedi ayın sonunda meydana gelen şiddetli çatışmalar sonunda fethedilip oranın halkı ile anlaşma sağlandı. Doğu Roma İmparatorluğunun VII. Asırdaki en büyük şehirlerinden ikincisi olan İskenderiye de 21/642 fethedilip yaklaşık üç yıl içerisinde Mısır fetihlerinin büyük bir bölümü gerçekleşmiş oldu.[216]

Mısır topraklarının fethedilmesinden sonra özellikle Fustat şehrinin kurulmasını müteakib birçok Arap kabilesi bu bölgeye yerleşti. 'Amr b. el-'Âs, bölgeye gelen kabileleri yerleştirme görevini Muaviye b. Hudeyc, Şerik b. Sumeyye, Amr b. Kahzem ve Cibril b. Naşire el-Meafiriye verdi. Bunlar bölgeye gelen kabileleri yerleştirip sınırlarını belirliyorlardı.[217]

İslam'ın bu bölgeye hakim olmasından sonra sanat, ticaret ve ziraat alanlarında büyük bir ilerleme yaşandı. İskenderiye dünyanın en büyük ticaret merkezi haline geldi. Nube ve Etyopya'dan getirilen buğday, keten cam ve fildişi ile bölgenin en büyük pazarı haline geldi. Bunun yanında altı yüzyıl boyunca Bizans'ın acımasız vergilerinden eser kalmadı. Bölge halkı İslam fethi ile birlikte rahat bir nefes aldı. Bizans döneminde Ziraat, ticaret ve sanayi mallarından alınan ağır vergilerin yerine İslam devletine kendilerini koruma karşılığında sadece çalışmaya güç yetiren insanlardan alınan ve yıllık iki dinar gibi çok cüzi bir cizye vergisini vermeye başladılar.[218]

Fetihler neticesinde bölgedeki insanların çoğu kısa sürede İslam dinine girdi. Hicri üçüncü yıla gelindiğinde çok azı dışında bölgedeki bütün insanlar İslam'ı seçmişti. Arap dili Mısır'daki bütün insanlar arasında günlük hayatın her alanında kullanılmaya başlandı.[219]

Bizans döneminde zulme maruz kalan Kıbtiler İslam fetihlerinin neticesinde dinî özgürlüğe kavuştular. Böylece Bizans'ın baskısından kurtuldular. Mısır'daki çalışma alanlarının büyük bir bölümünde Kıbtiler bulunuyordu. Müslümanlarla birlik

[216] Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 303-324; Makrizî, **Hıtat**, c. II, s. 288-294;
[217] Makrizî, **Hıtat**, c. II, s. 296-299; Yakûtel-Hamevî, **Mu'cemu'l-Büldân**, c. IV, s. 263.
[218] Cemal Abdulhadi, **Fethu Mısır**, Daru'n-Neşri ve't-Tevzi, Mısır ts. s. 46.
[219] Arnold, **İntişar-ı İslamTarihi**, s. 114.

olup Mısır'ın kalkınması ve refaha ulaşması için gayret gösterdiler. Zaten İslam'ın gönderiliş amaçlarından biri de budur. Bu yüzden dini tebliği amaç edinen bu fetihler İslam'ın zuhurunun ve dolayısıyla Risâlet vazifesinin bir neticesi olarak görülmelidir.[220]

İslam fetihlerinin birçok hedefi vardır. Bu hedefler sadece geniş topraklar elde edip verimli arazilere konmak gibi dünyevi gayeler değildir. İslam davasının bütün insanlara ulaştırılabilmesi, insanlığın hak olan dinle tanışabilmesi ve kendi hür iradeleri ile hak ile batıl arasındaki tercihi yapabilmeleri için bu fetihler zorunlu idi. İslam fetihlerini temel hedeflerinin başında kuşkusuz Allah'a davet esası gelmektedir. Bundan gaye bütün insanlığın son ilahî dinin hakikatleriyle aydınlanmasıdır. Bu ulvi gaye ve üzerlerindeki bu tebliğ sorumluluğu onları dünyanın dörtbir tarafında cihad alanlarına sürüklemiştir.[221]

Müslümanların cihad meydanlarında başarıya ulaşmalarının arkasında elbetteki askeri kabiliyetler ve güçlü komutanların etkisi vardır. Ancak bu meziyetleri o zamanın süper güçleri ile kıyasladığımızda yetersiz kaldığını ve bu zaferler için yeterli olamayacağını görmekteyiz. Bundan dolayı gerçekleştirilen bu zaferlerin sebeplerini sadece askeri kabiliyetlere bağlamak yanlış olacaktır. Müslümanların kazandıkları zaferin gerçek sebebi Allah yolunda öldürülüp şehit olma arzusu, Allah'ın dinini üstün kılma amacı ile yaptıkları cihadı en faziletli bir amel olarak görmeleri ve Resûlullah'ın (sas) onların kalbine nakşettiği ve Hz. Ömer'in daha da kuvvetlendirip pekiştirdiği şevk, azim, metanet, cesaret ve yiğitlikti. İslam ordusundaki bu meziyetler karşılarında durdukları dünyanın en büyük güçleri olan Bizans İmparatorluğu ile Sâsânî Devleti'nin, güçlerinin en doruğunda oldukları dönmelerde olmalarına rağmen karşı duramadıkları en güçlü silahlardı.[222] kanaatimizce bu dönemde Müslümanların başarılı olmalarına etki eden sebeplerden şunları da sayabiliriz:

a) Müslümanların sade bir hayat yaşamaları.

---

[220] Cemal Abdulhadi, **Fethu Mısır**, s. 46. Akbaş, Suriye bölgesi, s. 50.
[221] Ahmet Adil Kemal, **et-Tarik ila Dımaşk**, Daru'n-Nefais, Beyrut 1985, s. 125.
[222] **Mevlânâ ŞiblîNumanî,** Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, trc. Talip Yaşar Alp, Hikmet Yayınları, İstanbul 1986, **c. II, s. 15.**

b) Çoğunu elde ettiği tek şey binek olarak kullandığı devesi olurdu. Bu deve ile yükünü taşır, sütünden istifade eder ve gölgesinde uyurdu.

c) At binme ve atıcılıkta usta idiler.

ç) Aralarında çok sayıda meziyetli ve liyakatlı komutanlar vardı.

d) Savaşlarda metanet ve sabır gösteriyorlardı.

e) Müslümanlar, herhangi bir bozgun ihtimaline karşı savaştıkları cephelerde daima geri çekilme olanağına sahip bulunuyorlardı.

f) O dönemde Bizans ve İran, iç karışıklıklar ve sorunlarla boğuşuyorlardı.[223]

İslam'da yapılan fetihlerin amacı kesinlikle bir toprak parçasını ele geçirip oranın halkını sömürmek olmamıştır. Yapılan savaşların tek gayesi insanlar ile ilahi mesaj arasındaki engelleri ortadan kaldırmak ve hidayet güneşinin bütün insanlığı aydınlatma arzusudur.[224] Yapılan fetihler sırasında gerçekleşen her fethin ardından bir anlaşmanın yapıldığına şahit olmaktayız. Yapılan bu anlaşmalarda öne sürülen şartlar neredeyse aynıdır. Anlaşma gereği can güvenliklerinin Müslümanlar tarafından korunma altına alınmasına karşılık Müslümanlara karşı tarafın cizye ödemesini gerektiriyordu.

Savaşlar sırasında başarıya ulaşmanın en büyük amillerden biri hiç kuşkusuz maneviyatın sağlam ve güçlü olmasıdır. Fetihler esnasında savaş meydanlarında Müslüman askerlerin cihad ve şehadet arzularını sürekli bir şekilde canlı tutmak için Hz. Peygamber'in önde gelen sahâbîleri, askerler arasında konuşmalar yaparak mücahidleri Allâh'ın dini uğrunda şehid olmaya davet etmişlerdir. Cihad meydanlarında yapılan bu konuşmalar, fetihler boyunca Müslüman askerlerin morallerini yüksek tutmak, onları cihad atmosferine en iyi şekilde çekebilmek ve düşmana karşı dirençlerini arttırmak gayesi ile yapılıyordu. Bir sahâbî cennet

[223] Algül, **İslam Tarihi**, c. II, s. 310.
[224] Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 367.

özlemini dile getirirken bir diğeri Resûl-i Ekrem'e kavuşma arzusunu zihinlerde canlandırıyordu.[225]

Müslümanlar, alemlere rahmet olarak gönderilen bir peygambere iman etmiş insanlardır. Bu rahmet hayatın her alanında olduğu gibi savaşta da kendisini gösteriyordu. Yapmış oldukları savaşların hepsinde de peygamberlerinden almış oldukları savaş ahlakını bütün insanlara açık bir şekilde uyguluyorlardı. Hz. Peygamber'in, fetihler esnasında meydana gelen savaşlarda çocuk ve yaşlıların öldürülmemesi emrine bağlı kalarak savaştılar.[226]Almış oldukları bu emirler sebebiyle kaynaklarımızda Müslümanların yapmış oldukları savaşların hiç birinde çocuk ve kadınlardan bir kişinin dahi olsun, öldürüldüğüne dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

İntişar-ı İslam tarihi yazarı T.W. Arnold, Müslüman fetihleri sonucunda Mısır'da yaşayan Hristiyanların, Müslümanları kendilerine kurtarıcı olarak görüp Bizans zulmünden kurtulmanın reçetesi olarak telakki ettikleri gerçeğini şöyle dile getirmektedir:

"İslamiyet Afrika'ya ilk defa olarak Amr bin el-Âs kumandası altında Mısır'ı ele geçiren Arap ordusu tarafından sokulmuştu. Bundan üç sene sonra Bizans askerleri, Mısır'ın o kadar kalabalık Hristiyan halkını Müslümanların eline bırakarak oradan uzaklaşmışlardı. Müslümanların sür'atli başarıları, daha çok Hristiyan halk tarafından gördükleri iyi karşılanış sebebine dayanmaktadır ki, bu halk Bizans idaresine karşı, yalnız zalimce idaresinden dolayı değil hem de -ve başlıca olarak- kendi akait açılarından doğan bir kin ve garaz saiki ile tiksinti duyuyordu. Mısır Hıristiyanlarının çoğunluğunu teşkil eden Yakubîler, Bizans sarayının Ortodoks mezhebi mensupları tarafından büyük bir sertlikle, kabaca muamele gördüklerini ve haysiyetlerini ayaklar altına alacak hallere maruz kaldıklarını hiçbir zaman unutmamışlardı; hatta bunların torunları bile zamanımıza kadar bunu unutmamışlardır. Bunların bazısı işkencelere uğratılmış, bazısı denize atılmış, birçoğu Bizans mütecavizlerinin ellerinden kurtulmak maksadı ile patriklerinin arkasına düşerek yer değiştirmek için memleketlerinden kaçmışlar, büyük bir kısmı

[225] Akbaş, **Sahabenin İslam'ı Tebliği**, s. 54.
[226] Müslim,Cihad, 24.

da akaitlerini gizliden gizliye tutmaya mecbur kalmışlardı. Yakûbî Hıristiyanlar! denilen Mısır'ın bu Kıptî halkı, asırlardan beri memleketlerinde mevcut olmayan din hürriyetini Müslümanların getirdiklerine şahit olmuşlardı. Haraç ödeme karşılığında Amr b. el-As bunları kiliselerine sahip olmakta serbest bırakmış ve kiliselerini serbest bir şekilde idare edebilecekleri hususunda kendilerine söz vermişti. Ve bu şekilde eski hakimiyet devrinde acı zahmetlere ve sıkıntılara yol açan devamlı müdahalelerden kendilerini kurtarmıştı. Yine bunun yanında kilise malları ile emlâkinden hiçbirini, hiçbir vesile ile zapt etmediği gibi, zorla alınıp yağma edilmesine de meydan vermemişti. İslam hakimiyetinin ilk safhalarında Kıptî Hıristiyanlarının durumu bu şekilde hayli rahat ve serbest olduğundan, memleketin her tarafında bir çok kimselerin İslamiyete gelmek için din değiştirmek istemelerini işkence ve baskı yapılıp adaletle iş görülmediğine yüklemek için hiçbir delil yoktur. Hatta memleketin her tarafının tamamen fetholunmadığı ve hükümet merkezi bulunan İskenderiye'nin karşı koyup durduğu bir sırada çok kimseler İslam dini tarafına geçmişler ve birkaç sene sonra bunları bir çok Hıristiyan daha takip etmişti."[227]

Tarihi hakikatler göstermiştir ki Müslümanlar, İslam'a girmeleri için hiç kimseye baskı uygulamamışlardır. Ayrıca bu hakikati Müslüman olmayan insanların dahi itiraf etmesi bunun en büyük delilidir.[228] Çünkü onlar Allah'ın şu sözünü kendilerine şiar edinmişlerdir: "Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tağutu reddedip Allah'a iman ederse, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir."[229]

[227] Arnold, **İntişar-ı İslamTârîhi**, s. 113,114.
[228] Kneale, Matthew, **Bir Ateistin İnanç Târîhçesi**, İlaetişim yayınları, İstanbul 2015, s. 161.
[229] Bakara, 2/256.

İKİNCİ BÖLÜM

MISIR'DA SAHABELER

İslam dini, kendisine inanıp onu bir hayat nizamı olarak kabul eden inananlarını, bu mesajı yeryüzünün her tarafına iletip yaymakla sorumlu kılmakta ve bu tebliğ işini, dinin temel prensiplerinden kabul etmektedir.[230] Bunu, Müslümanlara bir vecibe olarak yüklemiş ve insanları Allah'ın yoluna hikmetle ve güzel nasihatle davet etmelerini istemiştir.[231] Bu görevi yerine getirenlerin de en güzel sözlü kimseler olduklarını ifade etmiştir.[232]

İslam bayrağının ilk sancaktarları olan sahabe, gittikleri bölgeleri ilim ve irfanla doldurmuş insanlığın önünü aydınlatan birer kandil olmuşlardır. Hiç şüphesiz bu bölgelerin başında gelenlerden bir tanesi de uygarlıkların en kadim beşiklerinden bir olan Mısır coğrafyasıdır. Sahabenin Mısır topraklarında yaptıkları faaliyetlerine değinmeden önce bu topraklara geliş serüvenlerini, buraya gelen Sahabe sayısını ve kimliklerini tespit edip ortaya koymaya çalışacağız. İlahi mesajın ilk muhatapları olan bu eşsiz nesil, aldıkları bu mesajı insanlara ulaştırmak gayesi ile Hz. Peygamber'in, hem hayatında hem de vefatından sonra yeryüzünün değişik bölgelerine seferlere çıktılar. İnsanları aydınlığa ve adalete kavuşturmak amacı ile binlerce sahabe kendi öz diyarlarını terk edip ayrı ayrı bölgelere dağıldılar.[233] Kendi vatanlarını arkalarında bırakıp bu kutlu yola koyulan sahabelerinbir bölümü bölgede gerçekleştirilen fetihlerden sonra Mısır bölgesine geldi. İslam dininin davetçiliğini omuzlayan sahabe, bölgede bulunan insanlara Allah'ın dinini tebliğ edip insanları İslam'a davet etmeye başladılar. İnsanları İslam'a sadece davet etmekle iktifa

[230] Abdurrezzak, **Musannef,** c. V, s. 173.
[231] Nahl, 16/125.
[232] Fussilet, 41/33.
[233] Bu konuda geniş bilgi için bk. Hüseyin Akgün, **Sahabe Coğrafyası"**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, S.Ü.S.B.E., Sakarya: 1998.

etmeyen bu insanlar aynı zamanda bu dinin güzelliklerini bizzat yaşayarak bölgedeki insanların takdirini kazanıp çok kısa bir süre zarfında büyük başarılar elde ettiler. Hem davetçi hem de eğitimci misyonunu yüklenen Sahabe, fethedilen bölgelerde yaşayan yeni nesillerin eğitilmesini de üstlendiler. Fethedilen bölgelerde vali ve komutan olarak görev yapanlar olduğu gibi, bu bölgelere eğitimci olarak görevlendirilenler de olmuştur.Aslında hangi makamda olursa olsun, toplumsal konumu ne olursa olsun her sahabe aynı zamanda davetçi ve eğitimci kimliğini de taşıyordu. Ancakbazıları özellikle bir takım görevler için tayin edilmişlerdir..

Yaptığımız kaynak taraması neticesinde bölgeye gelen sahâbîler hakkında bir takım bilgilere ulaştık. Bu kaynaklardan biri İbn Sa'd'ın kaleme aldığı "Tabakatü'l-Kübra" adlı eseridir. İbn Sa'd, "Hz. Peygamber'in Ashâbından Mısır'a Yerleşenler" başlığı altında 32 sahabe ismini zikretmektedir.[234] Ancak yaptığımız araştırmalar, bölgeye gelen sahabe sayısının bu sayının çok üstünde olduğunu göstermektedir.

Kaynakların vermiş olduğu bilgilerden, bölgeye birçok sahabenin geldiğini ve buralara yerleştiğini görmekteyiz. Ancak gelen bu sahabenin Mısır'ın hangi şehirlerine yerleştiğini kesin bir şekilde tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Bölgeye gelen sahabe genel olarak ilk fetih hareketi sonucunda buralara gelip yerleşmişlerdir. Kaynaklar genel olarak sahabe hayatını verirken "Mısır'a gelip yerleşti." şeklinde bilgi verip hangi şehre veya köye yerleştiği konusunda detaylı bir bilgi vermemektedir**.** Yaptığımız bu çalışmada Mısır bölgesine geldiği rivayet edilen sahabelerden yaklaşık üç yüz elli beş kişinin adını tespit edip ulaşabildik. Tespit ettiğimiz bu Sahâbîlerin isimlerine genelde İbn Sa'd'ın Tabakâtü'l-Kübrâ isimli eserinin yanı sıra Mısır ve Kâhire tarihini ele alan Suyûtî'nin Husnu'l-Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhire, İbnü'l-Esir'in Üsdü'l-Ğâbe fî Marifeti's-Sahabe ve İbn Abdilber'in el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb adlı eserlerinde ulaştık.

Çalışmamızın bu bölümünde, Sahâbîlerden ilk olarak Mısır'da valilik ve komutanlık yapanlar, kadılık ve eğitim işi ile uğraşanlar, bölgedeki fetihler sırasında yapılan savaşlarda şehit düşen sahabeden isimleri bilinenleri, fetihlerden sonra bölgeden ayrılıp başka yerlere gidenleri, bölgeye yerleşip ikamet edenleri, bölgede

[234] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 499,514.

bir müddet kalanları ve daha sonra bölgeye ziyaret maksadıyla gelenleri tanıtıp aktarmaya gayret edeceğiz.

2.1. MISIR'DA VALİ, AMİL VE KOMUTAN OLARAK GÖREV YAPAN SAHABELER

Mısır bölgesi sahabenin cihadı neticesinde İslam topraklarına katıldı. Bu bölgede valilik, amillik[235] ve komutanlık gibi görevlerde bulunmuş sahâbîler İslam'ın yaşanması ve toplumda yayılması için bulundukları bölgelerde örneklik ve önderlik etmişlerdir. Onların göstermiş oldukları bu faaliyetleri daha sonraki bölümlerde ele alacağımızdan bu bölümde bu sahâbilerin hayatlarını ve Mısır bölgesinde yapmış oldukları vazifelere kısaca değineceğiz.

İslam'ın ilk dönemlerinde fetih için gönderilen ordular fethettikleri bölgelerde yönetimi de omuzlanmak durumunda idiler. İlk dönemlerde fethedilen bölgelerin idarecilerine emîr veya âmil deniliyordu. Bu dönemlerde orduların başında gönderilen komutanlar (emîrler) genellikle fethettikleri yerlere halife tarafından vali olarak atanıyordu. Bununla birlikte malî konular da valilerin görev alanı içinde bulunduğundan o dönemde zekat, harac, ve diğer vergileri toplayan memurlara verilen âmil unvanı aynı zamanda valiler için de kullanıldığını görmekteyiz.[236] Yaptığımız araştırmalar neticesinde Mısır bölgesinde komutanlık, valilik ve amillik yapan sahabeler şunlardır:

2.1.1. Amr b. Âs

Amr b. Âs b. Vail b. Haşim b. Saîd, b. Sehm'dir. Babası As b. Vail, Kureyş'in ileri gelenlerinden ve Sehm Oğulları'nın lideridir. Annesi Nabiğa lakablı

[235]Zekât gelirlerinin -bunlar ister açık malların (emvâl-i zahire) ister gizli malların (emvâl-i bâtına) zekâtı olsun- Hz. Peygamber döneminden itibaren âmiller vasıtasıyla toplandığı bilinmektedir. Yine bu dönem uygulamalarından anlaşıldığına göre âmil sadece zekât gelirlerini değil ganimet, fey, cizye, haraç gibi İslam devletinin diğer gelir ve vergilerinin tarh, tahakkuk, tahsil ve taksimleriyle de görevli olan kimsedir. Özellikle ilk dönemlerde âmilin sadece bir vergi memuru değil, genel olarak İslam devletinde vazifeli memur olduğu görülmektedir. Hatta bu anlamda Halifeye de âmil denmiştir. Hz. Peygamber döneminde âmillerin vazife ve yetki sınırlarının gönderildikleri bölgelere ve şahıslara göre farklılık arzettiği ve genelde Medine dışına gönderilen âmillerin görev ve yetkilerinin daha geniş tutulduğu görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde âmillerin görev ve yetkileri dönemlere ve bölgelere göre daralmış veya genişlemiştir. Bkz. Mehmet Erkal, Amil, **DİA**, Ankara 1991, c. III, s. 58,59; Hüseyin Akgün, **Sahabe Coğrafyası**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 1999, s. 16.

[236] Önal Kılıç, "Vali", **DİA**, Ankara 2012, c. XXXXII, s. 492.

Selma Bint. Huzeyme'dir.[237] Amr b. As'ın cahiliye döneminde Mekke'nin hem ticari hem de siyâsî hayatında belli bir yeri bulunuyordu.[238] Amr b. el-As Mekke'nin fethinden yaklaşık bir yıl önce İslam'ı kabul etti. Onun, İslam'ı iyice düşündükten sonra gönüllü bir şekilde Müslüman olması nedeniyle Hz. Peygamber tarafından "İnsanlar Müslüman oldu; ama Amr iman etti." şeklinde övgüye mazhar olmuştur.[239] Akıllı, bilgili ve siyasette dahi bir kişiliğe sahip olan bir insandı. Hz. Peygamber tarafından 8/620) yılında aralarında Hz. Ebû bekir ve Hz. Ömer gibi sahabenin önde gelenlerinin de olduğu Zatü's-Selâsil Seriyyesi'ne komutan olarak tayin edildi.[240] Mekke'nin fethinden sonra Hüzeyl kabilesinin meşhur putu olan Suva'yı yerle bir etmek için Hz. Peygamber tarafından görevlendirildi.[241] Hz. Peygamber tarafından Umman'a vali olarak atan 'Amr b. el-'Âs, Hz. Peygamber vefat edinceye kadar orada kaldı.[242]

Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan ridde olaylarında Hz. Ebû Bekir tarafından Kuda'a kabilesinin üzerine gönderilen 'Amr b. el-'Âs, zafer elde ederek Medine'ye döndü. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifelikleri dönemlerinde Sûriye'de gerçekleştirilen fetihlerde komutan olarak görev aldı.[243] 'Amr b. el-'Âs diğer ordu komutanları ile Ecnâdeyn ve Yermük Savaşları'na iştirak etti ve daha sonra komutası altındaki birliklerle Filistin'i fethetti.[244] Filistin'de bir süre vali olarak görev yaptı. Şam fetihleri tamamlanınca Hz. Ömer'den Mısır'ın fethi için izin isteyen 'Amr b. el-'Âs, izni alınca 19/640) senesinde daha önceden de iyi tanıdığı ve Cahiliye döneminde ticaret amacıyla sıkça gidip geldiği Mısır'ı fethetmeye koyuldu. Aradan çok zaman geçmeden Mısır şehirlerinin tamamını teker teker fethetti.[245]

---

[237] İbn Sa'd, **Tabâkât**, c. V, s. 47; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 942; İbn Hacer, **el İsabe, c.** IV, s. 44.
[238] Ahmet Önkal, "Amr b. Âs", **DİA**, Ankara 1991, c. III, s. 79.
[239] İbn Sa'd, **Tabâkât**, c. V, s. 56; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 943.
[240] İbnSa'd, **Tabakât**, c. V, s. 53; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 942; **Zehebî**, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Siyeru A'lami'n-Nübela**, Muessetü'r-Risale, Beyrut 1982, c. III, s. 56; Bk. , Önkal "Amr b. Âs**," DİA,** c. III, s. 80; Kasım Şulul, **Hz. Peygamber Devri Kronolojisi,** İstanbul 2003, s. 341. **İbn Seyyidi'n-Nâs**, Ebû'l-Fetih Muhammed b. Muhamed b. Muhammed, (743/1342), **Uyûnu'l-Eser,** (thk. Muhyiddin Mısto, Muhammed el-Î'd el-Hatravî) I-II, Darû İbn Kesir, Beyrut ts. c. II, s. 214.
[241] İbn Sa'd, **Tabâkât**, c. V, s. 55.
[242] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 942.
[243] İbn Sa'd, **Tabâkât**, c. III, s. 61; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 943; El-Kubeysî, İyade Eyyub, **Sahabet-u Rasulillah Fi'l-Kitabive's-Sünne**, Daru'l-Kalem, Dımaşk 1986, s. 128.
[244] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 943.
[245] Ya'kûbî,**Târîh,** II, 154; Belâzurî, **Ensâb,** c. III, 170.

Hz. Ömer döneminde Mısır valisi olarak görevine devam etti.[246] Hz. Osman döneminde Mısır'da yaklaşık dört yıl valilik yapan Amr, daha sonra Hz. Osman tarafından azledilerek yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh atandı.[247]

Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra halife olan Hz. Ali'nin döneminde ortaya çıkan iç karışıklıklarda Hz. Muâviye'nin safında yer aldı. Hz. Ali tarafından Mısır'a vali olarak atanan Muhammed b. Ebû Bekir'i Mısırdan çıkarmayı başaran 'Amr b. el-'Âs, Muâviye tarafından Mısır'a tekrar vali olarak tayin edildi[248] (38/660). 43/663 yılında vefat edinceye kadar Mısır'da hem vali hem de amil olarak kalan 'Amr b. el-'Âs Mısır'da defnedildi.[249] Mısır'da valilik yapanların hayatlarına baktığımızda genel olarak hepsinin aynı zamanda amillik de yaptıklarını söyleyebiliriz. Amr b. el-As Hz. Peygamber'den otuz dokuz hadis rivayet etmiştir.[250]

2.1.2. Zübeyr b. el- Avvâm

Zübeyr b. el-Avvâm b. Huveylid b. Esed b. Abduluzzâ b. Kusay. Annesi Hz. Peygamber'in halası olan Safiyye bt. Abdülmuttalib b. Abdülmenaf b. Haşimdir. Baba tarafından Zübeyr'in nesebi Hz. Peygamber'in nesebi ile Kusay'da birleşiyor. Hz Ebû Bekir tarafından İslam'a davet edilen Zübeyr onaltı yaşlarında iken Müslümanların safına katılmış ve Hz. Ebû Bekir'den sonra İslam'ı kabul eden ve köle olmayan erkeklerin dördüncüsü veya beşincisidir. Hz. Peygamber tarafından sevilen, değer verilen ve sürekli olarak Hz. Peygamber'in kendisi ile istişare ettiği insanlardandı. Cennetl'e müjdelenen on kişiden bir olan Zübeyr, Hz. Peygamber'in yapmış olduğu bütün savaşalara iştirak etmiştir.[251] Hendek Savaşı'nda göstermiş

---

[246] El-Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf, **Kitabu'l-Vulat ve Kitabu'l-Kudat**, Matbaatu'l-Aba, Beyrut 1908, s. 10; İbnü'l-Esir**, Üsdü'l-Ğâbe**, s. 943.

[247] İbn Sa'd, **Tabâkât**, c. III, s. 74; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s.943; Zehebî, **Târîhu'l-İslam**, c. III, s. 312; Adem Apak, **Hz. Osman Dönemi Emevi İdarecileri**, (basılmamış yüksek lisans Tezi), Bursa 1995, s. 75.

[248] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s.943; İbn Kesir, **Camiu'l-Mesânidi ve's-Sünen el-Hadî Li Akvemi Sünen**, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1994, c. IX, s. 601.

[249] İbn Sa'd, **Tabâkât**, c. III, s. 82; İbn Hibban, Ebî Hatim Muhammed b. Ahmet, **Meşahiru Ulemai'l-Emsâr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, s.71; İbni Asâkir, Târîh, c. XLVI, s. 200; **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 943; İbn Hacer , **Takribu't-Tehzib**, Müessetu'r-Risale, Beyrut 2015, s. 584. Önkal, "Amr b. Âs", **DİA,** c. III, s. 80; Adem Apak, **Amr b. Âs**, Ankara 2001, s. 132, 192, 264; Ayrıca bkz. Ali Bakkal, **Komutan Sahâbîler**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015, s. 220-239.

[250] İbn Hazm, **Esmau's-Sahabetu'r-Ruvat**, Mektebetü'l-Kur'an, Kâhire ts. s. 39.

[251] İbn Sa'd, **Tabâkât**, c. III, s. 93; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 408; İbn Abdilber**,** Ebû Ömer Yusuf b. Abdullahb. Muahammed **el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2006, s. 270-271.

olduğu kahramanlık sebebiyle Hz. Peygamber tarafından şöyle bir övgüye mazhar olmuştur: "Her Peygamberin bir havarisi vardır. Benim havarim de Zübeyr'dir".[252]

Halifelik makamına Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra gelen Hz. Ömer'in emri ile Zübeyr Medine'ye döndü. Çünkü Hz. Ömer istişarede bulunduğu sahâbîeerin etrafında olmalarını istiyordu. Hz. Ömer, Amr b. Âs'ı Mısır'ın fethi ile görevlendirdiğinde Zübeyr de Antakya taraflarına cihada çıkmak istiyordu. Hz. Ömer ona Mısır valiliğini teklif edince buna ihtiyacının olmadığını ama gerkiyorsa yardımcı kuvvet için gidebileceğini ve Amr'a yardım için elinden geleni yapacağını söyledi. Bunun üzerine Hz. Ömer, Zübeyr'i Mısır'a gönderdi. Mısır'a vardığında Amr b. Âs'ın bir çok kaleyi kuşatmış olduğunu gördü; ancak şehir bir türlü fethedilemiyordu. Zübeyr'in şehrin surlarına tırmanıp zorla içeri girdiğini gören Mısırlılar antlaşma imzalamak zorunda kaldılar.[253]

Mısır'ın fethinden sonra Zübeyr b. El-Avvâm tekrar Medine'ye döndü. Hz. Ömer, yaralandıktan sonra halifelik makamına seçilmesi için sahabenin ileri gelenlerinden altı kişiyi seçti. Bunlardan biri de Zübeyr b. El-Avvâm'dı. Hz. Ömer'in vefatından sonra Zübeyr halife olmak istemediğini söyleyip hakkını Hz. Ali'ye devretti.[254]

Hz. Osman şehit edilince sahabeler Hz. Ali'ye gelerek halifelik makamına kendisinin geçmesini istediler. Hz. Ali insanların bu teklifini istemeyerek de olsa kabul etti. Hz. Ali mescitte sahabenin kendisine biatını kabul etti, biat edenler arasında Zübeyr b. El-Avvâm da vardı.[255] Hz. Ali'nin hilafeti döneminde meydana gelen Cemel Savaşı'nda yaptığının yanlış olduğunu anlayınca savaş meydanından ayrılıp Siba vadisine giden Zübeyr b. El-Avvâm onu takib eden Amr b. Cürmüz tarafından namaz kılarken haince şehid edildi. Bütün hayatını İslam'a hizmetle

---

[252] Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail (256/870), **Sahih-i Bıhârî,** Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2010, Kitabu'l-Cihad /40; el-Kuşeyri, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac, **Sahih-i Müslim**, Daru'l-Fikir, Beyrut 1995, Fedailu's-Sahabe/ 48; İbn Sad, **Tabâkât,**c. III, s. 98; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 271; Zehebî, **A'lamu'n-nübela**, c. I, s. 47.

[253] El-Kindî, **Kitabu'l-Vulat ve Kitabu'l-Kudat**, s. 8; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadare**, c. I, s. 128; Mahmud Abbas Akkad, **Amr b. As**, Dâru Nehdeti Mısır, Kâhire, s. 70; Habîb, Cemîl İbrahim, **Sîretu ez-Zübeyr b. el-Avvâm**, Dâru'l-Arabiyye Li'l-Mevsuât, Kâhire 1998 s. 103.

[254] İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, c. II, s. 443.

[255] İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, c. II, s. 554.

geçiren Zübey b. el-Avvâm şehid edildiğinde 64 yaşındaydı. Hz. Peygamber'den 38 hadis rivayet etmiştir.[256]

2.1.3. Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh

Mekke'nin fethinden önce İslam'a giren ve Medine'ye hicret eden Abdullah b. Sa'd b. Ebi Sarh Hz. Peygamber'in vahiy katipliğini yapmıştır. Daha sonra irtidat edip Mekke'ye müşriklerin yanına döndü ve Hz. Peygamber aleyhine ileri geri konuşup İslam'a karşı faaliyetlerde bulundu. Hz. Peygamber Mekke'yi fethedince kanlarını helal kıldığı insanların arasında Abdullah b. Sa'd b. EbîSerh'ta vardı. Abdullah süt kardeşi olan Hz. Osman'ın yanında saklandı ve affedilmesi için onu aracı kıldı. Hz. Peygamber'e Abdullah'ı affetmesi ve ondan biat alması için şefaatçi olan Hz. Osman'ı kırmayan Hz. Peygamber, onu affedip ondan biat aldı. ikinci defa İslam'ı seçen Abdullah bütün hayatı boyunca İslam'a hizmet etmiş ve bir çok başarıya da imza atmıştır.[257]

Amr b. Âs'ın Mısır fetihlerinde ordunun sağ kanadının komutanıydı ve Mısır'ın bütün fetihlerinde onunla beraberdi. Hz. Osman daha sonra Mısır valisi olan Amr b. Âs'ı valilikten azledip Abdullah b. Sa'd b Ebû Serh'ı Mısır'a vali olarak atadı.[258] Mısır valiliği sırasında Afrika fetihlerini gerçekleştirdi.[259] İlk önce Trablusgarb'ı itaat altına aldıktan sonra bölgenin merkez şehirlerinden olan Subeytilayı[260] fethetti.[261] Abdullah b. Sa'd b. Ebû Sarh valiliği döneminde sadece kara fetihleri ile yetinmedi aynı zaman da deniz yoluyla da sefere çıktı. Deniz seferlerinin başında kendisinin de komutan olarak katıldığı Zatu's-Sevari

---

[256] İbn Sa'd, **Tabâkât**, c. III, s. 104; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 273; İbn Hazm, **Esmau's-Sahabeti'r-Ruvat**, s. 39; İbnü'l-Cevzi, **Sıfatu's-Safve**, c. I, s. 130; İbnü'l-Esir**, Üsdü'l-Gâbe**, s. 409; İbn Kesir, **Camiu'l-Mesânid**, c. IV, s. 323; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 216; İbn Hacer, **Takribu't-Tehzib**, s. 259; Zirkli, Hayruddin, **el-A'lam**, Daru'l-İlmi Li'l-Melayîn, Beyrut 2002, c. III, s. 43.

[257] İbn Hişam, **Sire**, c. II, s. 256. İbn Sa'd, **Tabâkât**, c. VI, s. 130; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 458; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XXIX, s. 23; İbnü'l-Esir**, Üsdü'l-Gâbe**, s. 677; İbn Tağriberdî, **en-Nucumu'z-Zahire**, c. I, s. 79;İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 210; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Kutub, Muhammed Ali, **Ebtâlu'l-Fethi'l-İslamî**, Dâru'd-Da'va, Mısır 2006, s. 82-100.

[258] Haife b. Hayyât, **Târîh**, (çev. Abdulahlik Bakır) Bizim Büro Basım Evi, Ankara 2001, s. 199; el-Kindî, **Kitabu'l-Vulât ve Kitabu'l-Kudât**, s. 10.

[259] Belâzurî, **Fütûh**u'l-**Büldân**, s. 324.

[260] Subeytila kuzey Afrika şehirlerinden bir şehirdir. Kayravan'a yaklaşık 70 mil uzaklıkta bulunan şehir Bizans kralı Georcias'a nisbet edilir.Yakûtel-Hamevî, **Mu'cemu'l-Büldân**, c. III, s. 187.

[261] Halife b. Hayyât, **Târîh**, s. 199.

Savaşı'dır.[262] Mısır kaynaklı fitne olaylarında Mısır'dan Medine'ye gelen Abdullah bir daha Mısır'a giremedi. Fitne olaylarında herhangi bir tarafta yer almayan Abdullah b. Sa'd b. Ebû Sarh Askalan'a gidip oraya yerleşti ve hiç kimsye biat etmeyip bir köşeye çekildi. Vefat edinceye kadar H.37/ 656 Askalan veya Remle'de fitneden uzak durarak yaşamaya devam etmiştir[263].

2.1.4. Muhammed b. Ebû Huzeyfe

Annesi Sehle bint Süheyl ile babası Ebû Huzeyfe Habeşistan'a ilk hicret edenler kafilesinden olan Muhammed b. Ebû Huzeyfe M. 615 yılında ilk hicret diyarı olan Habeşistan'da dünyaya geldi. Babası Ebû Huzeyfe'nin Yemame'de şehit edilmesinden sonra Hz. Osman onu himayesine alıp yetiştirdi.[264] Hz. Osman'dan idareciliğe atanmasını talep eden Muhammed, Hz. Osman'dan olumsuz bir cevap alınca Mısır'a gitmek için izin istedi ve Mısır'a geldi. Mısır'a geldikten sonra Hz. Osman'a en aşırı muhalefet edenlerden biri oldu.[265] Hz. Osman valilerini Medine'ye çağırınca Mısır valisi Abdullah b. Sa'd'da yerine U'kbe b. Amir'i vekil bırakarak Medine'ye geldi. Bu durumdan istifade eden Muhammed b. Ebû Huzeyfe, U'kbe b. Amir'i Mısır'dan çıkararak yönetime el koydu. Mısır'da halkı Hz. Osman'a karşı çıkmaları için kışkırttı. Halife b. Hayyat, Muhammed b. Ebû Huzeyfe'nin, Hz. Ali tarafından Mısır'a vali olarak atandığını rivayet etmektedir.[266] Mısır'da Muhammed b. Ebû Huzeyfe'nin yönetime el koyup vekilini Mısır'dan kovduğunu duyan Abdullah b. Sa'd geri dönmek istediyse de Muhammed b. Ebû Hzeyfe'nin taraflarınca Mısır'a sokulmadı. Bunun üzerine Askalan'a gitti ve vefat edinceye kadar orada ikamet etti.[267] Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra Muaviye b. Ebû Sufyan, Amr b. A's'ı Mısır üzerine gönderdi. Mısır'da Muhammed b. Ebû Huzeyfe'nin adamlarını yenen Amr, Muhammed b. Ebû Huzeyfe'yi esir aldı. Daha

---

[262] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, 459; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, 678; İbn Tağriberdi**, en-Nucumu'z-Zahire**, c. I, s. 80; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 211.

[263] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 459; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 678; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 211; Ayrıca bkz. Yusuf Akpınar, **Abdullah b. Sa'd b. Ebî Sarh'ın Hayatı**, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Sivas 2007.

[264] İbn Hişam, **Sire**, c. I, s. 204; ibn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 652; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, **Cevamiu's-Sireti'n-Nebeviyye**, Daru'l-kutubi'İlmiyye, Beyrut 2009, s. 34; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1093; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 75.

[265] Taberî, **Târîh**, c. IV, s. 399; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 653; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1093; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s.75.

[266] Halife b. Hayyât, **Târîh**, s. 249.

[267] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 459; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 678; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 211.

sonra kurtulmayı başaran Muhammed b. Ebû Huzeyfe, Hz. Muaviye taraflarınca yakalanıp öldürüldü.[268]

2.1.5. Abdullah b. Huzafe

Abdullah b. Huzafe b. Kays b. Adî b. Sa'd b. Sehm b. Amr b. Husays, annesi Abbümenat b. Kinaneoğullarından Temime bint Hursan'dır. Abdullah Hz. Hafsa'nın ilk kocası olan Huneys b. Huzafe'nin kardeşidir. Mekke'de İslam'ı kabul edip Habeşistan'a yapılan ikinci hicrete katıldı.

Abdullah b. Huzafe, Hz. Ömer döneminde yapilan Şam fetihlerine iştirak etti. Bizanslılarla yapilan savaşta esir edildi. Arkadaşları ile çeşitli işkencelere maruz kalıp ölüm ile tehdit edilen Abdullah'ın göstermiş olduğu sebat ve bağlılığı Bizans kıralı tarafından takdir edilerek "Şayet başımı öpersen seni serbet bırakırım" teklifine karşılık arkadaşlarının da serbest bırakılmasını şart koşan Abdullah'ın teklifini kabul etti ve arkadaşları ile serbest bırakıldı.[269] Amr b. Âs ile Mısır fetihlerinde bulundu. Amr b. Âs, Fustat'ı fethedince Abdullah b. Huzafe'in komutanlığında bir orduyu Aynı Şems üzerine gönderdi. Kısa surede burayı ve etrafındaki köyleri fetheden Abdullah b. Huzafe buranın halkı ile anlaşma yaptı.[270] Hz. Osman'ın hilafeti döneminde Mısır'da vefat eden Abdullah b. Huzafe, Mısır topraklarında defnedildi.[271]

---

[268] Kindî, **Kitabu'l-Vulat**, s. 36; ibn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 653; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1093; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s.75; Casim Avcı, "Muhammed b. Ebû Huzeyfe", **DİA**, Ankara 2005, c. XXX, s. 519; bkz. Ahmet Güzel, **Hz. Ali'nin Atadığı Mısır Valileri ve Muâviye'nin Onlarla Mücadelesinde Uyguladığı Metodlar Üzerine Bir Değerlendirme**, İstem, Yıl: 10, Sayı: 20, 2012, s. 42-44.

[269] İbn Sa'd, **Tabâkât**, c. IV, s. 177; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 655; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 181.

[270] Belâzurî, **Büldân**, s. 310.

[271] İbn Sa'd, **Tabâkât**, c. IV, s. 177; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 446 ; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 656; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 181.

2.1.6. Harice b. Huzafe

Kureyş'in cengaverlerinden sayılan Harice b. Huzafe b. Kays b. Adî, bin savaşçıya denk olarak kabul edilirdi. Annesi Adî b. Ka'boğullarından Fatıma bnt Amr'dır. Mekke'in fethinde Müslüman olanlardan biri de Harice b. Huzafedir.[272]

Amr b. Âs Mısır fethinde Halife Hz. Ömer'den takviye kuvvet isteyince Hz. Ömer başlarında Zübeyr b. El-Avvâm, Mikdad b. Esved, 'Ubâde b. Sâmit ve Harice b. Huzafe'nin bulunduğu dörtbin kişilik bir takviye kuvvet gönderdi ve Amr'a "Sana dörtbin kişi ve başlarında da her birisi bin kişiye denk bir kuvvet gönderdim" dedi.[273]

Harice b. Huzafe, fakih, adil ve istikamet üzere olan bir şahsiyetti . Amr b. Âs tarafından Şurta emirliğine atandı. Hariciler Hz. Ali, Hz. Muaviye ve Hz. Amr b. Âs'ı öldürmeye karar verdiklerinde Amr b. Âs'ın yerine insanlara sabah namazını kıldırmaya giderken onu Amr b. Âs olduğunu sanarak şehid ettiler.[274]

2.1.7. Umeyr b. Vehb

Umeyr b. Vehb b. Halef b. Huzafe b. Cumah, Ebû Ümeyye künyesi ile bilinen Ümeyr'in Annesi Ümmü Sühayle bint Haşimdir. Müşriklerle yapılan Bedir savaşında müşriklerin safında yer alan Umeyr b. Vehb, Rasulullah ve ashâbının durumunu öğrenmesi için müşrikler tarafından gönderilen öncü idi. Bedir savaşında esir alınanlar arasında oğlu Vehb de vardı.[275] Yaralı olarak Bedir'den kurtulan Umeyr Mekkeye döndü.

Umeyr Hz. Ömer döneminde Şam fetihlerine katıldı. Daha sonra Amr b. Âs Mısır fethine başlayınca Hz. Ömer'in kendisine gönderdiği takviye birliklerin arasında yer aldı.[276] Amr b. Âs, Umeyr b. Vehb el-Cumahi'yi Tinnis, Dimyat, Tûne, Demire, Şatâ, Dikahle, Bena ve Bûsir'a üzerine gönderdi. Umeyr buraları fethedip

---

[272]İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 3; İbn Sa'd,**Tabakât**'ında Harice b. Huzafe'yi Muhacir ve Ensar'dan Bedir savaşına katılmayıp erken dönemde Müslüman olan ve Uhud ile daha sonraki savaşlara katılanlar arasında ele almıştır. **Tabakât** , c. IV, s. 176.

[273] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 225; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 317.

[274] İbn Sa'd, **Tabâkât**, c. IV, s. 176; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 225 ; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 316; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 3.

[275] İbn Sa'd, **Tabâkât**, c. IV, s. 186; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 584; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 966; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 93.

[276] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 585; İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, c. V, s. 173.

oranın halkı ile antlaşma yaptı.[277] Umeyr b. Vehb, Hicri 24 yılları arasında Hz. Osman'ın hilafetinin başlarında vefat ettiği tahmin ediliyor.[278]

2.1.8. Ukbe b. Amir

Ebû Amr künyesi ile tanınan Ukbe b. Amir b. Abs el-Cühenî, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesinden sonra İslam'a girmiştir. O, Müslüman oluşunu şu şekilde bildirmiştir: "Şahsıma ait küçük bir koyun sürüsü arasında iken Hz. Peygamber'in Peygamber olarak gönderildiği haberi bana ulaştı. Bunun üzerine koyunları bırakıp, Rasulullah'ın (sas) yanına giderek, "Ey Allah'ın Resûlu! Ben sana biat etmek istiyorum." dedim. Rasulullah (sas) bana: "Arabi biatımı yoksa hicret biatımı yapmak istiyorsun?" diye sordu. Ona "hicret biati yapmak istiyorum" dedim ve Ona biat ettim." Hz. Peygamber'e arakadaşlık eden Ukbe Hz. Peygamber'in en meşhur sahabelerinden biri olarak kabul edilirdi. Bedir'e katılmayan Ukbe, Hz. Peygamber'le diğer bütün savaşlara katıldı.[279]

Ukbe b. Amir el-Cüheni sahabe arasında Kur'an'ı en iyi bilenlerden ve en güzel okuyanlardan birisiydi. Faraiz ve fıkıh ilmi konusunda çok iyi olan Ukbe aynı zamanda çok güzel konuşan, şair ve katib bir kişiliğe sahip birisiydi.[280] Hz. Peygamber'in vefatından sonra Şam fetihlerine katılan Ukbe b. Amir, Dımaşk fethini Hz. Ömer'e getiren haberci idi.[281]

Amr b. Âs, Mısır fetihlerine başlayınca o da fetih ordusuna katılan askerler arasında idi. Mısır fatihi Amr b. Âs, Ukbe b. Amir'i Aşağı Mısır'da bulunan bölgelerin üzerine gönderdi. Kısa sürede bölgeyi ele geçiren Ukbe b. Amir oranın halkı ile antlaşma yaparak hakimiyeti sağladı.[282]

---

[277] Belâzurî, **Büldân**, s. 310.
[278] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 585.
[279] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 261; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 520; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 855; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 465.
[280] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 856; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 465.
[281] Vakıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd, **Futûhu'ş-Şam**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c. I, s. 86; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XL, s. 487; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 856; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 466.
[282] Belâzurî, Fütûhu'l-**Büldân**, s. 311; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 856; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 466.

Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasında meydana gelen Sıffın savaşında Hz. Muaviye'nin safında yer alan Ukbe, daha sonra Hz. Muaviye tarafından Mısır valiliğine atandı. Hz. Muaviye'in hilafeti döneminde Mısırlılardan oluşan bir ordu ile deniz seferine çıkan Ukbe b. Amir el-Cüheni daha sonra tekrar Mısır'a dönerek orada kendisine bir ev edindi ve Hz. Muaviye'nin halifeliğinin sonlarına doğru Fustat'ta (H. 58) vefat etti.[283] Ukbe b. Amir el-Cühenî, Hz. Peygamber'den (sas) elli beş Hadis rivayet etmiştir.[284]

2.1.9. 'Ubâde b. Sâmit

Ebû'l-Velid Ubâde b. Sâmit, ensârdan olup Hazrec kabilesindendir. Birinci Akabe biatına da katılan 'Ubâde b. Sâmit ensardan yetmiş kişi ile, ikinci akabe biatinde de bulundu. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in seçmiş olduğu on iki temsilciden (nakib) biri idi.[285] Allah Resûlu, Ubade b. Samit ile Mersed el-Ğanevi'yi kardeş yapmıştı. O, Hz. Peygamber ile Bedir, Uhud, Hendek ve diğer savaşların tümüne iştirak etti. Ubade birinci ve ikinci Akabe biatlarına katıldığı ve nakib olarak seçildiği için "Akabi" ve "Nakib", Bedir savaşına katıldığı için "Bedrî" ve Ensar'dan olduğu için de "Ensarî" nisbeleri ile anılır.[286] 'Ubâde b. Sâmit Hz. Peygamber döneminde Ensar'dan Kuran'ı ezberleyen az sayıdaki kişilerden biridir.[287] Suffa ehlinden olan sahabeye Kur'an'ı öğretirdi.[288]

Ubâde b. Samit daha sonra Şam fetihleri için gönderilen İslam ordusuna katılıp bölgedeki savaşların pek çoğuna katıldı. Amr b. Âs'ın Mısır fethinde yardımına gönderilen askerlerin başında Ubade b. Samit de vardı. İskenderiye kuşatması sırasında Amr b. Âs'tan kendileri ile konuşmak için elçi talep eden Mukavkıs'a, Amr b. Âs'ın elçi olarak gönderdiği kişilerin arasında 'Ubâde b. Sâmit

[283] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 261; İbn Hibban, **Meşahiru Ulemai'l-Emsâr**, s. 72; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 520; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XL, s. 486,501. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 855; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 466.
[284] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 38.
[285] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. III, s. 506; İbn Hişam, **Siretü'n-Nebeviyye**, Turasu'l-İslam, Kâhire ts. I, s. 444; Kasım Şulul, **Ana Hatlarıyla Sier-i Nebî**, Ensar Yayınları, İstanbul 2014, s. 275.
[286] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. III, s. 506; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 404; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 630; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, 142; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 211.
[287] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 630; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 142.
[288] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 630.

de vardı.[289] İskenderiye fethinde Amr b. Âs tarafından ordu komutanı olarak tayin edildi.[290]

Ubâde b. Samit, Hz. Osman'ın hilafeti esnasında H.34/M.654) senesinde yetmiş iki yaşında vefat etti. Yaşadığı yer olan Remle'de defnedilmiştir.[291] 'Ubâde b. Sâmit uzun boylu iri gövdeli yumuşak huylu, cömert, güler yüzlü, müsamahakar ve doğru bildiği hakikatlerden taviz vermeyen bir kişiliğe sahipti.[292] 'Ubâde b. Samit Hz. Peygamber'den 181 hadis rivayet etmiştir.[293]

2.1.10. Kays b. Sa'd

Kays b. Sa'd b. Ubade b. Duleym b. Harise, Hazrec kabilesinin kollarından biri olan Benû Sâ'ide'ye mensuptur.[294] Medine'de doğan Kays b. Sa'dın ne zaman doğduğu ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Annesi Ümmü Fukeyhe bint Duleym'dir. ikinci Akabe biatına katılan babası Sa'd b. Ubâde nakib olarak seçilen on iki kişiden birisidir.[295]

Kays b. Sa'd, Amr b. Âs komutanlığında gerçekleştirilen Mısır fetihlerine katıldı.[296] Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra Hz. Ali'ye biat etti ve onunla birlikte Cemel, Sıffın ve diğer savaşlara katıldı. Sağlam, sebatkar ve ileri görüşlü biri olan Kays b. Sa'd, Hz. Ali tarafından kendisine bir mektup verilerek Mısır'a vali olarak atandı.[297]

Hz. Ali, Kays b. Sad b. Ubâde'yi, Mısır vilayetine vali sıfatıyla gönderdiği zaman kendisine şunları söyledi: "Mısır'a doğru yola çık bil ki ben seni oraya vali

---

[289] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, I, 97; Kandemir, M. Yaşar, "Ubâde b. Samit", **DİA**, Ankara 2012, c. XLII, s. 14.
[290] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 117; Mahmud Şit Hattab, **Kadetu Fethi'ş-Şam ve Mısır**, s. 259.
[291] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. III, s. 506; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 404; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 631; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 143.
[292] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. III, s. 506; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 631; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 143; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Vehbe Zuhaylî, **Ubâde b. Sâmit,** Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1988.
[293] İbn Hazm, **Esmâü's-Sahabe**, s. 35.
[294] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. III, s. 566; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 615; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, 1603
[295] İbn Hişam, **Sîre**, c. II, s. 280,281; İbnSa'd, **Tabakât**, c. III, s. 567; Zehebî, **Siretü'n-Nebeviyye**, s. 210.
[296] İbn Asâkir, Târîh, XLIX, s, 402; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c.I, s. 227.
[297] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 372; el-Kindî, **Kitabu'l-Vulat**, s. 20; el-İsbehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mehran, **Ma'rifetü's-Sahabe**,(thk. Adil Yusuf el-Azazî), Dâru'l-Vatan, Riyad 1998, c. IV, s. 2308; Abdulhalik Bakır, **İdarî ve İktisâdî Yönden Hz. Ali Dönemi,** Basılmamış Doktora Tez, A.Ü.S.B.E, Ankar 1990, s, 77.

olarak atadım. Güvendiğin adamları ve seninle gelmesini istediğin kişileri de yanına al ki oraya güçlü bir ordu ile varmış olasın. Etrafında güçlü ve kalabalık bir ordu ile yola çıkman düşmanı korkutmak için daha uygun olur." Hz. Ali her nekadar Kays b. Sa'd'a bunu teklif ettiyse de onun yapmiş olduğu bu teklif pek kabul edilmedi. Kays buna böyle bir kuvvetin Mısır'da değil de Kufe'de bulundurulmasının ileride meydana gelecek olaylar bakımından daha isabetli olacağını söyledi.[298]

Halife Hz. Ali tarafından, Kays b. Sa'd'a böyle bir lutufta bulunulması daha çok onun Hz. Peygamber dönemindeki konumundan kaynaklanması oalabileceği kuvvetle muhtemeldir.[299] Çünkü Hz. Ali daha önce Mısır' göndermiş olduğu hiçbir vali için böyle bir şey talep etmemiştir.

Mısır'a vardığında dogruca mescide gidip minbere çıkan Kays b. Sa'd, Hz. Ali'nin kendisiyle göndermiş oldugu mektubun halka okunmasını emretti:

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla! Allah'ın kulu ve müminlerin emîri Ali'den bu mektubun ulaştığı bütün mü'min ve Müslümanlara. Allah'ın selamı sizin üzerinize olsun! ben kendisinden baska ilah bulunmayan Allah'a çokça hamdu-senalar ederim. Allah güzel isi ve güzel takdiriyle tedbirin bir geregi olarak İslam'ı, hem kendisi, hem melekleri hem de peygamberleri için bir din olarak seçti. Bu dinle peygamberlerini
(Allah'ın selamı hepsinin üzerine olsun.) kullarına gönderdi. kullarından seçmiş olduğu kişilere İslam dinini naisp etti. Allah'ın bu ümmete kendi lutfundan yapmış olduğu ikramda ve onları tercih etmesinin en büyük belirtilerinden biri kendilerine Hz. Muhammed'i peygamber olarak göndermesidir. Hz. Peygamber, doğru yolu bulsunlar diye onlara kitabı, hikmeti, farzları ve sünneti öğretti. Ayrılığa düşmesinler diye onları toparlayıp birlik olmalarını sağladı. Temizlensinler diye bu ümmeti arındırdı. Yoldan çıkıp Haksızlık etmesinler diye onlara müreffeh bir hayat sağladı. Hz. Peygamber sorumlu tutulduğu bu görevini hakkıyla eda ettikten sonra Allah, onun ruhunu kabzederek onu yanına aldı. Allah'ın selamı, bereketi, rahmeti onun üzerine olsun.

---

[298] Taberî, **Târîh**, c. IV, s. 286-289.

[299] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 369; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 615; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XLIX, s. 401; îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe,** s. 1017; **İdarî ve İktisadî Yönden Hz. Ali Dönemi**, (Basılmamış Doktora Tezi), A.Ü.S.B.E., Ankara 1990. S. 77.

Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanlar iki sâlih kimseyi emîr ve halîfe olarak tayin ettiler. Müslümanlar tarafından seçilen bu iki halîfe Allah'ın Kitabına göre hareket edip, güzel bir gidişât sergilediler. Sünneten asla sapmadılar. Sonra Allah, bu iki halifenin ruhlarını teslim aldı. Allah ikisinden de razı olsun. Bunlardan sonra döneminde bazı hadiseler meydana gelen biri halîfe olarak tayin edildi. Bu hadiselerden dolayı Hz. Muhammed ümmeti, onun aleyhinde söylenecek şeyler gördü. Sonradan ona karşı ayaklanıp başkaldırdılar ve onu öldürdükten sonra bana gelip biat ettiler. Ben de Allah'tan beni doğru yola hidayet etmesini diliyorum. Allah'tan beni kendisine karşı gelmekten sakındırması için yardım diliyorum. Dikkat edin, Allah'ın Kitab'ı ve Rasûlü'nün sünnetine göre amel etmemiz, sizin üzerimizdeki hakkınızdır. Sizin gıyabınızda da olsa Allah'ın Kitab'ı ve Rasûlünün sünnetine göre hakkınızda hüküm vermemiz ve size ögüt vermemiz gerekmektedir. Kendisinden yardım dilenilen sadece, Allah'tır. O, bize yeter, O, ne güzel vekildir. Ben size Kays b. Sa'd'ı vali olarak seçip gönderdim. Onu desteleyin ve ona yaklaşın. Hak hususunda ona yardımda bulunun. Ben de kendisine,sizin iyilerinize iyilikte bulunmasını emrettim. Sizden insanlar arasına şüphe düşürmeye çalışanlara karşı da şiddetli olmasını emrettim. Hepinize karşı merhamet ve sefkatle davranmasını söyledim. Kays b. Sa'd', gidişatından razı olduğum bir kişidir. Doğru yol gösterici nasihat eden biri olacağını umut ediyorum. Yüce Allah'tan hepimize temiz amelleri, bol sevaplar ve geniş rahmetler nasip etmesini diliyorum. Allah'ın selamı ve bereketi üzerinize olsun."[300]

Mısr'a vali olan Kays b. Sad Hiribta denilen bîr kasabada ve aralarında Büsr b. Ertat, Muaviye b.Hudayc ve Mesleme b. Muhalled gibi sahabenin önde gelenlerinden oluşan şahısların ve Kur'an hafızlarının bulunduğu onbin kişilik bir grubun (ki bunlar Hz. Osman taraftarlrıydı.) dışında, Mısır'ın dört bir tarafına hakimiyetini sağladı. Bu bölgede kalan bu insanlar da, Kays b. Sa'd'a haber göndererek, kendisine karşı savaşmayacaklarını, bütün Mısır'ın olduğu gibi buranın da toprağı sayılacağını kabul ettiler. Bu insanlar kendi isteklerinin

[300]Taberî, **Târîh**, c. IV, s. 548-549; ayrıca bkz. Ramazan Deniz, **Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007, s. 36-37; bkz. Ahmet Güzel, **Hz. Ali'nin Atadığı Mısır Valileri ve Muâviye'nin Onlarla Mücadelesinde Uyguladığı Metodlar Üzerine Bir Değerlendirme**, İstem, Yıl: 10, Sayı: 20, 2012, s. 44-53;Ali Rıza Ayar, **Hz. Osman ve Hz. Ali Dönemlerinde Devlet – Halk Münasebetleri**, Basılmamış Doktora Tezi, O.M.Ü.S.B.E. Samsun 1997, s, 70.

sadece mevcut siyasî kargaşa ile ilgili olduğunu, bu kargaşanın biteceği zamana kadar kendileri ile savaşmaması olduğunu bildirdiler.[301]

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kays b. Sa'd çok güçlü siyasî zekaya sahip bir kişiliğe sahipti. Hiribta'da toplanıp örgütlenen bu muhalif gruba karşı silahlı bir mücadelenin verilmesi ve bunların sialhla bastırılıp itaat altına alınmaya çalışılmasının olumlu bir netice veremeyeceğini kestirdiğinden, bu insanlar hakkında yumuşaklık politikasını gütmeyi daha iyi olacağını düşündü. Onlara karşı savaşmayan Kays, kendilerine bir elçi göndererek kendisine itaat etmediklerinden dolayı asla kırgın olmadığını, nasıl isterlerse öyle düşünüp hareket edebileceklerini onlara söyledi. Daha sonra Kays b. Sa'd, bu gurubun liderlerinden biri olan Mesleme b. Muhalled ile de bir antlaşma yaptı. Kay b. Sa'd Mesleme b. Muhalled ile yaptığı bu antlaşmadan sonra Mısır'ın haracını topladı.[302]

Hz. Ali adına Mısırlılardan biat alan ve orada otoriteyi sağlayan Kays b. Sa'd, daha sonra Hz. Ali tarafından valilikten azledildi ve yerine el-Eşter Malik b. Haris vali olarak atandı.[303] Azledildikten sonra Medine'ye dönen Kays, burada bir süre kaldıktan sonra Kufe'ye dönerek tekrar Hz. Ali'nin yanında yer aldı.[304] Hz. Ali'nin vefatından sonra oğlu Hasan'a biat etti. Hz. Hasan'ın hilafetten çekilip Hz. Muaviye ile anlaşmasından sonra Kays da Hz. Muaviye'ye biat eti.[305] Muaviye b. Ebû Süfyan, Amr b. Âs, Muğire b. Şu'be gibi Arap dâhileri arasında sayılan Kays b. Sa'd, H. 60 yılında Hz. Muaviye'in halifeliği döneminde Medine'de vefat etti.[306] Kays b. Sa'd, Hz. Peygamber'den (sas) on altı hadis rivayet etmiştir.[307]

---

[301] Taberî, **Târîh**, c. IV, s. 549.
[302] Taberî, **Târîh**, c. IV, s. 550.
[303] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 374; el-Kindî, **Kitabu'l-Vulat**, s. 22; Îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1017; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, c. II, s. 625.
[304] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 374; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 615; Îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1017; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, 227.
[305] İbn Asâkir, **Târîh**, c. XLIX, s. 404.
[306] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 375; Taberî, **Târîh**, V, s. 164; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 615; İbn Askair, **Târîh**, c. XLIX, s. 402; Îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1018; İbn Kesir, **Camiu'l-Mesânid**, c. IX, s.601; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, 227; İbn Hacer, **Takribu'-Tehzib**, s. 639; Zehebî, **A'lamu'n-nübela**, c. III, S. 112.
[307] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 43.

2.1.11. Muhammed b. Ebû Bekir

Muhammed b. Ebi Bekir es-Sıddık Hz. Peygamber'in Veda Haccında Medine'ye dönerken Zu'l-Huleyfe'de doğdu. Annesi Esma bint Umeys el-Has'ami'dir.[308] Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra annesi ile evlenen Hz. Ali'nin terbiyesi altında yetişti. Abdullah b. Cafer b. Ebi Talib'in ve Yahya b. Ali b. Ebi Talib'in anne bir kardeşleridir.[309] Hz. Osman'ın muhasara edildiğinde onu muhasara eden ve hatta Hz. Osman'ı öldürmek için içeri girenlerden biri de Muhammed b. Ebû Bekir'dir. Hz. Osman'ın evine girip onu öldürmek için yakasından tutan Muhammed b. Ebû Bekir'e, Hz. Osman: "Şayet baban senin bu yaptığını görseydi seni kötülerdi" deyince Muhammed, Hz. Osman'ın yakasını bırakıp oradan ayrıldı.[310]

Hz. Ali Muhammed b. Ebû Bekir'i Mısır'a vali olarak tayin etti. Mısır'a Malik el-Eşter'in ölümünden sonra vali olarak atanan Muhammed b. Ebû Bekir'e Hz. Ali şu mektubu göndererek ona tavsiyede bulunmuştur: "Daha önce Eşter'i Mısır'a vali olarak tayin etmemin, seni öfkelendirdiğini duydum. Onu Mısır'a vali olarak tayin etmem cihat konusunda geri kalmandan dolayı yapmış olmadığım gibi, senin az gayret gösterdiğini de söylemedim. Sana vermiş olduğum otoriteyi alırsam, yetki olarak seni, daha az olan ve daha çok beğeneceğin bir göreve seni atardım. Mısır'a tayin ettiğim kişi, bize karşı dürüst, düşmanımıza karşı şiddetli ve kindar bir yapıya sahiptir. Allah ona rahmetiyle muamele etsin. Günlerini tamamladı ve eceline kavuştu. Biz ondan razı olduk, Allah da kendisinden razı olsun ve dünyada yapmış olduğu sevapların mükafatını ahirette kat kat fazlasıyla versin. Sen de düşmana karşı direnip dayanmayı bil ve savaş için hazırlık yap. İnsanları Rabb'inin yoluna davet et. Allah'tan daha çok yardım iste. Seni endişelendiren şeyler için, sana kâfidir. İnşallah o senin görevini kolaylaştırır."[311]

Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasında meydana gelen hakem olayından sonra Hz. Muaviye tarafından Mısır üzerine bir ordu ile yürüyen Amr b. Âs Mısır'ı tekrar Muhammed b. Ebû Bekir'den aldı. Mısırlılardan oluşan Muhammed b. Ebû Bekir'in

---

[308] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 651; Îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1100; Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddin b. Şeref, **Tehzîbü'l-Esmai ve'l-Luğat**, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ts. c. I, s. 85. İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 221.

[309] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 652; Îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1100.

[310] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 651; Îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1100; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 221; Adem Apak, "**Muhammed b. Ebû Bekir", DİA**, Anakara 2005, c. XXX, s. 518.

[311] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gabe**, s. 1100.

ordusu çıkan çatışmada yenilgiye uğrayıp dağıldı ve bu savaşta kendisi de yakalanıp öldürüldü. Muhammed b. Ebû Bekir, fazilet sahibi, çok ibadet eden ve Hz. Ali tarafından övülen bir insandı.[312]

2.1.12. Mesleme b. Muhalled

Meslem b. Muhalled b. Samit b. Niyar el-Ensari Medineli olup Hazrec Kabilesindendir. Dört yaşında iken İslam ile şereflenen Mesleme, Hz. Peygamber vefat ettiğinde on dört yaşındaydı.[313] Amr b. Âs ile Mısır fetihlerine katılan Mesleme b. Muhalled Fitne olaylarında Hz. Muaviye'nin yanında yer aldı. Afrika'nın fatihi olan Mesleme daha sonraki yıllarda Hz. Muaviye tarafından hem Mısır'a hem de Afrika valiliğine atandı. Böylelikle ilk kez iki bölgenin valiliği tek kişi de birleşmiş oldu.[314] Hz. Muaviye'nin vefatından Sonra Yezid b. Muaviye döneminde de valilik yapan Mesleme b. Muhalled Mısır'da mescidler için minare inşa eden ilk kişidir.[315] Fazileti, dindarlığı ve ileri görüşlülüğü ile bilinen Mesleme b. Muhalled hariciler tarafından da saygı duyulan bir kişi idi.[316] H. 62 yılında vefat ettiği bilinen Mesleme'in Mısır veya Medine'de vafat ettiği rivayet edilmiştir.[317] Mesleme b. Muhalled, Hz. Peygamberden bir hadis rivayet etmiştir.[318]

2.1.13. Said b. Yezid

Said b. Yezid b. Alkame b. Avf, Ezd kabilesindendir. Filistinli bir genc olan Said, Mesleme b. Muhalled'in vefatından sonra Yezid b. Muaviye tarafından H. 62 senesinde Mısır'a vali olarak atandı. Mısır'a atanan valinin genç olmasından şehir halkının ileri gelenleri tarafından sevilmedi. Mısır'ın ileri gelenleri tarafından çekilemeyen ve sürekli olarak ona karşı üstünlük taslamalarından Said b. Yezid ile

---

[312] Taberî, **Târîh**, c. V, s. 103; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 651; el-Kindî, **Kitabu'l-Vulat ve Kitabu'l-Kudat**, s. 29; Îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1100; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 221; Zehebî, **A'lamu'n-Nübela**, c. III, s. 110.

[313] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. VI, s. 562; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 667; Îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1131; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, 141.

[314] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 669; el-Kindî, **Kitabu'l-Vulat**, s. 38; Îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1131; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, 2141.

[315] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 669; el-Kindî, **Kitabu'l-Vulat ve Kitabu'l-Kudat**, s. 38; Îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1131; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, 2141.

[316] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 669.

[317] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. VI, s. 562; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 667; Îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1131; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 141; İbn Hacer, **Takribu't-Tehzib**, s. 751; Asri Çubukçu, "Meslemeb. Muhalled", **DİA**, Ankara 2004, c. XXIX, s. 319-320.

[318] İbn Hazm, **Esmau's-Sahabeti'r-Ruvat**, s. 82.

aralarında sürekli olarak huzursuzluk meydana geliyordu.[319] Said b. Yezid Mısır'da valilik görevini Yezid b. Muaviye ölünceye kadar devam etti. Yezid b. Muaviye öldükten sonra Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer alan Mısırlılardan bir grup onunla görüşmek üzere Mekke'ye gitti. Bunun üzerine Abdullah b. Zübeyr, Said b. Yezid'i valilikten azlederek yerine Cahdem b. Amr b. Aiş'i vali olarak atadı.[320] Said b. Yezid Hz. Peygamberden (sas) bir hadis rivayet etmiştir.[321]

2.1.14. Utbe b. Ebi Süfyan

Utbe b. Ebi Süfyan b. Harb b. Ümeyye, Hz. Muvaiye'nin kardeşidir. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Hz. Ömer tarafından Taif idareciliğine atandı. Hz. Muaviye'nin Mısır valisi Amr b. Âs vafat edince Hz. Muaviye tarafından onun yerine Utbe Mısır'a vali olarak atandı.[322] Ümeyyeoğulları arasında ondan daha güzel konuşan ve etkili hitabete sahip birinin bulunmadığı söylenmiştir.[323] Hz. Ali ile Hz. Aişe arasında meydana gelen Cemel Savaşı'nda Hz. Aişe'nin yanında yer alan Utbe, bu savaşta bir gözünü kaybetti. Sıffin ve hakem olaylarında kardeşi Hz. Muaviye'in yanında saf tutan Utbe, bir yıl gibi bir zaman Mısır'da valilik yaptıktan sonra H. 44 yılında vefat etti.[324]

2.1.15. Muaviye b. Hudeyc

Muaviye b. Hudeyc b. Cefne es-Sekûnî, Amr b. Âs ile Mısır fethinde bulundu.[325] İskenderiye fethinin müjdesini Halife Hz. Ömer'e getiren kişidir. Mısırlılar, Hz. Osman'ın şehid edildiğini öğrendiklerinde, onun taraftarları Hz.Osman'ın kanını taleb etmek sartıyla Muâviye b. Hudeyc'i kendilerine komutan tayin ettiler. Muâviye b.Hudeyc, taraftarlarıyla Mısır'ın kuzeyine hareket etti. Muhammed b. EbiHuzeyfe, ordusunu bunların üzerine gönderdiyse de yapılan savaşta ordusu bozguna uğradı. Muâviye, taraftarlarıyla önce Berka'ya, burada belli bir zaman kaldıktan sonra İskenderiye'ye hareket etti. Muhammed b. Ebi Huzeyfe

---

[319] el-Kindî, **Kitabu'l-Vulat**, s. 40; İbn Tağriberdî, **en-Nucumu'z-Zahire**, c. I, s. 156-157.
[320] Kindî, **Kitabu'l-Vulat**, s. 40; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 325; Îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 492; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 352.
[321] İbn Kesir, **Camiu'l-Mesânid**, c. V, s. 313.
[322] Kindî, **Kitabu'l-Vulat**, s. 33; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 499; Îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s.814.
[323] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 499; Îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s.814.
[324] Kindî, **Kitabu'l-Vulat**, s. 33; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 499; Îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s.814.
[325] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 161.

ordusunu, Hz. Osman'ıntaraftarlarının toplandığı bölge olan Hıribta'ya[326] savaşmak üzere gönderdiyse de burada da ordusu mağlup oldu. Hz. Osman'ın taraftarları, Muâviye b. Ebi Süfyan ve Amr b. elÂs'ınMısır'ı ele geçirinceye kadar burada kalmaya devam etmişlerdir.[327]

Hz. Ali onu, Mısır valisi olan Muhammed b. Ebû Bekir'in üzerine gönderdiği Muaviye'nin askerlerine komutan yaptı.. Amr b. Âs'ın emri ile Muhammed b. Ebû Bekir'i öldürdüğü rivayet edilmektedir.[328] Üç kez Afrika seferlerine çıkan ve bu savaşlarda gözünü kaybeden Muaviye b. Hudeyc, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh ile Habeşistan seferine katıldı. Muaviye b. Ebû Süfyan'ın vefatından sonra da Yezid b. Muaviye için Mısır da ordu komutanlığı yapan Muaviye b. Hudeyc, Abdullah b. Ömer'in vefatından kısa bir zaman sonra H. 52 yılında Mısır'da vefat etti.[329]

2.2. MISIR'DA KADILIK VE EĞİTİM İŞİYLE GÖREVLENDİRİLENLER

Arap dilinde "kaza" kelimesi قضى fiilinden türetilmiş bir kelimedir.[330] Bu kelime cümle içerisinde kullanıldığı duruma göre çeşitli anlamlara gelebilir. Bu anlamlardan bazıları şunlardır: "hükmetti, yargıladı, tükendi, öldü." Burada bizi ilgilendiren "hükmetti" yani hüküm verdi manasıdır. Arap dilinde bu anlama dayanılarak yargı işlerine bakan vazifeye **"القضاء"** kaza, bu vazifeyi üstlenen kişiyede **"القاضي"** kadı adı verilmiştir.[331]

Raşid Halifelerden Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilen fetihlerle birçok bölge İslam devletinin hâkimiyeti altına girdi. İslam'da savaş sadece toprak parçasını elde etmek amacıyla yapılmaz savaş ve fetihlerden asıl amaç yeryüzündeki bütün insanlara Allah'ın dini ve son mesajı olan İslam'ı tebliğ edip onlarla bu mesaj arasındaki bütün engelleri ortadan kaldırmaktır. Ele geçirilen bu topraklarda yaşayan

---

[326] Hıribta, İskenderiye yakınlarında bir yerleşim merkezidir. el-Hamevi, Mu'cem, II, 355.
[327] Kindî, **Vulât**, s. 21-22; İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 94-95.
[328] Kindî, **Kitabu'l-Vulat**, s. 33; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 681.
[329] Kindî, **Kitabu'l-Vulat**, s. 30; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 682; Îbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s.1114; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 161; İbn Kesir, **Camiu'l-Mesânid**, c. XI, s. 532; İbn Abdulhakem, **Fütûh**, s. 262.
[330] İbn Faris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, **Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa**, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, Kahire 1369. c. V, s. 99; İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Endelusî, **el-Muhassas**, Mısır 1316, c. XII, s. 214; İbn Manzur, Cemalüddin Ebu'l-Fazıl Muhammed b. Mukerrem, **Lisanu'l-Arab**, Beyrut 1955, c. III, s. 112-113.
[331] İbn Faris, **Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa,** c. V, s. 99.

insanlara özgür bir ortam sağlayarak insanların kendi hür iradeleri ile bu hakikate ulaşmaları asıl hedeftir. Dolayısıyla gerçekleştirilen fetihler, beraberinde İslam'ın bu topraklarda yaşayan insanlara öğretilmesi şeklinde bir gerekliliği de ortaya çıkardı. Bunun için devlet başkanı olan halife başta olmak üzere sahabenin çoğu da bunun için gerekli önlemleri alıp üzerlerine düşen görevi îfa etmişlerdir. Hem fetihlerden sonra oralara yerleşen Müslümanlara hem de fethedilmiş bölgelerde İslam'a yeni girmiş olan yerli halka, İslam'ın hayat veren eşsiz prensiplerinin doğru bir biçimde öğretilip aktarılması zaruriydi. Hz. Peygamber'den görüp öğrendiklerinin insanlara aktarılıp tebliğ edilmesinin dini bir sorumluluk olduğunu en iyi bilen sahabenin önde gelenleri bu bölgelerde İslam'ı insanlara tebliğ girişimlerine vakit kaybetmeksizin yoğun bir şekilde katılıp bu görevlerini mükemmel bir biçimde ifa ettiler.

Sahabe, İslam toplumunu eğiten birer öğretmen olmalarının yanısıra toplumda meydana gelen sıkıntı ve anlaşmazlıkları çözen, ortaya çıkan ihtilafları ortadan kaldıran bir kadı (hakim) idiler aynı zamanda. İslam öncesi Arap toplumunda, kadılık ile ilgili uygulamaların nuveleri açık bir şekilde görülmektedir. İslam dininde "kaza" yani hüküm verme; her hangi bir dava ve meselede Allah'ın hükmünün ne olduğunu ortaya koymaktır.[332] İslam'da kadılık görevi Hz. Peygamber ile başlamıştır. Hz. Peygamber kaza işlerine bizzat baktığı gibi bazı ashâbına da dava gördürdüğü olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in isteğine uyarak sahabeden Hz. Ali, Hz. Ömer, Muaz b. Cebel gibi sahâbîler bu görevi yerine getirmişlerdir.[333]

Râsid Halifeler, ilk zamanlarda kadılık görevini kendileri görürlerdi. İçinden çıkamayacakları bir konu meydana geldiğinde kurdukları danışma heyetlerine müracaat ederlerdi. Hz. Ebû Bekir'in hilafeti müddetinde kaza işlerini Hz. Ömer üstlenmiş bulunuyordu. Kendi halifeliğinde ise Ebû'd-Derdâ'yı kadılık makamına tayin etmişti. Kadıların yargı görevini icra ederken tamamen bağımsız olup, valiye değil, direk halifeye karşı sorumlu olmaları, Hz Ömer döneminde olmuştur.[334] Kadıların tayinini bizzat halifenin kendisi yapardı. Bazen de, valilere birini kadı

[332] Zuhaylî , **Târîh**u'l-Kadâ, s. 11.
[333] ZiyaKazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 183.
[334] Mustafa Fayda, **"Hulefa-yı Raşidîn,** DİA, Ankara 1998, c. XVIII, s. 332.

olarak tayin etmeleri için emrederdi. Fakat bu çok yaygın bir uygulama değildi.[335] Tayin edilen kadıların validen bağımsız ve sadece halifeye karşı sorumlu olmalarını hem denetlenmelerini kolaylaştırmak, hem de onların valinin ya da bölgenin etki ve baskısından kurtalarak, tamamen vicdanî kanatleriyle karar vermelerini temin için tercih etmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

"Devletin teşkilatlanmasında önemli yapısal değişikliklerin olduğu Hz. Ömer devrinde ülkenin fetihlerle genişleyip idari ve kazai işlerin çoğalmasının ardından başta Medine olmak üzere Mısır, Irak ve Suriye bölgelerindeki şehirlere ayrıca kadılar tayin edildi. Medine'de halife, vilayetlerde valiler sınır ve cinayet davalarına bakarken kadılar sadece medeni davalarla tazir cezası gerektiren davalara bakmakla yetkili kılındılar. Bu dönemde kadıların faaliyeti bir yönüyle fetvaya benzediği için onlara müftü adı da verilmekteydi. Bu uygulama Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilafetleri döneminde de sürdürüldü."[336]

Raşit halifeler, kadıları tayin etme konusunda son derece dikkatli hareket ediyorlardı. Onların seçip tayin ettiği kadılar, müslümanların takva olarak en mükemmel olanlarıydı. Hz. Ömer'in, valilerden ayrı ve bağımsız kadılar görevlendiren ilk halife oldugunu yukarıda belirtmiştik. Onun zamanında Medine'de, Zeyd b. Sâbit kadılık yapıyordu. Zeyd, İbranice ve Süryanice gibi dillere vakıf, Kur'an ve fıkıh ilminde ihtisas sahibi idi.[337]

Hz. Ömer kadıların nasıl olması gerektigi ile ilgili valilerine talimatlar gönderirdi. Ebû Mûsâ'ya bu konuda gönderdiği mektupta şöyle emrediyordu: "Zengin ve asaletli olmayan hiçbir kimseyi kadı tayin etme; çünkü zengin olan kimse başkasının malına göz dikmez, soyu asil olan kimse de insanlar arasında vereceği kararların neticesinden korkmaz."[338]

---

[335] Hasan İbrahim Hasan, **Târîh**u'l-İslam, c. I, s. 396.

[336] Veki', Muhammed b. Halef b. Hayyân (306/918), **Ahbaru'l-Kudât**, I-III, 'Alemü'l- Kütüb**,** Beyrût, t.y. c. I, s, 288.

[337] Şiblî, Asrı Saadet, c. IV, s, 365; Ayşe Nur Mutlu, **Raşid Halifeler Döneminde Siyasî Değişmeler ve Toplumsal Etkileri,** S.Ü.S.B.E, Konya 2009, s, 75.

[338] Şiblî, Asrı Saadet, c. IV, s, 366; Muhammed Hamidullah, **İslam Anayasa Hukuku**, editör: Vecdi Akyüz, İstanbul, 1998, s, 287**;** A. Serdar Özlü, **Dört Halife Döneminde İç Güvenlik**, A.Ü.S.B.E., Ankara 2003, s, 122.

Hz. Ömer bundan başka Suriye'de idareci olan Ebû Ubeyde b. Cerrah'a da adli işler konusunda nasıl davranması gerektiğini bildiren bir talimatnameda:"Ben sana adlî idare konusunda benim ve senin hakkında ihmal edilmeyecek hususları ihtiva eden bir mektup yazdım. Beş hasleti muhafaza et ki, böylece dinini korumuş olursun. Rızık ve sevaptan en iyi nasibini alırsın. Eğer iki hasım huzuruna gelirse, doğru ve adil deliller ikame etmelerini, sonra sek ve şüpheden uzak sarih bir yemin etmelerini istemen gerekir. Zayıfı yanına yaklaştır, tâ ki dili açılsın, konuşsun ve kalbi korkudan kurtulsun. Uzak yerden gelmiş olanı fazla bekletme, çünkü beklemesi uzayınca davasını bırakır, kendi memleketine dönüp gider. Haksızlık eden kimse davanın hallini talep etmeyendir. Vesselam."[339]

Sahabe, yaşadıkları toplumda hüküm veren birer kadı olarak, meydana gelen sıkıntı ve meseleleri halledip çözmek için sürekli insanlarla bir arada bulunuyorlardı. Davalara bakmak için herhangi bir yer tayin edilmeden pazarlarda, mescitlerde veya herhangi bir insanın evinde bulunabiliyorlardı. Sıkıntı ve davaları buralarda halledip çözüme kavuşturdukları gibi bir mesele için davet edildikleri başka yerlere de gidip orada o meseleye ve davaya müdahele edebiliyorlardı.[340]

2.2.1. Kays b. Ebî'l-Âs

Kays b. Ebû'l-As b. Kays b. Adiy Mekke'nin fethinden sonra İslam'la şereflenen sahebedendir.[341] Mısır'ın fetihlerine katılan Kays b. Ebû'l-As, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Mısır'a kadı olarak atandı.[342] Hz. Ömer'in emri ile Mısır'a kadı olan Kays, İslam tarihinde Mısır'ın ilk kadısı olarak görev yapan kişidir. Mısır'da kısa bir dönem kadılık yapan Kays, H.23/M. 644 yılında Mısır'da vefat etti.[343]

---

[339] Muhammed Hamidullah, **İslam Anayasa Hukuku,** s, 287.
[340] NecdeHammâş, **eş-Şam fî Sadri'l-İslam**, Dâru Tallas, Dımaşk 1987, s. 258.
[341] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 413; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 228..
[342] Kindî, **Kitabu'l-Vulat**, s. 301; Ebû Nuaym, **Ma'rifetü's-Sahabe**, c. IV, s. 2331; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1020
[343] Ebû Nuaym, **Ma'rifetü's-Sahabe**, c. IV, s. 2331; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 413; Zirkli, A'lam, c. V, s. 206; İbn Zulak, **Fedailu Mısır ve Ahbaruha ve Havasuha** (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Üsre, Mısır 1999, s. 27.

2.2.2. Osman b. Kays

Osman b. Kays b. Ebi'l-As es-Sehmî, babasıyla beraber Mısır seferlerine katıldı. Hz. Ömer tarafından Mısır'a kadı olarak atanan babasının vefatından sonra Mısır'a kadı oldu. Hz. Ömer'in hilafetinin sonlarına doğru kadılık makamına getirildi ancak Hz. Osman tarafından atandığı da rivayet edilmektedir. Asil ve cömert bir kişiliğe sahip olan Osman b. Kays Mısır'da insanlara ziyafet vermek için "Daru'd-Diyafe" adında bir yer inşa eden ilk kişidir. Abid, adilve çokça ibadet eden Osman b. Kays insanlar arasında hüküm verdiğinde ağlar ve "Hükmünde zulüm edenlerin vay haline. "derdi.[344] Hz. Osman hilafeti boyunca Mısır'da kadılık yapan Osman b. Kays, Hz. Osman'ın şehadetinden sonra vefat etti . Onun vefatından Hz. Muaviye dönemine kadar Mısır'da kadı olarak kimsenin görev almadığı rivayet edilmektedir.[345]

2.2.3. Es-Saib b. Hişam

Es-Saib b. hişam b. Amr b. Rebia el-kureşi el-Amirî Mısır fethine katıldı ve Mesleme b. Muhalled'in valiği esnasında şurta emiri olarak görev yaptı. Daha sonra Mesleme b. Muhalled tarafından Mısır kadılığına da atanan Saib b. Hişam, hem Mısır kadılığını hemde şurta emirliğini icra etti. Kadı'nın, valiye değil; valinin, kadının ayağına gitmesi gerektiğini söylediğini işiten Mesleme b. Muhalled tarafından görevinden azledildi. Hz. Peygamber'i gördüğü rivayet edilen es-Saib b. Hişam'ın çok korkak biri olduğu rivayet edilmiştir.[346]

2.2.4. Harice b. Huzafe

Harice b. Huzafe b.Ğanim b. Amir, Abdullah b. Huzafe'nin kardeşidir. Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olmuştur. 'Amr b. el-'Âs'ın Mısır fethinde Hz. Ömer tarafından destek için gönderilen ordu komutanlarından biriydi.[347] Cesur ve atılgan biri olan Harice'nin bin savaşçıya denk olduğu söylenmiştir. Mısır'ın fethinde bulunup vefat edinceye kadar orda ikamet ettiğinden Mısır ehli sahabeden

[344] Ebû Nuaym, **Ma'rifetü's-Sahabe**, c. IV, s. 2331; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1020; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 428; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 218.

[345] Kindî, **Kitabu'l-Vulat**, s. 302; Ebû Nuaym, **Ma'rifetü's-Sahabe**, c. IV, s. 1966; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 428.

[346] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 450; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 432; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 203.

[347] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 316; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 2.

sayılmıştır. Mısır'da Amr b. Âs tarafından kadılık görevine atanan Harice sabah namazına giderken Amr b. Âs sanılarak bir Harici tarafından şehit edilmiştir.[348] Harice b. Huzafe, Hz. Peygamber'den (sas) üç hadis rivayet etmiştir.[349]

2.3. MISIR'A YERLEŞEN SAHÂBÎLER

Hz. Ömer'in hilafeti döneminde 'Amr b. el-'Âs komutanlığında Mısır topraklarına fetih hareketleri başlatıldı. Hz. Ömer'in yönlendirmeleri ve Amr b. Âs'ın askeri dehası ile birlikte Mısır, yaklaşık iki yıl gibi kısa bir süre üçerisinde İslam topraklarının bir parçası haline geldi. H.19/M.640 yılında başlanan fetih hareketine çok sayıda sahabe de iştirak ediyordu. 'Amr b. el-'Âs ile birlikte Mısır diyarına fetihler için gelen bu sahabelerden büyük bir kısmı fetih gerçekleştikten sonra memleketlerine geri döndü. Ancak daha önce fethedilen bölgelerde olduğu gibi fetihten sonra bölgeden ayrılmayıp buralara yerleşen sahabeler de oldu.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde bölgeye gelen sahâbîlerin bir çoğunun nerelere yerleştiği hususunda herhangi bir malumata ulaşamadık. Ancak yaptığımız kaynak taraması sonucunda Mısır'a gelip yerleşen ve burada hayat sürdürdükleri kesin olan bir takım sahabe isimlerine ulaştık. Gerek Hz. Peygamber'in ashâbından 'Mısır'a Yerleşenler' adı altında özel bir başlık açan İbn Sa'd'ın tabakât adlı eseri ve gerekse Halife b. Hayyat'ın ve Müslim b. Haccac'ın Tabakat, İbn Hacer'in el-İsâbe Fî Temyizi's-Sahabe ve Suyûtî'nin Husnu'l-Muhâdara adlı eserlerini karşılaştırmak sureti ile Mısır'a gelip yerleştiği kesin olarak bilinen yaklaşık altmış Sahabeyi tespit ettik. Daha önceki başlıklarda Mısır'da valilik, komutanlık ve kadılık görevleri ile vazifeli olup da Mısır'a yerleşenlerden bazılarını ele aldığımız için burada tekrar ele almadık.

2.3.1. Abdullah b. Amr b. el-As

Abullah b. Amr b. Âs, Mısır fatihi Amr b. El-Âs'ın oğludur. Annesi Reyte bint Münebih b. Haccac es-Sehmidir. Babası Amr b. Âs'tan sadece on iki yaş küçük olan ama ondan önce Müslüman olan Abdullah, salih, alim ve faziletli bir kişiliğe sahipti. Çok iyi bir Kur'an karii olan Abdullah, eski dinlere ait kitaplardan da haberi

[348] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IV, s. 176; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 225; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 316; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, s. 3; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 193.
[349] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 63.

olan birisiydi. Süryanice bildiği de rivayet edilmiştir.[350] Önceleri dedesine nispetle ismi Âs iken Hz. Peygamber tarafından Abdullah diye değiştirildi.[351] Hz. Peygamber'den (sas) ençok hadis rivayet edenlerden birisidir. Hadis yazımını yasaklayan Hz. Peygamber kendisine hadis yazma hususunda özel olarak izin vermiştir. Bu gerçeği kendisi şu şekilde rivayet etmektedir: "Peygamber'den (sas) den işittiklerimi yazma konusunda izin istedim; bana izin verdi. Ben de yazdım." Yazmış olduğu bu sahifeye kendisi, *Sadıka* ismini verdi. Hz. Peygamber'den en çok hadis rivayet edenlerden biri olan Ebû Hureyre de Abdullah b. Amr'dan başka Hz. Peygamber'in hadislerini kendisinden daha çok ezberleyenin olmadığını, çünkü Abdullah'ın yazdığını kendisinin ise yazmadığını söylemiştir. Çokça ibadet eden biri olan Abdullah, Hz. Peygamber'den aldığı emir doğrultusunda Kur'ânı beş günde bir hatmederdi.[352]

Babasının komuta ettiği ordu ile Şam fetihlerine iştirak etti. Hatta Yermük Savaşı'nda babasının sancağını o taşıyordu.[353] Hz. Osman'ın şehadeti ile sonuçlanan fitne olaylarından uzak kaldı. Babası Amr, Muaviye'in yanına gidince o da onunla gitti. Daha sonra babasının ısrarları ile Sıffin Savaşı'na katıldı ise de pişmanlık duyarak: "Sıffın'den bana ne! Müslümanlarla savaşmak benim neyime!" diyerek savaşmadan oradan ayrıldı. Daha sonraki yıllarda Sıffin Savaşı nedeniyle kendisi ile konuşmayan Hasan b. Ali'ye Sıffın'a sadece Hz. Peygamber'in: "Baban Amr'a itaat et." dediğinden dolayı iştirak ettiğini belirterek kendisinden özür dilemiştir.[354] Babası ile Mısır seferlerine iştirak eden Abdullah, Mısır'a yerleşti. Hz. Peygamber'den (sav)

[350] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 501; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 476; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gabe**, s. 720; Zehebî, **Siyeru A'lmi'n-Nübela**, III, s. 94; M. Yaşar Kandemir, "Abdullahb. 'Amr b. el-'Âs", **DİA**, Ankara 1988, c. I, s. 85.

[351] İbn Asâkir, **Târîh**, c. XXXI, s. 238; İbn. Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 261; Zehebî, **Siyeru A'lmi'n-Nübela**, c. III, s. 94.

[352] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 501.

[353] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gabe**, s. 721.

[354] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 501; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 476; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gabe**, s. 721.

yedi yüz hadis rivayet eden[355] Abdullah b. Amr b. Âs hicretin altmış beşinci yılında yetmiş iki veya doksan iki yaşında iken Mısır'da vefat etti.[356]

2.3.2. Mahmiye b. Cez b. Abduyağûs

Sehmoğulları kabilesinin müttefiği olan Mahmiye b. Cüz, Mekke'de İslam'ın ilk yıllarında İslam'ı seçip Müslüman oldu. Mekke'de Müslümanların çektiği eziyetlere kendisi de uğradı. Daha sonra Hz. Peygamberin emri ile gerçekleşen Habeşistan hicretine katılanlar arasında yer aldı.[357] İlk defa Müreysi' gazvesine katılan Mahmiye, Hz. Peygamber tarafından bu savaşta Humus'u dağıtmakla görevlendirildi.[358] Gelen rivayetlerde Bedir Gazvesi'ne de katıldığı bildirilmiştir.[359] Amr b. Âs ile birlikte Mısır fetihlerine iştirak eden Mahmiye daha sonra buraya yerleşti.[360] Mahmiye'nin ne zaman vefat etiği ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

2.3.3. Abdullah b. el-Hâris b. Cez

Hz. Peygamber'in ashâbından olan Abdullah b. Haris b. Cez' ez-Zübeydî, Mahmiye b. Cez'in kardeşinin oğludur.[361] Hz. Peygamber'in isimlerini değiştirdiği sahabelerden birisidir. İsmi Âs iken Hz. Peygamber tarafından Abdullah olarak değiştirilmştir.[362] Mısır'ın fetihlerine iştirak eden Abdullah b. Haris b. Cez', daha sonra Mısır'a yerleşmiş ve vefat edinceye kadar orada ikamet etmiştir. Uzun bir ömür yaşayan Abdullah ömrünün son yıllarında kör olmuştur.[363] Hicretin seksen altı yılında vefat eden Abdullah b. Cez', Mısır'da vefat eden en son sahâbîdir.[364]

---

[355] İbn Hazm, **Esmau's-Sahabe**, s. 33; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s. 326; geniş bilgi için bkz. Veysel Özdemir, **Abdullah b. Amr b. el-Âs (65/684)'ın Rivayetlerinin Hadis Kaynaklarına Az Sayıda İntikalinin Sebepleri**, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, cilt: XII, sayı: 2, s. 203-213.

[356] İbn Sa'd, **Tabakât**, IX, s. 501; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 477; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gabe**, s. 721; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 262; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XXXI, s. 288; Zehebî, **Siyeru A'lmi'n-Nübela**, III, s. 94.

[357] İbn Hişam, **Sire**, c. I, s. 208; İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 503.

[358] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 503; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 698; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gabe**, s. 1107; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 96.

[359] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 96.

[360] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 503; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 96.

[361] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 444; **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 651; İbn Hacer, el-İsabe, c. III, s. 174.

[362] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s.174.

[363] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 503; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 444; **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 651; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 174; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s. 303.

[364] İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, s. 174.

2.3.4. Nübeyh b. Suâb el-Mehrî

Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunan Nubeyh b. Suab el-Cühenî, Mısır fetihlerini gerçkleştiren 'Amr b. el-'Âs'ın komuta ettiği orduya iştirak edip Mısır fetihlerine katıldı ve Mısır'a yerleşti. Fethedildikten sonra Mısır'ın kıblesini tayin etmek için görevlendirilen dört kişiden biridir.[365]

2.3.5. Alkame b. Rimse el-Belevî

Hz. Peygamber'e Hudeybiye'de Allah yolunda şehadet üzerine biat eden sahabelerden olan Alkame b. Rimse el-Belevî, Mısır seferlerine Amr b. Âs ile katıldı. Fitne ve sonrasında meydana gelen olaylarda hep Amr b. Âs'ın safında yer alan Alkame bunun nedenini şöyle açıklar:

"Allah Rasûlu (sas) Amr b. El-As'ı Bahreyne gönderdi. Sonra bir seriyye çıkınca biz de onunla çıktık. Allah Rasûlu (sas) bir süre uyukladı; sonra uyandı ve 'Allah Amr'a rahmet etsin' buyurdu. Biz ismi Amr olan herkesi düşünmeye başladık. Sonra Hz. Peygamber (sas) tekrar uyukladı. Sonra uyanıp şöyle buyurdu: 'Allah Amr'a rahmet etsin.' Daha sonra üçüncü kez uyukladı ve tekrar uyanıp: 'Allah, Amr'a rahmet etsin.' buyurdu. Biz:'Hangi Amr? Ey Allah'ın Rasûlu!' dedik. 'Amr b. El-Âs.' dedi. 'Neden o?' diye sordular. Onu, zekat almak için insanlara gönderdiğim zaman, zekatı fazlasıyla getirdiğini gördüm. Kendisine:'Bunu nerden getirdin?'dediğimde ise, 'Allah katından!' derdi. Âmr doğru söylemiştir. Zira Âmr'ın Allah katında çok sevabı vardır.' dedi." Zührî'den gelen bir rivayette Alkame, fitne meydana geldiği vakit, "Allah Rasûlü'nün (sas) kendisi hakkında konuşup övdüğü şu adama tabi olayım." dedim ve artık Amr b. el-Âs'tan hiç ayrılmadım.[366]

2.3.6. Ebû Zem'a el-Belevî

Hudeybiye'de "Beya'tu'r-Rıdvan" diye meşhur olan ve Allah'ın Kur'ân'da, kendilerinden razı olduğunu söylediği sahabelerden olan Ebû Zem'a el-Belevî, Mısır fetihlerine iştirak etti. Fustat'a uğradığı bir sırada Abdullah b. Âmr b. Âs'ın bazı konularda çok sert olduğunu duyunca, insanları sıkıntıya sokmayın diye nasihatte

[365]İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 503,504; Hayyât, **el-İstiâb**, s. 292; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 713; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1187; Zehebî, **Tecrîd**, c. II, s. 104; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 331.

[366] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s; Hayyât, **Tabakât**, s. 292; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 526; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 868; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s. 390; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 485.

bulundu. Ebû Zem'a, meşhur 99 kişiyi öldürüp tövbe eden ve tövbesi kabul olunan Ben-i İsrailli adamın hikayesini rivayet eden sahâbîdir.[367] Muaviye b. Hudeyc'in Afrika fetihlerine de katılan Ebû Zem'a, Kayravan'da vefat etti. Vefat etmeden önce: "Beni defnettiğiniz zaman kabrimi düzleyin." diye vasiyette bulundu.[368]

2.3.7. Ebû Hirâş es-Sülemî

Asıl adı Hadred b. Ebî Hadred olan Ebû Hiraş es-Sülemî, Hz. Peygmber'in Mısır'a yerleşen ashâbındandır. Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Bir sene din kardeşi ile konuşmayan kimse onun kanını akıtmış gibi olur."[369] Yaptığımız kaynak araştırmalarında Ebû Hiraş hakkında Mısır'da nereye yerleştiği ve ne yaptığı ile ilgili detaylı bir bilgiye ulaşamadık. İbn Sa'd ve Müslim b. Haccac, tabakat adlı eserlerinde Ebû Hiraş'ı Mısır'a gelip yerleşen sahabeler arasında zikretmişlerdir.[370] Ebû Hiraş, Hz. Peygamber'den (sas) bir hadis rivayet etmiştir.[371]

2.3.8. Ebû Basra el-Gıfârî

Mudar kabilesinden olan Ebû Basra el-Ğifarî, Hz. Peygamber'in (sas) ashâbından olup Hayber Savaşı'na iştirak etmiştir.[372] Amr b. El-As ile Mısır seferlerine katılmıştır. Hicaz'da ikamet eden Ebû Basra, daha sonraları Mısır'a gelip buraya yerleşmiş ve buranın kabristanlığına defnedilmiştir.[373] Ebû Basra el-Ğifarî, Hz. Peygamber'den (sas) on iki hadis rivayet etmiştir.[374]

2.3.9. Basrâ b. Ebû Basrâ

Babası Ebû Basrâ gibi o da, Hz. Peygamber'e (sas) sahabe olma şerefine nail olan Basrâ, babası ile Mısır fetihlerine katıldı. Fetihlerle birlikte Mısır'a yerleşen

---

[367] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1326; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 104; İbn Kesir, **Camiu'l-Mesânidi ve's-Sünen**, c. XIV, s. 2043; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 247.

[368] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 505; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 800; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1326; Zehebî, **Tecrîd**, c. II, s. 168; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 104.

[369] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 505; İbn. Abdilber, **el-İstiâb**, s. 787; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 258; İbn Kesir, **Camiu'l-Mesânidi ve's-Sünen**, c. III, s. 289; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 244.

[370] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 505; Müslim, **Tabakât**, c. I, s. 200.

[371] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 75; İbn Kesir, **Camiu'l-Mesânid**, c. III, s. 289.

[372] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 534.

[373] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 505; Hayyât, **el-İstiâb**, s. 291; Müslim, **Tabakât**, c. II, s. 198; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 775; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1288; İbn Kesir, **Camiu'l-Mesânid**, c. XIII, s. 369; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 30; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 243.

[374] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 46.

Basra, ölünceye kadar burada yaşadı.[375] Basrâ, Hz. Peygamber'den (sas) üç hadis rivayet etmiştir.[376]

2.3.10. Humeyl b. Basrâ b. Ebû Basrâ el-Gıfârî

Kendisi, babası ve dedesi de sahabe olan Humeyl, Mısır fetihlerinden sonra bölgeye gelip yerleşenler arasında zikredilmiştir.[377] Hz. Peygamber'in üç hadis rivayet eden[378] Humeyl b. Basra b. Ebû Basrâ nerede ve ne zaman vefat ettiği ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

2.3.11. Ebû Bürde

Ebû Bürde el-Ensarî, Hz. Peygamber'in (sas), Mısır'a gelip yerleşen sahabeleri arasında zikredilmiştir.[379] Hz. Peygamber'den (sas) iki hadis rivayet eden[380] Ebû Bürde'nin nerede ve ne zaman vefat ettiği ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

2.3.12. Abdullah b. Sa'd

Yaptığımız kaynak taramasında hakkında detaylı bir bilgiye ulaşamadığımız Abdullah b. Sa'd'ın ismini İbn Sa'd tabakatında kendisinden rivayet edilen iki hadisi de vererek Rasulullah'ın ashâbından olduğunu ve Mısır'a yerleştiğini bildirmiştir.[381]

2.3.13. Hareşe b. el-Hâris

Zübeyd oğullarından olan Hareşe b. el-Haris, Mısır fetihlerinde bulunmuş ve daha sonra Mısır'a yerleşmiştir. Hz. Peygamber'den (sas) bir hadis rivayet etmiştir.[382] Hareşe b. el-Haris'in hayatı ile ilgili detaylı bir malumata ulaşamadık.

---

[375] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 505; Hayyât, **Tabakât**, s. 291; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 124; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 125; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 241; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 176.

[376] İbn Hazm, **Esmau's-Sahabe**, s. 64.

[377] İbn Sa'd, **Tabakât**, IX, s. 505; Hayyât, **Tabakât**, s. 291; Müslim, **Tabakât**, c. II, s. 198; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 211; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 305; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 534; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, 192.

[378] İbn Kesir, **Camiu'l-Mesânid**, XIII, s. 369.

[379] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 505; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 243.

[380] İbn Hazm, **Esmau's-Sahabe**, s. 69.

[381] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 506; Suyûtî, **Hüsnü'l-Muhâdara**, c. I, s. 213.

2.3.14. Cünâde el-Ezdî:

Sahabenin küçüklerinden olan Cünade b. Ebî Ümeyye el-Ezdî, Amr b. el-As'ın Mısır fethinde Hz. Ömer'den takviye kuvvet istediğinde yardım için gelen askerler arasında Mısır fethine katıldı. Mısır'a gelen Takviye birliklerinden 'Ubâde b. Sâmitin komuta ettitği birliğin içindeydi. Mısır fethinden sonra oraya yerleşen Cünade H. 67 yılında vefat etti.[383] Hz. Peygamber'den (sas) üç hadis rivayet etmiştir.[384]

2.3.15. Ebû Sa'd el-Hayr el-Enmârî

Asıl adı Âmir b. Sa'd olduğu rivayet edilen Ebû Sa'd el-Hayr el-Enmari, Mısır fatihlerine katılmış ve İbn Sa'd'ın vermiş olduğu bilgilere göre Mısır'a yerleşen sahabelerdendir.[385] Biri şefaat diğeri de abdest olmak üzere Hz. Peygamber'den (sas) iki hadis rivayet etmiştir.[386] Ebû Sa'd'ın nerede ve ne zaman öldüğü ile ilgili herhangi bir malumata ulaşamadık.

2.3.16. Mu'âz b. Enes el-Cühenî

Hz. Peygamber'e (sas) arkadaşlık etmiş ve ondan hadis rivayet etmiş olan Mu'az b. Enes el-Cühenî, Mısır'a gelip orada ikamet edenlerdendir.[387] Hz. Peygamber'den (sas) otuz tane hadis rivayet eden Mu'az b. Enes, Abdulmelik b. Mervan'ın hilafetine kadar yaşadığı bilinmektedir.[388]

---

[382] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 506; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 239; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 343; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 39; İbn Kesir, **Camiu'l-Mesânid**, c. IV, s. 467; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 194.

[383] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 507; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 151; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 195; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s. 89; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 371; İbn Kesir, **Camiu'l-Mesânid**, c. III, s. 117; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 195.

[384] İbn Hazm, **Esmau's-Sahabe**, s. 61; İbn Kesir, **Camiu'l-Mesânid**, c. III, s. 117.

[385] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 507.

[386] Zehebî, **Tecrîd**, c. II, s. 172; İbn Kesir, **Camiu'l-Mesânid**, c. XIV, s. 118,119.

[387] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 507; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 671; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1138; Zehebî, **Tedrîc**, c. II, s. 80; Suyûtî, **Hüsnü'l-Muhâdara**, c. I, s. 237.

[388] İbn Hazm, **Esmau's-Sahabe**, s. 39.

2.3.17. Ebü'l-Yakzân

Ebü'l-Yakzân Mısır fetihlerine katılmış ve oraya yerleşmiş sahabelerden biridir. Hz. Peygamber'den (sas) hadis rivayet ettiği bilinen Ebü'l-Yakzân hakkında yaptığımız araştırmalar neticesinde detaylı bir malumat elde edemedik.[389]

2.3.18. Ziyâd b. el-Hâris

Rıdvan Biatı'na katılan Ziyad b. el-Haris Mısır'a yerleşen sahabeler arasındadır. Hz. Peygamber (sas) için müezzinlik yapmış sahabelerdendir. Kaynaklarda Hz. Peygamber' (sas)'in, Ziyad b. el-Haris'in kavmi Suda' ile savaşmak için asker hazırladığını duyan Ziyad, Hz. Peygamber'e: "Ya Rasûlallah, bana biraz zaman ver, onları İslam'a kazandırayım." dedi. Kendisine izin verildikten sonra kavmine bir mektupla durumu bildirmesi üzerine, kavmini temsilen gelen heyet Müslüman olduklarını Hz. Peygamber'e (sas) bildirdiler.[390] Ziyad b. el-Haris, Hz. Peygamber'den (sas) bir hadis rivayet etmiştir.[391]

2.3.19. Surrâk b. Esed el-Cühenî

Hz. Peygamber'in (sas) ashâbından olan Surrâk b. Esed, Mısır'ın fethine iştirak etmiştir. Surrâk yani hırsız anlamına gelen ismini değiştirmesini söyleyenlere bu ismi kendisine Hz. Peygamber (sas) tarafından verildiğini ve bunu asla değiştirmeyeceğini söylemiştir. Hz. Peygamber'in (sas) kendisini Surrâk ile isimlendirilmesinin sebebini şu şekilde anlatmıştır: "Bedevi bir adam iki devesini satmak üzere geldi. Ben de her iki devesini satın alıp adama: "Gel senin paranı vereyim." dedim. Sonra evime girip bana ait olan evin diğer tarafından çıktım. İki devenin parası ile de ihtiyaçlarımı giderdim ve ortalıktan kayboldum. Bedevinin çıkıp gittiğini zannederek daha sonra dışarı çıktım. Dışarı çıkınca bedevinin orada beklemekte olduğunu gördüm. Beni alıp Allah Resûlü' nün (sas) yanına götürdü ve ona olayı anlattı. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas) bana: "Yaptığın işe seni zorlayan şey nedir?" diye sordu. Ben: "Ey Allah'ın Resûlü, iki devenin parası ile ihtiyaçlarımı

---

[389] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 508; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 854; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1417; Zehebî, **Tecrîd**, c. II, s. 212; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 297; Suyûtî, **Hüsnü'l-Muhâdara**, c. I, s. 251.

[390] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 508; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 281; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 418; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s. 194; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 231; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 200.

[391] İbn Hazm, **Esmau's-Sahabe**, s. 39; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 200.

giderdim.” dedim. Allah Resûlü: “O halde parayı öde!” dedi. Ben: “Yanımda yok.” dedim. Peygamber (sas),:“Sen Surraksın, [yani hırsızsın.]” dedi ve ekledi: “Ey A’râbî! Onu götür, sat ve ondan hakkını al.” buyurdu. İnsanlar bana bakıp fiyat vermeye başlayınca bedevi onlara dönüp: “Ne istiyorsunuz?” diye sordu. Onlar: “Asıl sen ne istiyorsun?” diye sordular. İnsanlar: “Fidye verip onu senden almak istiyoruz.” dediler. Bunun üzerine bedevi şöyle dedi: “Vallahi hiç birinizin benden daha çok Allah'a ihtiyacı yoktur. Git, ben seni azat ettim.” dedi. Fetihlerden sonra Mısır’dan ayrılmayan Surrâk, Mısır’ın İskenderiye şehrine yerleşmiştir.[392]

2.3.20. Sender Ebû Abdullah

Hz. Peygamber’in (sas) azad ettiği kölelerden olan Sender Ebû Abdullah Mısır’ın fethine iştirak etmedi. Daha sonra başından geçen bir olay nedeniyle Hz. Peygamber (sas) tarafından azad edilip Mısır’a yerleşen sahabelerdendir. Başından geçen olay şu şekilde rivayet edilmiştir: “Zinbâ el-Cüzzami’nin Sender adında bir kölesi vardı. Zinbâ, Sender’in kendisine ait olan bir cariyeyi öptüğünü gördü. Bunun üzerine Zinbâ onu dağladı; burnunu ve iki kulağını deldi. Sender, Peygamber(sas)’in yanına geldi ve ona durumu anlattı. Hz. Peygamber (sas), kölenin efendisini çağırıp ona nasihatte bulundu, sonra: “Her kim, işkence ile vücudunun bir tarafı zarar görür veya ateşle yakılırsa o kimse hürdür. Artık o kimse Allah'ın ve Resulünün mevlasıdır.” dedi. Sender: “Ey Allah'ın Resûlü! İdarecilerin bana iyi davranmaları için tavsiyede bulun.” dedi. Peygamber (sas): “Bütün Müslümanların sana iyi davranmalarını tavsiye ediyorum.” dedi. Peygamber (sas) vefat edince Sender, Ebû Bekir'in yanına geldi ve: "Allah Resûlü'nün benim için yapmış olduğu tavsiyeyi yerine getir.” dedi. Ebû Bekir vefat edinceye kadar onun geçimini üstlendi. Ömer halife olunca Sender ona da, “Allah Resûlü'nün benim için yaptığı tavsiyeyi gözetle!” dedi. Ömer ona: “Eğer istiyorsan sana Ebû Bekir'in bağladığı azığın aynısını bağlayayım veya şehir valilerine senin için tavsiyede bulunayım.” dedi. Sender: “Benim için Mısır valisine tavsiyede bulun. Çünkü Mısır'ın ekili arazisi ve toprağı vardır.” dedi. Ömer, Mısır valisi Amr b. el-Âs'a mektup yazarak: “Sender

[392] İbn Sa’d, **Tabakât**, c. IX, s. 509,510; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-Ğâbe**, s. 456,457; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 306; Suyûtî, **Husnu’l-Muhadara**, c. I, s. 204.

senin yanına geliyor. Allah Resûlü'nün (sas) onun hakkındaki tavsiyelerini yerine getir." dedi. Bunun üzerine Amr, ona geçimi için Mısır'da arazi tahsis etti. Sender orada yaşayabildiği kadar yaşadı. Vefat edince kendisine tahsis edilen Allah malının feyi' geri alındı.[393] Sender Ebû Abdullah, Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir.[394]

2.3.21. Ebû Fâtıma el-Ezdî

Ebû Fâtıma el-Ezdî, kaynaklarda bu isim hakkında her nekadar ihtilaflı olsa da genel görüş Mısır'ın fetihlerine iştirak ettiği yönündedir. Halife b. Hayyat, Ebû Fâtıma'yı Şam'a gelip yerleşenler arasında zikretmiştir. Ancak Şam seferlerine de katılıp bir süre burda kalan Ebû Fatime, Mısır fetihlerinden sonra bölgeye gelerek buraya yerleşmiştir.[395] Hz. Peygamber'den (sas) üç hadis rivayet etmiştir.[396]

2.3.22. Şerik b. Sümeyye el-Ğutayfî

Mısır fetihlerinde Amr b. el-As'ın öncü birliklerinin başında yer aldı. Daha sonra Mısır'a yerleşti.[397] Mısır'da iken Şerik b. Sümeyye'nin başında şöyle bir olay geçmiş olduğu rivayet edilmiştir:''Hz. Ömer, savaşan Arap'ların bulundukları bölgelerde ziraatle uğraşmalarını yasaklamıştı. Mısır valisi 'Amr b. el-'Âs'tan ziraat ile uğramak için izin isteyen Şerik, istediği izni alamayınca izinsiz olarak ziraat ekti. Bunun üzerine 'Amr b. el-'Âs, Halife Hz. Ömer'e durumu bildirdi. Hz. Ömer Amr'a bir mektup göndererek onu Medine'ye göndermesini emretti. 'Amr b. el-'Âs gelen emir üzerine Şerik'i Medine'ye gönderdi. Büyük bir korku ile Medine'ye gelen Şerik'e Hz. Ömer, sen hangi ordudansın diye sorunca Şerik: "Mısır ordusundan." diye cevap verdi. Hz. Ömer: "Sen Şerik b. Sümeyye'sin herhalde." dedi. Şerik: " Evet, ey Mü'minlerin emiri." diye cevap verdi. Hz. Ömer ona dönerek: "Sana öyle bir ceza vereceğim ki herkese ibret olacaksın." dedi. Bunu duyan Şerik Hz. Ömer'e "Allah'ın kullarından kabul ettiğini benden kabul edermisin? (yani tevbe edeyim,

---

[393] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 510; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 523; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, 242; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 306; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 204.

[394] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 92.

[395] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 512; Müslim, **Tabakât**, c. I, s. 199; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1378; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, 192; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 209; İbn Hacer, **Takrîb**, s. 938; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 249.

[396] İbn Kesir, **Camiu'l-Mesânid**, XIV, s. 342; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VI, s. 209.

[397] Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s. 258; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 498; Suyûtî, **Hüsnü'l-Muhâdara**, c. I, s. 209.

tevbemi kabul e.t)" dedi. Hz. Ömer:" Evet, deyip Mısır valisi 'Amr b. el-'Âs'a bir mektupla Şerik bize geldi ve tevbe etti biz de tevbesini kabul ettik.'' diyerek Şerik'i Msır'a geri gönderdi.[398]

2.3.23. Ebû Cum'a

Allah Rasulü'nün ashâbından olan Ebû Cum'a'nın Hudeybiye günü Müslüman olduğu rivayet edilmiştir. Şam fetihlerine katılıp orada bir müddet kaldıktan sonra Mısır fetihlerine iştirak edip Mısır'a yerleşmiştir. Etrafında toplanıp: "Sen Allah Rasulü'nün ashâbındansın, bize ondan duyduğun bir hadis söyle." diyenlere size güzel bir hadis söyliyeceğim, deyip şu hadisi rivayet etmiştir: "Bir gün Hz. Peygamber(sas) ile öğle yemeğini yedik. Yanımızda Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'da vardı. Biz: "Ey Allah'ın Rasulü, bizden daha hayırlı bir kimse varmıdır? Zira bizler seninle Müslüman olduk. Yine seninle hicret ettik.'' dedik. Allah Rasulü, (sas): "Evet, var. Onlar benden sonra gelen ve beni görmedikleri halde bana iman eden kimselerdir." dedi.[399] Yukarıda zikrettiğimiz hadis ile Ebû Cum'a, Hz. Peygamber (sas)'den toplamında üç hadis rivayet etmiştir.[400]

2.3.24. Ebû Su'ad

Ebû Su'ad, ismi ve nereye yerleştiği hususunda ihtilaf vardır. Kimileri onun Humus'a yerleştiğini rivayet etmişlerdir.[401] Ancak İbn Sa'd eserinde Ebû Su'ad'ı Mısır'a gelip yerleşenler arasında zikretmiştir. İbn Hacer'de Ebû Su'ad'ın gerçek isminin Câbir b. Üsâme olduğunu, Mısır'a gelip yerleştiğini ve burada vefat ettiğini ifade etmiştir.[402]

2.3.25. Abdurrahman b. Udeys el-Belevî

Abdurrahman b. Udeys, Hudeybiye'de yapılan biata katılan sahabelerdendir. Mısır fetihlerine katılan Abdurrahman b. Udeys, daha sonra buraya yerleşmiş ve vefat edinceye kadar Mısır'da yaşamıştır. Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile

---

[398] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 111; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 398.
[399] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 513; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 780; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1296; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 44,45; Suyûtî, **Hüsnü'l-Muhâdara**, c. I, s. 244.
[400] İbn Kesir, **Cami'u'l-Mesânid**, c. XIII, s. 502,503.
[401] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 803; İbn Kesir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1333.
[402] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 513; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 315; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 247.

neticelenen fitne olaylarında Hz. Osman'ı muhasara eden askerler arasında Mısır'dan giden askerler de vardı. Bu olayda Mısır askerlerine komuta edenlerden birisi de Abdurrahman b. Udeystir. Daha sonraki yıllarda Hz. Muaviye tarafından Fitne olaylarına iştirak ettiğinden Filistin'de hapse atılmıştır. Hapisten firar eden Abdurrahman, yakalanıp öldürülmüştür.[403] Abdurrahman b. Udeys, Hz. Peygamber'den (sas) bir hadis rivayet etmiştir.[404]

2.3.26. Ebü'ş-Şemûs el-Belevî

Hz. Peygamber'in (sas) ashâbından olan Ebü'ş-Şemûs el-Belevî, Hz. Peygamber (sas) ile Tebük seferine çıkmıştır. Kaynakların çoğunda Şam'a yerleştiği ifade edilmektedir. İbn Sa'd, Tabakat'ında Ebü'ş-Şemûs'u, Mısır'a gelip yerleşenler arasında zikretmiştir.[405] Ebü'ş-Şemûs, Hz. Peygamber'den (sas) bir hadis nakletmiştir.[406]

2.3.27. Malik b. İ'tahiye b. Harb el-Kindî

Hz. Peygamber'in (sas) ashâbından olan Malik b. İ'tahiye, Mısır fetihlerine katılmış ve daha sonra oraya yerleşmiştir. Malik b. İ'tahiye, Hz. Peygamber'den (sas) bir hadis rivayet etmiştir.[407]

2.3.28. Mâlik b. Hübeyre b. Halid el-Kindî

Kimi tarihçiler Mâlik b. Hubeyre,yi Şam'a yerleşenler arasında zikretmiş olsa da Mısır fetihlerine katılıp daha sonra Mısır'a yerleştiği kabul edilmektedir. Humus valiliği de yapmış olan Mâlik b. Hübeyre, Hz. Muaviye zamanında Bizanslılarla yapılan savaşta komutanlık yaptığı da rivayet edilmiştir. Mervan b. Hakem'in hilafeti

---

[403] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 514; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 420; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XXXV, s. 108; İbn Kesir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 776; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s. 352; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 351; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, 216.

[404] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 90; İbn Kesir, **Câmiü'l-Mesânid**, c. VIII, s. 358.

[405] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 514; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 248.

[406] İbn Kesir, **Câmiü'l-Mesânid**, c. IVX, s. 174.

[407] Müslim, **Tabakât**, c. I, s. 199; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 647; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, 1070; Zehebî, **Tecrîd**, c. II, s. 46; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 39; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 232.

döneminde vefat etmiş olan Mâlik b. Hübeyre, Hz. Peygamber'den (sas) bir hadis rivayet etmiştir.[408]

2.3.29. Müstevrid b. Selame b. Amr el-Fihrî

Hz. Peygamber'in (sas) ashâbından olan Müstevrid b. Selame, Mısır fetihlerine iştirak etmiş ve Mısır'a yerleşmiştir. Hicretin kırk beşinci yılında İskenderiye'de vefat etiiği rivayet edilmiştir.[409]

2.3.30. Müstevrid b. Şeddâd

Önceleri Kufe'ye yerleşen Müstevrid b. Şeddâd, daha sonra Mısır fetihlerine katılarak Mısır'a yerleşti.[410] H.45/M.665 yılda İskenderiye'de vefat eden Müstevrid b. Şeddâd Hz. Peygamber'den (sas) yedi hadis rivayetinde bulunmuştur.[411]

2.3.31. Ğarfe b. el-Haris el-Kindî

Ğarfe b. el-Haris, Hz. Peygamber'in (sas) ashâbından olup veda haccında da bulunmuştur. Hz. Ebû Bekir döneminde meydan gelen ridde olaylarında İkrime b. Ebû Cehil ile mürtedlere karşı savaşmıştır. Mısır fetihlerine katılmış ve daha sonra Mısır'a yerleşmiştir. Mısır'da kaldığı sıralarda bir Hristiyan'ın Hz. Peygamber'e hakaret ettiğini işitince Hristiyan'ı dövmüş ve burnunu kırmıştır. Onun bu yaptığını 'Amr b. el-'Âs'a bildirdiklerinde onu çağıran Amr, kendisine: "Bizim bunlarla anlaşmalı olduğumuzu ve onlara söz verdiğimizi bilmiyormusun?" dedi. Ğarfe: "Böyle bir şeyden Allah'a sığınırım, biz onlara kendilerini koruyacağımıza ve kliselerine karışmayıp orada istedikleri gibi ibadet etmelerine dair söz verdik. Yoksa biz onlara açık bir şekilde Allah'ın Peygamberine (sas) hakaret etsinler diye eman

---

[408] Müslim, **Tabakât**, c. I, s. 199; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 650; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, 1079; Zehebî, **Tecrîd**, c. II, s. 49; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 53; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 232.

[409] Zehebî, **Tecrîd**, c. II, s. 71; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 289; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 235.

[410] Müslim, **Tabakât**, c. I, s. 199; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 702; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, 1122; Zehebî, **Tecrîd**, c. II, s. 71; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 125; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 235.

[411] İbn Hazm,**Esamü's-Sahabe**, s. 53; Zehebî, c. II, s. 71; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 125.

vermedik." dedi. Bunun üzerine Amr b. el-As: "Doğru söyledin ey Ğarfe." dedi.[412] Ğarfe, Hz. Peygamber'den (sas) bir hadis rivayet etmiştir.[413]

2.3.32. Ruveyfi' b. Sâbit

Mısır fetihlerine iştirak ettikten sonra bölgeden ayrılmayıp buraya yerleşen Ruvefi' b. Sâbit, Hicrretin 45. yılında Hz. Muaviye tarafından Trablus Mağrib'e emir olarak atandı. Berka'da kalarak Trablus ve Mağrib emirliği görevini yürütmüştür. Hicri kırk yedi yılında Mısır valisi Mesleme b. Muhalled Tunus, Merakeş ve Cezayir'i fethemek için ordu hazırladı ve bu ordununkomutanlığına da Ruveyfi' b. Sâbit'i atadı. Hz. Ruveyfi' b. Sâbit, bu görevi hakkıyla ifa ederek büyük ganimetlerle aynı yıl Barka'ya geri döndü. H. 65. yılda Berka'da vefat eden[414] Ruveyfi' b. Sâbit, Hz. Peygember'den (sas) sekiz hadis rivayet etmiştir.[415]

2.3.33. Süfyân b. Vehb el-Havlânî

Mekke'nin fethine şahit olan Süfyân b. Vehb, Hz. Peygamber'le Veda Haccı'na iştirak etti. Mısır ve Afrika fetihlerine katıldı. Fetihlerden sonra Mısır'a yerleşen Süfyân b. Vehb, Abdulaziz b. Mervân hilafeti döneminde H. 8/M.701 yılında vefat etti.[416] Hz. Peygamber'den (sas) iki hadis rivayet etmiştir.[417]

2.3.34. Süfyân b. Hani' b. Cübeyr

Mısır fetihlerine iştirak eden Süfyân b. Hani' b. Cübeyr, Hz. Ali'nin yanında yer almış Sahabelerdendir. Mısır fetihleri neticesinde Mısır'a gelen Süfyân b. Hani'

---

[412] Müslim, **el-İstiâb**, c. I, s. 200; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 598; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, 982; Zehebî, **Tecrîd**, c II, s. 2; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 312; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 226.

[413] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 81.

[414] Müslim, **Tabakât**, c. I, s. 198; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 268; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, 402; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s. 187; Zehebî, **Siyer,** c. III, s. 36; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 183; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 199; Said Sahib Ensârî, **Büyük İslam Tarihi**, (trc. Ali Genceli), Ülkü Matbaası, İstanbul 1964, c. V, s, 211-212.

[415] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 50.

[416] Müslim, **Tabakât**, c. I, s. 199; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 327; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, 496; Zehebî, **Tecrîd**, c. II, s. 227; Zehebî, **Siyer**, c. III, s. 453; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 361; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, I, s. 206.

[417] İbn Kesir, **Câmiü'l-Mesânid,**c. V, s. 685.

İskenderiye şehrine yerleşmiştir. Abdulaziz b. Mervân'ın hilafeti döneminde İskenderiye'de vefat etmiştir.[418]

2.3.35. Deylem b. Hevşe' el-Cîşânî

Hz. Peygamber'in (sas) Yemen valisi Muaz b. Cebel'in yanından yani Yemen'den Hz. Peygamber'e (sas) gelen ilk kişidir. Yemen'de ortaya çıkan ve Peygamberlik iddiasında bulunan Esved el-Ansî'nin öldürülmesinde büyük rol oynadığı bildirilmiştir. Hz. Peygamber (sas) ölüm döşeğinde iken Esved'in öldürüldüğünü ve onu öldüren salih bir kul olan ed-Deylem olduğunu bildirmiştir. Yalancı Peygamber Esved el-Ansi'nin kesik başını Medine'ye, Hz. Peygamber'in (sas) huzuruna getirmek için Yemen'den Medine'ye geldi. Medine'ye gelince Hz. Peygamber'in vefat ettiğini gören Deylem, Esved'in kesik başını Hz. Ebû Bekir'in yanına getirmiştir. Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilen Mısır fetihlerine katılıp Mısır'a yerleşen Deylem, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde ve Mısır'da vefat etti.[419] Deylem, Hz. Peygamber'den (sas) dört hadis rivayetinde bulunmuştur.[420]

2.3.36. Ebû Sevr el-Fehmî

Babası ve kendisinin ismi bilinmeyen Ebû Sevr, Hz. Peygamber'in (sas) ashâbındandır. Mısır fetihlerinde bulunmuş ve daha sonra bölgeden ayrılmayıp oraya yerleşmiştir.[421] Ebû Sevr, Hz. Peygamber'den (sas) bir hadis rivayet etmiştir.[422]

2.3.37. Ebû Rimse el-Belevî

Ebû Rimse el-Belevi, ismi hakkında kaynaklarda ihtilaf olmasına rağmen Mısır fetihlerine katıldığı bilinmektedir. Fetihlerden sonra bölgeye yerleşmiştir.

---

[418] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 496; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 444; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 206.

[419] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. VI, s. 318; Müslim, **Tabakât**, c. I, s. 200 ; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 248; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, 362; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s. 166; ;İbn Haldun, **Târîh**, c. II, s. 483; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 113; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 196.

[420] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 59; İbn Kesir, **Câmiü'l-Mesânid**, c. IV, s. 151,152.

[421] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 779; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1293; Zeheb, **Tecrîd**, c. II, s. 154; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 41; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 243.

[422] İbn Kesir, **Câmiü'l-Mesânid**, c. XIII, s. 467.

Vefat ettiğinde kabrinin düzlenmesini emretmiştir.[423] Hz. Peygamber'den sekiz hadis rivayet eden Ebû Rimse'in Afrika'da vefat ettiği de rivayet edilmiştir.[424]

2.3.38. Ebû Remdâ' el-Belevî

Asıl adı Yasir olan Ebû Remdâ' el-Belevî, Ebû Rebdâ' da diye bilinir. Bela kabilesinden olan Rebd'a bint Umare b. Atiyye el-Belevinin kölesi iken kendilerine ait koyunları otlattığı bir dönemde Hz. Peygamber (sas) kendisinden içmek için süt talep ettiğinde kendisine ait iki koyundan süt sağıp Hz. Peygamber'e (sas) içirmiştir. Akşam eve geldiğinde her iki koyun'un memelerinin süt ile dolu olduğunu görünce olayı efendisine anlatınca onu azad etmiştir. Mısır fetihlerine katılmış ve Mısır'a yerleşmiştir.[425] Ebû Remdâ', Hz. Peygamber'den (sas) bir hadis rivayet etmiştir.[426]

2.3.39. Ebû Musa Mâlik b. Ubâde el-Ğâfikî

Abdu'd-Dâroğullarının haliflerinden olan Ebû Musa el-Ğâfikî, Hz. Peygamber'e (sas) hizmet eden sahabelerdendir. Mısır fetihlerine katılıp oraya yerleşenler arasında zikredilmiştir. Hz. Peygamber'den (sas) bir hadis rivayet eden Ebû Musa el-Ğâfiki, hicretin elli sekizinci yılında vefat etmiştir.[427]

2.3.40. Ukbe b. Kudeym

Hz. Peygamber (sas) ile Uhud ve diğer savaşların hepsine iştirak eden Ukbe b. Kudeym, Mısır fetihlerine de katılmıştır. Fetihlerden sonra bölgeye yerleşmiş ve burada kalmıştır.[428]

---

[423] Müslim, **Tabakât**, c. I, s.199; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 798; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1321; Zehebî ,**Tecrîd**, c. II, 166; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 94; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s.246.

[424] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 50; İbn Abdilber, **el-İstiâ'b**, s. 798; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1321; Zehebî ,**Tecrîd**, c. II, 166; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 94; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s.246.

[425] Müslim, **Tabakât**, c. I, s. 199 ; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 798; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, 1321; Zehebî, **Tecrîd**, c. II, s. 136; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 468; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 246.

[426] İbn Kesir, **Câmiü'l-Mesânid**, c. XIV, s. 53.

[427] Müslim, **Tabakt**, c. I, s. 199; İbni Abdilber, **el-İstiâb**, s. 849; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, S. 1407; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 254; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, I, s. 250.

[428] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 858; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s.385; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 468.

2.3.41. El-Haris b. Habib b. Huzeyme

El-haris b. Habib, Mısır fetihlerine katılıp daha sonra buraya yerleştiği rivayet edilmektedir. Ma'bed b. Abbas b. Abdulmutalib ile birlikte Afrika'da şehid olduğu da rivayet edilmiştir.[429]

2.3.42. Eymen b. Hureym

Babası ve amcası Bedir'e katılan sahâbilerden olan Eymen b. Hureym Mekke'nin fethinde Müslüman olduğu rivayet edilmiştir. Kendisi halifeler tarafından güzel konuşması ve ilmi nedeniyle sevilip beğenilen birisiydi. Sürekli olarak onlarla oturduğu için halifelerin dostu olarak isimlendirilmiştir. Saçında beyazlık bulunduğu için Za'feran ile boyadığı bildirilmiştir. Mısır fetihleri sırasında fetihler katılıp Mısır'a yerleşmiştir. Mısır valisi Mervan b. Hakem'in meclislerinde sürekli olarak bilinen biridir.[430] Mervan, Dahhak b. Kays üzerine hareket ettiği zaman kendisine onunla Dahhak'a karşı savaşmasını istemesi üzerine o: "Babam ve amcam Bedir ehlinden olan sahabelerdendirler. Onlar bana hiçbir zaman Müslümanlara karşı savaşmamam husunda benden ahit aldılar." diyerek Mervan'la savaşa katılamamıştır. Bunun üzerine Mervan ona hakaret edip bizim sana ihtiyacımız yok, diyerek onu kovmuştur.[431]

2.3.43. Ziyâd el-Ğifârî

Ziyâd el-Ğifâri, Mısır'a fetihler sonucuda gelip bölgeye yerleşmiştir. Mısır'da 'Amr b. el-'Âs tarafından kurulan Fustat şehrinde kaldığı rivayet edilmiştir.[432] Kaynaklarımızda Mısır'a gelip yerleşenler arasında zikredilen Ziyâd el-Ğifâri hakkında hakkında detaylı bir malumata ulaşamadık.

2.3.44. Cebele b. Amr el-Ensârî

Sahabenin fakihlerinden sayılan Cebele b. Amr Uhud Savaşı'na katılan Sahabelerdendir. Mısır fetihlerine iştirak etmiş ve sonrasında Mısır'a yerleşmiştir. Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında meydana gelen Sıffin savaşında Hz. Ali'nin

[429]Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 189.
[430] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 171.
[431] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 98; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 97; İbn Hacer**el-İsâbe**, c. I, s. 143.
[432] İbni Abdilber, **el-İstiâb**, s. 282; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, S. 421; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 236; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 200.

yanında yer almıştır. Hicretin ellinci yılında Muaviye b. Hudeyc komutasında Afrika fetihlerine katıldığı da rivayet edilmiştir.[433]

2.3.45. el-Ekder b. Hemmam

Hz. Peygamber dönemine yetişmiş ve ona iman etmiş olan sahâbîlerden olduğu kabul edilmiştir. Mısır fetihlerine babası ile katıldığı ifade edilmiştir. Mısır'dan Hz. Osman'a karşı hareket edip gidenlerin arasında yer almıştır. Fitne olaylarında Hz. Ali'nin tarafında yer alan el-Ekder, takva sahibi ve sahabenin fakihlerinden kabul edilmiştir. Daha sonraları tekrar Mısır'a dönmüş ve orada yaşamaya devam etmiştir. Hz. Muaviye ona değer verip ikramda bulunarak kavminin sempatisini kazanmaya gayret göstermiştir. Mısırlılar, Mervan b. Hakemi sarayında muhasara altına aldıklarında el-Ekder kavmi ile Mervan'a karşı en azılı bir şekilde savaşmıştır. Mısır halkı ile sulh yapan Mervan, el-Ekder'in ileride kendisi için tekrar bir tehlike olacağını düşünerek bir komplo ile Şamlıları üzerine salarak onu idam ettirmiştir.[434]

2.3.46. Bırh b. Uskur

Kuda'a kabilesinden olan Bırh b. Uskur, Hz. Peygamber'e gelip iman etmiştir. Mısır fetihlerine katılıp bölgeye yerleştiği ve Mısır'da evinin olduğu rivayet edilmiştir. Kaynaklarda Mısır'a yerleşen sahabeler arasında zikredilmiştir.[435]

2.3.47. Züheyr b. Kays el-Belevî

Mısır fetihleri ile Mısır'a gelip yerleştiği bilinmektedir. Mısır valisi Abdulaziz b. Mervan tarafından Barka'ya savaşmak için gönderilmiştir. Abulaziz b. Mervan onu çağırınca hoş olmayan bir şekilde hitap etmiş, bunun üzerine Züheyr ona: "Sen bu sözü daha annen ile baban bir araya gelmeden Allah'ın Hz. Peygamber'e indirdiklerini cem' eden bir adama mı söylüyorsun." diye karşılık vermiştir. Barka'ya giden Züheyr b. Kays az sayıda bir sakeri birlik ile Bizans

---

[433] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 145; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 173; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s. 77; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 337; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 185,186.

[434] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 171,172.

[435] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 107; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 217; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 174.

askerlerine karşı savaşmıştır. Bizanslılarla savaşan Züheyr bu savaşta şehit olmuştur.[436]

2.3.48. Kureyb b. Ebrehe

Sahabe oluşu ihtilaflı olsa da genel olarak sahabe olduğu kabul edilen Kureyb, Hz. Ömer ile Cabiye'de bulunmuştur. Mısır fetihlerine iştirak edip Mısır'a yerleşmiştir. Abdulaziz b. Mervan döneminde İskenderiye şehrinin güvenliği onun emrine verilmiştir. Hicretin yetmiş beş veya yetmiş sekiz yılında Mısır'da vefat etmiştir.[437]

2.3.49. Ka'b b. Âsım el-Eşa'rî

Mısır fetihlerine iştirak edip etmediği hususunda herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız Ka'b b. Asım'ın Msır'a gelip yerleştiği hususunda rivayetler vardır. Kimi rivayetlerde de Ka'b'ın Şam'a yerleştiği bildirilmiştir.[438] Ka'b b. Âsım Hz. Peygamber'den (sas) üç hadis rivayet etmiştir.[439]

2.3.50. Ka'b b. Adî b. Hanzale

Cahiliye döneminde Hz. Ömer'in ortağı olan Ka'b b. Adî Hz. Peygamber (sas) döneminde İslam'a girdiği kabul edilmiştir. Ka'b b. Adî, hicretin onbeşinci senesinde Hz. Ömer tarafından Mukavkıs'a elçi olarak gönderilmiştir. Daha sonra gerçekleştirilen Mısır fetihlerine katılarak fetihlerden sonra buraya yerleşmiştir.[440]

2.3.51. Ka'b b. Yesar Dinne

Mısır fetihlerine katılan Ka'b b. Dinne fetihlerden sonra Msır'dan ayrılmamış ve bölgeye yerleşmiştir. Cahiliye döneminde de kadılık yapan Ka'b b. Yesar b. Dinne, Mısır'da iken Hz. Ömer Mısır valisi Amr As'a, Ka'b b. Dinne'nin kadı olarak görev yapmasını bir mektupla bildirmiştir. 'Amr b. el-'Âs, halifenin bu teklifini

---

[436] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 229; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 200.
[437] İbn Asâkir, **Târîh**, c. L, s. 116; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 500; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 229.
[438] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 477; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 229.
[439] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 64.
[440] İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1040; Zehebî, **Tecrîd**, c. II, s. 32; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 481; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 230.

kendisine bidirince Ka'b bunu kabul etmemiş ve kadılık yapamayacağını ifade etmiştir[441]

2.3.52. Muhacir Mevla Ümmü Seleme

Künyesi Ebû Hüzeyfe olan Muhacir, Hz. Peygamber'e (sas) beş yıl hizmet etmiştir. Mısır fetihlerine katılan Muhacir, fetihlerden sonra Saîd bölgesine yerleşmiş ve vefat edinceye kadar da orada kalmıştır.[442]

2.3.53. Hubeyb b. Muğfil

Habeşistan hicretinden sonra Müslüman olan Hubeyb daha sonra Medine'ye hicret etmiştir. Mısır fetihlerine katılmiş ve fetihlerden sonra bölgeye yerleşmiştir. Hz. Osman döneminde ortaya çıkan ve Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle sonuçlanan fitne olaylarında tarafsız kalmış ve Meryut ile Feyyum arasında bulunan bir vadide inzivaya çekilmiştir. Bu sebepten inzivaya çekildiği vadi Hubeyb vadisi olarak anılmıştır.[443] Hubeyb b. Muğfil Hz. Peygamber'den (sas) bir hadis rivayet etmiştir.[444]

2.3.54. Ebû Dubeys el-Cühenî

İslam'ın ilk dönemlerinde Müslüman olan Ebû Dubeys el-Cühenî, hicretin altıncı yılında Resulullah (sas)'in Zülcedr'de bulunan süt develerini yağmalayan İranlılar üzerine gönderdiği Kürz b. Cabir el-Fihrî komutasındaki seriyeye katılmıştır. Hudeybiye'de yapılan Rıdvan Biatı'na katılmış ve Mekke fethine iştirak etmiştir.[445] Mısır fetihlerine katılıp fetihten sonra İskenderiye'ye yerleşmiştir. Hz. Muaviye'nin hilafetinin son yıllarında vefat ettiği rivayet edilmiştir.[446]

2.4. FETİHLERDEN SONRA MISIR'DAN AYRILAN SAHABELER

Mısır bölgesine gelen sahabelerin hayatlarına baktığımızda bunların büyük bir çoğunluğunun fetihlerle bölgeye geldiklerini görmekteyiz. Yaklaşık üç yıl kadar

---

[441] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 632; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1043; Zehebî, **Tecrîd**, c. II, s. 33; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 485; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 230.

[442] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, 694; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1174; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 211,212; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 239.

[443] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 398; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 240,241.

[444] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 75.

[445]İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 266; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1349; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 150.

[446] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1349; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 150; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 248.

devam eden fetih hareketi ile bir çok sahabe bölgeye gelmiştir. Fetih hareketine iştirak eden bu sahabelerin büyük bir kısmı fethin tamamlanıp bölgenin İslam hakimiyeti altına alınmasından sonra Mısır'dan ayrılıp yurtlarına veya oradan başka bölgelere gittiklerini görmekteyiz. Yaptığımız araştırmalarda, kaynaklarımız bu sahabelerin bölgede ne kadar süre ile kaldıkları hakkında herhangi bir malumata ulaşamadık. Kuvvetle muhtemeldir ki fetih için bölgeye gelen sahabeler fetihlerin tamamlanmasıyla bölgeden ayrılmışlardır.

Yaptığımız kaynak taramasında fetihlere iştirak edip fetihlerin tamamlanmasından sonra bölgeden ayrılan bir çok sahabe tespit ettik. Bu bölümde tespit ettiğimiz bu sahabelerden bazıları hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız. Bölgeye fetihlerle gelip fetih hareketlerinde komutanlık yapıp da fetihlerden sonra Mısır'dan ayrılan sahabeler de bulunmaktadır. Daha önceki bölümlerde bu Sahabelerden bazılarına temas ettiğimiz için onları tekrardan burada ele almayacağız.

2.4.1. El-Hakem b. Saltb. Mahreme

El-Hakem b. Salt b. Mahreme b. el-Muttalib b. Abdulmenaf Kureyş'in cengaverlerinden addedilir. Mekke'nin fethinde Müslüman olup Hayber fethine iştirak etmiştir. el-Hakem b. Salt Mısır fetihlerine katılanlar sahabelerdendir. Muhammed b. Huzeyfe'nin, 'Amr b. el-'Âs ile savaşmak için Arişe doğru çıktığında yerine onu vekil olarak bıraktığı rivayet edilmiştir.[447]

2.4.2. Abdullah b. Üneys el-Cühenî

Abdullah b. Üneys Hz. Peygamber'e (sas) İkinci Akabe Biatı'nda, biat etmek için Medine'den gelen yetmiş kişinin arasında yer aldı. Hz. Peygamber tarafından tek başına bir seriyye görev verdiği ve Cennet'le müjdelediği bir sahabedir. Abdullah b. Üneys el- Cühenî, Medine dışında çölde yaşayan bedevilerden biriydi. Doğumu ve gençliği hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Bedir, Uhud ve daha sonraki savaşların hepsinde bulundu. Hz. Peygamber'in (sas) Beni Seleme kabilesinin putunu kırmak için gönderdiği sahabelerden biriydi. Mısır fetihlerine

[447] İbni Abdilber, **el-İstiâb**, s. 199; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, S. 289; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 515; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 191.

katılıp orda bir müddet kaldıktan sonra Afrika'ya gitti. Hz. Muaviye'nin hilafeti döneminde 54/ 674 yılında vefat etti.[448]

2.4.3. Abdullah b. Hişam b. Zühre et-Teymî

Abdullah b. Hişam b. Zühre hicretin dördüncü senesinde dünyaya geldi. Annesi tarafından hz. Peygamber'e (sas) biat etmek için huzura getirildiğinde Hz. Peygamber henüz küçük olduğunu söyledi ve başını okşayıp onun için duada bulundu.[449] Mısır fetihlerine iştirak edip bir müddet Mısır'da kaldığı rivayet edilmiştir.[450]

2.4.4. Dıhye b. Halife el-Kelbî

Dıhye b. Halife el-Kelbî, sahabenin en meşhurlarındandır. Bedir Gazvesi'nden önce müslüman olan Dıhye, Bedir Savaşı'na iştirak edememiştir. Çok güzel ve yakışıklı olması nedeniyle Cebrail (as) çoğu kez onun suretine börünerek Hz. Peygamber'e (sas) vahiy getirmiştir. Uhud ve Hendek dahil Hz. Peygamber'le bir çok savaşa katılan Dıhye, bir seriyeyede komutan olarak katılmıştır. Hz. Peygamber'in (sas) Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra komşu kabile ve devlet yöneticilerine İslam'a davet mektuplarını göndermeye karar verince Dıhye'yi de Bizans İmparatoru Herakleios'a bir mektupla gönderdi.[451] Dıhye b. Halife, Suriye fetihlerinde bulunup Yermuk Savaşı'nda bazı birliklere komuta etmiştir. Mısır fetihlerine de iştirak eden Dıhye fetihlerden sonra Mısır'dan ayrılarak Dımaşk'a gelip buraya bağlı olan Mizze'ye yerleşmiştir. Hz. Muaviye döneminde 50/670 yılarında vefat ettiği belirtilmiştir. Dıhye, Hz. Peygamber'den yaklaşık altı hadis rivayet etmiştir.[452]

2.4.5. Sa'd b. Ebi Vakkas

---

[448] İbni Abdilber, **el-İstiâb**, s. 438; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, S. 640; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 156; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 211; Bakkal, **Komutan Sahâbîler**, s. 105-108.

[449] İbni Abdilber, **el-İstiâb**, s. 488; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, S. 747; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 302.

[450] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 216.

[451] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IV, s. 134; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 247; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 358; Zehebî, **Siyer**, c. II, s. 551.

[452] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IV, s. 236; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 247; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 358; Zehebî, **Siyer**, c. II, s. 551; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 108,109; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 196; Ali Yardım, '*'Dıhye b. Halife''*, **DİA**, Ankara 1994, c. IX, s, 294.

Cennetle müjdelenen on kişiden bir olan Sa'd b. Ebi Vakkas, İslam'ın en cesur savaşçılarından biridir. Hz. Peygamber'in (sas) davetine icbet eden insanların yedincisidir. Hz. Peygamber'in, Sa'd'ın duasının kabul edilmesi için yapmış olduğu dua sebebiyle, duası kabul olunan kişi olarak da bilinir. Suriye, Irak, ve Fars'larla yapılan savaşlara iştirak etti. Fars'larla yapılan Kadisiye Savaşı'nda ordu komutanıydı. Hz. Ömer döneminde Kufe valiliği yapan Sa'd b. Ebi Vakkas beytülmalın sorumlusu olan Abdullah b. Mes'ud ile anlaşamadığı için Kufe valiliğinden azledildi. Mısır fefihlerine katılan Sa'd, Hz. Osman tarafından elçi olarak da Mısır'a geldi. Daha sonra meydana gelen fitne olaylarından uzak durarak münzevi bir hayat yaşayan Sa'd b. Ebi Vakkas 55/ 675 yılında Medine'de vafat etmiştir.[453] Cennet'le müjdelenenler arasında en son vefat eden Sa'd b. Ebi Vakkas, Hz. Peygamber'den (sas) 271 Hadis rivayet etmiştir.[454]

2.4.6. Ebû Zueyb el-Hüzelî

Ebû Zueyb el-Hüzelî güzel ve düzgün konuşan şairlerdendir. Hz. Peygamber'in (sas) vefat etmesinden sonra Hz. Ebû Bekir'e biat etmek için Sakife'de bulundu. Mısır fetihlerine katılan Ebû Zueyb, Abdullah b. Zübeyr ile Afrika seferlerine katıldı. Afrika fetihlerinden İbn Zübeyr ile dönerken Mısır'da vefat ettiği rivayet edilmiştir.[455]

2.4.7. Abdullah b. Zübeyr

Kureyş kabilesinin Esedoğulları kabilesine mensub olan Abdullah b. Zübeyr Hz. Ebû Bekir'in kızı Esma'nın oğludur. Babası hayatta iken Cennetle müjdelenen sahabelerden biri olan Zübeyr b. el-Avvâm'dır. Hicretin 1. veya 2. yılında Medine'de dünyaya gelen Abdullah,muhacirlerin Medine'de doğan ilk çocuğudur. Adını, Hz. Peygamber'in (sas) bizzat kendisi koymuştur.[456]

---

[453] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 306; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 475; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 325; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 205; Apak, **Ashâb-ı Kiram**, s. 51-56; İbrahim Hatiboğlu, '' *Sa'db*. *Ebû Vakkâs''*, **DİA**, Ankara 2008, c. XXXV, s. 372-374.

[454] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 34.

[455] Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s.325; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 796; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1318; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 88; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 245.

[456] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 452; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 669; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 199.

Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleştirilen Şam fetihlerine katıldı. Hz. Ömer dönminde Mısır fetihlerine başlayan ‘Amr b. el-‘Âs halifeden takviye kuvvet isteyince, Hz. Ömer tarafından gönderilen askerler arasında babası ile yer aldı. Mısır fetihlerinin tümüne iştirak eden Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Sa’d b. Ebû Serh’ın Mısır valiliği döneminde gerçekleştirdiği Kuzey Afrika seferlerinde bulundu.[457] Yezid b. Muaviye’nin ölümünden sonra hilafetini ilan eden Abdullah b. Zübeyr yaklaşık on yıl boyunca İslam devletinin yarısına hükmetti. 73/692 yılında Mekke’de öldürüldü. Sahabenin alimlerinden sayılan Abdullah b. Zübeyr Hz. Peygamber’den (sas) 33 hadis rivayet etmiştir.[458]

2.4.8. Ukbe b. Nafi’ el-Fihrî

‘Amr b. el-’Âs’ın teyzesinin oğlu olan Ukbe b. Nafi’ Hz. Peygamber (sas) döneminde doğmuştur. Sahabe oluşunda her ne kadar ihtilaf olsa da İbn Rebi’ onu Mısır fethine katılan sahabeler arasında zikretmiştir.[459] Mısır fetihlerinden sonra Muaviye b. Ebi Süfyan’ın Mısır valisi Muaviye b. Hudeyc tarafından Afrika fetihleri için görevledirildi. Ukbe b. Nafi’ aldığı bu emirle Afrika’nın bir çok yerini fethetti ve Kayravan şehrini kurup orada ikamet etti. Gelen rivayetlerde Kayrevan’ın bulunduğu vadiye gelen Ukbe vadiye şu şekilde seslendi: “Ey vadi, halkı biz buraya yerleşeceğiz inşaallah. Üç defa atınızı ileri sürünüz!” olayı rivayet eden ravi şöyle devam etti: “Bir taş ve ağaç görmedik ki, altından bir hayvan çıkmasın. Bu hayvanların hepsi vadinin içine indiler.” Sonra Ukbe şöyle dedi: “Allah’ın adıyla ininiz!” Başka bir rivayette ise: “Ukbe duası kabul olunan bir insandı. Kayravan şehrinin yeri yırtıcı hayvanların, yılan ve akreplerin çok olduğu bir yer idi Ukbe’nin dua etmesiyle o hayvanların hepsi ordan çıkıp gitti”. diye ifade edilmiştir. Ukbe b. Nafi’ 63/ 683 yılında bir Hristiyan tarafından şehit edildi.[460]

2.4.9. Alkame b. Yezid el-Muradî

---

[457] Suyûtî, **Husnu’l-Muhâdara**, c. I, s. 212; Adem,Apak, **Ashâb-ı Kiram**, s. 316; Geniş bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, *‘’Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm’’*, **DİA**, Ankara 1988, c. I, s. 146; Ahmet Er, **Abdullah b. ez-Zübeyr ve Hadisçiliği,** Basılmamış Yüksek Lisans Tez, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1999, s, 6.

[458] İbn Hazm, **Esmaü’s-Sahabe**, s. 39.

[459] Suyûtî, **Husnu’l-Muhâdara**, c. I, s. 220.

[460] Belazurî, **Fütûhu’l-Büldân**, s. 327; Hayyât, **Târîh**, s. 258; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 521; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-Ğâbe**, s. 858; Feyza Candan, **Emeviler Dönemi İhtida Olayları**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosoyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007), s. 34.

Alkame b. Yezid b. Amr b. Seleme, Yemen'den Medine'ye gelip Hz. Peygamber'e (sas) biat etmiştir. Hz. Peygamber'e iman edip biat aldıktan sonra tekrar Yemen'e dönmüştür. Daha sonraları tekrar Medine'ye gelip yerleşmiştir. Hz. Ömer döneminde Mısır fetihleri başlayınca o da Mısır fetihlerine katılmıştır. Hz. Muaviye döneminde Mısır valiliği yapan Utbe b. Ebi Süfyan tarından İskenderiye'nin yöneticiliğine atanmıştır.[461]

2.4.10. Alkame b. Cünâde el-Ezdî

Alkame b. Cünâde, Hz. Peygamber'in (sas) Mısır fetihlerine iştirak eden sahabelerindendir. Hz. Muaviye'nin hilafeti döneminde gerçekleştirilen deniz seferlerinde Alkame' b. Cünâde komutan olarak görev aldı. Hicretin 59/679 Yılında vefat etti[462]

2.4.11. Abdullah b. Ömer b. Hattâb

Ebû Abdurrahman künyesi ile bilinen Abdullah b. Ömer b. Hattâb, henüz buluğ çağına ulaşmadan Mekke'de babası ile İslam'a girdi. Hz. Peygamber'in (sas) hicret iznini vermesi ile, babasıyla Medine'ye hicret etti. Yaşının küçük olması nedeniyle Bedir Savaşı'na katılmasına Hz. Peygamber (sas) tarafından izin verilmedi. Uhud Savaşı'na katılıp katılmadığı da ihtilaflıdır.[463]

Sahabe İçerisinde Hz. Peygamber'e (sas) birebir iktida edip uymaya çalışması ile bilinenlerin başında gelir. Onu görenler Hz. Peygamber'e (sas) uymuşluğunun eserlerini onun üzerinde görürlerdi.[464] Hz. Peygamber'e ve onun sünnetine aşırı bağlılığı ile bilinen İbn Ömer, Hz. Peygamber'in meclislerine sürekli katılmış ve katılamadığı meclisleri ise başkalarına sorarak takip etmiştir. Ömrünü İslam'a hizmet etmekle geçiren İbn Ömer hayatının son demlerine kadar Allah yolunda cihad etmiştir. Suriye, Irak ve Fars'larla yapılan savaşlara katılan Abdullah, Mısır ve

---

[461] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 870; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 492; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 222.
[462] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 868; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 483; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 221.
[463] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IV, s. 133; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 473; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XXXI, s. 83; Zehebî, **Siyer**, c. III, s. 204; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 716.
[464] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IV, s. 134.

Afrika fetihlerine de iştirak etmiştir.[465] H. 49/669 yılında Yezid b. Muaviye komutasında gerçekleştirilen İstanbul seferine de iştirak eden İbn Ömer, Hz. Peygamber'den en çok hadis rivayet edenlerden biridir. Hz. Peygamber'den 2630 hadis rivayet eden İbn Ömer, Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesinden üç ay sonra H. 73/693 veya 74/694 yılında seksen dört yaşında iken Mekke'de vefat etmiştir.[466]

2.4.12. Abdurrahman b. Ömer b. Hattâb

Hz. Hafsa'nın ve Abdullah b. Ömer'in annelerinden olan Abdurrahman b. Ömer, Hz. Peygamber (sas) döneminde dünyaya gelmiş ve Hz. Peygamber'in (sas) ashâbındandır. Mısır fetihlerine iştirak etmişolan Abdurrahman el-Avsat'ın, içki içtiğinden, Hz. Ömer tarafından had cezasına çarptırıldığı rivayet edilmektedir.[467] Abdurrezzak b. Hemmâm'ın H.211/M.826 Musannef'inde bu olay Abdullah b. Ömer tarafından şu şekilde anlatılır: "Hz. Ömer'in hilafeti döneminde kardeşim Abdurrahman ve Ebû Seru'a U'kba b. Hâris, Mısır'da oldukları bir zamanda içki içip sarhoş olmuşlardı. Sabah olduğunda Mısır'ın valisi Amr b. el-As'ın huzuruna çıkıp: "Biz içki içtik bize cezamızı uygula." demişlerdi. Benim yanıma gelen kardeşim, bana içki içip sarhoş olduğunu anlattı. Ben de onun Amr b. el-As'a anlattıklarından haberim olmadığı için: "Ey kardeşim içeri gir de seni temizleyeyim." (yani cezanı vereyim) dedim. Bana valinin bundan haberinin olduğunu söyledi. Ben de: "Ey kardeşim o zaman içeri gir, senin başını tıraş edeyim, insanlar huzurunda senin başını tıraş etmesinler (O zamanlar içki içenlere ceza olarak saçları kazıtma cezası veriliyordu.)" dedim. Onu içeri aldım ve saçını tıraş ettim. Saçını tıraş ettikten sonra Mısır valisi Amr b. el-Âs, ona had cezası uyguladı. Daha sonra bunu duyan Halife Ömer, Amr b. el-As'a haber göndererek onu Medîne'ye göndermesini emretti.

---

[465] Zehebî, **Siyer**, c. III, s. 208; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 716; Muyeddin Mısto, **Abdullah b. Ömer**, Daru'l-Kalem, Dımaş 1992, s. 160; Ali Karakaş, **Abdullah b. Ömer'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal bilimler 1999, s, 26.

[466] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IV, s. 174; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 474; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XXXI, s. 85; Zehebî, **Siyer**, c. III, s. 231; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 718; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 258; Muhammed Accac el-Hatib, **Sünnetin Tesbiti**, (çev. Mehmet Aydemir), Akademi Yayınları, İzmir 2005, s. 427,428; Adem, Apak, **İslam'ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kiram,** Ensar Yayınları, İstanbul 2016. s. 291-296; Ayrıca bkz. M. Yaşar Kandemir, '' *Abdullah b. Ömer b. Hattab''*, **DİA**, Ankara 1988, c. I, s. 126-128.

[467] Suyûtî, **Husnu'l-muhâdara**, c. I, s. 218.

Medîne ye gelen Abdurrahman'a Hz. Ömer, konumundan dolayı tekrar ceza verip kırbaçlattı."[468]

2.4.13. Ubeyd b. Muhammed el-Meafirî

Künyesi Ebû Ümeyye olan Ubeyd b. Muhammed el-Meafirî Hz. Peygamber'in (sas) ashâbındandır. Mısır fetihlerine iştirak eden Ubeyd b. Muhammed'in Mısır'da ilk Kur'an okuyan kişi olduğu rivayet edilmiştir.[469]

2.4.14. Ebû Derdâ

Ebû Derdâ künyesi ile Meşhur olan Uveymir b. Zeyd b. Kays, Hazrec kabilesine mensuptur. Ensardan İslam'a giren son kişi olan Ebû Derdâ, Bedir Savaşı sırasında Müslüman olduğu rivayet edilmiştir. Daha önceleri tüccar olan Ebû Derdâ, ticareti birakıp kendisini İslam davasına hizmete adamıştır. Bedir'den sonra meydana gelen savaşların bir çoğuna iştirak etmiştir.[470] Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleştirilen Suriye fetihlerine katılan Ebû Derdâ, Hıms'ta ikamet etti. Hz. Ömer döneminde yapılan Mısır fetihlerine katılan Ebû Derdâ, fetihlerden sonra Medine'ye geri döndü.[471] Medine'de kadılık işi ile meşgul iken, Yezid b. Ebi Süfyan'ın talebi üzerine Hz. Ömer tarafından Kur'an öğretmek ve kadılık yapmak için Dımaşk'a gönderildi. Böylelikle Dımaşk'ın ilk kadısı olan Ebû Derdâ, H.32/M.652 yılında, bazı rivayetlere göre ise H.31/M.651'de Dımaşk'ta vefat etti ve Babu's-Sağir Kabristanı'na defnedildi.[472] Ebû Derdâ, Hz. Peygamber'den (sas) yüz yetmiş dokuz hadis rivayet etmiştir.[473]

2.4.15. Ebû Zer el-Ğifarî

---

[468] San'ânî, Ebû Bekir Abdurrezzak b. Hemmâm, **el- Musannef,** (Thk. Habibu'r-Rahman el-'Azamî), el-Mektebetu'l İslamî, Beyrut 1970, IX, 233, (Hn.17047); Muhibbuddîn et-Taberî, **er-Riyâdu'n-Nadira**, c. II, s. 364; İbnü'l-Cevzî, **Menâkibu Emiri'l- Mü'minin Ömer b. Hattâp,** Dâru İbni Haldun, İskenderiye, 510-597**,** s. 229; İbn'ül-Esîr,**Usdu'l-Ğâbe**, 777,778; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 141.

[469] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 490; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 808; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 402; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 218.

[470] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IV, s. 351; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 792; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XLVII, s. 110; Abdullah Aydınlı, '' *Ebû Derdâ''*, **DİA**, Ankara 1994, c. XLVII, s. 310.

[471] İbn Asâkir, **Târîh**, c. XLVII, s. 138; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 245; Ayrıca bkz. Akbaş, **Asr-ı Saadette Üç Öğretmen,** Nida Yayınları, İstanbul 2012. s. 35-37

[472] İbn Sa'd, Tabakât, c. IV, s. 357; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 792; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1314.

[473] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 35.

İsmi hakkında çok büyük ihtilaflar olmasına rağman genel görüş Cündeb b. Cünade olduğudur. Sahabenin önde gelenlerinden sayılır. Hicretten önce Mekke'de Müslüman olan Ebû Zer İslam'ı kabul edenlerin beşincisidir. Hz. Peygamber'in emri üzere daha sonra tekrar kavmine dönmüş ve orada kalmıştır. Busebepten de Bedir Savaşı'na katılamamıştır.[474]Ebû Zer, Uhud3/625 veya Hendek 5/627 Gazvesi'nden sonra Medine'ye hicret etti. Ashâb-ı Suffe ile Mescid-i Nebevi'de yatıp kalktığı için her an Hz. Peygamber'in yanında ve hizmetinde bulundu. Hatta Ashâb-ı Suffe akşam yemeklerinde zengin sahabelerin evlerine dağıtıldığı zaman bile o hep Resul-i Ekrem'in evine misafir olurdu.[475] Kudus fethine iştirak eden Ebû Zer Hz. Ömer ile Cabiye'de de bulunmuş Dımaşk ve Hımıs'ta bir müddet kalmıştır. Ebû Zer el-Gifarî, Amr b. el-As komutasında Mısır fetihlerine katılış ve Mısır'da "Daru'l-Umud" adıyla meşhur olunan iki kapılı bir ev yapmıştır.Mısır fetihlerine iştirak eden Ebû Zer, fetihlerden sonra Mısır'da bir süre kalmıştır. Mısır'a yerleşen sahabeden olan 'Amr b. el-'Âs, Ebû Basra el-Ğifarî, Muaviye b. Hudeyc ve daha birçok sahabe ondan hadis rivayetinde bulunmuşlardır.[476]

Mısır'da kendisi için bir ev yapıp bir müddet kaldıktan sonra tekrar Dımaşk'a dönen Ebû Zer, Şam valisi Hz. Muaviye ile arasında yaşanan sıkıntılardan dolayı Hz. Osman tarafından Medine'ye çağırılmıştır. Medine'ye gelen Ebû Zer insanların dünyaya çok bağlandıkları ve takvadan uzaklaştıkları gerekçesi ile Hz. Osman'dan Medine'ye üç mil uzaklıkta bulunan Rebeze'de kalmak için izin istedi. Hz. Osman'dan izin alan Ebû Zer Rebeze'ye yerleşti. Ebû Zer el-Gıfari, H.32/M.653

[474] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IV, s. 205; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 794; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1316;İbn Asâkir,**Târîh**, c. LXVI, s. 174,175,176; Suyutî, **Husn**, c. I, 245.

[475]İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IV, s. 209; İbnü'l-Cevzi, Ebû'l-Ferc, **Telbîsü İblis**, thk. Ahmed Cad, Daru'l-Ğadi'l-Cedîd, Mısır 2005 , s. 146; Abullah, Aydınlı, ''Ebû Zer'', **DİA**, Ankara 1994, c. X, s. 267.

[476]İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 72; İbn Asâkir, **Târîh**, c. LXVI, s. 174, 176, 223; Geniş bilgi için bkz. Ahmet Güzel, **Muaviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebu Zerr el-Gıfari**, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2012, cilt: XII, sayı: 3, s. 43-68.

yılının Zilhicce ayında (Temmuz 653) Rebeze'de vefat etti.[477]Ebû Zer el-Ğifarî Hz. Peygamber'den (sas) yüz seksen bir hadis rivayet etmiştir.[478]

2.4.16. Temim ed-Dârî

Temîm ibn Evs ed-Dârî . Künyesi Ebû Rukayye'dir. Temîm'in Rukayye isimli kızından başka evlâdı olmadığı için bu künye ile anılmıştır.[479] Temîm b. Evs Arap olan Lahm kabilesine mensuptur. Hicretten yaklaşık iki yüz yıl önce Yemen'den Hz. Îsâ (a.s.)'ın doğduğu bölge olan Filistin topraklarına gelen Lahmîler, Kudüs'e yerleşmişlerdir.[480] Lahm kabilesinin teşekkül ettiği çok sayıda kollardan biri de "Dâr" koludur.[481] Hicretin dokuzuncu senesinde Müslüman olan Temim ed-Dârî Müslüman oluşunu şu şekilde anlatmıştır: "Allah Resûlü'ne Peygamberlik verildiği sıralarda Şam'daydım. Bazı ihtiyaçlarım için evden ayrılmıştım. İşlerim bitmeyince gece eve dönemedim. Ben de:"Bu gece bu vadinin büyüğünün korumasındayım" dedim. Tam uzanıp istirahate çekilecektim ki, görmediğim bir münadi: "Allah'a sığın! Cinler Alllah'a karşı kimseyi koruyamaz." diye seslendi. Ben: "Sen ne diyorsun?" deyince, o da "Ümmülerin Peygamberi olan Allah Resûlü (sas) ortaya çıktı. Biz Hacun denen yerde onun arkasında namaz kıldık, Müslüman olduk ve ona tabi olduk. Cinlerin tuzakları artık sona erdi. Onlara ateşten şihablar atıldı. Haydi sen de Muhammed'e git ve Müslüman ol!'' dedi. Sabah olunca doğruca Eyyûb Manastır'ına gittim. Orda bulunan bir rahibi sordum, rahib gelince olup bitenleri anlattım. O şöyle dedi: "Doğru söylemişler. O Peygamber'in Harem'de ortaya çıktığını göreceksin. Onun hicret edeceği yer de Harem'dir. O peygamberlerin en faziletlisidir. Ona ulaşmakta kimse seni geçmesin!" dedi. Bunun üzerine sıkıntı ve eziyetlere katlanarak Allah Resûlü'ne gittim ve Müslüman oldum.[482]

---

[477] İbn Asâkir,**Târîh**, c. LXVI, s. 174, 175; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 245; Aydınlı, ''Ebû Zer'', **DİA**, c. X, s. 268; Ayrıca bkz. AdnanDemircan, **Elçi'ninEtrafındakiİnsanlar**, Beyan Yayınları, İstanbul 2016, s. 97-106; HasanBarlak, **Arap Kabilecilik Anlayışının Hz. Osman Dönemi Siyâsî Gelişmelerine Etkisi,** (Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2006, s. 102; Geniş bilgi için bkz. İsrafil Balcı, **Bir Yalnız Sahâbi EbûZer el-Gıfârî**, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı: 10, s. 351-386.

[478] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 34.

[479] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 135.

[480] Adnân Hatîb, "Kıssatü Temîm", **Mecelletü'l-Mecmai'l-Lüğati'l-Arabiyye**, 65/1. c., 152-176, Dimeşk, 1990, 157

[481] AhmetÖnkal, "*Dâr* (*Benî Dâr*)", **DİA**, Ankara 1993, c. VIII, 483.

[482] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. VI, s. 255; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XI, s. 73.

Temim ed-Dârî Müslüman olduktan sonra Alllah Resûlü'nün yanına gelerek kendisinden Filistinde bulunan Aynun köyünü ve ona bağlı olan yerleri ileride fethedildiği taktirde kendisine verilmesini istedi. Hz. Peygamber de Temim'in bu isteğini kabul etti ve orayı ona iktâ etti ve onun için bir belge hazırladı.[483]

Mescidin aydınlatılması faaliyetini ilk icra eden sahabe Temim ed-Dârî'dir. Aynı şekilde Mescidi Nebevî'de "kıssacılık" yani vaaz ve nasihat eden ilk kişi olarak ta bilinir.[484] İman ettikten sonra Hz. Peygamber'in (sas) katıldığı savaşlara iştirak edip Medine'de kalan Temim, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Medine'den ayrılıp Şam'a yerleşti.[485] Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilen Mısır fetihlerin iştirak eden Temim, fetihten sonra Mısır'dan ayrılıp tekrar Filistin'e döndü.[486] Hz. Peygamber kendisinden meşhur Cessas hadisini rivayet edip mescidde insanlara anlatmıştır. Hz. Peygamber'in (sas) ondan bu hadisi rivayet etmesi ondan başkasına nasip olmayan bir ayrıcalıktır.[487] Hz. Peygamber'den (sas) on sekiz hadis rivayet eden Temim b. ed-Dârî, Hicretin 40/660 yılında Filistin'de vefat etti.[488]

2.4.17. Beşir b. Cabir

Mısır fetihlerine iştirak ettiği rivayet edilen Beşir b. Cabir'in daha sonra Mısır'dan ayrıldığı bilinmektedir. Ama nereye gittiği ve nerede vefat ettiği hususunda herhangi bir malumata ulaşamadık.[489]

2.4.18. Büsr b. Ertat

Halife Hz. Ömer tarafından 'Amr b. el-'Âs'a takviye birlik olarak gönderilen askerler arasında Mısır fetihlerine katıldığı rivayet edilmiştir.[490] Koyu bir Hz. Muaviye taraftarı olduğu bilinmekte olan Büsr b. Erta, Sıffin savaşında onun saffında

---

[483] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. VI, s. 255; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 135; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 272.
[484] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 135; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XI, s. 82; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 272.
[485] İbn Asâkir, **Târîh**, c. XI, s. 69; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 135.
[486] Suyutî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 177.
[487] Nevevî, **Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-Luğat,** c. I, s. 138; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 272.
[488] İbn Hazm, **Esmâü's-Sahabe**, s. 42; Nevevî, **Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-Lüğat**, c. I, s. 138; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 177.
[489] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 117; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 120; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 235; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 176.
[490] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 111; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 111; Zehebî, **Siyer**, c. III, s. 410; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 176.

yer alarak Hz. Ali'ye karşı savaştı. Muaviye b. Ebi Süfyan tarafından Yemen'e vali olarak atandı. Büsr'ün, Yemen'e doğru hareket ettiğini duyan Hz. Ali'nin Yemen valisi Ubeydullah b. Abbas b. Abdulmuttalip oradan kaçtı. Yemen'e geldiğinde Ubeydullah'ın ordan kaçtığını gören Büsr'ün, onun iki oğlunu öldürdüğü rivayet edilmiştir. Ömrünün sonlarında aklını yitirdiği söylenilen Büsr'ün, hicretin 86/705 yılında Şam'da vefat ettiği bilinmektedir. Büsr b. Erta, Hz. Peygamber'den (sas) iki hadis rivayet etmiştir.[491]

2.4.19. Bilal b. Haris

Müzeyyene kabilesinden hicretin beşinci senesende Hz. Peygamber'e gelip Müslüman olanların ilkidir. Mekke fethinde onların sancağını Bilal b. Haris taşımıştır. Medine'de ikamet eden Bilal, daha sonraları Basra'ya taşınmiş ve orda kalmıştır.[492] Mısır fetihlerine iştirak edip fetihlerden sonra tekrar Basra'ya dönmüştür.[493] Hicretin Altmışıncı yılında seksen yaşında iken Basra'da vefat etmiştir. Bilal b. Haris Hz. Peygamber'den (sas) sekiz hadis rivayet etmiştir.[494]

2.4.20. Câbir b. Yâsir

Hz. Peygamber'den (sas) herhangi bir hadis rivayet ettiği bilinmeyen Cabir b. Yasir'in sahabe olduğu bilinmektedir. Kaynaklarımızda Mısır fetihlerine katıldığı rivayet edilen Câbir'in fetihlerden sonra Mısır'dan ayrılıp nereye yerleştiği hususunda herhangi bir malumata ulaşamadık.[495]

2.4.21. Cerhed b. Huveylid

Medine'de Hz. Peygamber'in (sas) mescidindeki Suffa'da kalan Cerhed b. Huveylid Hudeybiye antlaşmasına katılan sahabelerdendir.[496]Gelen rivayetler de Cerhed'in, sağ elindeki bir hastalık sebebiyle sol eliyle yemek yediğini gören Hz.

---

[491] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 113; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 111; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 221; Suyût3i, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 167.

[492] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 119; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 128; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 245.

[493] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, 176.

[494] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 50; İbn Kesir, **Câmiü'l-Mesânid**, c. II, s. 330-337.

[495] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 167; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 325; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 183.

[496] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 161; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 180; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s. 82; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 348.

Peygamber, ona: "Sağ elinle ye." demesi üzerine Cerhed: "Ya Resulallah, sağ elimde hastalık var." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber onun eline üfledi ve ölünceye kadar sağ elinden asla rahatsız olmadığı bildirilmiştir. Mısır fetihlerine katılıp fetihlerden sonra Medine'ye dönmüştür.[497] Hicretin altmış bir senesinde Medine'de vafat etmiştir.[498]

2.4.22. Cemil b. Ma'mer b. Habib el-Cumahî

Hz. Peygamber'in (sas) gönderildiği zaman yaşı büyük olduğu bilinen Cemîl'in tarihte Ficar Savaşı, olarak bilinen savaşa katıldığı bilinmektedir. Babası sahabenin büyüklerindendir. Herhangi bir sır saklayamadığı bilinen Cemil, Hz. Ömer'in Müslüman olduğunu Kureyş müşriklerine haber veren kişidir. Mekke fethinde Müslüman olup Huneyn savaşına katılmıştır.[499] Mısır seferlerine katılan Cemil b. Ma'mer Hz. Ömer'in hilafeti yıllarında vefet etmiştir. Ölümü üzerine Hz. Ömer'in çok büyük bir üzüntü duyduğu bildirilmiştir.[500]

2.4.23. Haris b. Abbas b. Abdulmuttalib

Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın oğludur. Babası Hz. Abbas'ın kendisine kızdığı için onu Şam taraflarına kovduğu bilinmektedir. Şam'a geldikten sonra Msır'da bulunan Zübeyr b. Avvâm'ın yanına geldi. Zübeyr, onu Medine'ye getirip babasından onu affetmesini isteyince Abbas onu affetmiştir. Babası Abbas b. Abdulmuttalib'in vefatından sonra kör olduğu rivayet edilmiştir.[501]

2.4.24. Hamza b. Amr el-Eslemî

Hamza b. Amr, devamlı oruç tutmakla bilinen bir sahabedir. Tebûk seferinden geri kalan sahabelerden olan Ka'b b. Malik'e tevbesinin kabul edildiğini

---

[497] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 161; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 349; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 186.
[498] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 349; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 186.
[499] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 150; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 192; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s. 88; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 369.
[500] Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s. 88; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 369; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 187.
[501] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 547; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 189.

kendisine müjde veren kişidir. Mısır fetihlerine katılıp daha sonra tekrar Medine'ye dönmüştür.[502]

2.4.25. Hayvil b. Naşire

Hz. Peygamber (sas)'in ashâbından olan Hayvil b. Naşire Mısır fetihlerine iştirak etmiştir. Sıffin'da Hz. Muaviye'nin yanında yer alan Hayvil, Hz. Aliye karşı savaşmıştır.[503]

2.4.26. Halid b. el- Anbes

Hudeybiye Antlaşması'nda yapılan Ridvan Biatı'na katılan Halid b. Anbes, Mısır fetihlerine iştirak edip Mısır'a gelen sahabeler arasında zikredilmektedir. Mısır'dan sonra nereye yerleştiği konusunda herhangi bir malumata ulaşamadık.[504]

2.4.27. Ebyad b. Hammal

Ezd kabilesinin Me'rib'te ikamet eden mensuplarındandır. Medine'ye Hz. Peygamber'e (sas) elçi olarak gelmiştir. Onunla Veda Haccı'nda Mekke'de buluştuğu da rivayet edilmiştir. Medine'ye Hz. Peygamber'e (sas) gelen heyetin içinde yer almış ve cahiliye döneminde kölesi olan Kinde kabilesine mensup üç kardeşi azat etmek kaydıyla Müslüman olmuştur. Resulullah (sas) ile yetmiş cübbe karşılığında sulh yapmış ve Hz. Peygamber'den (sas) Me'rib'de bulunan "el-Milh-Milhu Şezza" denilen yeri kendisine verilmesini talep etmiş Hz. Peygaber de ona vermiştir. Daha sonra Hz. Peygamber'in (sas) o yeri geri istemesi üzerine o da iade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) ona "Cevfu Murad" denilen yerde başka bir arazi ve su kuyusunu tahsis etmiştir. Rivayet edildiğine göre yüzünde burnunu dahi içine alan bir mantar bulunan Ebyad'ın yüzüne Hz. Peygamber (sas) elini sürmüş ve yüzünde mantarın izi dahi bir daha görülmemiştir.[505] Mısır fetihlerine

---

[502] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 301; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 191.
[503] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 193.
[504] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 330; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 20; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 194.
[505] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. VI, s. 316,317; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 15; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 32.

katılanEbyad fetihlerden sonra Yemen'e dönmüştür.[506] Ebyad b. Hammal Hz. Peygamber'den (sas) dokuz hadis rivayet etmiştir.[507]

2.4.28. Zübeyd b. Abd el-Havlanî

Hz. Peygmaber (sas) dönemine yetişip iman etmiştir. Mısır fetihlerine katılmış olduğu rivayet edilmiştir. Sıffin Savaşı'na Hz. Muaviye'in safında yer almış, hatta onun sancağını taşımıştır. Ammar b. Yasir'in öldürüldüğünü görünce Hz. Muaviye'nin tarafından ayrılıp Hz. Ali'nin askerlerine katılmıştır.[508]

2.4.29. Suhar b. Sahr

Arapların en fasih konuşanlarından biri olarak bilinen Suhar b. Sahr Mısır fetihlerine katılmış ve fetihlerden sonra Basra'ya yerleşmiştir. Hz. Osman'ın intikamını talep edenlerden olduğu rivayet edilmiştir.[509] Suhar b. Sahr Hz. Peygamber'den (sas) beş hadis rivayet etmiştir.[510]

2.4.30. Abdullah b. Havâle el-Ezdî

Mısır fetihlerine iştirak eden Abdullah b. Havâle, fetihlerden sonra Mısır'dan ayrılıp Şam'a yerleşmiştir. Şam'a gidip yerleşmesini Hz. Peygamber'in (sas) kendisine tavsiye ettiği rivayet edilmiştir. Hicri seksen yılında Ürdün'de vefat etmiştir.[511]

2.4.31. Abdulaziz b. Sahbere el-Ğafikî

Asıl adı Abduluzza iken Müslüman olunca Hz. Peygamber (sas) tarafından Abdulaziz olarak değiştirilmiştir. Oğlu Şufa' ile birlikte Mısır fetihlerine katılmıştır.

---

[506] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 167.
[507] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 49.
[508] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 260; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s.201.
[509] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe** s. 560; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s. 263; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 9; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 209.
[510] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 56.
[511] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 448; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe** s. 659; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s. 306; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 186; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 212..

Fetihlerden sonra nereye yerleştiği ve nerede vefat ettiği ile ilgili herhangi bir malumata ulaşamadık[512].

2.4.32. Ukbe b. el-Haris b. Amir b. Nevfel

Mısır fetihlerine katılan Ukbe'nin Mısır'dayken Abdurrahman b. Ömer ile birlikte içki içen kişi olduğu rivayet edilmiştir.[513] Hz. Peygamber (sas) den iki hadis rivayet[514] eden Ukbe b. el-Haris'in nereye yerleştiği ve nerede vafat ettiği ile ilgili bir bilgiye ulaşamadık.

2.4.33. Fudâle b. Ubeyd b. Nakid b. Kays

Hz. Peygember (sas) ile birlikte Uhud ve sonrasındaki bütün savaşlara katılmış olan Fudale, Rıdvan Biatı'na da iştirak etmiştir. Şam fetihlerine katılıp orada ikamet etmiştir. Mısır fetihlerine iştirak eden Fudale b. Ubeyd fetihlerden sonra tekrar Şam'a dönmüş ve orada yaşamaya devam etmiştir. Şam'da Ebû Derdâ'dan sonra Hz. Muaviye tarafından kadılık görevine getirildi. Bizanslılarla yapılan deniz savaşlarında Halife Hz. Muaviye tarafından komutan olarak görev almıştır. Hz. Muaviye'nin Şam'dan ayrıldığı zamanlarda vekaleten onun yerine baktığı rivayet edilmiştir. H. 53 veya 69 yılında Şam'da vefat etmiştir. Vefat ettiğinde cenazesini taşıyanlar arasında Hz. Muaviye'nin bizzat kendisi de yer almıştır.[515] Fudale b. Ubeyd Hz. Peygamber (sas) den elli hadis rivayet etmiştir.[516]

2.4.34. Malik b. Ebî Selsele

Sahabeler arasında cengaverliği ile bilinir. Amr b. el-Âs ile birlikte Mısır fetihlerine katıldı. Fetihler esnasında Babilon Kalesi'nin surlarına tırmanan ilk kişi

---

[512] İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 790; Zehebî, **Tecrîd**, c. I, s. 358; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 376; suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara** c. I, s. 217.
[513] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 854; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 219.
[514] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 69.
[515] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 602; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 992; Zehebî, **Siyer**, c. III,s. 114; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 344; Suyûti, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 226.
[516] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 38.

olduğu rivayet edilmiştir.[517] Malik b. Ebî Selsele'nin fetihlerden sonra nereye gittiği ve nerede vefat ettiği ile ilgili herhangi bir malumata ulaşamadık.

2.4.35. Mu'aykib b. Ebî Fatıma ed-Devsî

Ezd kabilesinden olan Mu'aykib, Mekke döneminde Müslüman olup ikinci Habeşistan hicretine katıldığı rivayet edilmiştir. Hayber'in fethinde Hz. Cafer b. Ebî Tâlip ile döndüğü bildirilmiştir. Daha sonraki yıllarda cüzzam hastalığına yakalanan Mu'aykib b. Ebû Fatıma, Hz. Ömer tarafından tedavi ettirilip hastalığının durmasını sağlamıştır. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer tarafından beytulmalden sorumlu kişi olarak tayin edilmiştir. Hz. Osman'da bulunan ve Hz. Peygamber'e ait olan yüzüğün sorumluluğu da Hz. Osman tarafından kendisine verilmiştir. Onun elinden Erîs kuyusuna düşen ve daha sonraki dönemlerde Hz. Osman'ın en çok eleştirildiği konulara sebep olan yüzük bir daha bulunamamıştı. Mısır fetihlerine katılan Mu'aykib, Hz. Osman'ın hilafetinin son dönemlerinde hicretin kırkıncı senesinde vefat etmiştir.[518] Mu'aykib b. Ebû Fatıma Hz. Peygamber'den (sas) yedi hadis rivayet etmiştir.[519]

2.4.36. Mikdad b. Amr

Mekke döneminde İslam saflarına geçen Mikdad b. Amr Habeşistan'a yapılan her iki hicrete de katıldı. Cahiliye Dönemi'nde Mekkeli el-Esved b. Abdüyağus ez-Zühri tarafından evlat edindiğinden,Mikdad b. el-Esved diye çağırılırdı. Allah: "Onları (evlatlıklar) babalarına nispet ederek çağırın."[520] emrini verince el-Mikdad b. Amr diye çağırılmaya başlandı. Mikdad, Hz. Peygamber ile bütün savaşlara iştirak etti. Bedir Savaşı'nda Müslümanlar arasında savaşa atı ile katılan tek kişi olduğu rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber, insanları Bedir için cihada çağırırken onun huzuruna çıkmiş ve Hz. Peygamber'e şunu söylemiştir: "Ey Allah'ın Resulü (sas)! Vallahi, Musa'nın kavminin ona söylediği ;sen git, Rabbinle beraber savaş, biz

[517] Zehebî, **Tecrîd**, c. II, s. 44; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 236; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 231.
[518] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IV, s. 110,111; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1158,1159; Zehebî, **Siyer**, c. II, s. 491; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 190; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 189
[519] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 52.
[520] Ahzab/5.

burada oturuyoruz."[521] sözünü, biz sana söylemeyiz. Aksine biz senin sağında, solunda, önünde ve arkanda savaşırız." Bu sözün Hz. Peygamber'i (sas) sevindirdiğini ve yüzünün aydınlandırdığı ifade edilmiştir.[522] Mikdad b. Amr, Mısır fetihlerine katılmış ve daha sonra Abdullah b. Sa'd ile birlikte Afrika fetihlerine de iştirak etmiştir.[523] Hicretin otuz üçüncü senesinde yetmiş yaşında iken Medine'de vefat etmiştir.[524] Mikdad b. Amr, Hz. Peygamber'den (sas) kırk iki hadis rivayet etmiştir.[525]

2.4.37. Yezîd b. Üneys b. Abdîllah

Hz. Peygamber'in (sas) ashâbından olan Yezîb b Üneys, Hz. Peygamber ile Huneyn gazvesi'nde bulunmuştur. Mısır fetihlerine iştirak eden Yezîd, fetihlerden sonra Şam'a yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.[526]

2.4.38. Ebû Eyyûb el-Ensârî

Asıl adı Halid b. Zeyd'tir. Künyesi Ebû Eyyûb olup Medineli Hazrec kabilesine mensuptur. Hz. Peygamber'in (sas) Medine'ye hicretinden sonra ev sahipliğini yapıp misafir etmiştir. Hz. Peygamber ile Bedir, Uhud, Hendek ve diğer bütün savaşlara katıldı. Hz. Peygamber'in (sas) vefatından sonra da cihad meydanlarına çıkan Ebû Eyyûb Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilen Şam fetihlerine katıldı. Daha sonra Amr b. el-Âs'ın komutanlığında gerçekleştirilen Mısır fetihlerine iştirak etti.[527] Hz. Osman'ın hilafeti döneminde gerçekleştirilen Kıbrıs fetihlerine tanık oldu. Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında meydana gelen ihtilaflarda Hz. Ali'nin yanında yer aldı.[528]

---

[521] Maide, 5/24.
[522] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. III, s. 148,159; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 706,707; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1163; İbn Hcer, **el-İsâbe**, c. V, s. 195.
[523] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 706; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1164; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, 239.
[524] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. III, s. 150
[525] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 39.
[526] İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1254; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 473; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s, 242.
[527] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. II, s. 243; Nedvî, A. Ahmed, Ensarî, Saîd Sahib, **Örnek İnsanlar**, (Çev. Ali Genceli), Yeni Asya Yayınları, İstanbul ts., s. 175.
[528] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 772,773; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1284; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 12.

Hazreti Ali'nin hilafetinden sonra hilafet makamına oturan Hazreti Muaviye, Mısır'a Ukbe bin Âmir el-Cühenî'yi vali olarak tâyin etmişti. Ebu Eyyub el-Ensârî hazretleri, Ukbe b. Amir'in valiliği döneminde Mısıra gitmiş ve İslam ordusu saflarında cihada çıkmak istemişti. Daha önce de değindiğimiz gibi Ukbe b. Amir Hz. Peygamberin Ashabından, ve Hadis ravîlerindendir. Bir gün Ukbe bin Amir bir işle meşgul olduğundan,akşam namazına biraz geç kalmışdı. Fakat,henüz vakit geçmeden camiye gelerek cemaate namazı kıldırmıştı. Ukbe, cemaate namaz kıldırdıktan sonra Ebû Eyyub el-Ensârî cemaat içinden kalkarak Ukbe b. Amir'in yanına gitmiş ve ona şu sözleri söyleyip ikazda bulunmuştur:

"Resûlullah Sallallahu aleyhi ve sellem'in akşam namazını geciktirenler hakkında söylemiş olduğu şu sözlerini işitmedin mi? :"Ümmetim akşam namazını yıldızların gökyüzünü kaplamasına kadar geciktirmedikçe hayır üzeredir, veyahut fıtrat üzeredir."

Ukbe: "Evet, dedi, Resûlullah Sallallahu aleyhi ve Sellem'in bu sözünü duydum."

Hazreti Ebu Eyyub devam etti:

"O zaman bunu bildiğin halde hangi sebepten akşam namazını geciktirdin?"

Ukbe: "Çünkü meşgul idim." diye cevap verdi.

Hz. Ebû Eyyub el-Ensârî, Ukbe'nin ileri sürdüğü bu mazereti kabul etmeyerek sözlerini şu şekilde bitirdi:

"Allah'a yemin ederimki, senin bu yaptığını görerek insanların "Hz. Peygamber'in (s.a) kendisi de böyle yapardı." gibi yanlış bir düşünceye düşmelerinden endişe ediyorum."[529]

Hz. Muaviye'nin halifeliği döneminde yapılan İstanbul seferine katılıp hicretin 50, 51 veya 52 yılında orada vefat eden Ebû Eyyûb el-Ensari İstanbul surlarının dibine defnedilmiştir. Ebû Eyyûb el-Ensârî Hz. Peygamber'den (sas) yüz elli hadis rivayet etmiştir.[530]

2.4.39. Ebû Sirme el-Ensârî

[529] Said Sahib Ensârî, **Büyük İslam Tarihi**, c. IV, s. 273-274.

[530] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 772,773; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1284; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 12; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. II, s. 243; Apak, Adem, **Ashâb-ı Kiram**, s. 349-354; Ayrıca bkz. Algül, Hüseyin, "Ebû Eyyûb el-Ensârî", **DİA**, Ankara 1994, c. X, s. 123-125.

Bedir ehlinden olan Ebû Sirme el-Ensarî, Hz. Peygamber ile bütün savaşlara iştirak etmiştir.[531] Bakara suresinin şu ayetinin onun hakkında indiği rivayet edilmiştir. "Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin, için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın."[532] İyi bir şair olan Ebû Sirme, Mısır fetihlerine katılmıştır.[533]

2. 5. HAKLARINDA BİLGİ BULUNMAYAN SAHABELER

İsimlerini verdiğimiz bu sahabeler dışında da Mısır fethine iştirak edip fetihlerden sonra bölgeden ayrılan çok sayıda sahabe olmuştur. Yaptığımız araştırma neticesinde Mısır fetihlerine iştirak edip fetihlerden sonra bölgeden ayrıldıklarını tespit ettiğimiz ancak haklarında herhangi bir mâlumâta ulaşamadığımız sahabeler şunlardır: Ebrehe b. Şurahbil b. Sabbâh,[534] Ebyed b. Hammâl,[535] Ebyed b. Huneyy,[536] Übey b. İmâre,[537] Ecmed b. 'Ucyân,[538] el-Ahab b. Mâlik,[539] Ahmer b. Katen,[540] Edhem b. Hazire, [541] Erkam b. Cufeyne, [542] Es'ad b. Atiyye, [543] Ümrüü'l-Kays b. el-Fâhir, [544] Evs b. Amr, [545] İyâs b. el-Bukeyr, [546] İyâs b. Abdilesed,[547] buhr b. Dubu',[548] Berta b. el-Esved,[549] Bişr el-Ğanevî, [550] Temîm b. İyâs b. Bukeyr el-Leysî,[551] Sâbit.

---

[531] İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğbe, s. 1348; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 248.
[532] Bakara, 187.
[533] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 146; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 248.
[534] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 167.
[535] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 167.
[536] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 33; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara,** c. I, s. 168.
[537] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 168.
[538] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 100; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 19; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 38; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 168.
[539] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 169.
[540] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 21; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 40; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 169.
[541] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 45; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 169.
[542] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 26; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 49; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 169.
[543] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 34; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 59; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 169.
[544] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 65; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 102; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 169.
[545] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 134; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 170.
[546] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 138; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 170.
[547] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 19; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 38; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 170.
[548] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 122; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 102 ; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 208; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 173.
[549] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 207; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 174.
[550] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 175.
[551] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 277; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 178

b. el-Hâris, [552] Sâbit. b. Ruveyfi',[553] Sâbit. b. Tarîf el-Murâdî, [554] Sâbit b. Nu'mân b. Ümeyye,[555] Sâbit Mevlâ Ahnes b. Şerîk,[556] Sa'lebe el-Ensârî, [557] Sa'lebe b. Ebî Rukeyye,[558] Sümâme er-Ramdânî, [559] Sümâme b. Ebî Sümâme,[560] Câbir b. Üsâme el-Cühenî,[561] Câbir b. Mâcid es-Sadefî,[562] Câhil Ebû Müslim es-Sadefî,[563] Cibâre b. Zürâre,[564] Cebr b. Abdillâh el-Kıbtî,[565] Cüzre b. Sebre,[566] Cuday' b. Nuzeyr,[567] Cü'şüm el-Hayr,[568] Cünadıh b. Meymûn,[569] Cünâde b. Ebî Ümeyye el-Ezdî,[570] Cünâde b. Mâlik el-Ezdî,[571] Hâbis b. Rabîa et-Temîmî,[572] Hâbis b. Sa'd,[573] Hâris b. Tebî' er-Ruaynî, [574] Hibbân b. Buh,[575] Hibbân b. Ebî Cebele,[576] Habîb b. Evs es-

[552] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 129; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 140; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 178.
[553] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 129; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 141; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 179.
[554] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 144; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 307; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 179.
[555] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 147; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 179
[556] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 139; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 179.
[557] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 155; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 180.
[558] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 152; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 307; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 180
[559] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 308; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 180.
[560] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 180
[561] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 315; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 181
[562] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 167; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 324; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 183.
[563] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 168; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 325; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 184.
[564] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 156; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 332; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 184.
[565] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 143; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 171; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 332; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 184.
[566] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 178; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 345; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 186.
[567] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 171; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 332; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 184.
[568] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 185; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 357; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 184.
[569] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 193; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 370; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 187.
[570] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 150; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 194; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 3370; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 187.
[571] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 152; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 195; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 370; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 188.
[572] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 188.
[573] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 188.
[574] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 166; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 209; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 413; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 188.
[575] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 179; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 242; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 456; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 189.
[576] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 190.

Sakafî,[577] el-Haccâc b. Haliyy es-Sülefî,[578] Huzeyfe b. Ubeyd el-Murâdî,[579] Hizâm b. Avf el-Belevî,[580] Harmele b. Sülmâ[581] Hassân b. Esa'd el-Hucrî,[582] Humra b. Abdikelâl er-Ruaynî,[583] Hanzala,[584] Hayyân b. Kurz el-Belevî,[585] Huyey b. Haram el-Leysî,[586] Hayve b. Mersed,[587] Hâlid b. Sâbit b. Zâin,[588] Hâlid b. el-Anbes,[589]Huzeyme b. el-Hâris,[590] Hârice b. İ'kâl,[591] Hiyâr b. Mersed,[592] Dâmmûn, [593] Râfi' b. Sâbit,[594] Râfi' b. Mâlik,[595] Rabîa b. Zür'a,[596] Rabîa b. Şürahbil b. Hasene,[597] Rabîa b. el-Firâs,[598] Ruşeyd Ebû Amîre el-Müzenî,[599] Rekb el-Mısrî,[600] Ziyâd b. Nuaym el-Hadramî,[601] Ziyâd b. Kâid el-Lahmî,[602] Ziyâd b. Cemhûr el-Lahmî,[603] es-Sâib b. Hallâd,[604] es-Sâib el-Ğifârî,[605] Sahrûr b. Malik,[606] Sa'd b. Sinân el-Kindî,[607]

[577] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 457; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 190.
[578] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 468; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 190.
[579] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 260; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 190.
[580] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 486; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 190
[581] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 480; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 191.
[582] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 488; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 191.
[583] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 191.
[584] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 192.
[585] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 314; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 544; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 192
[586] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 209; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 547; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 192.
[587] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. I, s. 570; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 193.
[588] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 7; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 194.
[589] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 330; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 20; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 194.
[590] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 348; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 44; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 194.
[591] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 195.
[592] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 96; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 195.
[593] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 112; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 196.
[594] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 373; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 183; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 197.
[595] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 197.
[596] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 191; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 197.
[597] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 387; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 197.
[598] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 388; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 165; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 197
[599] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 173; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 198.
[600] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 269; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 401; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 181; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 198.
[601] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 421; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 235; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 201.
[602] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 201.
[603] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 291.
[604] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 300; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 448; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 289; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 202
[605] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 449; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 293; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 203
[606] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 350; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 454; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 300; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 204.

Sa'd b. Mâlik el-Ukaysir,[608] Sülâme b. Kayser,[609] Selm b. Nezîr,[610] Sehl b. Ebî Sehl,[611] Seyf b. Mâlik er-Ruaynî,[612] Şis b. Sa'd,[613] Şüreyh b. Ebrehe,[614] Şüreyh el-Yâfî',[615] Şerîk b. Ebi'l-A'kal,[616] Şüfey b. Mati',[617] Şihâb,[618] Salt b. Hâris el-Ğifârî,[619] Damra b. el-Husayn,[620] Amir b. el-Hâris,[621] Amir b. Abdullah b. Cehîze el-Havlânî,[622] 'Âiz b. Sa'lebe,[623] Âmir b. Amr b. Huzâfe,[624] Abdullah b. Bureyr b. Rabîa,[625] Abdullah b. Sender,[626] Abdullah b. Şufiy er-Ruaynî,[627] Abdullah b. Şemr,[628] Abdullah b. Udeys el-Belevî,[629] Abdullah el-Ğifârî,[630] Abdullah b. 'Aneme el-Müzenî,[631] Abdullah b. Kays el-'Utekî,[632] Abdullah b. Mâlik el-Ğafikî,[633]

---

[607] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 337; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 205

[608] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 323; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 205.

[609] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 498; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 364; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 206.

[610] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 351; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 498; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 206

[611] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 340; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 528; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 471; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 207

[612] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 540; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 207.

[613] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 541; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 477; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 208

[614] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 548; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 491; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 208.

[615] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 208.

[616] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 497; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 208.

[617] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 552; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 531; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 209.

[618] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 555; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 511; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 209

[619] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 373; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 573; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 41; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 210.

[620] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 58; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 210.

[621] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 397; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 610; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 113; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 210.

[622] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 616; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 121; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 210.

[623] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 131; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 210.

[624] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 211.

[625] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 642; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 211.

[626] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 461; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 681; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 217; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 213.

[627] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 685; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 221; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 214.

[628] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 685; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 222; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 214.

[629] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 714; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 250; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 214.

[630] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 726; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 313; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 215.

[631] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 724; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 267; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 215.

Abdullah b. Müstevrid el-Esedî,[634] Abdurrahman b. Şürahbil b. Hasene,[635] Abdurrahman b. Abbas,[636] Abdurrahman b. Useyle,[637] Abdurrahman b. Muaviye,[638]Abdurrudâ el-Havlânî,[639] Ubeyd b. Kuşeyr,[640] Ubeyd b. en-Nuder,[641] 'Ucrî b. Mâni' es-Seksekî,[642] Adiy b. Amîre el-Kindî,[643] el-'Urs b. Amîre,[644] Ukbe b. Bahire el-Kindî,[645] Ukbe b. Hâris el-Fihrî,[646] İkrime b. Ubeyd el-Havlânî,[647] 'Alese b. Udiy,[648] Alkame b. Sümeyye el-Havlânî,[649] Umâre b. Şebîb,[650]Amr b. Mâlik el-Ensârî,[651] Amr b. Saîd b. el-Âs,[652] Amr b. Şa'va,[653] amr b. Murre el-Cühenî,[654] Amr el-Cinnî, [655] Anbese b. Adiy,[656] Anbese b. Sa'lebe,[657] Avf b. Necve,[658] 'İyâd b. Saîd

---

[632] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 730; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 276; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 215.
[633] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 481 ; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 733; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 281; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 215.
[634] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 483 ; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 215.
[635] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 769; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 143; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 216.
[636] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 419; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 144; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 216.
[637] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 420 ; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 776; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 216.
[638] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 786; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 217.
[639] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 790; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 371; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 217.
[640] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 490; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 808; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 273; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 218.
[641] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 218.
[642] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 834; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 430; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 218.
[643] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 514; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 840; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 437; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 219.
[644] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 515; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 842; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 442; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 219.
[645] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 219.
[646] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 219.
[647] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 864; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 478; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 221.
[648] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 867; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 483; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 221.
[649] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 869; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 486; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 222.
[650] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 550; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 895; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 222.
[651] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 917; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 223.
[652] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 568; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 936; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 296; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 224.
[653] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 733; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 224.
[654] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 578; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 953; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 64; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 224.
[655] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 224.
[656] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 98; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 225.

el-Ezdî,[659] Ğaniy b. Kuteyb,[660] Fudâle el-Leysî,[661] Katâde b. Kays,[662] Kudâme b. Mâlik,[663] Kays b. Sevr,[664] Kays b. Adiy,[665] Kaysebe b. Kulsûm,[666] Kesîr b. Ebî Kesîr,[667] Lubde b. Ka'b,[668] Lebîd b. Ukbe,[669] Lasîb Cüşem,[670] Lakît b. Adiy,[671] Liyeşrah b. Yahyâ,[672] Mâbûr el-Hasiy,[673] Mâlik b. Zâhir,[674] Mâlik b. Abdullah,[675] Mâlik b. Kudâme,[676] Mâlik b. Hadm,[677] Müberrih b. Şihâb,[678] Muhammed b. İyâs el-Bukeyr,[679] Muhammed b. Beşîr el-Ensârî,[680] Muhammed b. Câbir Ğurâb,[681]

---

[657] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 968; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 98; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 225.

[658] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 972; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 218; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 225.

[659] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 977; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 112; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 225.

[660] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 984; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 318; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 226

[661] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 603; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 993; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 346; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 226.

[662] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1002; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 371; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 227.

[663] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1005; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s.376; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 227..

[664] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 437; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 227.

[665] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 228.

[666] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1029; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 427; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 228.

[667] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 624; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1030; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 464; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 229.

[668] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1051; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 15; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 230.

[669] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 639; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1054; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 231.

[670] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1055; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 231.

[671] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1057; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 12; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 231.

[672] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1058; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 231.

[673] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1058; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 19; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 231.

[674] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 643; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1060; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 34; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 231.

[675] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 646; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1070; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 39; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 232.

[676] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 648; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1075; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 268; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 232.

[677] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1079; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 232.

[678] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 694; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1080; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 56; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 232.

[679] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1091; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s.220; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 233.

[680] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s. 653; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1091; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 72; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 233.

[681] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1092; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 73; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 233.

Muhammed b. Habîb el-Mısrî,[682] Muhammed b. Ulbe el-Kureşî,[683]Muhammed b. Amr b. el-Âs,[684] Mahmûd b. Rabîa el-Ensârî,[685] Mervan b. Hâkem, [686] Mesrûh b. Sender,[687] Mesû'd b. el-Esved,[688] Mesû'd b. Evs,[689] Muti'm b. Ubeyde el-Belevî,[690] Maan b. Harmele,[691] Munzur el-Eslemî,[692] Nâşire b. Sümeyye el-Yezenî,[693] Nuaym b. Habbâb el-Âmirî,[694] Hâni b. Ceze',[695] Hevze b. Ğurfüte,[696] Vâkid b. el-Hâris,[697] Vehb b. Muğfil,[698] Lâhib b. Mâlik,[699] Yezîd b. Abdullah b. el-Cerrâh,[700] Yakûb el-Kıbtî,[701] Mersed b. Câbir el-A'bdî,[702] Yezîd b. Ebî Ziyâd,[703] Ebû Câbir,[704] Ebû Cündeb el-'Utekî,[705] Ebû Hammâd el-Ensârî,[706] Ebû Durre el-Belevî,[707] Ebû Râfi' el-

[682] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 654; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1093; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 75; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 232.

[683] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1101; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 86; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 233.

[684] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1102; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 86; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 234.

[685] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 658; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1106; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 94; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 234.

[686] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 663; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1118; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 228; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 234.

[687] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 125; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 235.

[688] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 665; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1123; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 128; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 235.

[689] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 665; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1123; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 289; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 235.

[690] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1136; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 150; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 236.

[691] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 188; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 238.

[692] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 708; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1169; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 239.

[693] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 372; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 240.

[694] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1200; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 392; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 240.

[695] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1216; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 392; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 240.

[696] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1231; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 415; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 241.

[697] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 742; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1235; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 438; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 241.

[698] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1249; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 241.

[699] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1051; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 3; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 241.

[700] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1263; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 485; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 242.

[701] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1272; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 242.

[702] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 242.

[703] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1259; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 242.

[704] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 244.

[705] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1297; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 45; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 244.

[706] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 786; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1306; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 63; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 244.

Kıbtî,[708] Ebû Rehm es-Semmâî,[709] Ebû Reyhâne el-Ezdî,[710] Ebû Ze'ra el-Belevî,[711] Ebû Zehra el-Belevî,[712] Ebû Zeyd el-Ğâfikî,[713] Ebû Saîd el-İskenderî,[714] Ebû Abdurrahman el-Cühenî,[715] Ebû Abdurrahman el-Fihrî,[716]Ebû Abdurrahman el-Kaynî,[717] Ebû Osman el-Asbahî,[718] Ebû Atiyye el-Müzenî,[719] Ebû Umeyre el-Müzenî,[720] Ebû Fâtime ed-Damrî,[721] Ebû Mâlik,[722] Ebû Mübtezel,[723] Ebû Müslim el-Murâdî,[724] Ebû Muknif,[725] Ebû Muleyke el-Belevî,[726] Ebû Mansûr el-Fârisî,[727] Ebû Hind ed-Dârî,[728] Ebû'l-Heysem,[729] Ebû Vuhûh el-Belevî,[730] Ebû Cudey' el-Murâdî,[731] Ümmü Zekeriyyâ,[732] Sevde bnt Ebî Hubeyş[733]

---

[707][707] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 792; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1315; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 82; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 245.

[708] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 797; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 90; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 245.

[709] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1323; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 246.

[710] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 799; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1324; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 246.

[711] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 800; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1325; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 104; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 246.

[712] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1326; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 104; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 247.

[713] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1329; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 108; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 247.

[714] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1333; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 247.

[715] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 821; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1358; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 172; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 248.

[716] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 821; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1359; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 248.

[717] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1360; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 174; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 248.

[718] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1363; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 196; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 249.

[719] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1367; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 182; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 249.

[720] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 822; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 392; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 249.

[721] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1378; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 249.

[722] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1392; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 249.

[723] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1392; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 259; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 250.

[724] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1399; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 244; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 250.

[725] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1403; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 250.

[726] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 847; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1404; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 250; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 250.

[727] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 847; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1405; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 250.

[728] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 852; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1413; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 250.

[729] İbn Abdilber, **el-İstiâb,** s**.** 853; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1413; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 251.

2. 6. FETİHLERİN TAMAMLANMASINDAN SONRA MISIR'A GELEN SAHABELER

Mısır bölgesinin fethi ile bölgeye çok sayıda sahabe geldiği gibi fetih sonrasında bölgeye ticaret, ziyaret veya elçilik görevleri ile gelmiş sahabeler de mevcuttur. Özellikle bölgenin Kuzey Afrika'ya açılan bir kapı olması hasebiyle buralara yapılacak seferler için Mısır üzerinden geçişler sağlanıyordu. Bu nedenle Kuzey Afrika fetihlerine katılmak amacı ile Mısır fetihlerinden sonra Mısır'a bir çok sahabe gelmiş ve buradan Kuzey Afrika fetihlerine katılmışlardır. Ancak bunun Mısır fetihlerinden sonra olmasından ötürü bu amaçlarla gelen sahabeleri bu başlık altında ele aldık.

2.6.1. Muaviye b. Ebû Sufyan

Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Şam'a vali olarak atanan Hz. Muaviye b. Ebû Süfyan, Arapların en büyük dahilerinden kabul edilir. Mısır fethedildiğinde Şam valisi olan Muaviye b. Ebû Süfyan fetihlere iştirak etmemiştir. Muaviye b. Ebû Süfyan, Mısır'da Hz. Osman'ın valisi olan Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'ı şehirden çıkarıp orada hakimiyetini ilan eden Muhammed b. Ebû Huzeyfe'nin üzerine 'Amr b. el-'Âs ile yürüdü. Bu sebeple Mısır'a gelen Muaviye b. Ebû Süfyan, 'Amr b. el-'Âs ile Aynu'ş-Şems'te Muhammed'in ordusunu yenerek Muhammed'i esir aldılar.[734]

2.6.2. Ammar b. Yasir

İslam'ın ilk yıllarında Müslüman olan Ammar b. Yasir, anne ve babasıyla her türlü işkencelere göğüs gerdiler. Yapılan bütün işkence ve eziyetlere rağmen dinlerinden dönmediklerini gören müşrikler Ammar b. Yasir'in annesi Sümeyye ile babası Yasir'i şehit ettiler. Böylelikle İslam'ın ilk şehitleri oldular.

Ammar b. Yasir Mısır fetihlerine katılmadı;ancak daha sonraki dönemlerde Halife Hz. Osman tarafından eyaletleri teftiş etmek maksadıyla Mısır'a görevli

---

[730] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1415; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 251.
[731] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 252.
[732] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 253.
[733] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1538; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VII, s. 158; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 254.
[734]Taberî, **Târîh**, c. V, s. 106; Suyutî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 236.

olarak gönderildi.On iki yıllık hilafetinin ikinci altı yıllık döneminde, Halife Hz. Osman'a karşı bazı uygulamaları nedeniyle birtakım bölgelerde halkta bir hoşnutsuzluk meydana geldi ve bu rahatsızlık git gide büyümeye başladı.[735] Halk arasında meydana gelen bu rahatsızlıkları fırsat bilen fitne odakları (ki tarihçilerin çoğunluğu bunların başını aslen Yahudi olan Abdullah b.Sebe'yi ,İbni Sevda, olarak görürler.) halkı gâleyana getirerek isyana teşvik ettiler. Halk arasında meydana gelen bu memnuniyetsizlik haberleri hilafet merkezi olan Medine halkına ulaştı. Medineliler de meydana gelen bu durumu Halife Hz. Osman'a bildirdiler.Bunun üzerine halife Hz. Osman İslam devletinin dört bir tarafına Küfe'ye, Basra'ya, Mısır'a, Şam'a, meydana gelen bu kargaşanın gerçek nedenlerini araştırmak için müfettişler tayin ederek onları bu bölgelere gönderdi.. Mısır'a giden Ammar b. Yasir'den başka hepsi hiçbir olağanüstü durumun olmadığı haberleri ile geri döndüler. Bütün müfettişlerin geri gelip Mısır müfettişi olan Ammar b. Yasr'in gecikmesi onun öldürülmüş olabileceği düşüncesini doğurdu. Ama daha sonra Mısır valisi Abdullah b. Ebi Serh'in, halife Hz. Osman'ın müfettiş olarak gönderdiği Ammar b. Yasir'in Mısırlı bir zümre tarafından kandırıldığı ve onlarla beraber olduğu, "Recat ve vasilik" fikrinin Abdullah b. Sebe tarafından bunlara benimsetildiğini bildirerek bunları öldürmek için izin istediği mektubu Medine'ye ulaştı. Bunun üzerine halife Hz. Osman vali'den onları öldürmeyip serbest bırakmasını, istedikleri yerlere gitmelerine müsaade edilmesini ve onları Allah'a havale ettiğini belirten bir mektup gönderdi.[736] Hicretin 37/657 senesinde 93 yaşında iken Sıffin'de öldürüldü.[737]

2.6.3. Abdullah b. Abbas

İbn Abbas künyesi ile meşhur olan Abdullah, hicretten üç yıl önce Mekke'li müşriklerin Müslümanlara uyguladıkları ambargo döneminde doğdu. Babası Hz. Peygamber'in amcası olan Abbas b. Abdulmuttalib'tir. Ashâbın en alimlerinden olan Abdullah b. Abbas ''el-Habr''diye bilinir. Genç yaşta kendisini Hz. Peygamber'den (sas) ilim öğrenmeye adayan Abdullah, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetleri

[735] Menuniyetsizlikleri doğuran sebepler için bkz. Hizmetli Sabri, **Tarihi Rivayetlere göre Hz. Osmanın Öldürülmesi**, AÜİFD, c. 27, s. 162-165.
[736] Taberî, **Târih**, c. IV, s. 342.
[737] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 222.

döneminde de aynı şekilde ilimle meşgul olmaya devam etti.[738] Hz. Osman döneminde fetih hareketlerine iştirak eden Abdulah b. Abbas bu vesile ile Mısır'a geldi ve buradan da Kuzey Afrika, Cürcan ve Taberistan fetihlerinde bulundu.[739] Hz. Osman'ın şehid edilmesi ile Hz. Ali'ye biat etti ve onunla bütün savaşlara katıldı. Hz. Peygamber'den 1660 hadis rivayet eden[740] Abdullah b. Abbas hicretîn 68. yılında Taif'te vefat etti.[741]

2.6.4. Ebû Hureyre

Sahabeler içerisinde Hz. Peygamber'den (sas) en çok hadis rivayet edenlerin başında gelir. Hicretin 7. (M. 628) yılının başlarında Tufeyl b. Amr ed-Devsî vasıtasıyla İslam'a girdi. Kabilesinden altmış kişi aile ile Tufeyl b. Amr'ın öncülüğünde Medine'ye Hz. Peygamber (sas) ile görüşmek için geldi. Medine'ye geldikten sonra kabilesi ile memleketine dönmeyip Medine'de kaldı. Kendisini burada tamamen ilme ve Hz. Peygamber'e (sas) hizmete adayan Ebû Hüreyre, Suffa ehlinden olan sahabeler arasına katıldı. Hz. Ömer ve Hz. Muaviye dönemlerinde valilik ve yöneticilik yaptı. Ebû Hüreyre hicretin 59. yılında 78 yaşında iken Medine'de vefat etti.[742] Hz. Peygamber'den 5374 hadis rivayet etmiştir.[743] Mısır'a olan yolculuğu Hz. Muaviye döneminde Mısır valisi Mesleme b. Muhalled'e gönderilmesi sebebiyle olmuştur.[744]

2.6.5. Cabir b. Abdullah

[738] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. VI, s. 321; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 466; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 692; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XXIX, s. 289; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 229.

[739] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 214; Apak, **Ashâb-ı Kiram**, s. 252; Ali Akbıyık, **Abdullah b. Abbas Hayatı ve Şahsiyeti**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, s. 15-16; Mehmet Bilgen, **Abdullah İbni Abbas'ın Siyasî Hayatı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2007, s. 41.

[740] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 32.

[741] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. VI, s. 341; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 468; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 693; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 236; Ayrıca bkz. İsmail Lütfi Çakan, "Abdullah b. Abbâs'', **DİA**, Ankara 1988, c. I, s. 76-79.

[742] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 230-258; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 852; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 142; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 273; Geniş bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, **''EbûHüreyre'', DİA**, Ankara 1994, c. X, s. 160-167.

[743] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 31.

[744] Suyutî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 250.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmeden on altı yıl önce M.607'de Medine'de dünyaya gelen Cabir b. Abdullah Hazrecoğullarının Beni Seleme kabilesinden olup Ebû Abdurrahman ve Ebû Muhammed künyeleriyle de bilinir. Cabir'in babası Abdullah b. Amr b. Haram Uhud Savaşı'nda ilk şehit düşen sahabedir. Annesi Resulullah'a (sas) biat eden kadın sahabelerden olan Enisebint Aneme'dir. Hz. Peygamber'in (sas) nübüvvetinin13/622 yılında yapılan İkinci Akabe Biatı'na babası Abdullah ile katıldı. İkinci Akabe Biatı'nda Cabir yetmiş kişilik heyet içerisinde en küçük sahabeydi.[745] Hz. Peygamber (sas) ile on dokuz savaşa iştirak etmiştir. Cabir b. Abdullah'ın Mısır'a gelme serüveni ise Mesleme b. Muhalled'in Mısır valiliği döneminde Abdullah b. Uneys'in, kimilerine göre ise Ukbe b. Amir'in Hz. Peygamber'den duyduğu, üzerinde mazlum hakkı bulunan kimsenin Cennet'e giremeyeceğine dair bir hadisibizzat ondan işitmek maksadıyla deve sırtında Mısır'a kadar bir ay suren uzun bir yolculuk yapmasıyla olmuştur. Cabir, Mısır'a gelerek bu hadisi bizzat kendisi bu sahabelerin ağzından duymuş ve tekrar Medine'ye dönmüştür.[746] Cabir b. Abdullah, Hz. Peygamber'den en çok hadis rivayet eden müksirundandır.

2.6.6. Muhammed b. Mesleme

Muhammed b. Mesleme el-Ensarî, Medine'nin Evs kabilesindendir. Cahiliye döneminde Muhammed diye isimlendirilenlerdendir. Hz. Peygamber'in (sas) bi'setinden 22 yıl önce Medine'de doğdu. Medine'ye gelen İslam'ın ilk davetçisi olan Musa'b b. Umeyr vasıtası ile Müslüman oldu.[747] Tebûk Gazvesi dışında yapılan bütün savaşlarda Hz. Peygamber (sas) ile birlikte bulunmuştur.[748]Yaptığı kahramanlıklar nedeniyle "Farisü Nebiyillah" diye isimlendirilmiştir.[749] Hz. Peygamber (sas) döneminde dört kez seriyye komutanlığı yapmıştır. Hz. Ömer döneminde özellikle valileri denetlemek amacı ile görevlendirilmiştir. Kufe valisi

[745]**el-İstiâb**, c. IV, s. 382; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 140; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 165; İbn Hacer, el-İsabe, c. I, s. 320.

[746] İbn Abdilhakem, **Fütûh** , s. 181; Suyutî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 181; Abdurrahman ECE, **Câbir b. Abdullâh ve Hadis Târîhindeki Yeri,** (Basılmamış Doktora Tezi), Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2016, s. 44 vd.

[747]İbn Sa'd, **Tabakât**, c. III, s. 409.

[748]İbn Sa'd, **Tabakât**, c. III, s. 409; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 658; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1104; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 90; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 234.

[749] Bakkal, **Komutan Sahâbîler**, s. 160.

Sa'd b. Ebi Vakkas'ın kendisi için bir köşk inşa edip ve Kisra'nın Medain'deki köşkünün kapısını getirtip kendi köşkünde kullandığı yönündeki şikayetler üzerine Hz. Ömer tarafından o köşkü yakması için Muhammed b. Meslemeyi bir heyet ile birlikte görevlendirdi. Kufeye gelip Halifenin kendisine vermiş olduğu görevi yerine getiren Muhammed b. Mesleme tekrar Medine'ye dönmüştür.[750] Muahmmed b. Mesleme'nin Mısır'a gelmesi de böyle teftiş amaçlı bir görevle olmuştur. Mısır valisi 'Amr b. el-'Âs'ın mal varlığını denetlemek maksadıyla Halife tarafından Mısır'a gönderilmiştir. Mısır'a gelip 'Amr b. el-'Âs'ın mallarının büyük bir bölümüne el koyan Muahemmed b. Mesleme, görevini yapıp Medineye döndü.[751] Hicretin 43. senesinde 77 yaşında Medine'de vefat eden Muhammed b. Mesleme Hz. Peygamber'den (sas) on altı hadis rivayet etmiştir.[752]

2.6.7. Abdurrahman b. Ebû Bekir

Hz. Ebû Bekir'in en büyük oğlu olan Abdurrahman, Bedir ve Uhud savaşlarında müşriklerin safında yer aldı. Mekke'nin fethinden önce Medine'ye hicret edip Müslüman oldu. İsmi Adulka'be iken Hz. Peygamber (sas) tarafından Abdurrahman olarak değiştirildi. Cesaret ve atılganlığı ile bilinen Abdurrahman, usta bir ok atıcısı olarak meşhur olmuştur. Ridde olaylarının başlamasıyla meydana gelen Yemame savaşına Halid b. Velit ile katıldı ve bu savaşta aralarında Muhakkem el-Yemame İbn Tufeyl'in de bulunduğu ileri gelenlerinden yedi kişiyi öldürerek büyük kahramanlıklar sergiledi. Hz. Ömer döneminde yapılan Suriye fetihlerine katıldı.[753] Mısır'da Hz. Ali tarafından vali olarak atanan kardeşi Muhammed b. Ebû Bekir'e karşı Muaviye b. Ebû Süfyan'ın safında yer alarak Mısır'a kardeşi ile savaşmaya gelen ordunun içinde yer aldı. Bu savaşta kardeşi Muhammed, Muaviye b. Hudeyc tarafından öldürüldü.[754] Yezid için alınmak istenen biatı vermeyip Medine'den ayrılıp Mekke'ye yerleşti.Yezid için biat alımı tamamlanmadan H. 55 yılında

[750] AtaullahŞahyar, "Muhammed b. Mesleme", **DİA**, Ankara 2005, c. XXX, s. 555.
[751] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, c. II, s. 101,102; Suyutî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 234.
[752] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 43.
[753] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 21; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 411; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 772,773; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 346.
[754] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 216; Mustafa Fayda, "Abdurrahman b. Ebû Bekir", **DİA**, Ankara 1988, c. I, s. 159.

Mekke'de vefat etti.[755] Abdurrahman b. Ebû Bekir Hz. Peygamber'den (sas) sekiz hadis rivayet etmiştir.[756]

2.6.8. Silkân b. Malik

Mısır'a gelen sahabeler arasında zikredilen Silkân b. Malik fetihlerden sonra Kuzey Afrika seferlerine katılmak için Mısır'a gelmiştir.[757] Yaptığımız araştırmalar neticesinde hakkında detaylı bir malumata ulaşamadık.

2.6.9. Misver b. Mahreme

Hz. Peygamber'in (sas) vefatından sekiz yıl önce Mekke'de doğdu. Hicretin sekizinci senesinde Mekke fethinden sonra Medine'ye geldi. Fazilet ehlinden, dindar ve fakih olarak bilinir. Kuzey Afrika fetihlerine katılmak için Mısır'a gelmiştir. Fetihlerden sonra tekrar Mekke'ye dönmüştür. Abdullah b. Zübeyr'in hicretin altmış dördüncü senesinde Mekke'de kuşatma altına alındığında mancınıklardan atılan taşlardan birinin kendisine isabet ettiğinden vefat etmiştir.[758] Misver b. Mahreme Hz. Peygamber'den (sas) yirmi hadis rivayet etmiştir.[759]

2.6.10. Müseyyeb b. el-Hazen

Meşhur fakihlerden olan Said b. Müseyyeb'in babası olan Müseyyeb, Rıdvan Biatı'na babası ile birlikte katıldığı rivayet edilmiştir.[760] Mısır'a fetihlerden sonra Kuzey Afrika seferlerine katılmak için gelmiştir.[761] Nerede ve ne zaman vefat ettiği ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Müseyyeb b. Hazen Hz. Peygamber'den (sas) yedi hadis rivayet etmiştir.[762]

2.6.11. Amr b. el-Hemik b. Kahin b. Habîb

---

[755] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 412;İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 773; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 347.
[756] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 50.
[757] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 498; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 365; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 206.
[758] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 669; İbnnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1131; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 142,143; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 236.
[759] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 41.
[760] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 670; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1132; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 144.
[761] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 236.
[762] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 53.

Amr b. el-Hemik Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Medine'ye hicret ederek Müslüman oldu. Hz. Osman döneminde Medine'den Mısır'a gelip yerleşmiştir. Amr b. el-Hemik'in Mısır'dan Medine'ye Hz. Osman'ı öldürmeye gelenlerin arasında yer aldığı ve onu öldürmek için Hz. Osman'ın evine giren dört kişiden biri olduğu rivayet edilmiştir. Daha sonraları Hz. Ali'nin saflarına katılan Amr, Hz. Ali ile birlikte bütün savaşlara iştirak etmiştir. Mısır'da kalan Amr b. el-Hemik, buradan ayrılarak Kufe'ye yerleşmiştir. Hz. Muaviye'den korktuğu için Kufe'den kaçarak Musul'daki bir mağaraya gizlenmiştir. Hz. Muaviye onu yakalaması için Musul valisine emir gönderdi. Onu yakalamak için gizlenmiş olduğu mağaraya geldiklerinde ise bir yılan tarafından ısırıldığından dolayı ölü olarak bulunmuştur.[763] Amr b. el-Hemik, Hz. Peygamber'den (sas) onbir hadis rivayet etmiştir.[764]

2.6.12. Seleme b. el-Ekva'

Selemeb. El-Ekva' Rıdvan Biatı'na katılan sahabelerdendir. Hz. Peygamber'e (sas) Rıdvan Biatı'nda iki defa ölüm üzerine biat eden Seleme, Hz. Peygamber (sas) ile birlikte yedi savaşa katılmıştır. Cesur, atılgan, yardımsever ve iyi ok atmakla ün salmıştır. Bir atı geride bırakabilecek kadar çok hızlı koştuğu rivayet edilmiştir.[765] Mısır'a Kuzey Afrika fetihlerine katılmak için gelmiş daha sonra Medine'ye yerleşmiş olan Seleme b. el-Ekva', Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Rebeze'ye taşınıp orada ikamet etmeye başlamıştır.[766] Seksen yaşında iken hicretin yetmiş yedinci senesinde Medine'de vefat etmiştir.[767]

2.6.13. Sehl b. Sa'd b. Mâlik el-Ensârî

Sahabenin meşhurlarındandır. Önceki adı Hazen iken Hz. Peygamber (sas) tarafından Sehl olarak değiştirilmiştir. Hz. Peygamber (sas) vefat ettiğinde onbeş yaşlarındaydı. Mısır'a fetihlerden sonra Mesleme b. Muhalled döneminde gelmiştir. Daha sonra tekrar Medine'ye dönen Sehl uzun süre yaşamıştır. Haccac b. Yusuf döneminde Hz. Osman'ın şehit edilmesi olayında ona yardımda bulunmadıkları

[763] İbn Asakîr, **Târîh**, c. XLV, s. 490, 495; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 930,931; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 223.
[764] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 47.
[765] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 331; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 503; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 374.
[766] Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 206.
[767] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 331; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 503; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 374.

bahane edilerek küçük düşürülmek amacı ile boynu mühürlenen ve insanlar arasına çıkmaları yasaklananlardan birisiydi. Medine'de vefat eden en son sahabe olduğu rivayet edilen Sehl b. Sa'd yüz yaşında vefat etmiştir.[768] Sehl b. Sa'd Hz. Peygamber'den yüz seksen sekiz hadis rivayet etmiştir.[769]

2.6.14. Abdurrahman b. Ğanem el-Eş'arî

Hz. Peygamber döneminde Müslüman olan Abdurrahman b. Ğanem el-Eş'arî, Yemen'den gemi ile gelip Hz. Peygamber'e (sas) biat edenlerdendir. Muaz b. Cebel'in Yemen'e gönderilmesi ile Abdurrahman b. Ğanem de onunla Yemen'e gitti. Şam Seferlerine katılan Abdurrahman Şam'da bulunan tabiilerin çoğuna fıkıh öğretmiştir. Mısır'a hicretin altmış beşinci yılında Mervan b. Hakem ile birlikte gelen Abdurrahman H. 78 yılında vefat etmiştir.[770]

2.6.15. Amr b. Süfyan

Huneyn Savaşı'na müşriklerin safında katılan Amr, savaştan sonra Malik b. Avf ile Müslüman olmuştur. Şam fetihlerine ordu komutanı olarak katılmış ve hicretin 26. senesinde yapılan Kıbrıs Savaşları'na katılmıştır. Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında meydana gelen olaylarda Hz. Muaviye'nin yanında yer almış ve onunla Sıffin Savaşı'na katılmıştır. Mısır fetihlerinden sonra hicretin 65/685 senesinde Mervan b. Hakem ile Mısır'a geldiği rivayet edilmiştir.[771]

2.6.16. Avf b. Malik el-Eşca'î

Avf b. Malik, Hayber'in fethedildiği yıl müslüman olmuştur. Hayber fethinde Eşca' kabilesinin sancağını taşayan Avf b. Malik, daha sonraları Şam'a yerleşmiştir.[772] Muaviye b. Ebî Süfyan ile birlikte Mısır'a Muhammed b. Ebi

---

[768] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 341; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 527,528; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 407; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 207.
[769] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 35.
[770] İbnü'lEsir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 782; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 360,361; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 217.
[771] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 769; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1280; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, s. 37; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 242.
[772] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 587; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 972; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 104.

Huzeyfe karşı savaşmak için gelmiştir. Tekrar Şam'a dönerek hicretin H.63/M.683 yılında Şam'da vefat etmiştir.[773]

2.6.17. Rabia b. İbad

Rabia b. İbad Cahiliye döneminde Ukkaz Panayırı'nda Hz. Peygamber'in (sas) insanlara: ''Ey insanlar, Lailahe illallah deyin kurtulun!'' diye davette bulunduğunu ve Ebû Leheb'inde Hz. Peygamber'in arkasında: "Ey insanlar, bu adam sapıtmış sizi de atalarınızın dininden saptırmasın!" diye çağırdığını gördüğünü ifade etmiştir.[774] Mısır fetihlerinde bulunmayan Rabia, daha sonraları Kuzey Afrika fetihlerine iştirak etmek için Mısır'a gelmiştir. Fetihlerden sonra Medine'ye yerleşmiş ve uzun süre yaşadığı rivayet edilmiştir.[775] Rabia, Hz. Peygamber'den (sas) beş hadis rivayet etmiştir.[776]

2.6.18. Muttalib b. Ebî Vedaa'

Muttalip b. Ebî Vedaa', Bedir esirleri arasında bulunan babasını fidye vererek kurtarmıştır. Fidye verilerek kurtarılan esirlerin ilki, babasıdır. Babası ile Mekke fethinden sonra müslüman olan Muttalip b. Ebî Vedaa' Kufe'ye yerleşip bir müddet kaldıktan sonra Medine'ye döndü ve uzun bir müddet Medine'de ikamet etti. Kuzey Afrika seferlerine katılmak için Mısır'a uğradığı rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber'den (sas) bir hadis rivayet etmiştir.[777]

2.6.19. Ma'bed b. Abbas b. Abdulmuttalip

Hz. Peygamber (sas) döneminde dünyaya gelen Ma'bed, Hz. Peygamber'in (sas) amcası Abbas'ın oğludur. Annesi, Hz. Peygamber'in hanımı olan Meymûne'nin kardeşidir. Ma'bed b. Abbas, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'ın komutasında Kuzey Afrika fetihlerine katılmak

[773]Zehebî, **Siyer**, c. II, s. 490; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 225.
[774] İbni Abdilber, **el-İstiâb**, s. 262; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, S. 387; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 162,163.
[775]Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 198.
[776] İbn Hazm, **Esmaü's-Sahabe**, s. 56.
[777] İbni Abdilber, **el-İstiâb**, s. 670; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1137; Zehebî, **Tecrîd**, c. II, s. 80; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, s. 151; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 236.

amacı ile Mısır'a gelmiştir. Fetihler esnasında hicretin otuz beşinci senesinde Afrika'da şehit edilmiştir.[778]

2. 7. MISIR'A GELEN HANIM SAHÂBÎLER

Hiç şüphe yok ki sahâbiler, İslam'ın yayılması ve hidayet güneşinin bütün insanlığı aydınlatması için hayatları boyunca mücadele etmişlerdir. Bu kutsal görevde, cihad yükünü omuzlayan sadece erkek sahabeler değildi elbet. Bunun yanında fethettikleri bölgelere hanımları ile gelip yerleşenler oldukları gibi, daha Hz. Peygamber hayatta iken onu görme şerefine nail olan hanım sahabeler de olmuştur. Yaptığımız araştırmalarda Mısır'a cihad için gelen veya daha sonra buraları görmek amacı ile yerleşen hanım sahabelerin de isimleri zikredilmektedir. Bölgeye gelen hanım sahabelerin çok olduğunu tabakat ve tarih kitaplarından anlıyoruz; ama buna rağmen buralara yerleşen bu hanım sahabelerin sayıları hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bizim burada hayatları ile ilgili malumat vereceğimiz hanım sahabelerin çok az olması bölgeye gelen hanım sahabelerin az olduğu anlamına gelmemektedir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde fetihler neticesinde bölgeye çok sayıda sahabe yerleşmişlerdir. Bölgeye yerleşen çoğu sahabe eşleri ile ikâmet etmişlerdir.. Bu da bize buraya gelen hanım sahabenin sayısının verdiğimiz rakamlardan daha fazla olduğunu göstermektedir. Bizim bölgeye herhangi bir vesile ile gelen veya burada yaşayan hanım sahabelerden haklarında bilgiye ulaştıklarımız şunlardır:

2.7.1. Ümmü Abdullah bint Nubeyh b. el-Haccac

Mısır fatihi 'Amr b. el-'Âs'ın hanımı ve Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs'ın da annesidir. Mısır'ı fethedip orada yıllarca valilik yapan kocası 'Amr b. el-'Âs ile Mısır'da yaşadı. Hz. Peygamber'den (sas) en çok hadis rivayet eden sahabeden bir olan Abdullah, Peygamber'den (sas) hadis rivayet etmiştir. Hz. Peygamber (sas) ona: "En güzel ev Ebû Abdullah, Ümmu Abdullah ve Abdullah'ın olduğu evdir". demiştir.[779]

---

[778] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 683; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1151; Zehebî, **Tecrîd**, c. II, s. 85; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. V, 231; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 237.

[779] İbnü'l-Esir **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1621; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 346; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. II, s. 253

2.7.2. Ümmü Zer

Ümmü Zer, Ebû Zer'in hanımıdır. Kocası Ebû Zer, Mısır'da ikamet ettiği yıllarda kendisi de onunla Mısır'da kalmıştır. Hz. Osman döneminde bölge valileri tarafından şikayet edilen Ebû Zer'in, daha sonra eşi ile Rebeze'ye dönmüş ve orada ikamet etmiştir.[780]

2.7.3. Fadile el-Ensariyye

Abdullah b. Üneys el-Cüheni'nin hanımı olan Fadile, kocasının Mısır'a gelip bir müddet kaldığı sırada o da kocasıyla Mısır'a gelip bir süre burada yaşamıştır. Hz. Peygamber (sas) den sadakayı teşfik ile ilgili bir hadis rivayet etmiştir.[781]

2.7.4. Sevde bint Ebî Dubeys

Babası Ebû Dubeys el-Belevi ile hicretten sonra Hz. Peygamber'e (sas) biat edenlerdendir. Babası Ebû Dubeys, Allah'ın kendilerinden razı olduğunu ifade ettiği Ashâbu'ş-Şeceredendir. Kaynaklarda babasının daha sonra Mısır'a gelip İskenderiye'ye yerleştiği ve kendisininde babası ile gelip burada ikâmet ettiği ifade edilmiştir.[782]

---

[780] Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. II, s. 253

[781] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 908; İbnü'l-Esir **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1561; İbn hacer, **el-İsâbe**, c. VII, s. 212; Suyûtî , **Husnu'l-Muhadara**, c. II, s. 253.

[782] İbn Sa'd, **Tabakat**, c. X, s. 280; İbnü'l-Esir **Üsdü'l-Gâbe**, s. 1538; İbn hacer, **el-İsâbe**, c. VII, s. 158; Suyûtî , **Husnu'l-Muhâdara**, c. II, s. 253.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MISIR'DA SAHABE FAALİYETLERİ

Hiç şüphe yok ki Allah'ın insanlık için seçip indirdiği İslam dini, bizlere Allah tarafından elçi olarak gönderilen ve ümmi olan Hz. Peygamber (sas) vasıtası ile gelmiştir. Hz. Peygamber (sas)'in yüce Allah'tan vahiy olarak aldığı bu din, Allah'ın en hayırlı topluluk olarak nitelendirdiği[783] ve bu ümmetin en seçkin nesli olan sahabenin gayretleri ve tebliğ faaliyetleri yoluyla bizlere ulaşmıştır. Allah'ın, Peygamberi Hz. Muhammed'e arkadaşlık etmek ve ondan bu dinin öğretilerini almak için seçmiş olduğu bu eşsiz topluluk, aldıkları bu ilahî mesajı gelecek nesillere aktarma görevi ile sorumlu tutulmuşlardır. Bu seçkin topluluk insanların en temiz kalplileri ve en derin bilgiye sahip olanlarıdır. Öyle ki imanlarındaki samimiyet, inandıkları bu din uğruna yaptıkları fedakarlık ve bu uğurda çektikleri sıkıntılardan dolayı yüce Allah onlardan razı olmuş ve bu rızasını da mu'ciz olan kitabında kıyamete kadar bütün kainata ilan etmiştir.

Hz. Peygamber, yeryüzünde yürüyen bir Kur'an'dı. Ona iman eden ve Ona arkadaş olmaya layık görülen bu eşsiz sahabe nesli de adeta sünneti seniyyenin tecessüm etmiş bir hali idi. Sahâbîler, Hz. Peygamber (sas)'den almış oldukları vahyi insanlığa sunan, ülkelerden önce kalpleri fetheden hidayet erleriydiler. Yüce Allah'ın kitabında övdüğü sahabe neslinin insanlar arasında en göze çarpan özellikleri, her daim Allah'a ibadet etmeleri ve ubudiyetin tezahürü olan yönleriydi.[784] Sahabe, içinde yaşadıkları toplumdaki insanlara kendi yaşayışları ve üstün ahlaklarıyla birer öğretmen olmuşlardır. Fethettikleri bölgelerde bulunan insanlara kendi dinlerini dayatmamalarına rağmen, çok kısa bir sürede bu bölgelerde bulunan halklar onların

[783] Âli İmrân, 3/110
[784] Ergün Çapan, ***Kur'ân-ıKerim'deSahabe,*** İstanbul: Işık Yayınları 2002, s. 70.

yaşantılarında kendisini gösteren İslam dinine hayranlık duyup, kendi hür iradeleri ile bu dine mensup olmayı tercih etmişlerdir.

Sahâbiler, fethettikleri bölgelere yerleşerek buradaki halkı İslam hakkında bilinçlendirmek için ellerinden gelen gayretleri göstermişlerdir. Özellikle Hz. Peygamber'i (sas) görmüş olmaları ve onunla arkadaşlık etmiş olmalarından dolayı insanlar arasında farklı bir yere sahip olmuşlardır. Bu bilinçte olan ashâb, yaşayışları, hareketleri, konuşmaları, bütün hal ve hareketleri ile örneklik vazifesini ifa etmişlerdir. Kendilerine yakışmayan davranışlardan sürekli olarak kaçınmışlardır. Onların bu konumlarını muhafaza etmelerinin gerekliliği hususunda idarecileri tarafından da sürekli olarak telkinler yapılmıştır. Bunun en bariz örneğini Hz. Ömer'de görmekteyiz. Nitekim fethe çıkan askerlerle birlikte fethedilen topraklara yerleşen sahabelere, o bölgelerde yaşayan halklara İslam'ı öğretmelerini emrederek, üstlenmiş oldukları vazifeyi sürekli olarak hatırlamalarını tavsiye edip: "Sizler Muhammed'in örnek ashâbısınız"[785] gibi sözlerle yaşadıkları toplumlarda Hz. Peygamber'i hakkıyla temsil etmeleri gerektiğini emretmiştir.

İlahi vahyin muhatapları olmalarından dolayı Kur'an'ı en iyi bilen bu nesil, aynı zamanda Hz. Peygamber (sas) ile arkadaşlık ettiklerinden dolayı da Hz. Peygamber'in sünnetini de en iyi bilen insanlardı. Bu nesil, Hz. Peygamber'in (sas) varisliğini üstlenen bir nesil idi. Sahabenin bütün gayreti sadece Allah'ın rızasını kazanmak uğrunaydı. Onların amaçları dünyalık elde etmek gibi süfli arzular değildi. Çünkü onlar "Allah'ın senin elin ile birisini hidayete erdirmesi senin için kırmızı develerden daha hayırlıdır."[786] diyen bir Peygamber'in medresesinde yetişen insanlardı.

3.1. İSLAM'IN İLK DAVETÇİLERİ OLARAK SAHÂBÎLER

Allah'ın göndermiş olduğu ilahi mesajlara insanları davet etmek, her dinin temelini ve esasını oluşturmaktadır. Peygamberlerin gönderilmesinin temel felsefesi de, Allah'ın kendileri vasıtasıyla göndermiş olduğu ilahi dine insanları davet etmektir. Yüce Allah'ın bu mesajlarını insanlara aktararak, onların her iki dünyada

[785] İbn Asâkir, **Târîh**, c. XLVII, s. 106.
[786] Buhârî, **Cihad**, 101.

da huzur ve kurtuluşa ermelerini sağlamaya çalışmak, Peygamberlerin temel görevleri olmuştur. İslam dininin ilk davetçisi de hiç şüphesiz Hz. Peygamber (sas) olmuştur. Hz. Peygamber (sas) elçi olarak gönderildiği ilk andan itibaren insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak ve İslam dinini yaymak için çalışmıştır. Onun bu vazife ile görevlendirildiği birçok ayette de açıkça dile getirilmiştir. "Biz seni şahit, müjdeci, uyarıcı; Allah'ın izniyle O'na çağıran, nurlandıran bir ışık olarak göndermişizdir."[787] Kur'an, Hz. Peygamber'e bu görevini sürekli olarak değişik hitaplarla hatırlatır. "Rabbine davet et, sen şüphesiz doğru yol üzerindesin".[788] **"**Allah'ın ayetleri sana indirildiğinde sakın seni onlardan alıkoymasınlar. Rabbine çağır, sakın müşriklerden olma."[789] "De ki: "Ben ancak Allah'a kulluk etmekle ve O'na asla ortak koşmamakla emrolundum. Hepinizi ancak O'na çağırıyorum ve dönüşüm O'nadır."[790] Hz. Peygamber (sas) bu davet ve tebliğ görevine Refik-i Âla'ya ulaşıncaya kadar eksiksiz bir şekilde devam etmiştir. Hz. Peygamber'in (sas) ahirete irtihallerinden sonra, bu kutlu görevi, kendisinin yetiştirdiği sahabe nesli üstlenmiştir.

Mısır'ı fethe gelen sahabeler, her fırsatta Mısır'daki insanlara İslam'ı tebliğ etmeye gayret gösterdiler. Bunun en bariz örnekleri; henüz fethin ilk günlerinde Mısır'daki Kıbtilerin lideri olan Mukavkısa Amr b. el-As tarafından elçiler gönderilerek hem İslam dini hem de bu dinin Peygamber'i hakkında kendisine bilgi verilip, İslam'a davet edilmesidir. Amr b. el-As Mısır fetihlerine girişirken, Mukavkıs'a bir heyet göndererdi. Amr b. As'ın elçi olarak gönderdiği bu heyetin arasında Kays b. Sa'd da bulunuyordu. Amr b. As aynı zamanda bu heyetle birlikte Mukavkıs'a bir takım hediyeler de yollayarak onu ve kavmini İslam'a davet etti.[791]

Amr b. el-As tarfından elçi olarak gönderilen Kays ve arkadaşları kaleye vardıklarında, Mukavkıs, devletin üst düzey bürokratlarıyla toplantı halindeydi. Kays'ı kabul eden Mukavkıs ona değer verip, onu meclisinde bulunan devlet erkanının oturdukları yerden daha yüksek bir yerde oturttu. Kays, içeriye girdiğinde Mukavkıs, bürokratlarının tedirginliklerini yok edip, onların kalplerini İslam'a karsı

[787] Ahzab, 33/46.
[788] Hac/ 67.
[789] Kasas, 28/87.
[790] Ra'd, 13/36.
[791] Vakıdî, **Fütûhû'ş-Şâm**, c. II, s. 45.

yumuşatmak için ona Hz. Peygamber hakkında bir takım sorular sordu ve ondan binmiş oldukları hayvanlardan kendilerine haber vermesini talep etti. Bunun üzerine Kays ona şunları anlatmaya başladı:

"Develerin hörgücü kumral, diz kapakları parlaktır" deyince Mukavkıs, "Biz Arapların deveden başka hiçbir şeye binmediğini duyduk" dedi. Kays, şöyle dedi: "Allah deveye cömert davranıp onu şereflendirerek, değerli kıldı. Aynı zamanda çölün ortasında dişi deve de çıkarttı ve bunu Araplara has kıldı. Âdemoğullarından biri olan Arapların ona binmesi için onu özel kıldı. Allah deveyi bulduğu ile yetinecek şekilde kanaatkâr yaratarak onu mübarek kıldı. Çünkü o, ağır yük taşımaya ve günlerce susuzluğa dayanarak, kuvvetli bir şekilde yoluna devam edebilecek bir yapıya sahiptir."

Allah, Kur'an'da, bizlere devenin bu özelliklerini sayarak şunları söyledi:

"Bütün insanlar için haccı ilan et ki, gerek yaya olarak gerek uzak yoldan gelen incelmiş develer üzerinde sana gelsinler"[792] Aynı şekilde

" Allah onun bedenini sizler için kurban kıldı."[793]

"Hz. Peygamber Bedir savaşına çıktığında beraberinde, su taşıma işinde kullanılan yüz deve ve iki at vardı. Beraberindeki bu atlardan birine Mikdâd b. Esved diğerine Mus'ab b. Umeyr biniyordu. Bizler Kureyş ile karşılaştığımızda onların hem sayısı hemde savaş hazırlıkları bizlerden kat kat üstündü. Bütün bu üstünlüklerine rağmen onlar, Hz. Peygamber'in bereketi ile yenilgiye uğrayıp kaçtılar. Hz. Peygamber'in ashabı yolda nöbetleşe olarak bineklere biniyorlardı.Onlara namaz kıldırmak ve onların emniyetinden sorumlu olarak Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hamza b. Abdulmuttalibin halifi olan Mersed b. Ebi Mersed el- Gâvanî ve diğer bazı kişiler sırayla bir bineğe biniyorlardı. Ey Kral! Hz. Peygamber senin kendisine hediye etmiş olduğun eşeğe biniyordu, arkasına da Mu'âz b. Cebel'i bindiriyordu. Eşeğini eyeri ve yuları hurma lifinden yapılmıştı. Ey Kıptilerin Kralı! Hz. Peygamber ayağındaki ayakkabıyı kendisi yamalardı ve Hz. Peygamber'in elbisesi yamalıydı." Hz. Peygamber (s.a): 'Kim benim sünnetimden yüz çevirirse o, bizden değildir' buyurmuştu. "Hz. Peygamber'in gömleği pamuktan yapılmıştı, onun uzunluğu, ne çok uzun ne de çok kısaydı. Zu Yezen kavmi ile beraber Hz. Peygamber'e elbise satın alarak hediye olarak göndermişti. Hz. Peygamber onu sadece bir defa giymişti.

[792] Hac, 22/27.
[793] Hac, 22/36.

Ona Şam'dan da bir elbise ve bir de mest hediye olarak gönderildi.Hz. Peygamber (s.a.s) onları yırtılıncaya kadar giyinmişti. Ey Kıbtilerin Kıralı! Hz. Peygamber'i konuşmalarında tebessümlü olarak görürsün, o konuşurken açık bir şekilde konuşur, önemli şeyleri üç defa tekrarlardı. Onun ashabından biri yanına geldiğinde o, ayağa kalkmayı tercih ederdi. Ona selam verdiğini gördüğünde Hz. Peygamber'in onlara tebessümle karşılık verdiğini görürdün. Ey Mukavkıs! Allah'ı tesbih et. Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet ederim ki, şayet tövbe edersen Allah, senin günahlarını affedecektir."[794]

Mukavkıs'ın meclisinde bulunan Hiristiyanlardan bazıları, Allah katında en faziletli ümmetin, kendilerinin olduğunu ifade ettiklerinde Mukavkıs, bu sözlere çok kızdı ve tepki gösterdi. Mukavkıs oradakilere söyle dedi: "Sizler haram yiyirek, günah işleyip, kötü işler yaparak, iyilik yapmayı düşüncelerinizden uzak tutarak, insanlara zulmederek dünyaya yöneldiniz. Bu yapmış olduklarınızın hangisiyle Allah katında en faziletli ümmet olduğunuzu düşünüyorsunuz?"[795]

Daha sonra Mukavkıs, "sizlerde ne yoksul ne de bir fakir görmüyorum." Dediğinde, oradakiler söyle cevap verdi: "Ey Mukavkıs! Şüphesiz ki Allah büyük küçük birçok şeylerle bizleri rızıklandırdı. Daha sonra onlar iki büyük kafatasını çıkarıp Mukavkıs'a gösterdiler ve ona şöyle dediler: "Ey Kral! Bu iki kafatasından biri, adil ve salih amel isleyen kişiye diğeri zalim bir adama aitti. O ikisi de insanın ebedi olarak kalacağı yere varmışlardı. Artık o ikisinin konuşması da mümkün değildi. Ama adil adam vardığı yerde mutlu ve refah içindeydi. Zalim adama gelince, işlemiş olduğu ziyan ve suçtan ötürü pişmanlık duyuyordu. Ey Kral! Ölmeden evvel istediğini tercih et.Şüphesiz ki sen insanların ileri gelenlerindensin. Herkes de senin emirliğinde bir yere varacaktır ve eğer sen yeryüzünde Allah'ı vekil edinirsen, senin krallığın ahirette sana kalkan ve aynı zamanda ganimet olup seni koruyacaktır. Sen varacağın yeri ve kabrini düşün ki, kendi nefsin için birşeyler yapmış olasın. Sakın unutma ki sen öldüğün zaman atalarının sana faydası dokunmayacaktır ve mezar seni içine alacaktır. Şeytanın emirlerini ve davetini terk ederek, günahlarını telafi edersin. Ey Kral! Şeytanın senin babanın üzerindeki hilelerini bir hatırla. Onun üzerine kendi hilelerini yönelterek düşmanını bitkin düşür. Ona doğrulukla yönelerek onu ortadan kaldır."

[794] Vakıdî, **Fütûhû'ş-Şâm,** c. II, s. 45.
[795] Vakıdî, **Fütûhû'ş-Şâm**, c. II, s. 46.

Daha sonra Kays söyle dedi: "Ey Kral! Onların haberini biliyor musun?" Mukavkıs: "Hayır" dedi. Bunun üzerine Kays, "Onlar mümin olan insanlardır. Allah Kur'an'da onların hak ile adaleti rehber edinmiş ümmet olduğundan bahsetmektedir. Onlar Hz. Peygamber'e Kur'an'da mümin kavmin ehemmiyetinin ne olduğunu sorduklarında, Allah ayetlerle iyilikte bulunmayı Muhammed ümmetine tavsiye etmiştir."[796]

Mukavkıs, Kays'a: "Ey Arap kardeş! Arkadaşlarının yanına dön ve onlara burada gördüğün ve duyduğun şeylerden haber ver. Sonra da bak kendi aranızda neye karar veriyorsunuz." dedi. Kays: "Ey Mukavkıs! Sizler bizden kurtulamazsınız. Sizinle savaşmaktan başka yol yok, sizleri kurtaracak olan İslamdır. Ya İslam'ı tercih ederek savaşmaktan kurtulursunuz ya da bizlerle sulh yapıp cizye vermeyi kabul edeceksiniz yahut bizlerle savaşmayı tercih edeceksiniz" dedi. Mukavkıs da duyduğu şeyleri halkına açık bir şekilde anlatacağını ama halkının haram yemelerinden dolayı kalplerinin sertleştiğini ve bunu kabule yanaşmayacaklarını ama onları yumuşatmak için zamana ihtiyaç duyduğunu ifade etti.[797]

3.1.1 Kur'an-ı Kerim'i Öğrenme ve Öğretmeye Verdikleri Önem

Fethedilen topraklarda Müslümanların İslam'ı tebliğ etme faaliyetlerinin temel kaynağı Kur'an ve Hz. Peygamber'in (sas) sünneti idi. Hz. Peygamber'in rahle-i tedrisatından geçen ashâb, Kur'an'ın pınarından kana kana içmiş, hayatlarının her alanında onu hâkim kılmış, adeta her biri yürüyen birer Kur'an olmuşlardı. Onlar dünyada ve ahirette kurtuluşa ermenin tek yolunun Kur'an olduğunu biliyorlardı. Bir taraftan hayatlarına Kur'an ile şekil verirken diğer taraftan da Kur'an'ı en güzel bir şekilde hıfzedip okumak için de ellerinden gelen çabayı göstermişlerdir.

Kur'an'ı kerim birçok ayette Müslümanlara Allah'ın kitabını öğrenmeleri, öğretmeleri ve onunla amel edip hayatlarını onunla tezyin etmelerini emretmektedir. Bu ayetlerin muhatabı olan ashâb bunu en güzel bir şekilde yaşantılarında göstermişlerdir. Onlar, Kur'an'ı ne sadece kültür seviyelerini artıracak bir kaynak ne de bilgilerine bilgi katacak bir kitap olarak telakki ediyorlardı. Tam aksine

[796] Vakıdî, **Fütûhû'ş-Şâm**, c. II, s. 46.
[797] Vakıdî, **Fütûhû'ş-Şâm**, c. II, s. 47.

hayatlarını düzene sokacak ve onlara dünya ve ahiret saadetini sağlayacak ilahi düsturlar olarak onu görüyorlardı.[798]

Bu ilahi emirlerin çok iyi farkında olan sahabe, Kur'an'ı hayatlarının tüm alanında hayata geçirmeye çaba göstermişlerdir. Hz. Peygamber (sas) de kendilerine Kur'an'ı emanet olarak bırakmış ve kendisinden sonra dalalete sapmamaları için ona sımsıkı sarılmalarını tavsiye etmiştir. Sahabe de yaşamları boyunca Kur'an'ı kendilerine rehber edinmişler ve onun boyası ile renklenmişlerdi.

Mısır fetihlerine sahabe arasında Kur'an'ı en iyi bilen sahâbilerden bazıları da katılmıştır. Tercumanü'l-Kuran diye Meşhur olan Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs, Abdullah b. ez-Zübeyr, 'Ubâde b. Sâmit ve Zübeyr b. Avvâm gibi sahabe içerisinde ilim ehli olarak bilinen birçok sahâbî fetihlere iştirak etmiş ve aynı zamanda bölgedeki insanlara Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'in (sas) sünnetini öğretmişlerdir. Mısır fetihlerine iştirak eden Ubeyd b. Muhammed'in Mısır'da ilk Kur'an okuyan kişi olduğu rivayet edilmiştir.[799]

Hz. Muaviye'nin hilafeti döneminde Mısır'da valilik yapan Ukbe b. Amir el-Cüheni, sahabe arasında Kur'an'ı en iyi bilenlerden ve en güzel okuyanlardan birisidir. Feraiz ve fıkıh ilmi konusunda çok iyi olan Ukbe, aynı zamanda çok güzel konuşan, şair ve kâtip biriydi.[800]

Aynı şekilde Mısır fetihlerinin komutanı olan 'Amr b. el-'Âs'ın oğlu Abdullah, salih, âlim ve faziletli bir kişiliğe sahipti. Çok iyi bir Kur'an karii olan Abdullah, eski dinlere ait kitaplardan da haberi vardı. Süryanice'yi de bildiği rivayet edilmiştir.[801] Bir gün ve bir gecede Kur'an'ı hatmeden Abdullah b. Amr'a Hz. Peygamber (sas) bunun aşırılık olduğunu söylemiş ve ayda bir hatmetmesini tavsiye etmiştir. Abdullah'ın ısrarları karşısında Hz. Peygamber bunu haftada bir yapmasının daha uygun olacağını ifade etmiştir.[802]

---

[798] En'am, 6/122-157.

[799] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 490; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 808; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 402; Suyutî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 218.

[800] İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 856; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. III, s. 465.

[801] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 501; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 476; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gabe**, s. 720; Zehebî, **Siyeru A'lmi'n-Nübela**, III, s. 94; Kandemir, M. Yaşar, "**Abdullahb**. **Amr** b. **As", DİA**, c. I, s. 85.

[802] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 85.

3.1.2. Cihada Önem Vermeleri

İslam'ın ve İslam yönetiminin öncelikli hedefi beşeriyeti kölelikten ve zulümden kurtarıp, Müslüman olsun veya olmasın insanlar arasında adaleti tesis etmektir. Bunun başarılabilmesi için de hiç şüphesiz caydırıcı bir gücün olması zorunludur. Ancak bu güç sayesinde insanlar kula kul olmaktan ve dinlerin zulmünden İslam'ın aydınlığına kavuşabilir. İslam'ın hedeflerinden birisi de İslam dininin yayılması, insanlarla arasındaki bütün engellerin ortadan kaldırılıp, hüccet ve delillerle insanlara kendisini sunmasıdır. Kur'an-ı Kerim birçok ayette Allah yolunda savaşmak olarak cihattan bahsettiği gibi o anlamda kullanılan kital ve harb kelimelerini de kullanmıştır.[803] İslam âlimleri, cihadı şu şekilde tarif etmişlerdir: "Cihad, Allah yolunda; savaşarak, mal harcayarak veya görüş belirterek Müslümanların sayısını artırmak için katkıda bulunmak, veya buna benzer yollarla elinden gelen gayreti göstermektir."[804]

Yüce Allah kur'an'da"Ağırlıklı ve ağırlıksız olarak savaşa çıkın ve Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihad edin. Bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır."[805] diyerek cihattan geri durulmamasını emretmiştir. Aynı zamanda Allah yolunda cihada çıkmanın en karlı bir ticaret olduğunu ve samimi bir şekilde cihada çıkanların mükafatlarının cennet olacağını müjdelemiştir.

"Ey iman edenler, sizi elem verici bir azabdan kurtaracak bir ticareti size haber vereyim mi? Allah'a ve O'nun Resulüne iman ederseniz, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad ederseniz,eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır. O da (Allah) sizin günahlarınızı bağışlar, sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerindeki güzel konaklara yerleştirir. İşte 'büyük mutluluk ve kurtuluş' budur. Ve seveceğiniz bir başka (nimet) daha var; Allah'tan yardım ve zafer ve yakın bir fetih. Mü'minleri müjdele."[806]

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra kendisine verilen cihad izninden sonra hayatının sonuna kadar cihad etmiştir. O, İslam'ın zirvesi olarak

[803] Bkz. Bakara, 2/ 190, 191, 193; Nisa, 4/74-76; Maide, 5/64; Enfal, 8/57; Tevbe, 9/12,13.
[804] Cürcanî, Ali b. Muhammed, **Kitabü't-Ta'rifat**, Dârü'n-Nefais, Beyrut 2007, s. 142.
[805] Tevbe, 9/41.
[806] Saf, 61/10-13.

telakki ettiği cihadı[807] birçok hadisinde dile getirmiştir. Hz. Peygamber (sas) cihattan ve cihadın faziletinden bahsetmiş ve ashâbını sürekli olarak ona teşvik etmiştir. Kendisine amellerin en faziletlisi hangisidir diye soran İbn Mes'ud'a "cihattır" diye cevap vermiş[808] ve cihadın en önemli amellerden olduğunu ifade ederek Müslümanların sürekli olarak bunu akıllarında tutmalarını istemiştir. Cihattan geri durmanın sakıncalarını dile getirmiş ve böyle bir hataya düştükleri takdirde hangi tehlikelerle karşı karşıya kalacaklarını ifade edip uyarmıştır.

Halife Hz. Ebû Bekir dönemi ile birlikte Bizans ve Sasani imparatorlukları topraklarına doğru büyük bir fetih hareketi başlamış oldu. Dönemin en büyük güçleri olan Bizans ve Sasani imparatorluklarının hakimiyet kurduğu topraklarda kendilerine çok ağır yenilgiler tattırılıyordu. Çok kısa bir süre zarfında Doğu Akdeniz hakimiyetini elinde bulunduran Bizans imparatorluğunun elinden Suriye, Mısır ve Cezîre bölgeleri alınarak hakimiyetlerine son verilirken Sasani İmparatorluğu tamamen tarihten silindi.[809]

Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in (sas) kendilerine vermiş olduğu cihad şuuruyla Mısır bölgesine gelen bu insanların Allah'ın dini uğrunda herşeyden vaz geçmeleri, savaştıkları düşmanlarını bile hayrete düşürmüştür. Mısır'da Müslümanlarla anlaşma imzalayan Mukavkıs, durumu Bizans imparatoruna bildirince, anlaşmaya kızan ve savaşmalarını emreden imparatorun mektubunu Mısır'lılara okudu. Mektubun akabinde Mısır'lılarla istişare eden Mukavkıs, kendi görüşünü şu satırlarla dile getirerek Müslümanların sahip oldukları cihad ve şehadet aşkını mükemmel bir şekilde tasvir etti: "Müslümanlar sayıca az olmakla beraber, temsil ettikleri davaya bağlılıkları göz önüne alındığında, bizden daha kuvvetli sayılırlar. Onlardan bir kişi bizden yüz kişiye denktir. Çünkü onlar için savaşta ölmek, yaşamaktan daha çok arzulanan bir şeydir. Onlar, cihad için yurtlarından çıkarken bir daha dönmemeyi, evlat ve ailelerine bir daha kavuşmamayı göze alabiliyorlar. Onlar savaşı kavga değil, cihad olarak kabul ediyorlar. Cihatta ölenlerin cennete gireceklerine inanıyorlar. Az miktarda yiyecek ve giyecekle yetiniyorlar, çeşitli dünya lezzetlerinde gözleri yok, kanaatkarlar. Biz ise yaşamayı ölüme tercih

[807] Ahmed. b. Handel, **Müsned**, Çağrı yayınları, İstanbul 1992, c. V, s. 231.
[808] Buharî, **Cihad**, 1; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 94.
[809] Demirkent, "Bizans", ***DİA***, c. VI, s. 233.

eden, dünya lezzetleri peşine takılıp giden bir topluluğuz. Müslümanlara karşı nasıl direnebiliriz?"[810]

Müslümanlar cihad aşkı ile meydanlara çıkıp ülkeler fethederken, düşündükleri tek şey Allah'ın rızası ve onun uğruna şehit olma arzusuydu. Bu uğurda evlerini, evlatlarını ve yurtlarını terk ederken düşündükleri tek şey, insanların hidayete ermesine vesile olmaktı. Bunun en bariz örneklerinden biri de 'Ubâde b. Sâmit ve Mukavkıs arasında geçen konuşmadır. Mukavkıs, 'Amr b. el-'Âs'a haber gönderip kendileri ile daha hayırlı bir yol bulma ümidi ile konuşmak için adamlarını göndermesini istemişti. 'Amr b. el-'Âs, 'Ubâde b. Sâmit başkanlığında on kişiyi Mukavkıs'a gönderdi. Elçi olarak gelen bu on kişi gemiye atlayıp Mukavkıs'ın yanına gittiler. Müslüman heyet Mukavkıs'ın yanına vardığında 'Ubâde b. Sâmit öne çıktı. Mukavkıs onun siyahlığından korktu ve "Bu siyahiyi yanımdan uzaklaştırın, konuşması için başka birini karşıma çıkarın" dedi. Müslümanlar "Bu siyahi, bilgi bakımından en önde olanımız, bizim efendimiz ve en hayırlımızdır. Bizim önümüzde yer alır. Hepimiz onun görüş ve sözüne itimat ederiz. Bizim komutanımız onu başımıza tayin etti. Onun görüşüne muhalefet etmememizi söyledi" dediler. Mukavkıs gelen heyete "Sizler bu siyahinin sizden üstün olmasına nasıl razı oldunuz? Sizden başka birinin böyle olması gerekmez miydi?" dediğinde Müslümanlar, "Asla! Gördüğün gibi siyahî de olsa o bizim, görüş ve ilim, İslam'daki geçmişi cihetiyle en üstün olanımızdır. Bizler siyahî olmayı kötü görmeyiz" dediler. Mukavkıs, Ubade'ye "Yaklaş ey siyahî ve benimle yumuşak konuş, çünkü senden korktum, şayet sert konuşursan senden daha fazla korkmaya başlarım" dedi.

Ubâde öne çıktı ve "Senin sözünü dinledim. Geride bıraktığım arkadaşlarım içinde bin tanesi benim gibi siyahidir. Benden daha siyah ve daha korkunçtur. Şayet onları görseydin, benden daha çok onlardan korkardın. Ben bu heyete emir tayin edildim. Allah'a hamdolsun ben, karşıma yüz düşman askeri de çıksa,heybetimle onları korkuturum. Arkadaşlarım da böyledirler. Bizler ancak Allah yolunda cihadı isteyen, O'nun rızasına tâbi olan kimseleriz. Bizler düşmanlarımızla dünya malı elde etmek için ve mal çoğaltmak için savaşmıyoruz. Kaldı ki Allah (cc) bunu bize helâl kılmıştır, bundan ganimet olarak elde ettiğimiz de bize helâldir. Bizden birinin

[810]Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 117; Algül, **İslamTarihi**, c. II, s. 305.

kantarlar dolusu altını da olsa ya da bir dirhemi bile bulunmasa umurunda bile olmaz. Bizim dünyadan alacağımız şey sadece karnımızı doyurup açlığımızı giderecek olan bir lokma yiyecek, bir de üzerimize örteceğimiz elbisedir. Bizden birinin bu kadar dünyalığı olsa bununla iktifa eder. Şayet kantarlar dolusu altını olsa bunu Allah'a ibadet maksadıyla infak eder ve elinde kalanla yetinir. Çünkü dünya nimetleri asıl faydalanılacak nimetler değildir. Dünya rahatlığı insanın arzu edeceği asıl rahatlık değildir. Asıl nimetler ve rahatlık âhirettedir. Rabbimiz bize böyle emretti. Peygamberimiz bunu emretti, insanın dünyadan beklentisinin, yiyeceği bir lokma yemek ve giyeceği bir parça elbise dışında bir şey olmamasını tembihledi. İnsanların en büyük arzusunun Allah'ın rızası ve O'nun yolunda cihad olması gerektiğini söyledi."

Mukavkıs bunları işitince çevresindekilere, "Bu adamın söylediği sözler gibisini daha önce hiç işittiniz mi? Ben onun görüntüsünden korkmuştum. Fakat sözleri görüntüsünden daha korkunç geldi. Bu ve arkadaşları Allah'ın yeryüzünü harap etmeleri için ortaya çıkardığı kimselerdir. Ben bunların hâkimiyetinin tüm yeryüzünü kapsayacağını düşünüyorum" dedi. Mukavkıs daha sonra Ubade'ye yönelip,

"Ey adam! Ben senin sözlerini dinledim. Sizler senin söylediğini elde etmiş insanlarsınız. Sizlere karşı Rumlar sayılamayacak derecece büyük ordularla çıktılar. Onlar gayet sert bir topluluk olarak bilinmekteler. Onlarla karşılaşan kimsenin mağlup olmaktan başka çaresi yoktur. Sizlerin onlara karşı asla kuvvetli olamayacağınızı, onlara güç yetiremeyeceğinizi bilirdik. Fakat sizler oldukça muhtaç ve sıkıntı içindeyken bizim önümüzde aylarca direndiniz. Bizler sizin içinde bulunduğunuz açlık ve yokluktan dolayı sizlere acıyoruz. Bizler her birinize iki dinar, komutanınıza da yüz dinar vermekle kendimizi bahtiyar hissedeceğiz. Bu sayede durumunuzu iyileştirmiş olacağız. Bunları bizden alır ve karşı duramayacağınız güçler gelmeden önce ülkenize dönersiniz." şeklindeki sözlerini söyledi.

Bunun üzerine Ubâde de şöyle dedi: "Be adam! Nefsin ve arkadaşların seni gurura itmesin! Senin Rumların sayı ve gücüyle bizi korkutmana gelince, yemin olsun ki bunlar bizi asla korkutamaz. Bizim zorluk içinde olmamız da bizi korkutmamaktadır. Şayet senin dediklerin doğruysa, Allah'a yemin olsun ki benim

bunlar karşısında çarpışmaktan başka bir arzum olmaz. Onlara karşı hırsla doluyum. İçinde bulunduğumuz durum da yarınki günde Allah'a karşı dile getireceğimiz bir mâzeret olur. Şayet tek fert kalmayıncaya dek hepimiz öldürülürsek, bu durumda Allah'ın rızasını ve cennetini elde ederiz. Bunlar bizim için göz aydınlığıdır ve bizim için bundan daha sevimli bir şey yoktur. Bu durumda bizler iki güzel şeyden biriyle karşılaşacağız. Ya size karşı savaşı kazanıp dünya ganimetini elde edeceğiz ya da sizler bizi mağlup ettiğinizde bizler âhiret ganimetini elde edeceğiz. Bunlar ortaya koyacağımız gayretten sonra elde edeceğimiz iki güzelliktir. Allah (cc) bizlere kitabında şunu buyurmuştur: "Nice az sayıda birlik, Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir."[811]

Bizden hiçbir adam yoktur ki Rabbini sabah-akşam şu duayla çağırıyor olmasın: "Ey Allah'ım, bizi şehadetle rızıklandır ve bizi, şehadet olmadan beldelerimize, ailemiz ve çocuklarımıza döndürme!" Bunun dışında herhangi bir arzumuz yoktur. Her birimiz Rabbimiz için çocuklarımıza veda ettik ve arzumuz işte önümüzde durmaktadır. Senin, bizim zorluk ve sıkıntı içinde olduğumuza dair sözlerine gelince, bizler oldukça büyük bir bolluk içindeyiz. Şayet bütün dünya bizim olsa şu an elimizde bulunandan fazlasını istemeyiz. Sen ne istediğine bak! onu bize söyle! Sizden kabul edeceğimiz herhangi bir şey yok aramızda. Sizden şu üç şeyden başkasını da kabul etmeyeceğiz: Bunlardan birini seç! Batıla yönelme! Bunu bana komutan söyledi. Bunu mü'minlerin Emiri emretti. Bunlar Resûlüllah (sav)'in ahdidir. Şayet İslam'ı kabul ederseniz, bu durumda bilin ki İslam, Allah'ın ondan başkasını kabul etmeyeceği tek dindir. O, bütün peygamberlerin, nebilerin ve meleklerin dinidir.

Allah (cc) bizlere, bu dine karşı gelenlerle, bu dine girinceye dek savaşmamızı emretti. İnsanlar bunu kabul ettikleri takdirde bizim lehimize olan onların da lehine, bizim aleyhimize olan onların da aleyhine olur. Dinde de kardeşlerimiz olurlar. Şayet sen ve topluluğun bunları kabul ederseniz dünyada ve âhirette saadete erişirsiniz. Bu durumda sizinle savaşmaktan vazgeçeriz ve size karşı savaşmamız ve saldırmamız bize helâl olmaz. Şayet bunu kabul etmezseniz, bu durumda cizye verirsiniz. Bunu bir zillet içinde vereceksiniz. Bu durumda istediğimiz şekilde si-

[811] Bakara, 2/249.

zinle muamele ederiz ve bunu her yıl vermek zorundasınız. Cizye verdiğiniz takdirde sizi korumak bize aittir. Kanınız, malınız ve topraklarınız koruma altına alınır. Bunları biz yerine getireceğiz, şayet zimmetimiz altına girerseniz. Allah'ın sizin hakkınızda bize vaad ettiğini uygularız. Şayet bundan da kaçınırsanız bu durumda aramızda ancak kılıçlar hüküm verir. Tek fert bile kalmamak üzere sizinle savaşır, arzuladığımız şeye erişiriz. İşte bu, Allah'ın bize gönderdiği dindir. Bu konuda O'nunla bizim aramızda çizilen sınırı aşmamıza imkân yoktur. Durumunuzu gözden geçirin!"

Bu sözler üzerine Mukavkıs, "Bu asla olacak şey değildir. Sizler bizi köle etmek istemektesiniz. Bu asla olmaz" dedi. Ubâde; "Durum bundan ibarettir, istediğini tercih et!" deyince Mukavkıs; "Sizler bu üç şey dışında başka bir şey kabul etmez misiniz?" diye sorunca Ubade elini kaldırıp, "Hayır" dedi ve "Şu yerin, göğün ve her şeyin Rabbi olan Allah'a yemin olsun ki bu üçü dışında kalan bir husus asla kabul edilecek değildir, dilediğini seç!" şeklindeki sözlerini söyledi.

Mukavkıs, arkadaşlarına dönerek, "Söylenecek söz kalmadı" dedi. Yanındakiler de "Kim bu zilleti kabul eder ki? Onların dinine girme meselesine gelince, bu asla olacak şey değildir. Bizler Meryem oğlu İsa'nın dinini asla terk edecek değiliz. Bilmediğimiz bir dine de girecek değiliz. Bizleri köle etme hususuna gelince, bunu da asla kabul etmeyiz. Bunu yapmaktansa ölmek daha iyidir. Bizleri zorda bırakacak bir şeyi de defalarca verecek değiliz. Bir defa vermek bizim için daha kolaydır" dediler.

Mukavkıs, Ubâde'ye, "Milletim kabul etmedi. Ne dersin? Artık komutanına dönebilirsin, bir defaya mahsus olmak üzere size mal vereceğiz ve bu durumda çekip gidersiniz" dedi. Ubâde ve arkadaşları kalktıklarında Mukavkıs yanındakilere, "Beni dinleyin! Bu üç şeyden birini kabul edin! Allah'a yemin olsun ki bunlara gücünüz yetmez. Şayet itaat etmez de bildiğinizi yaparsanız daha kötü bir durumla karşılaşırsınız" dedi. Arkadaşları, "Hangi maddeyi kabul etmemizi istersin?" diye sorunca o da şunları söyledi: "Size şunu söylerim: Onların dinine girmeniz konusunda sizlere bir şey emredecek değilim. Onlarla savaşma

konusunda da buna gücünüzün yetmeyeceğini biliyorum. Onların sabrı gibi sabır gösteremezsiniz. O halde üçüncü şıkkı kabul edeceksiniz."[812]

Mısır fetihlerine girişen 'Amr b. el-'Âs yanındaki çok az miktardaki askerle bunun zor olacağını anlayınca Hz. Ömer'e takviye güç göndermesini talep ettiğinde Halife Hz. Ömer, 'Amr b. el-'Âs'a takviye birlikler göndermeye karar verdi. Bu birliklerin başında Zübeyr b. Avvâm da vardı. Zübeyr b. El-Avvâm Antakya taraflarına cihada çıkmaya karar vermişti. Amr'ın takviye birlik gönderme talebinden sonra Zübeyr b. El-Avvâm'a gelen Hz. Ömer ona: "Ey Abdullah'ın babası, Mısır valiliğini ister misin? Seni oraya göndereyim" dedi. Zübeyr, "Mısır valiliğine ihtiyacım yok ama cihad ve Müslümanlara yardım etmek için gideceğim. Oraya vardığımda şayet Amr orayı fethetmişse onun işine karışmam, sahil taraflarında cihad edip nöbet tutarım, şayet daha fethetmeden oraya varırsam, onunla birlikte Allah yolunda düşmanla cihad ederim"[813] diyerek cihada olan aşkını dile getirmiştir.

Mısır fetihleri sırasında Ashâb birçok kahramanlıklar sergilemişlerdi. Bu kahramanlıklardan biri de 'Amr b. el-'Âs'ın Babilon Kalesi'ni kuşattığı sıralarda Zübeyr b. Avvâm'ın yaptığı cengaverliktir. Rumlar, Babilon Kalesi'nin etrafına geniş ve derin hendekler kazmışlardı. Zübeyr b. el-Avvâm kuşatmanın çok uzun sürdüğünü görünce, şöyle dedi "Ben Allah yolunda canımı feda edeceğim, umarım ki bununla Allah Müslümanlara fethi müyesser kılar." Zübeyr b. Avvâm, Sûku'l-Hamam yönünde sur duvarlarının üzerine bir merdiven uzatıp tırmandı. Müslümanlara, tekbir sesini işittiklerinde saldırıya geçmeleri emrini verdi. Müslümanlar surların üzerinde elinde kılıcı ile duranın Zübeyr b. El-Avvâm olduğunu ve tekbirler getirdiğini gördüklerinde onun çağrısına surların dışından karşılık verdiler ve tekbirler getirdiler. Düşmanlar neye uğradıklarına şaşırıp kalenin tamamen fethedildiğini zannedip kaçmaya başladılar. [814]

İskenderiye kuşatması esnasında Mesleme b. Muhalled onu mubarezeye davet eden bir Rum askeri ile mücadele sonucunda başarısız olunca, komutanı 'Amr b. el-'Âs çok kızarak ona sert bir şekilde davranmıştı. Daha sonra savaş kızıştığında Müslümanlar kaleye girmeyi başarmışlardı ancak Rumlar'ın direnişi

[812] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 53- 56; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 110-115
[813] Belazûrî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 304, 605.
[814] Mahmud ŞitHattab, **Kâdetufethi'ş-Şamve'l-Mısır**, s. 209.

karşısında aralarında Amr. b. As, Mesleme b. Muhalled'in de bulunduğu dört kişi hariç Müslüman askerler kaleden dışarı çıkmayı başarmışlardı. Mesleme b. Muhalled o gün göstermiş olduğu kahramanlıkla ordu komutanı 'Amr b. el-'Âs ve beraberindekilerini esir düşmekten veya öldürülmekten kurtardı. Bunun üzerine 'Amr b. el-'Âs ona teşekkür ederek savaşın başında kendisine karşı yapmış olduğu sert çıkış için özür diledi.[815]

Savaşlar sırasında başarıya ulaşmanın en büyük amillerden biri hiç kuşkusuz maneviyatın sağlam ve güçlü olmasıdır. Fetihler esnasında savaş meydanlarında Müslüman askerlerin cihad ve şehadet arzularını sürekli canlı tutmak için Hz. Peygamber'in (sas) önde gelen Sahabeleri, askerler arasında konuşmalar yaparak mücahitleri Allah'ın dini uğrunda şehid olmaya davet etmişlerdir. Cihad meydanlarında yapılan bu konuşmalar, fetihler boyunca Müslüman askerlerin maneviyatlarını yüksek tutmak, onları cihad atmosferine en iyi şekilde çekebilmek ve düşmana karşı dirençlerini arttırmak gayesi ile yapılıyordu. Bir Sahâbî cennet özlemini dile getirirken bir diğeri Resûl-i Ekrem'e kavuşma arzusunu zihinlerde canlandırıyordu.

Ashâb, cihad meydanlarında korkusuzca savaşırken, onlara komutanlık yapanlar da sürekli olarak onların morallerini yüksek tutacak konuşmalar yaparak azimlerini daha da arttırıyorlardı. Aralarında bulunan sahabenin ileri gelenlerinin manevi şahsiyetlerinden istifade ederek,mücahitlerin düşman ordusu üzerine saldırma cesaretlerini arttırıyorlardı. Mısır fetihlerinin en önemli savaşlarından biri olan Aynü'ş-Şems savaşında Müslüman savaşçıların bir ara gevşekliğe düştüklerini gören komutan 'Amr b. el-'Âs orduya: "Muhammed'in Ashâbı nerede?" diye çağırdı. Orada bulunan Hz. Peygamber'in sahabeleri,çağrısı üzerine toplandılar. Amr, onlara: "Ön saflara ilerleyin. Allah sizin sayenizde Müslümanlara zafer nasip edecektir." dedi. Aralarında Ebû Bürde ve Ebû Berze gibi ashâbın ileri gelenleri ileri atılınca arkalarında bulunan İslam ordusu da onların peşinden saldırarak düşmanı hezimete uğrattılar.[816]

[815] Hamid MuhammedHalife, **el-Ensârfi'l-Asri'r-Râşidî**, Mektebetü's-Sahabe, Kâhire 2003, s. 248.
[816]Taberî, **Târîh**, c. IV, s. 111.

Ferma şehrinin kuşatılması esnasında da Rumlarla çetin bir mücadeleye girişen İslam ordusunun maneviyatını takviye amacı ile şu şekilde hitaplar yapıyordu: "Ey İslam ve iman ehli olanlar! Ey Kur'an'ı omuzlamış olanlar! Ey Muhammed (sas)'in arkadaşları! Büyük adamların sabrı gibi sabır gösterin! Sıkı durun! Saflarınızı bozmayın! Okları fırlatın ve zırhlarınızla kendinizi muhafaza edin! Dilinizden zikirden başka bir söz dökülmesin! Ben size emir verinceye kadar saldırıya geçmeyin!"[817]

Gayeleri sadece Allah'ın rızasını kazanmak olan ashâb, bu gayeye zarar verecek bütün maddi beklentilerden soyutlanmış insanlardı. Bunun en bariz örneklerinden birisi de Babilon kuşatması esnasında 'Ubâde b. Sâmit'in başından geçen şu olaydır:

"Ümmü Düneyn'de Babilon kuşatması sırasında fethin geciktiği sıralarda bir köşede yanında atı olduğu halde namaz kılan 'Ubâde b. Sâmit'i gören bir gurup Rum askeri, ona doğru geldiler. Ona yaklaştıklarında selam verip namazını bitiren 'Ubâde b. Sâmit, hemen atına atlayarak üzerlerine saldırdı. Ubâde'nin kendilerine doğru harekete geçtiğini görünce geri dönüp kaçtılar. 'Ubâde b. Sâmit onların ardına takılıp kovaladı. Ubâde'nin kendilerinin peşini bırakması için üzerlerindeki kemerleri ve değerli eşyaları attılar. Ubâde ise onların bıraktıkları eşyalara itibar etmeden onları kaleye kadar kovaladı. Kaleye vardıklarında kaleden Ubâde'nin üzerine yukardan taşlarla saldırdılar. Bunun üzerine geri dönen Ubâde onların bıraktıkları mala aldırış etmeden yerine tekrar dönüp namaz kılmaya devam etti. Bunu gören Rumlar, kaleden inip eşyalarını toplayıp geri aldılar."[818]

Allah yolunda cihat etmek için fetih ordularına katılıp Mısır bölgesine ve daha birçok bölgelere gittiler. Bu bölgelerin fethedilmesi ile görevlerinin bitmediğinin bilincinde olan Ashap fethettikleri bu topraklarda Allah'ın dininin nasıl yaşanması gerektiğini bizzat yaşayarak insanlara anlatmaya başladılar. Yerleştikleri bölgelerde yürüyen birer Kur'an olup, Hz. Peygamber'in (sas) sîretini insanlara hayatları ile gösterdiler. Allah'a hakkıyla nasıl kul olup ibadet edeceklerini en ince detayına kadar insanlara tebliğ ettiler. İbadet, zühd ve takvanın somut örnekliğini

[817] Suphi Nida, **Fethu Mısır**, s. 19.
[818] Zuhaylî, **Ubâde b. Sâmit**, s. 68.

yaşayarak, insanlara bu yönleri ile en güzel bir şekilde örnek birer şahsiyet olmuşlardır.

3.2. İBADET HAYATLARI

3.2.1. Zühd Hayatları ve Bu Yöndeki Teşvikleri

Zühd, genel olarak şöyle tarif edilmiştir: "Tamamıyla sevimli ve değerli olan bir şeyden yüz çevirmek olduğundan, bu ancak o mahbuptan daha sevimli bir şeye yönelmekle düşünülebilir. Aksi taktirde, mahbubu, daha sevimli olmayandan ötürü bırakmak zühd olmaz. Kişi Allah'tan başka herşeyden, hatta cennetlerden bile yüz çeviriyor ve Allahtan başkasını tercih edip sevmiyorsa o kişi mutlak manada zahittir."[819]

Yüce Allah insanı yaratıp kendisi için halife kılmış ve yeryüzünün imar edilmesi vazifesini insana vermiştir.[820] Kura'n-ı Kerim, insanın yaratılma amacının sadece Allah'a kul olup ona ibadet etmek olduğunu bildirmiş, dünya metaının ve şeytanın onu yolundan saptırmaması için onu uyarmış ve takva azığı ile azıklanmasını emretmiştir.[821] Yüce Allah müminleri överken, en büyük özeliklerinin dünya malının ve ticaretlerinin onları Allah'ı anmaktan alı koymadığını ifade etmiştir.[822] "Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, nişanlı atlar ve develere, ekinlere karşı aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir. Bunlar dünya hayatının nimetleridir, oysa gidilecek yerin güzeli Allah katındadır."[823] "Bilin ki, dünyâ hayâtı ancak bir oyundur, bir eğlencedir, bir süstür, aranızda bir övünüştür. Mallarda ve evlâdlarda bir çoğalıştır. Bunun misâli, bitirdiği nebat ekincilerin hoşuna giden bir yağmur gibidir. Sonra o bitki kurur da, sen onu sapsarı bir hâle getirilmiş görürsün. Sonra da o, bir çer-çöp olur. Âhirette çetin azâb vardır, Allah'tan mağfiret ve rızâ vardır."[824] diyerek dünya hayatının kendilerini aldatmaması hususunda uyarmıştır.

---

[819] Ebû Hamid Muhammed b. MuhammedGazâli, **İhya-uUlumi'd-Din**, Çev. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul trs. c. 9, s. 132.
[820] Bakara, 2/30.
[821] Bakara, 2/197.
[822] Nur, 24/37.
[823] Al-i İmran, 3/14.
[824] Hadîd, 57/20.

Hz. Peygamber (sas) sürekli olarak dünya hayatına aldanmamayı ve ona değer vermemeyi ashâbına telkin etmiş ve onları sürekli olarak bu hususta uyarmıştır. Birçok hadisi şerifte dünya hayatının değersizliğini dile getirmiş ve dünyaya karşı zahid olmalarını tavsiye etmiştir.

Hz. Peygamber (sas) Allah'ın sevgisine ulaşmanın yolunu dünyaya aldanmamak olduğunu bildirmiştir. Aynı şekilde insanların sevgi ve teveccühlerinin celb edilmesinin yolunun da insanların ellerinde bulunan dünyalıklardan yüz çevirmekte olduğunu ifade etmiştir."[825] Allah Resûlü (sas) dünyanın çekiciliği ve aldatıcılığına işaret ederek mümin kulları bekleyen en büyük tehlikenin dünya zevklerinin peşine takılıp ahireti kaybetmeleri olduğunu vurgulamıştır."[826]

Bu bölümde yaptığımız kaynak taraması sonucunda Mısır bölgesine yerleşmiş veya bir müddet Mısır'da kalmış olan bazı sahâbîlerin zühd ve takvaları ile ilgili nakledilmiş haberlerden bir kısmını ele almaya çalışacağız.

3.2.1.1. 'Amr b. el-'Âs'ın Zühd ve Takvası

'Amr b. el-'Âs, Firavunların diyarı olan Mısır ordularının başkomutanı aynı zamanda Mısır'ın ilk valisi olmakla beraber dünya hayatına pek aldırış etmeyen ve ömrünün son demlerine kadar hep Allah korkusu ile yaşayan bir kişiliğe sahiptir.[827] Amr b. el-As'ın takvasına ve samimiyetine Hz. Peygamber bizzat işaret etmiş ve onu övmüştür. İbn Sa'd'ın aktarmış olduğu şu olay bunun en güzel örneğidir.

Hz. 'Amr b. el-'Âs'tan gelen bir rivayette o şöyle buyurmuştur: "Hz. Peygamber (sas) bana " Ey Amr! Silahını ve elbiseni kuşanarak yanıma gel!" dedi. Onun emrine uyarak yanına geldiğimde, Resûlullah (sas) abdest almaktaydı. Gözlerini kaldırarak bana baktı ve "Ey Amr! Seni bazı insanlara karşı göndermek istiyorum, Allah seni koruyacak ve ganimet ihsan edecektir. Senin için Allah'tan hayırlı bir mal arzuluyorum." dedi. Ben de "Ey Allah'ın Resûlü! Ben mal için değil, Allah yolunda cihad etmek ve sizinle beraber olmak üzere Müslüman oldum." dedim. Resûlullah (sas), "Ey Amr! Hayırlı bir mal, salih bir insana ne de güzel

[825] İbn Mâce, **Zühd**, 1.
[826] Müslim, **Kütabu'z-zühd ve'r-Rekâik**, 6.
[827] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 54.

yakışır." dedi.[828] İşte bu 'Amr b. el-'Âs'ın sahip olduğu güçlü imanına, samimiyetine ve Hz. Peygamber ile bulunma arzusunun bir göstergesidir. Hz. Peygamber (sas) onun hakkında "el-As'ın iki oğlu olan Hişam ve Amr Allah'a hakkıyla iman eden kişilerdir ve Amr b. As cennettedir."[829] "Abdullah, Abdullah'ın babası ve Abdullah'ın annesi ne güzel bir ev halkıdırlar."[830] diyerek sahip olduğu üstün derecesini ifade etmiştir. Kendisinin Kureyş'in salihlerinden bir olduğunu[831] ifade eden Hz. Peygamber (sas) 'Amr b. el-'Âs' İslam'a girdiği andan itibaren onun sahip olduğu üstün karakterinden dolayı çoğu kez onu görevli olarak bir çok yere göndermiştir.

Amr b. As emrindeki Arap askerleri ile Mısır'ı fethedince Kıbtiler onları hakir görerek onlar hakkında şunları söylediler: "Araplar ne kadar da aldanmışlar. Bizim gibi insanların onlar gibi insanlara boyun eğeceklerini sanıyorlar." Bunu duyan Amr b. As, bu durumun onları Müslümanlara karşı birlik içerisine girmelerinden endişe ederek Mısır'lılara Arapların fetihten önceki durumlarını anlattı. Mısır'ı fethettikten sonra hayatın güzelliklerinden nasıl istifade ettiklerini ve savaş esnasındaki durumlarını da Mısır'lılara anlattı. Daha sonra orada bulunan topluluğa şöyle dedi: "Arapların ekonomik durumlarını gördüğünüzde sizin takındığınız tutumu gördüm. Bunun üzerine onlara bir zarar gelmesinden korktum onun için sizlere onların kendi ülkelerindeki durumlarını, sizin topraklarınızdaki durumlarını ve savaştaki durumlarını sizlere haber verdim. Yaşam tarzları bu olmasına rağmen sizlere karşı nasıl zafer elde ettiklerini gördünüz. İkinci günde elde ettikleri ile sizin ülkenize nasıl saldırdıklarını gördünüz. Sizin şu hakikatı bilmenizi istedim. Biliniz ki Arapların fetihten sonra dünya hayatının güzelliklerinden istifade etmeye başlamaları onların ikinci günde yapmış oldukları o kahramanlıkları unutturmaz ve gerektiği vakitte ilk gündeki hayatlarına geri dönebilirler." Bunu duyan Mısır'lılar oradan ayrılarak şöyle söylendiler: " Araplar sizi ayakları ile

[828] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 54; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XLVI, s. 142; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 45.

[829] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 56; İbn Asâkir, **Tarh**, c.XLVI, s. 113; el-Heysemî, Nurettin Ali b. Ebî Bekir, **Buğyetu'r-Raid fi Tahkîki Mecmeu'z-Zevâid**, Thk. Abdullah Muhammed Dervîş, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, c. IX, s. 587.

[830] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 56; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XLVI, s. 116.

[831] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 56.

yendiler."[832]

Hayatının sonuna kadar Mısır'da yaşamaya devam eden Amr b. el-As insanların dünyaya dalıp Hz. Peygamber'in yolundan uzaklaştıklarını görünce onlara şu şekilde uyarılarda bulunmuştur: "gittiğiniz yol Allah Resûlü'nün (sas) yolundan ne kadar da uzaktır; Hz. Peygamber (sas) dünyadaki insanların en zahidi iken sizler ise dünya malına en rağbet gösteren insanlarsınız."[833]

Arapların dâhilerinden olan 'Amr b. el-'Âs, güzel ahlaklı ve güzel Kur'an okuyan biriydi. Kabise b. Cabir " Mısır'da Amr b. el-'Âs'ın çokça sohbetlerinde bulundum: "Onun kadar güzel Kur'an okuyan, onun kadar güzel huylu ve açık kalpli olan birini görmedim."[834] diye onun sahip olduğu meziyetleri dile getirmiştir.

Amr b. el-As geceleyin kalkıp namaz kılar ve ağlayarak Allah'a şöyle niyazda bulunurdu: "Allah'ım! Sen; Amr'a çokça mal verdin. Şayet Amr'ın bütün malını alıp onu ateşle azaplandırmamak istersen onun bütün malını al. Allah'ım! Amr'a evlatlar verdin. Şayet Amr'ın çocuklarına karşılık Amr'ı cehhennem ateşinde yaktırmayacaksan Amr'ın bütün çocuklarını al. Allah'ım! sen Amr'a saltanat ve makam verdin. Şayet onun saltanatını ve makamına karşılık onu cehennemde yaktırmayacaksan saltanatını ve makamını elinden al Allah'ım."[835]

Mısır'da ölüm döşeğinde iken Allah korkusundan ağlayan 'Amr b. el-'Âs, oğlu Abdullah'a şöyle diyerek vefat ettiği rivayet edilmiştir: "Yavrucuğum! Öldüğüm zaman beni bir su ile güzelce yıka, sonra beni bir örtü ile kurula, sonra yine temiz bir suyla bir daha yıka ve kurula, sonra içinde bir miktar kafurun bulunduğu bir suyla üçüncü sefer yıka ve kurula. Sonra beni kefenlediğin zaman, bana izar giydir. Zira ben hassas birisiyim. Sonra beni tabuta koyduğun zaman, vasat bir yürüyüşle yürü ve cenazenin arkasında bulun. Zira tabutun önü meleklere, arkası ise Âdemoğullarına aittir. Beni kabre koyduğun zaman, toprağı üzerime bol bol at!" dedi ve şöyle dua etmesini istedi: "Ey Allah'ım! Sen bize emrettin; biz ise, irtikap ettik; bize yasakladın, biz ise çiğnedik; suçsuz bir kimse olamaz. Sen mazur gör. Güçlü bir

[832] Ğadban, **el-Emîru'l-Mücahid**, s. 288.
[833] İbn Abdilhakem, **Fütûh,** s. 163.
[834] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 54.
[835] İbn Asâkir, **Tarih**, c. XLVI, s. 164.

kimse olamaz; sen yardım et! Lakin Allah'tan başka ilah yoktur."[836]

'Amr b. el-'Âs, İslam saflarına geçtiği ilk andan itibaren sadece Allah'ın rızasını gözetmiş ve İslam'ın muzaffer olması için elinden geleni yapmıştır. Dünyanın süsünü ve güzelliğini insanları İslam'a kazandırmak için kullanmış ve kısa bir süre zarfında binlerce insanın İslam dinine girmeye vesile olmuştur.

3.2.1.2. Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs'ın Zühd veTakvası

Babası 'Amr b. el-'Âs ile birlikte Mısır fetihlerine iştirak eden ve daha sonrasında Mısır'a yerleşen Abdullah, salih, alim, dünyaya karşı zahid ve faziletli bir kişiliğe sahipti. Çok iyi bir Kur'an kariî olan Abdullah, eski dinlere ait kitaplardan da haberi olan birisiydi. Süryanice bildiği de rivayet edilmiştir.[837]

Kendisini Allah yolunda cihada ve ibadete adayan Abdullah b. 'Amr, çokça ibadet etmesiyle de bilinen sahâbîlerdendir. Onun ne derece ibadete düşkün olduğunun tezahürlerinden birisi de onun hakkında kendisinden rivayet edilen şu hadistir:

"Bundan sonra, artık kesinlikle gündüzleri oruçla, geceleri de ibadetle geçireceğim." dediğim Resulullah'a (sas) haber verilince bana, "Hayatta kaldığım sürece, kesinlikle gündüzleri oruçla, geceleri de ibadetle geçireceğim, diyen senmisin?" dedi. Ben: "Evet, ey Allah'ın Resûlü! Onu ben söyledim" dedim. Bunun üzerine Resûlullah (sas), "Sen bunu yapmaya güç yetiremezsin! İftar et, ertesi gün oruç tut. İlk gece yat, sonraki gecede ibadete kalk! Her aydan üç gün oruç tut! Zira iyiliklerin karşılığı, bire ondur. Böylece bütün seneyi oruçla geçirmiş sayılırsın" buyurdu. Abdullah diyor ki Resûlullah'a: "Ben bundan daha iyisini yapmaya güç yetiririm." dedim." Resûlullah (sas) bana, "O zaman iki gün oruç tut, iki gün de iftar

[836] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IV, s. 81; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XLVI, s. 196; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, s. 81.
[837] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 501; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 476; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gabe**, s. 720; Zehebî, **Siyeru A'lmi'n-Nübela**, III, s. 94; M. YaşarKandemir, "Abdullah b. Amr b. As'', **DİA**, c. I, s. 85.

et!" dedi. Abdullah diyor ki, "Ben bundan daha iyisini yapmaya güç yetiririm" dedim. Resûlullah (sas), "Bundan daha iyisi de olmaz!" buyurdu.[838]

Sürekli olarak Kur'an okuyan ve gecelerini ibadetle geçiren Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs, bir gün bir gecede Kur'an'ı hatmederdi. Böyle yapmakla kendi nefsine zulüm yapacağını ifade eden Hz. Peygamber (sas) ona bunu haftada bir yapmasını söylemiştir.[839] Cuma günleri Harem'e gelip sabah namazını kılan Abdullah, namazdan sonra Hicr-i İsmail'e çıkarak orada güneş doğuncaya kadar tesbih ve tekbir getirirdi. Daha sonra Hicr-i İsmail'in içinde ayağa kalkar, etrafına toplanan halka sohbet ederdi.[840]

Abdullah b. Amr Mısır fetihlerine babası ile birlikte katıldı ve bu fetihler sırasında büyük fedakarlıklar göstermiştir. Mısır ordularının komutanı 'Amr b. el-'Âs'ın oğlu Abdullah Kiryon savaşına katılmış ve bu savaşta yaralanmıştı. Kiryon savaşında yaralanınca babası kendisine bir elçi gönderdi. Abdullah'ın yanına gelen elçi yarasının durumunu sorunca Abdullah ona cevap olarak şöyle bir şiirle cevap verdi:

"Derim ki nefisler coştuğunda sabretmek gerekir.

Övenler de yerenler de ne kadar azdır."

'Amr b. el-'Âs'ın gönderdiği elçi gelip Abdullah'ın bu söylediklerini Amr'a bildirince Amr, "Gerçekten de o benim oğlumdur" dedi. Çünkü sahabenin içinde bulundukları durum sabır ve tahammül göstermeyi gerektiriyordu. Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs'da bunu yaptı. İlim ve ibadeti ile meşhur olan Abdullah, bu özelliklerinin yanında cesaretini de göstermiş ve zorluklara karşı sabırlı davranmıştır.[841]

Mısır'daki mescitte Allah korkusundan çoğu kez ağlayan Abdullah b. 'Amr, bir gün secdeye kapılıp ağladığını görüp garipseyen bir adama, "Benim Allah korkusundan ağlamama mı şaşırdın?" dedi ve sonra gökyüzüne bakarak, "Ey kardeşim vallahi şu gökteki ay bile Allah'ın korkusundan ağlıyor. Şayet gerçek

[838] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 83; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XXXI, s. 245.
[839] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 85; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XXXI, s. 252.
[840] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 87.
[841] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 57.

anlamda bilmiş olsaydınız sizden her biriniz sesi kesilinceye kadar ağlar ve sırtı kopuncaya kadar secdeye kapanırdınız."[842] dedi. Dünyanın çekiciliğinden sürekli kaçan bir kişiliğe sahipti. "Kıyamet gününde zenginlerle birlikte haşrolunmaktansa fakirlerle birlikte haşrolunmayı tercih ederim" diyordu.[843]

3.2.1.3. Kays b. Sa'd b. 'Ubâde'in Zühd ve Takvası

Cömertliği ile bilinen Kays b. Sa'd Allah'tan çokça korkan, dünya malına değer vermeyen ve Allah'a hakkıyla itaat eden biri olarak temayüz etmiştir. Sa'd'ın başından geçen şu olay onun bu konudaki makamını açıkça göstermektedir: "Bir gün mescitte namaz kılan Kays b. Sa'd, secdeye varmak için eğildiği sırada, secde yapacağı yerde bir yılanın olduğunu gördü. Bunun üzerine Kays b. Sa'd hiç aldırış etmeden yılanın yanına secde etti. Kays b. Sa'd secde ettiği sırada yılan boynuna dolandı. Kays namazına ara vermeden devam etti ve yılana da müdahale etmedi. Kays, namazını kıldıktan sonra, boynuna dolanan yılanı çıkarıp attı."[844]

Cömertlikte de ün salan Kays b. Sa'd'ın dünya malına meyl etmeyen ve değer vermeyen bir kişiliği vardı. Hz. Peygamber (sas) de onun bu özelliğini övmüş ve Kays b. Sa'd'ın cömert bir aileden geldiğini ifade ederek, Sa'd'ın ailesine iltifat edip duada bulunmuştur.[845] Hastalanıp yatağa düşen Kays b. Sa'd, evine gelen ziyaretçi sayısının azaldığını görünce Hz. Ebû Bekir'in kız kardeşi olan eşine bunun nedenini sordu. Eşi ona, insanların kendisine borçlu olduklarından dolayı gelmeye utandıklarını söylediğinde Kays:

"Arkadaşlarımın ziyaretini engelleyen malı Allah kahretsin" diyerek üzüntüsünü ortaya koyar ve arkadaşlarının ziyaretine engel olan borçları silerdi.[846] Kays b. Sa'd, insanlara sürekli olarak yardım eden bir insandı. Yanında malı olmadığı zamanlarda bile borç edip insanlara dağıtırdı. Onun bu konudaki en büyük delillerinden biri de katıldığı bir seriyede başından geçen şu olaydır:

---

[842] İbn Asâkir, **Târîh**, c. XXXI, s. 267.
[843] İbn Asâkir, **Târîh**, c. XXXI, s. 266.
[844] Mes'ûdî, **Murucu'z-Zeheb**, c. 3, s. 22.
[845] İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 616; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XLIX, s. 415; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 406.
[846] İbn Asâkir, **Târîh**, c. XLIX, s. 416; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 406.

“Allah Resûlü (sas), Ebû ‘Ubeyde b. el-Cerrâh’ın komutasında bir seriyye gönderdi. Yaklaşık 300 kişilik bu askeri birliğin arasında Ensâr ve Muhâcirlerden sahâbiler de bulunuyordu. Bu askeri birliğe Kays b. Sa'd b. ‘Ubâde de iştirak edenler arasındaydı. Derken şiddetli bir açlığa düçar oldular. Bunun üzerine Kays b. Sa'd şöyle dedi: “Kim bana hurma karşılığında kesimlik develer satar? Kesimlik develeri bana burada verir, ben ona hurmayı Medine’de veririm.” Bu teklif üzerine Ömer, “Hayret şu delikanlıya! Onun hiç malı yok, başkasının malını bedel göstererek borçlanıyor!” diye söylenmeye başladı. Kays, kendisine istediğini verecek Cüheyne kabilesinden bir adam buldu. Adam ona “Vallahi, ben seni tanımıyorum. Sen kimsin?” dedi. Kays, “Ben Kays b. Sa'd b. ‘Ubâde b. Düleyn’im.” dedi. Cüheyne kabilesine mensup olan adam, “Kimse bana senin nesebini tanıtmadı” dedi. Akabinde her biri iki vesk hurma karşılığında beş kesimlik deveyi ona sattı. Adam, “Bana şahit getir!” dedi. Kays da “Sen istediğin kişiyi şahit tut!” dedi. Şahit olması istenenler arasında Ömer b. el-Hattâb da vardı. Ömer, “Ben şahit olmuyorum. Şu adam, malı olmadığı halde borçlanıyor! Mal sadece onun babasına aittir.” dedi. Bunun üzerine satıcı adam, “Vallahi Sa'd, birkaç vesk hurma için oğluna asla ihanet etmez! Ben onda güzel bir yüz ve şerefli bir iyilik görüyorum.” dedi. (Ömer ile Kays arasındaki konuşma uzayıp gitti. Sonunda Kays ona sert sözler söyledi.) Kays kesimlik develeri aldı ve onları üç ayrı yerde kesti. Her gün birini kesiyordu. Dördüncü gün olunca komutanı ona engel oldu ve “Malın olmadığı halde ahdini bozmak mı istiyorsun?” dedi. Yanında Ömer b. el-Hattâb olduğu halde Ebû ‘Ubeyde b. el-Cerrâh geldi ve “Deve kesmemeni emrediyorum. Malın olmadığı halde ahdini bozmak mı istiyorsun?” dedi. Bunun üzerine Kays dedi ki: “Ey Ebû ‘Ubeyde! Söyler misin bana? Ebû Sâbit insanların borçlarını ödüyor; yetimlerin ve fakirlerin geçimini üstleniyor; açlık zamanında ihtiyaç sahibi olan insanlara yemek veriyor da Allah yolunda cihad eden bir topluluğa benim yerime birkaç vesk hurma vermeyecek, öyle mi?” İnsanların açlığa maruz kaldıkları haberi Sa'd a ulaşınca, “Kays, benim bildiğim Kays ise onlar için hayvan kesecektir!” dedi. Kays geldiğinde [babası] Sa'd onu karşıladı ve “İnsanlar açlığa maruz kalınca ne yaptın?” diye sordu. Kays, “Hayvan kestim.” deyince o da “Doğru yapmışsın, (hayvan kes!) Sonra ne yaptın dedi?” dedi. Kays yine aynı cevabı verdi: “Sonra yine hayvan kestim.” Sa'd yine aynı şekilde tasdik etti: “Doğru yapmışsın, (hayvan kes!)” Tekrar “Sonra ne yaptın?” diye

sorunca bu kez Kays, “Men edildim.” diye cevap verdi. Sa'd “Seni kim men etti?” deyince Kays “Komutanım Ebû ‘Ubeyde b. el-Cerrâh!” cevabını verdi. Sa'd, “Niçin?” dedi. Kays bu soruya şu cevabı verdi: “Benim hiç malımın olmadığım iddia ediyor ve mal, sadece senin babana aittir.” diyor. Ben de ona, “Babam yabancıların borçlarını ödüyor, yetimlerin ve fakirlerin geçimini üstleniyor, açlık zamanında insanlara yemek veriyor da bana bunu mu yapmayacak?” dedim. Bunun üzerine Sa'd, “Dört bahçe senin olsun!” dedi ve ona bir senet yazdı. Kays senedi alıp Ebû ‘Ubeyde b. el-Cerrâh’a götürdü. Ebû ‘Ubeyde bu konuda şahitlik yaptı. (Akabinde senedi Ömer e götürdü; ama o yine de şahitlik yapmamakta diretti.) Hâlbuki o bahçelerden en küçüğü bile yılda elli vesk meyve veriyordu. Bedevi, Kays ile birlikte Medine’ye geldi. Kays, ona kaç vesk hurma borcu varsa tamamını ödedi. Onun yüklerini hayvanlarına yükledi ve ona bütün bunlara ilave olarak bir de elbise giydirdi.”[847]

Mısır’a vali olarak atandıktan sonra orada kendisine Fülfül evi adında kendisine geniş bir ev yaptı. Hz. Ali tarafından görevden azledilip Medine’ye dönünce de insanlar bu Kays b. Sa’d’ın evidir diyorlardı. Bunu duyan Kays b. Sa’d, “benim Mısır’da nasıl evim olur? Ben o evi Müslümanların beytülmalından yaptırmıştım. Görevim bitince de o ev de tekrar müslümanların malı oldu” diyerek Mısır’daki o evi tekrar devlete iade etmiştir.[848]

Hz. Ali’nin hilafeti döneminde Mısır’a vali olarak atanan ve Mısır’da Hz. Ali adına otoriteyi sağlayan Kays b. Sa’d, Araplar’ın en büyük dahilerinden sayılırdı. Sahip olduğu makam ve mevki onu hiçbir zaman kibirlenmeye sevk etmemiş vefat edinceye kadar züht içinde bir hayat yaşamıştır.

3.2.1.4. Ebû Zer el-Ğifarî’nin Zühd ve Takvası

Mısır bölgesine fetihlerle birlikte gelip Mısır’da bir müddet kalan sahâbîlerden biri de zühdün ve takvanın adeta kendisinde tecessüd ettiği Ebû Zer el-

[847] İbn Sa’d, **Tabakât**, c. V, s. 370; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XLIX, s. 413; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-Ğâbe**, s. 1017; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 406; Ayrıca bkz. Ramazan Deniz**, Hz. Ali’nin Mısır Valisi Kays b. Sad’ın Hayatı ve Siyasi Kişiliği**, s. 94-107.
[848] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 63.

Ğifari'dir.[849] O, dünya malına asla meyl etmemiş, dünya namına hiçbir şey biriktirmemiştir. Allah'a vereceği hesabın korkusundan dolayı mala mülke tamah etmeyen Ebû Zer, ömrünün sonuna kadar fakir ve sade bir hayat yaşamıştır. Durumunun iyi olmadığını öğrenen Habib b. Mesleme, ihtiyaçlarını karşılaması için Ebû Zer'e üç yüz dinar gönderdiğinde, dinarları getiren adama, "Bunları ona geri götür, vallahi Allah nezdinde bizden daha zengin kimse yoktur. Bizi barındıracak bir gölgemiz, bir koyun sürüsü ve bize hizmet ederek iyilik yapan bir hizmetçimiz vardır. Hepsinden önemlisi de ben kıyamet gününde Allah'a hesap vermekten korkarım" diyerek paraları geri çevirmiştir.[850]

Mısır'da kaldığı süre içerisinde insanların dünyaya dalıp Allah'a yönelmekten uzaklaşmamaları için sürekli olarak onları ikaz eder ve onlara ibadete sarılmaları için Hz. Peygamber'in hadislerini anlatırdı. Farz ibadetlerin yanında nafile ve vacib olan ibadetlerle de Allah'a yakınlaşmaları için etrafındaki insanlara nasihatlerde bulunuyordu.[851]

Kendisi dünya malından yüz çevirdiği gibi etrafındaki insanları da bu konuda sürekli olarak uyarmış ve daima tavsiyelerde bulunmuştur. Bir gün kendisine bir gömlek almak için evden çarşıya giden Ebû Derdâ, yolda Ebû zer ile karşılaştı. Ebû Zer, "Ey Ebû Derdâ! Nereye gidiyorsun?" diye sordu. Ebû Derdâ, "Bir gömlek almak için çarşıya gidiyorum" dedi. Ebû Zer, "Ne kadarlık bir gömlek almak istiyorsun?" dedi. Ebû Derdâ, "On dirhemlik bir elbise almak istiyorum" deyince, Ebû Zer elini başına koyarak sokakta, "Ey insanlar! Ebû Derdâ israf eden insanlardandır, Ebû Derdâ isaraf eden insanlardandır" diye bağırmaya başladı. Bunun üzerine kendisini saklayacak bir yer aramaya çalışan Ebû Derdâ, "Ey Ebû Zer, bunu yapma, madem öyle, benimle gel ve sen beni giydir" dedi. Ebû Derdâ'nın bu teklifini kabul eden Ebû Zer, gider ve ona dört dirhemlik bir gömlek satın alır.[852]

Yine bir seferinde kendisini sıcaktan korumak için basit bir ev yapan Ebû Derdâ'yı gören Ebû Zer, onu şu şekilde uyarır: "Ey Ebû Derdâ! Allah'ın yıkılmasını

[849] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 190; İbn Asâkir, **Târîh**, c. LXVI, s. 176; Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 245
[850] İbn Asâkir, **Târîh**, c. LXVI, s. 208.
[851] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 62.
[852] İbn Asâkir, **Târîh**, c. LXVI, s. 209.

emrettiği bir evi mi bina ediyorsun? Senin deve ağılında, yerlerde dolanman bu yapacağın evde oturmandan daha çok hoşuma gider."[853]

3.2.1.5. 'Ubâde b. Sâmit'in Zühd ve Takvası

Hz. Ömer'in Mısır fatihi 'Amr b. el-'Âs'a göndermiş olduğu askerlerin başında komutan olarak Mısır fetihlerine iştirak eden 'Ubâde b. Sâmit, sahabenin en önde gelenlerinden birisidir. O, sahabe içerisinde en takvalı, cömert, zahid ve iffetli olanlardandır. Dünya malına iltifat etmeyen, Allah'ın rızasını herşeyden önde tutan 'Ubâde b. Sâmit, ihlası kendisine şiar edinmiş bir kişidir.

Daha önce zikri geçtiği üzere Ümmü Düneyn'de Müslümanlar, Babilon kuşatması sırasında fethin geciktiği sıralarda bir köşede yanında atı olduğu halde namaz kılan 'Ubâde b. Sâmit'i gören bir gurup Rum askeri ona doğru geliriler. Ona yaklaştıklarında selam verip namazını bitiren 'Ubâde b. Sâmit, hemen atına atlayarak üzerlerine saldırır. 'Ubâde'nin kendilerine doğru harekete geçtiğini görenler gerisin geri dönüp kaçarlar. 'Ubâde b. Sâmit, onların ardına takılıp kovalar. 'Ubâde'nin kendilerinin peşini bırakmadığını gören bu askerler üzerlerindeki kemerleri ve değerli eşyaları atarlar. 'Ubâde ise onların bıraktıkları eşyalara iltifat etmeden onları kaleye kadar kovalamaya devam eder. Kaleye vardıklarında kaleden 'Ubâde'nin üzerine yukardan taşlarla saldırınca 'Ubade geri çekilir. Onların bıraktıkları mallara aldırış etmeden yerine tekrar dönüp namaz kılmaya devam eder. Bunu gören Rumlar kaleden inip eşyalarını geri alırlar.[854]

Suffa ehlinden olan fakir sahâbîlere Kur'an ve yazı yazmayı öğreten 'Ubâde b. Sâmit, kendisine hediye olarak verilen bir yayı, Allah yolunda cihad etmekte kullanırım düşüncesi ile aldı. Daha sonra Hz. Peygamber'e (sas) gelerek, Kur'an ve yazı yazmayı öğrettiği Suffa ehlinden birinden bir yay hediye aldığını bildirmiş, Hz. Peygamber'in: "Kıyamet gününde bu yayın, senin boynuna dolanmasını

---

[853] İbn Asâkir, **Târîh,** c. LXVI, s. 210; Zehebî, **Târîh**, c. 3, s. 413; Geniş bilgi için bkz. Hasan Yaşaroğlu, **İslam'ın İlk Kapitalizm İtirazı Ebü Zerr El-Gıfârî ve EbûZerr Hareketi**, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları* 2013, cilt: VIII, sayı: 12, s. 1421-1433.

[854] Vehbe Zuhaylî, **Ubâde b. Sâmit**, s. 68.

arzuluyorsan kabul et" demesi üzerine, hediyeyi kabul etmeyerek sahibine geri iade etmiştir.[855]

Ensâr cömertlik ve başkasını kendi nefsine tercih etmek (isâr) gibi yüce insanî sıfatlarla süslenmiş insanlardı. Mekkeli Muhacirler, Medine'ye hicret ettikleri zaman kendileri ihtiyaç halinde oldukları halde muhacir kardeşlerini kendilerine tercih etmişlerdi. İşte bu, Hz. Peygamberin (sas) Medine'ye yerleşince gerçekleştirmiş olduğu iman ve kardeşliğin en bariz örneğidir. Bu özellik Ensâr'ın kalbinin, dünyanın kirliliğinden ve geçici olan malından temiz kaldığına işarettir. Yüce Allah Kur'an-i Kerimde Ensar'ın bu özelliğini övmüş ve onlardan hoşnut olduğunu ifade etmiştir.

"Daha önce Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler; onlara verilenler karşısında içlerinde bir çekememezlik hissetmezler; kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar. Nefsinin tamahkârlığından korunabilmiş kimseler, işte onlar saadete erenlerdir."[856]

Kendisi de Ensardan biri olan 'Ubâde b. Sâmit'in cihada olan aşkını ve dünya malına aldırış etmediğini gösteren sahnelerden birisi de 'Amr b. el-'Âs tarafından Mukavkıs'a elçi olarak gönderildiğinde yapmış olduğu konuşmasıdır. O, Mukavkıs'a şöyle demiştir:

"Bizler ancak Allah yolunda cihadı isteyen, O'nun rızasına tâbi olan kimseleriz. Bizler düşmanlarımızla dünya malı elde etmek için ve mal çoğaltmak için savaşmıyoruz. Kaldı ki Allah (cc) bunu bize helâl kılmıştır, bundan ganimet olarak elde ettiğimiz de bize helâldir. Bizden birinin kantarlar dolusu altını da olsa ya da bir dirhemi bile bulunmasa umurunda bile olmaz. Bizim dünyadan alacağımız şey sadece karnımızı doyurup açlığımızı giderecek olan bir lokma yiyecektir. Bir de üzerimize örteceğimiz elbisedir. Bizden birinin bu kadar dünyalığı olsa bununla iktifa eder. Şayet kantarlar dolusu altını olsa bunu Allah'a ibadet maksadıyla infak eder ve elinde kalanla yetinir. Çünkü dünya nimetleri asıl faydalanılacak nimetler

[855] Vehbe Zuhayli, **Ubâde b. Sâmit**, s. 66.
[856] Haşr, 59/9.

değildir. Dünya rahatlığı insanın arzu edeceği asıl rahatlık değildir. Asıl nimetler ve rahatlık âhirettedir. Rabbimiz bize böyle emretti. Peygamberimiz (sas) bunu emretti, insanın dünyadan beklentisinin, yiyeceği bir lokma yemek ve giyeceği bir parça el-bise dışında bir şey olmamasını tembihledi. İnsanların en büyük arzusunun Allah'ın rızası ve O'nun yolunda cihat olması gerektiğini söyledi."[857]

3.2.1.6. Ebû Derdâ'nın Zühd ve Takvası

Mısır bölgesine fetihlerle birlikte gelen ve bir müddet burada yaşayanlardan birisi de Ebû Derdâ'dır. O da sahabe arasında zühd ve takvası ile bilinen insanlardan biridir. Sahâbîler, aralarında ilim ile ameli bir arada tutanlarının Ebû Derdâ olduğunu ifade etmişlerdir.[858] Kendisi insanlara "Bana sorunuz. Vallahi beni kaybederseniz büyük birini kaybetmiş olursunuz"[859] diyerek ilmine ne kadar güvendiğini ortaya koymuş, insanları da sormaya ve ilme teşvik etmiştir. Sahabe arasında zühdü ve takvası ile bilinen Ebû Zer, "Ey Ebû Derdâ! Yeryüzünde senden daha bilgili kimse yoktur"[860] diyerek onun ilmi kişiliğini ortaya koymuştur. Ebû Derdâ, tamamen dünyadan el çeken ve kendisini İslam'a hizmet etmeye adayan biri olmuştur. "İslam gelmeden önce ben tüccar idim İslam gelip de onunla şereflendiğimde ibadet ile ticareti bir arada yürütmeye karar verdim ama baktım ki ikisi bir arada gidecek gibi değil ticareti bırakıp kendimi ibadete verdim."[861] sözüyle dünyaya nasıl baktığını özetlemiştir.

Ebû Derdâ, Mısır amili Mesleme b. Muhalled'e mektup göndererek, hem Allah ve hem de kulları tarafından sevilmek istiyorsa Allah'a samimi bir şekilde ibadet etmesi gerektiğini bildirmiştir.[862]

Dolayısıyla sahabe, zühd hayatını yaşamakla kalmamış, birbirlerine de devamlı nasihat ve uyarılarda bulunmuşlardır. Devlet başındaki halifelerine nasihatlarda bulundukları gibi vali, amir ve ordu komutanlarına da mektuplar

[857]Suyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, c. I, s. 110-115; Vehbe Zuhayli, **Ubâde b. Sâmit**, s. 94.
[858]Zehebî, **Târîh**, c. 3, s. 401.
[859]Zehebî, **Târîh**, c. 3, s. 401.
[860]Zehebî, **Târîh**, c. 3, s. 402.
[861] Zehebî, **Târîh**, c. 3, s. 399.
[862] İbn Asâkir, **Târîh**, c, XLVII, s. 126.

göndermek suretiyle, onları takvaya, Allah'a karşı samimi bir şekilde ibadet etmeye ve zühde davet etmişlerdir. Dışarıda böyle ihlaslı bir hayat yaşayan sahâbîler içeride de ihlastan ödün vermemişlerdir.

3.3. MESCİT ORTAMINDAKİ HAYATLARI

3.3.1. Mescitler İnşa etmeye Önem Vermeleri

Cami " **جامع** " kelimesi Arap dilinde "bir araya getiren, toplayan" anlamına gelmektedir. Bu kelime " **ج م ع** " kökünden türetilmiş bir kelimedir. İslam'ın ilk yıllarında sadece cuma namazlarının kılındığı büyük mescidler için kullanılan **"el-Mescidü'l-Cami'"**kelimesinin kısaltılmış halidir. Hatta bu tabirin bizzat Hz. Peygamber tarafından kullanıldığını ifade eden rivayetler de vardır.[863]

Mescid " **مسجد** " arap dilinde "tevazu ile alnını yere koymak ve eğilmek" anlamlarına gelen " **س ج د** " kökünden yapılmış "secde edilen yer" manasında kullanılan mekan ismidir. İlk İslam kaynaklarında, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerinde mescid kelimesi, cami karşılığında da kullanılmıştır.[864]

Hz. Peygamber'in Medineye hicretinden itibaren Mescitler, yeni yeni filizlenen İslam devletinin sembolleri haline geldi. İslam medeniyetinin en belirgin özelliklerinden olan Mescitler, namaz ve itikaf gibi ibadetlerin eda edildiği yerler olduğu gibi aynı zamanda Müslümanların toplandığı, ilmi müzakereler yaptığı ve devlet işlerinin yürütüldüğü kurumlardır. Mescit, Hz. Peygamber'in (sas) insanları islah ettiği, Müslümanları eğittiği, sıkıntılı olan insanların sıkıntılarının giderildiği bir mekandı. Bütün bunların yanında Mescit, Asr-ı saâdet'te askerî bir karargâh, bir nevi askerî şûra meclisi ve askerî hastahane olarak da görev yapmıştır.[865] Mescit, Hz. Peygamber ve ondan sonra gelen raşit halifeler döneminde yeryüzünün doğusunu ve batısını fethe çıkan İslam ordularının hareket merkezi idi.

---

[863] Taberânî, **el-Mu'cemü'l-evsat**, (neşr. Mahmûd et-Tahhân) , Riyad 1985-86, c. I, s. 143.
[864] Nebi Bozkurt, Ahmet Önkal, "Cami" **TDV**, Ankara 1993, c. VII, s. 52
[865] Nebi Bozkurt, Ahmet Önkal, "Cami" **TDV**, c. VII, s. 52; Geniş bilgi için bkz. Mehmet Akbaş, **Fetihlerden Sonra Suriye Bölgesinde Yerleşen Sahâbilerin Mescidlerdeki İlmî Faaliyetler**, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, cilt: 10, sayı: 1, s. 177-191

Yüce Allah kur'an'i Kerimde, mescitlerin yapılmasını ve ibadet ile imar edilmesini emretmektedir.[866]

"Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır."[867]

Cami yaptırmanın müminlere ait bir imtiyaz olduğunu vurgulayan Kur'an âyetlerinin yanında, bunu teşvik eden birçok hadis de mevcuttur. Hz. Peygamber (sas) bu hadislerinde Mescit yapılmasını ve mescitlerde namaz kılınmasını emretmiş ve insanları bu konuda teşvik etmiştir.[868]

Hz. Peygamber'in eğitimi altında yetişen sahabe nesli, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da Mescitlere gereken ehemmiyeti vermişlerdir. Kısa süre zarfında bir çok bölgeyi İslam topraklarına katan ashâb, gittikleri her yerde yaptıkları ilk faaliyet orada bir mescit inşa etmek olmuştur. Fethettikleri bölgelerde insanları İslam'a davet etmek ve onları eğitmek hususunda en çok bu mescitlerden istifade edilmiştir.

Mescitler Hz. Peygamber döneminde ibadetlerin eda edildiği yerler olmakla beraber ilim meclislerinin kurulduğu eğitim kurumları olma fonksiyonlarını da icra ediyorlardı.

İslam Şehirlerinin kendine özgü yapıları vardır. Bu şehirlerin temel taşını oluşturan en önemli unsurlardan biri mescid, diğeri ise dâru'l-İmâradır. Bu iki yapıdan özellikle mescidin her zaman şehrin odağında olduğu tartışmasız bir gerçektir.[869]

3.3.2.Mısır'da Sahabe Döneminde Yapılan Cuma Camileri Ve Mescidler

Mısır ve diğer yerlerde Müslümanlar, fethettikleri bölgelerde kendilerine özel ordugah şehirler kurdular. Kurulan bu şehirler Halife Hz. Ömer'in emir ve

---

[866] Tevbe, 9/ 17.
[867] Tevbe, 9/18.
[868] Buhârî, **Salat**, 65; İbn Mace, **Mesâcid**, 1; Mehmet Şener, "Cami", **TDV**, Ankara 1993, c. VII, s. 92.
[869] Ramazan Altınay,**Emeviler Döneminde Merkezi Şehirlerde Mülümanların Gündelik Hayâtı**, s, 87.

direktifleri ile oluyordu. Müslümanların, kurdukları bu şehirlerde yaptıkları ilk icraat hemen bir mescit inşa etmekti. Basra, Kufe ve Fustat bu şehirlere birer örnektir.[870] Hz. Ömer Basra valisi Ebû Musa el-Eş'arî'ye mektup göndererek şehir halkı için bir mescit yapmasını ve ayrıca şehirdeki kabilelere de mahalle mescitlerini inşa etmesini emretti. Böylelikle şehir halkı Cuma namazında büyük mescitte toplanıp namaz kılarlarken vakit namazlarını ise mahalle mescitlerinde kılacaklardır. Halife Hz. Ömer, Ebû Musa'ya gönderdiği bu emrin Aynısını Kufe valisi Sa'd b. Ebi Vakkas'a ve Mısır valisi 'Amr b. el-'Âs'a da göndermiştir.[871] Böylelikle bölgede bir çok mescit inşa edilmiştir.İslam orduları, 'Amr b. el-'Âs komutasında Mısır bölgesini fethettiklerinde yaptıkları ilk iş Fustat şehrinde bir mescit inşa etmek olmuştur. İskenderiye şehrinin fethedilmesinden sonra 'Amr b. el-'Âs bir çok tedbir aldı. Fetihten sonra buraya yerleşmeye karar veren 'Amr b. el-'Âs durumu Hz. Ömer'e bildirince Hz. Ömer onun bu görüşüne katılmayıp: "Size rahat bir şekilde gelebileceğim bir yer seçin. Benimle sizin aranızda denizler ve nehirler olmasın." diyerek başka bir yer bulmasını emretmiş, bunun üzerine 'Amr b. el-'Âs İskenderiye'den vazgeçip Fustat'a yerleşmiştir.[872] 'Amr b. el-'Âs, Fustat'a gelir gelmez, yaptığı ilk icraat halifenin emri ile bir mescit inşa etmek olmuştur. Bu mescit, "Mescid-u 'Amr b. el-'Âs" olarak tarih kaynaklarına geçmiştir. Amr b. el-Âs, Fustât şehrini kurarken, ilk önce mescidi ardından Dârü'l-İmâreyi inşa ettirmiştir. Fustât Şehri kurulurken (21/641-642) yapılan bu mescidin yapıldığı alanın çevresinde bağlar ve bahçeler bulunmaktadır. Mescit, 50 zirâ' (yaklasık 27metre) uzunluğunda ve 30 zirâ' (yaklaşık 17 metre) genişliğindedir. 'Amr b. el-'Âs daha önce İskenderiye'de de bir mescit inşa etmiştir.[873] Fustat'ta yapmış olduğu bu mescidin etrafına şehir planı çizilerek kabileler yerleştirilmiştir.[874]

Amr b. el-'As'ın yapmış olduğu bu mescidin kıblesini tayin etmek için aralarında, Zübeyr b. el-El-Avvâm, el-Mikdad b. el-Esved, 'Ubâde b. Sâmit, Ebû

[870] Semavi Eyice, "Cami", **TDV**, Ankara 1993, c. VII, s. 58.
[871] İbn Asâkir, **Târîh**, c. II, s. 322.
[872] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 68.
[873] Sallâbî, **Hz. Ömer**, s. 283; Ramazan Altınay, **Emeviler Döneminde Merkezi Şehirlerde Mülümanların Gündelik Hayâtı**, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü.S.B.E, Ankara 2004, s,102.
[874] İbn Abdilhakem, **Futuh**, s. 68.

Derdâ, Ebû Basra el-Ğifari, Mahmiye b. Ceze' ez-Zübeydî ve Nubeyhe b. Savab gibi sahabeden oluşan seksen kişi görevlendirilmiştir.[875]

Şehirde merkez caminin yanında, Hz. Ömer'in emri ile her kabile için de kendi mahallelerinde mescitler inşa edilmiştir. Böylelikle her mahallede kabilelerin kendilerine has özel mescitleri bulunuyordu. Kaynaklarda, Fustat'ta inşa edilen mescitlerden bazılarının isimleri zikredilmiştir. Lahm mescidi, Anze b. Rabia Mescidi ve Mescidü'l-Ebyad bunlardan birkaçıdır. Daha sonraki dönemlerde bu mescitler, beş vakit namazların kılındığı mescitler olarak adlandırılmıştır. Mesleme b. Muhalled döneminde çıkartılan bir emir ile her kabilenin kendi mescidi için bir minare yapması istenmiştir. Ayrıca Mesleme b. Muhalled büyük camide ezan okunduktan sonra diğer bütün mescitlerin hep birlikte ezan okumalarını emretmiştir.[876]

Kaynaklarımızda o dönemde Mısır'da çok sayıda mescidin yapıldığına dair bilgiler mevcuttur. Örneğin sadece Fustat'ta yapılan büyük caminin yanındaki mahallelerde kabilelere ait çok sayıda mescitler dikkat çekmektedir. Bunlardan bazıları: Tücib kabilesinin on sekiz, Muzahic kabilesinin on sekiz, Sebe' kabilesinin bir, Havlan kabilesinin on üç, el-Îs kabilesinin bir, er-Raşide kabilesinin bir, Yahsub kabilesinin on üç, Mehre kabilesinin on sekiz, er-Ruayn kabilesinin on sekiz, el-Kela' kabilesinin on dokuz, el-Me'afir kabilesinin elli beş, Meanik kabilesinin yirmi bir, Ezd kabilesinin bir, Fehm kabilesinin altı, Beni Bahr kabilesinin bir, Beni Beyte kabilesinin bir, Yeşkur kabilesinin iki, Hüzeyl kabilesinin beş ve Beni Selman kabilesinin iki mescidinin olduğu rivayet edilmiştir. Ayrıca Cize'de o dönemde inşa edilen on sekiz adet mescit olduğu ifade edilmiştir.[877]

Hz. Peygamber ve sahabe döneminde mescitler sadece namaz kılınan yerler değildi. Namazların kılınmasının yanı sıra mescitler büyük fonksiyonlara sahip olan

---

[875] İbn Zehire, **el-Fedailü'l-Bahire fî Mehasini Mısır ve'l-Kâhire**,(thk. Mustafa es-Saka, Kâmil Mühendis), Dâru'l-Kütüb, mısır 1969, s. 104; Hasan el-Başa, **el-Kâhire**, Mektebetü'l-Ehram, Kâhire ts, s. 405; Mustafa Necati Barış, **Hz. Ömer Döneminde Bayındırılık Faaliyetleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü.S.B.E, Ankara2006, s.78.

[876] Kindî, **Kitabu'l-Vulat ve'l-Kudat**, s. 38,39; Halid Azb, **el- Fustat**, Dâru'l-Afaki'l-Arabiyye, Kâhire 1998, s. 28.

[877] Yukarıda adı geçen kabileler Amr b. el-As'ın Mısır'ı fethetmesi ile birlikte inşa etmiş olduğu caminin etrafına yerleştirilen Arap kabileleridir**.** İbn Zehire, **el-Fedailü'l-Bahire,** s. 107.

mekanlardı. İbadetlerin cemaatle eda edilmesi, dini eğitimin verilmesi ve insanların günlük hayatta karşılaştıkları toplumsal sorunların konuşulup çözüme kavuşturulması hep buralarda olurdu. Gerek Hz. Peygamber ve gerekse sahâbîler, mescitlerde insanlara nasihat ve vaazlarda bulunurlardı. Kısacası o dönemde mescitler hem dini hem de sosyal hayatın en önemli faaliyetlerinin hayat bulduğu mekanlar olarak yer edinmişlerdi.[878]

Hz. Peygamber'den eğitimlerini mescitlerde alan sahabe, daha sonraki nesil olan tabiin neslini de aynı şekilde mescitlerde kurdukları ilim halkalarında yetiştirdiler. Tabiin nesli, Hz. Peygamber'in arkadaşları olan sahabeden bu mekanlarda nasihat dinlemiş ve buralarda onlarla bir araya gelip ilim meclisleri kurmuşlardır. İnsanların yoğun olarak kullandıkları mekanlar olan mescitler, İslam'ın bu topraklarda kökleşmesi ve yayılması için en önemli fonksiyonu icra etmişlerdir. Buralarda kurulan ilim meclislerinde binlerce kişi yetişmiş ve bunlar Kur'an ve hadis olmak üzere İslam'i ilimleri kendilerinden sonraki kuşaklara aktarmışlardır.

3.3.3. Mescitlerdeki Görevleri

3.3.3.1. İmamlık Yapmaları

İmam kelimesi terim olarak "cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse" ve "devlet başkanı" anlamlarını içinde barındırır.[879] Konumuz mescitler ile ilgili olduğu için biz burada İmam vasfı olan devlet başkanının imamlığını değil mescitlerde imamlık yapan veya bizzat yöneticiler tarafından mescitlerde halka namaz kıldırmakla görevlendirilen imamlık konusunu ele alacağız. Hz. Peygamber rahatsız olması dışında hayatta olduğu sürece insanlara hem devlet başkanlığı yapmış hem de onlara namaz kıldırmıştır. Aynı şekilde onun vefatından sonra hilafet makamına seçilen sahâbîler de halifelik makamının yanında namaz kıldırma görevini de ifa etmişlerdir.

Dolayısıyla Hz. Peygamber (sas), namazların cemaatle kılınması hususuna çok ehemmiyet vermiş ve herhangi bir özrü bulunmaksızın mescitlerde cemaatle kılınan namaza gelmeyenleri şu şekilde ikaz etmiştir: "Şüphesiz ki münafıklara en

[878] Abdullah Kasım el-Veşalî, **el-Mescid ve Neşetuhu'l-İctimaî Ala Medari't-Târîh**, Müessesetü'l-Kütübi's-Sahâbî, Beyrut 1990, s. 101.
[879] Mustafa Sabri Küçükaşçı, "İmam", **DİA**, c. XXII, s. 178.

ağır gelen namaz yatsı ile sabah namazlarıdır. Ama onlarda neler olduğunu bilseler emekleyerek bile olsa onlara gelirlerdi. Vallahi içimden öyle geçti ki, namazı emredeyim de kılınması için kamet getirilsin; sonra bir adama emredeyim de cemaate namazı kıldırsın; sonra yanlarında odun demetleri bulunan bir takım adamları beraberime alarak namaza gelmeyen insanların evlerine gideyim ve evlerini ateşle başlarına yakayım!"[880]

Halifeler döneminde vali olarak görevlendirilen kişiler aynı zamanda o bölgede insanlara imamlık yapıp namaz kıldırmakla da görevli kişilerdi. Hz. Ebû Bekir valileri tayin ederken onların insanlara önderlik etmelerini ve namazlarda imamlık yapmalarını emretmiştir. Namaz, dinî, dünyevî, siyâsî ve içtimai manalar içerdiğinden valilerin en önemli göreviydi. Bu sebeple namazı -özellikle de Cuma namazını- onlar kıldırıyordu. Emirler de -ister belde emiri olsun ister ordu emiri olsun- aynı şekilde namaz işinden sorumluydular.[881] Hz. Ömer Mısır'a ve diğer bölgelere vali olarak gönderdiği kişilere şunları tembihlerdi: "Ben seni Müslümanların kanlarına ve ırzlarına hükmetmek için görevlendirmiyorum. Ben seni, İnsanlara namaz kıldırman, onlara ganimetlerini dağıtman ve aralarında adaletle hükmetmen için görevlendiriyorum."[882]

Dolayısıyla cemaate imam olarak namaz kıldırmakla da yükümlü olan valiler, bazı durumlarda kendilerine vekalet etmek üzere bu görevi başka sahâbîlere de devretmişlerdir. Mısır valisi 'Amr b. el-'Âs, sabah namazına kendi yerine Harice b. Huzafe'yi vekil olarak görevlendirmiştir. Nitekim vali 'Amr b. el-'Âs, yerine insanlara sabah namazını kıldırmaya giden Harice, yolda 'Amr b. el-'Âs sanılarak Hariciler tarafından şehit edilmiştir.[883]

Amr b. As'ın Mısır valiliğinden azledilmesinden sonra, onun yerine Mısır valiliğine atanan Abdullah b.Sa'd, Feyyum'dan hareket ederek Fustat'a geldiğinde

[880]Buhârî, **Salat**, 87; Müslim, **Salat**, 42.
[881] Sallabî, **Hz. Ebû Bekir**, s. 206
[882] İbrahim Ahmed el-Adevî, **Mısırel-İslamiyye**, Heyetu Asari'l-Mısriyye, Mısır ts, s, 55.
[883] İbn Sa'd, **Tabâkât**, c. IV, s. 176; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 225 ; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, s. 316; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 3.

mescide gidip sabah namazını kıldırmış ve Mısır valiliğine tayin edildiğini burada halka ilan etmiştir.[884]

İnsanlar namaz kılmak istediklerinde özellikle aralarında Hz. Peygamber'in (sas) ashâbından birileri olduğunda onların kendilerine imam olup namaz kıldırmalarını istemişlerdir. Mısır valisi Ukbe b. Amir ile birlikte bir sefere çıkan insanlar onun yanına gelerek: "Sen bize imam olup namaz kıldır çünkü sen Hz. Peygamber'in ashâbındansın"[885] diyerek kendilerine imam olarak namaz kıldırmasını talep etmişlerdir.

Mısır valisi Mesleme b. Muhalled aynı zamanda Kur'an'ı en iyi okuyan hafızlardan biri sayılırdı. Tabiinin büyüklerinden olan Mücahid "Ben insanlar arasında Kur'an'ı hıfzetme noktasında herkese meydan okurdum. Mesleme b. Muhalled'in arkasında namaz kıldım. O Bakara suresini okumaya başladı. Sureyi sonuna kadar okudu ve sureden tek bir "vav" veya "elif" harfini bile kaçırdığını görmedim."[886] demiştir.

3.3.3.2. Mescitlerlerde İlmi Faaliyetlerde Bulunmaları

3.3.3.2.1. Mescitlerde Ders Vermeleri

Hz. Peygamber ve Halifeler döneminde insanların ilim öğrenmeleri için özel olarak inşa edilmiş mekanlar yoktu. Hz. Peygamber ashâbına kendi mescidinde nasihat eder ve onları dini konularda aydınlatırdı. Mescidin hemen yanında inşa edilen Suffa'nın sadece ilim tahsil eden fakir Sahâbîlere tahsis edildiğini görmekteyiz. O dönemde mescitler ilim öğrenmek isteyen insanların tek uğrak yerleriydi. Mescitlerde oluşturulan halkalarda binlerce insan yetişmiş ve eğitim almıştır. Yeni fethedilen bölgelerde de ashâbın, insanlara Hz. Peygamber'den aldıkları ilmi aktardıkları mekanlar mescitlerdi. Mısır bölgesindeki insanlar da dinlerini değişik mekanlarda inşa edilmiş mescitler vasıtası ile öğreniyorlardı.

O dönemin en belirgin özelliklerinden birisi de ilim denilince Kur'an ve Hz. Peygamber'in hadislerinin anlaşılıyor olmasıdır. İnsanlar mescitlerde Hz.

[884] İbn Abdilhakem, **Futûh**, s. 172.
[885] İbn Asâkir, **Târîh**, c. LX, s. 499.
[886] İbn Asâkir, **Târîh**, c. LVIII, s. 63.

Peygamber'in ashâbından ve onların ilim meclislerinde yetişen alimlerden Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'in hadislerini en ince detayına kadar öğrenmeye gayret gösteriyorlardı.[887]

Her ne kadar başlangıçta mescitlerde ilim denince, akla sadece Kur'an ve hadis geliyor idiyse de kısa süre zarfında bu alan genişleyerek daha fazla renk kazanmıştır. Örneğin sahabenin oluşturmuş olduğu bu ilim halkalarında Kur'an'ın tefsiri ve tefsir ilimleri, hadis ve hadis ilimleri, neseb, tarih, fıkıh ve fetva gibi değişik ilimler verilmeye başlanmıştır.[888]

Yüce Allah müminlerden kendilerine ilim verilen insanların derecelerinin kendi nezdinde yüksek olduğunu müjdelemiş[889] ve inananların sürekli olarak Rablerinden ilimlerini artırmasını talep etmelerinin gerektiğini bildirmiştir."[890] Allah'tan hakkı ile ancak alimlerin korktuğunu[891] dile getirerek Allah'ın insanları hidayet için göndermiş olduğu ilahi mesajları ancak alim olanların anlayıp istifade edebileceklerini söylemiştir.[892]

Hz. Peygamber de ashâbını sürekli ilme teşvik etmiş, ilmin ve alimin konumunun yüceliğine işaret etmiştir:

"İlim, ancak öğrenmekledir."[893] Buyurarak ilim öğrenmeyi teşvik etmiş ve dinde derin bilgi sahibi olmayı Allah'ın kula vermiş olduğu en büyüh hayır olduğunu şu sözü ile "Allah her kimin hayrını isterse ona dîn hususunda büyük bir anlayış verir."[894]Ifade etmiştir.

Hz. Peygamber'in (sas) ashâbı ilim kervanının öncüleri olmuşlardır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun yolunu takip etmişlerdir. Fethedilen yeni bölgelere ashâbın bilginlerini göndererek insanlara ilim öğretmişlerdir. Hz. Peygamber İslam'ı öğretmek için Yemen'e ve Bahreyn'e sahabe arasından seçkin

[887] Muhammedel-Ensârî, **EhkâmuVilayeti'l-İlmive'l-Ulema**, Dâru's-Selam, Mısır, 2012, s. 47,48
[888] el-Cuyûşî, Muhammed İbrahim, **Fukahau'l-Medîneti's-Sab'a**, Kitau's-Sekafe, s. 23.
[889] Mücadele, 58/12.
[890] Taha, 20/114.
[891] Fatır, 35/28.
[892] AnkEbût, 29/43.
[893] Buhârî, **İlim**, 11.
[894] Buhârî, **İlim**, 13.

kişiler göndermiştir. Hz. Ömer de Muaz b. Cebel, Ebû Derdâ ve ‘Ubâde b. Sâmit gibi sahabenin fakihlerini Şam bölgesine göndermiştir. Hz. Ömer tarafından Basra’ya gönderilen Ebû Musa el-Eşari onlara: “Mü’minlerin Emiri beni, size Rabbinizin kitabını ve Peygamberinizin sünnetini öğretip yolunuzu temizlemek için gönderdi.”[895] diyerek gönderildiği gayeyi özetlemiştir. Bazı sahâbîlerin yöneticiler tarafından sadece insanlara ilim öğretmek için görevlendirilmeleri sahabenin bu işe ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Müslümanlar ‘Amr b. el-‘Âs komutasında Mısır’ı fethettikten sonra bölgeye çok sayıda sahabe gelip yerleştiler. Mısır o dönemde Yunan ve Roma kültürünün yaygın olduğu bir bölgeydi. Bölgeye gelip yerleşen sahâbîler’in yaptıkları icraatların ilki hemen mescitler inşa edip buralarda insanlara İslam dinin esaslarını tebliğ etmek olmuştur. Kısa süre zarfında bölgenin yerli halkı olan Kıbtilerden çok sayıda kişi İslam’ı kendilerine din olarak seçtiler.[896]

Mısır İslam hakimiyetine girdiği andan itibaren, siyâsî bir merkez olduğu gibi İslam’ın en önemli ilim merkezlerinden de biri olmuştur. Mısır’a gelip yerleşen ve Mısır’da insanlara ilim öğretme faaliyetine girişen bir çok alim olmuştur. Ancak Mısır okulunun kurucusu olarak Abdullah b. ‘Amr b. el-‘Âs kabul edilir. Bilindiği gibi Abdullah b. ‘Amr b. el-‘Âs, Hz. Peygamber’den en çok hadis öğrenen sahâbîlerden biridir. Medine, Şam ve Mısır’da birçok sahâbî kendisinden hadis rivayetinde bulunmuş olan Abdullah, Süryanice de bilen bir sahâbîdir.[897]

Abdullah b. ‘Amr b. el-’Âs, Hz. Peygamber’den duyduğu hadisleri yazıp toplardı. Mücahid şöyle demektedir: Abdullah b. ‘Amr b. el-’Âs’ın yanında bir sahife gördüm ve bunun ne olduğunu sordum. Dedi ki, “Bu sahife, Resulullah (sas) ile ikimiz arasında hiçbir kimse bulunmaksızın bizzat kendisinden duyduğum hadisleri kaydettiğim sahifedir.”[898]

Mısır fethi ile birlikte bölgeye yerleşen Abdullah b. ‘Amr b. el-’Âs’ın ilim halkalarında binlerce kişi yetişmiştir. Her sene hac ve umre için Mekke ve

[895] el-İsfehanî, Ebû Nuaym Amet b. Abdullah, **Hilyetü’l-Evliya ve Tabakâtu’l-Esfiya**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1988, c. I, s. 257.
[896] Ahmet Emin, **Fecrü’l-İslam**, Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut 1969, s. 190.
[897] İbn Sa’d, **Tabakât**, c. V, s. 87.
[898] İbn Sa’d, **Tabakât** , c. V, s. 83.

Medine'ye giden daha sonra Şam'a uğrayıp Mısır'a dönen Abdullah, Yezid b. Ebî Hubeyb gibi daha sonraları Mısır'ın Müftüsü olarak anılacak çok sayıda tabiîni yetiştirmiştir.[899] Mısır'da ikamet eden ve Mısır'da vefat eden Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs, bütün ömrünü insanlara ilim öğretmekle geçirmiştir.

3.3.3.2.2. Mescitlerde Hadis Öğretmeleri

Sahabe Hz. Peygamber (sas)'in sünnetini, Kur'an gibi vahyin kısımlarından biri olarak kabul ederlerdi.[900] Hz. Peygamber (sas) bu hakikati ashâbına şu ifadelerle bildirmiştir. "Dikkat ediniz! Bana Kur'an ve onun bir benzeri verildi. Yakında karnı tok bir adam koltuğuna kurularak diyecek ki: "Size bu Kur'an yeter. Onda neyi helal bulursanız onu helal bilin, onda neyi haram bulursanız onu da haram kabul edin! Şunu iyi bilin ki Allah elçisi'nin haram kıldığı şeyler de, Allah'ın haram kıldıkları gibidir."[901] Hz. Peygamber (sas): "Allah'ım benden sonra gelecek halifelerime rahmet eyle" diye dua edince orada bulunan Ashâb, "Ya Resûlullah, senin halifelerin kimlerdir?" diye sordular. Hz. Peygamber (sas): "Benden sonra gelecek ve hadislerimi rivayet edip onları insanlara öğretecek kimselerdir." diye buyurmuşlardır.[902]

Bunun yanında sahâbîlerden birçoğu çeşitli uzak ülkelere kendi istekleriyle, öğretmen ve mürşit olarak gitmişlerdir. Bunlardan bazıları üstlenmiş oldukları bu vazifeden memnun kalıp gittikleri bölgelere yerleşmiş ve oralarda vefat etmişlerdir.

Sahabe'nin bu çeşitli bölgelere yerleşmesiyle Kur'an ve hadis öğretimi yaygınlaşmıştır. İlim öğrenmek isteyenler mescitlerde sahâbîler etrafında toplanmış, onların Hz. Peygamber'den almış oldukları bilgileri öğrenmişlerdir. Bir sahâbî mescitte oturur, etrafında ona tabi olanlar ve öğrencileri halka oluşturur, ona kulak verirler, söylediklerini hıfzederler, ona soru sorup ondan fetva isterlerdi. O da bütün

---

[899] Zehebî, **A'lamü'n-Nübela**, c. VI, s. 31.
[900] Ebû Zehev, Muhammed, **Hadis ve Hadisçiler** (Terc. Selaman Başaran, M. Ali Sönmez), Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 31.
[901] Ebû Davûd, **Sünne**, 5; Tirmizî, **İlim** 10.
[902] Kandehlevî, **Hayatü's-Sahabe,** c. IV, s. 122.

bu konularda Allah'ın kitabından, Resûlullah'ın sünnetinden anladıklarını insanlara aktarırdı.[903]

Hz. Ömer, kendi hilafeti döneminde Kur'an ve sünnet ilimlerine çok büyük ehemmiyet vermiştir. Bu ilimlere önem verdiği gibi bunlarla alakalı olan tüm ilimlere de önem vermiştir. Özellikle Arapçaya çok büyük önem veren Hz. Ömer, bu konuda şunu ifade etmiştir: "Arapçayı öğrenin, muhakkak ki Arapça, aklın sabit kalmasını ve faziletin de artmasını sağlar." "Miras ve örfü öğrendiğiniz gibi Arapça dilbilgisini de öğrenin!" "Hafızlığı öğrendiğiniz gibi Kur'an'ın i'rabını da öğrenin!" "Yazının en kötüsü harflerin uzatılarak yazılanıdır. Kıraatlerin en kötüsü usulüne göre okumamaktır. Yazıların en güzeli de en açık yazılanıdır."[904] İbnü'l-Cevzî şu olayı aktarmaktadır: "'Amr b. el-'Âs'ın katibi, Ömer'e yazdığı mektupta besmelenin sin harfini yazmamıştı. Ömer, Amr'a, Ona bir kırbaç vurması için haber göndermişti. Amr 'da bu cezayı uyguladı. Ona neden bu cezayla karşılaştığı sorulunca "sin" den dolayı demişti."[905]

Mısır toprakları İslam orduları tarafından fethedilince, halkının çoğu İslam dinini benimseyip Müslüman oldular. Birçok sahâbî de bölgeye yerleşerek İslam dininin öğretilerini yaymaya başladı. Mısır'a gelip yerleşen sahâbîlerin başında Hz. Peygamber'den en çok hadis rivayet eden ve Resûlullah'tan duyduğu hadisleri yazıya geçirerek diğer sahâbîler arasında farklı bir yere sahip olan Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs gelir. Babası 'Amr b. el-'Âs, Muaviye b. Ebi Süfyan döneminde Mısır'a tekrar vali olarak görevlendirilince, Abdullah da babası ile birlikte Mısır'a gidip oraya yerleşmiştir. Babası vefat edince Abdullah, Mısır'da kalmaya devam etmiştir. Aktarılan rivayetlere göre Abdullah, hac ve umre ibadeti için Hicaz'a gider, tekrar Mısır'a dönerdi. O, vefat edinceye kadar böyle yapmaya devam etmiştir. Abdullah b. Amr'ın dışında daha birçok sahâbî Mısıra gelip yerleşerek oradaki insanların eğitim işleri ile meşgul olmuşlardır. Bunlardan bazıları, Ukbe b. Amir el-Cühenî, Harice b. Huzafe, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Sarh, Mahmiye b. Cüz', Abdullah b. el-Haris b.

[903] Ebû Zehev, **Hadis ve Hadisçiler**, s. 133.
[904] Sallabî, **Hz. Ömer**, s. 251.
[905] İbnü'l-Cevzî, **Menakibu Ömer**, s. 125; Mehmet Akbaş, **Hz. Ömer'in Kırbacı,** Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, cilt: XV, sayı: 1, s. 66-67.

Cüz', Ebû Basra el-Ğifarî, Ebû Sa'd el-Hayr, Muaz b. Enes el-Cüheni gibi sahâbîlerdir.[906]

Mısır'a yerleşen bu sahâbîlerin ilim merkezleri mescitlerdi. Bu büyük sahâbîlerin ilim meclislerinde bir çok tabii yetişmiştir. Sahabe halkalarında yetişen tabiin neslinin büyükleri Ebû Eyyub el-Ensarî'den, Ebû Basra el-Ğifarî'den ve Ukbe b. Amir el-Cühenî gibi sahâbîlerden hadis rivayet etmişlerdir. Ancak bunlar arasında Ukbe b. Amir çok büyük bir etki bırakmıştır. Mısır Halkı, Ukbe b. Amir'i sevmiş, ondan hadis rivayet etmiş ve ona talebe olmuşlardır. "Bu konuda Said b. İbrahim şunu söylemiştir: Mısır halkı Ukbe b. Amir'den, Kufe halkı da Abdullah b. Mes'ud'dan hadis rivayet etmiştir." Mısır halkı ilmi sahâbîlerden elde etmiştir. Ebû'l-Hayr Mersed b. Abdillah el-Yezenî bunlardan en meşhur olanıdır. Ebû'l-Hayr, Ukbe, 'Amr b. el-'Âs ve Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs'ın yanında yetişmiştir. Bu medresede yetişen tabiilerden birisi de Yezid b. Ebî Hubeyb'tir.[907]

Sahabe nesli Hz. Peygamber'in hadislerini öğrenmek için bir çok zahmetlere göğüs germişlerdir. Câbir b. Abdullah Hz. Peygamber'den hadis duymuş olan diğer bir sahâbîden sadece bir hadis almak için bir ay süren bir yolculuğa katlanmış ve o hadisi öğrenmiştir.[908] Mısır valisi Mesleme b. Muhalled olayı şöyle anlatır: "Ben Mısr valisi iken bir gün kapıcı gelerek, kapıda deve sırtında bir taşralı var, içeri girmek için izin istiyor" dedi. "Kimsin?" diye seslendim. "Cabir b. Abdullah el-Ensarî" dedi. Ona yukarıdan baktım ve: "Ben mi senin yanına geleyim yoksa sen mi yukarı çıkacaksın?" diye sordum. O; " Ne sen in, ne de ben çıkayım, mü'minin kusurunu örtmekle ilgili olarak Resûlullah'tan bir hadis rivayet ettiğini duydum, onu senden dinlemek için geldim" dedi. Ben: "Evet, Hz. Peygamber'den dinledim: "Her kim bir mü'minin gizli yaptığı bir suçunu örterse diri olarak toprağa gömülmüş bir kız çocuğunu kurtarmış gibi olur." buyurmuştu dedim. Ben bu rivayeti bitirir bitirmez Cabir b. Abdullah devesini sürerek geri dönüp gitti.[909]

Amr b. el-As ömrünün büyük bir kısmını cihad meydanlarında İslam dinini yeryüzüne hakim kılmak için geçirdiğinden dolayı Hz. Peygamber ile birlikte fazla

[906] Ebû Zehev, **Hadis ve Hadisçiler**, s. 138.
[907] Zehebî, **A'lamü'n-Nübela**, c. VI, s. 31.
[908] Kandehlevî, **Hayatü's-Sahabe**, c. IV, s. 80.
[909] Kandehlevî, **Hayatü's-Sahabe**, c. Iv, s. 81.

vakit geçirememiştir. Buna rağmen her fırsatta onun irfan hazinesinden istifade etmeye gayret göstermiştir. Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadisler az olmakla beraber duyduğu ve bildiği hadisleri insanlara aktarmıştır.

Onun hadislerinden bir çok Tabiin istifade etmiştir. Hadis noktasında kendisinden istifade edenler arasında oğlu Abdullah, kölesi Ebû Kays, Ebû Osman en-Nehdî, Ali b. Rebah el-Lahmî, Abdurrahman b. Şemmase, Urve b. Zübeyr, Muhammed b. Ka'b, Ammare b. Huzeyme ve daha bir çok kişi bulunmaktadır.[910]

Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs Mısır'da bulunduğu süre zarfında mescitlerde kurduğu ilim halkalarında Hz. Peygamber'den duyduğu hadisleri insanlara aktarmıştır. Hz. Abdullah b. Amr b. el-As'ın ders halkaları son derece genişti. Kendisinden Hadîs işitmek için İslam topraklarının birçok yerinden insanlar kendisinden hadis dinlemeye gelip derslerine katılıp ona öğrenci olurlardı.[911] Mısır'a gelip yerleşen ve orada bir müddet valilik de yapmış olan Sahabelerden biri olan Ukbe b. Amir de sahâbîlerin en alimlerinden birisi kabul edilirdi. O da halife Abdulmelik b. Mervan döneminde Mısır'da mescitte oturup etrafında bulunan insanlara Hz. Peygamber'in hadislerini öğreten sahâbîler arasındadır.[912]

Mısır'a gelen alimlerden biri Abdullah b. Amr b. el-As'ın mescitlerde halka kurup oradaki insanlara Hz. Peygamber'in hadislerini anlattığına şahid olduğunu şu şekilde anlatıyor:

"İlya mescidine giderek bir cemaatle birlikte iki rekât namaz kıldım. Derken adamın biri de mescide geldi ve bana yakın bir yerde durup namaz kıldı. Mescitte bulunan insanların hepsi onun tarafına koşup gittiğini gördüm. Sonradan anladım ki meğer bu kişi Abdullah bin Amr b. el-As idi. Mescide gelen bu zat namazdan sonra oturup insanlara Hz. Peygamber'in hadislerini anlatıyordu. Abdullah b. Amr ders vermeye başladı. Fakat Muaviye'nin oğlu Yezid'in gönderdiği elçisi gelerek onu çağırdı, bunun üzerine Abdullah b. Amr orada hadis dinlemeye gelen insanlara

[910] Said Sahib Ensârî, **Büyük İslam Tarihi**, c. III, s. 257.
[911] İbn Asâkir, **Târîh**, c. XXXI, s. 279; Said Sahib Ensârî, **Büyük İslam Tarihi**, c. II, s. 251.
[912] İbn Asakîr, **Târîh**, c. XL, s. 502.

yönelerek: “Bu adam benim size Hz. Peygamber’in hadislerini anlatmamı istemiyor. Onun babası da bunu istemezdi. Oysaki Hz. Peygamber (s.a)’in şöyle dediğini işittim: “Allah’ım! Doymak bilmeyen nefisten, hüşûa varmayan bir kalpten, kabul olunmayan bir duadan, fayda vermeyen ilimden sana sığınırım. Ya Rabbi! Bütün bunların hepsinden sana sığınıp iltica ederim.”[913]

Abdullah b. Amr b. el-As’ın halkalarında bulunan öğrencileri onu çok seviyorlardı. Kendisinden hadis dinlerken dışardan birinin gelip onu meşgul etmesinden asla hoşlanmazdı. Bir gün adamın biri Abdullah bin Amr'i görmek, onun yanına gitmek istedi, bunun mescitte bulunan insanların arasındaki safları yarım geçmek zorunda kaldı. Abdullah b. Amr’ın öğrencileri ona mani olmaya teşebbüs ederken, Abdullah b. Amr “Bırakın gelsin bakalım bizden ne istiyor?” dedi. Adam öğrenciler arasından ilerleyerek Abdullah’ın yanına varıp dizinin dibine oturdu ve kendisinden Hz. Peygamber’den işitip ezberlemiş olduğu bir hadisi kendisine söylemesini rica etti. Bunun üzerine Abdullah b. Amr şu cevabı verdi : “Ben ResûlullahSallâllahu Aleyhi Vesellemin şu sözü söylediğini işittim: “Müslüman odur ki Müslümanlar onun dilinden ve elinden emin olurlar. Muhacir de odur ki Allah’ın haram kıldığı her şeyi terkeder.”[914]

Yaptığımız araştırma neticesinde tespit ettiğimiz yüzlerce sahâbînin fetihlerle beraber geldikleri Mısır bölgesinde yapmış oldukları ilmi faaliyetler sonucunda çok sayıda hadis insanlara aktarıldı. Onların yetiştirdikleri tabiin nesli Hz. Peygamber’in hadislerinin koruyucuları ve onun aktarıcıları olmuşlardır. Yalnız o zamanki ilim enstitüleri ve okulları bugün bilinen okul ve enstitülerle aynı değildi. Onlar bugünkü okul ve enstitüler gibi özel programlı, kütüphaneli ve konferans salonlu vb. değillerdi. O ilk bilginler, sade sergiler üzerinde oturuyorlardı. Sahâbîler kendi bilgilerini sinelerinde taşıyor ve kendi yüreklerinde saklıyorlardı. Onların ilim evlerini ve hadis enstitülerini mescitler oluşturuyordu.[915]

Ashâb, Hz. Peygamber’in hadislerini insanlara aktarmak için sadece mescitleri kullanmıyorlardı. Onlar insanlara Hz. Peygamber’in sözlerini aktarmak

[913] Said Sahib Ensârî, **Büyük İslam Tarihi**, c. II, s. 251.
[914] Said Sahib Ensârî, **Büyük İslam Tarihi**, c. II, s. 251.
[915] Ebû Zehev, **Hadis ve Hadisçiler**, s. 132, 133.

için her fırsatı değerlendiriyorlardı. Çarşıda, pazarda, sohbet meclislerinde ve insanların bulunduğu her yerde bu görevi ifa etmeye çalışıyorlardı. Mısır'a yerleşen sahâbilerden olan Ebû Cum'a'nın etrafında toplanan insanlar ona gelerek "Sen Allah Rasulü'nün ashâbındansın, bize ondan duyduğun bir hadis söyle" diyenlere size güzel bir hadis söyleyeceğim deyip şu hadisi rivayet etmiştir: "Bir gün Hz. Peygamber(sas) ile birlikte öğle yemeğini yedik. Yanımızda Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'da vardı. Biz," Ey Allah'ın Rasulü! Bizden daha hayırlı bir kimse varmıdır? Zira bizler seninle birlikte Müslüman olduk. Yine seninle birlikte hicret ettik.'' dedik. Allah Rasulü, (sas), "Evet var. Onlar benden sonra gelen ve beni görmedikleri halde bana iman eden kimselerdir." dedi.[916]

Sahabe bazen de bildikleri bir hadisi teyit etmek için birbirlerinin evine gider birbirlerine bu hadisleri sorarlardı. Ebû Temîm el-Cîşânî " Mısır'da iken bir gün ben ve Ebû Zer oturuyorduk. Ebû Zer elimden tutarak beraber Ebû Basra'nın yanına gittik. Ebû Basra'nın evi Amr b. As'ın evinin yanında idi. Ebû Zer: "Ey Ebû Basra sen Resûlullah (sas)'in "şüphesiz ki Allah sizin üzerinize bir namaz yükledi. Bu namazı yatsı ile sabah namazı arasında kılın. Bu namaz vitirdir, bu namaz vitirdir." dediğini işittin mi? Ebû Basra evet işittim sen de işittin mi ey Ebû zer dedi. Ebû zer "evet ben de işittim" dedi.[917]

Tabiinden olan Şiyeym b. Beytân Babilon kalesinin güvenliği ile görevli olduğu sıralarda Abdullah b. Amr b. As'tan, Ruveyfi' b. Sabit'ten ve daha bir çok Sahâbiden hadis rivayet etmiştir.[918]

Yezid b. Et-Tucîbî, Fustat mescidinin minberinin bulunduğu yerde oturan Ebu Zer'in kendilerine Hz. Peygamberin hadislerini aktardığını ifade etmiştir. Yezid, Hz. Peygamberin "Her kim ki Allah'a bir karış yaklaşırsa Allah'ta ona bir karış yaklaşır…" hadisini Fustat'taki mescitte Ebu Zer'in kendisinden dinlediğini rivayet etmiştir.[919]

---

[916] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. IX, s. 513; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 780; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, s. 1296; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VI, s. 44,45; Suyûtî, **Hüsnü'l-Muhâdara**, c. I, s. 244.
[917] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 72.
[918] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 186.
[919] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 190.

Mısır'da bulunan Tabiin'in büyüklerinden olup oraya gelen Sahâbilerden çok sayıda hadis rivayet eden Abdullah b. Lehi'a Mısır'da bulunan Ebû Zer el-Ğifârî'den Hz. Peygamberin Mısır fethini müjdeleyen hadisini işitip rivayet etmiştir.[920]

Ubâde b. Nusey: "Abdulmelik b. Mervan döneminde Mısır'da insanların bir adamın etrafında toplanmış olduklarını gördüm. Bu adam onlara Hz. Peygamber'in (sas) hadislerini naklediyordu. Orda bulunanlardan birisine bu adamın kim olduğunu sordum, bana o Hz. Peygamber'in ashabından olan Ukbe b. Amir olduğunu söyledi."[921]

Ebu Eyyub el-Ensarî, bir hadisi Ukbe ile kendisinden başka Resulullah'tan (sav.) işiten hiç kimse kalmadığından, onun karşılaştırmalı kontrolünü yapmak için Mısır'da bulunan Ukbe b. Amir'in yanına kadar gitmiştir. Ebu Eyyub, Mısır emiri Seleme b. Muhalled el-Ensarî'nin makamına varıp Ukbe'nin bulunduğu yeri öğrenmiş vehemen oradan ayrılıp Ukbe'yi bulmuştur. Birbirleriyle kucaklaştıktan sonra Ukbe; "Buraya kadar gelmene sebep olan şey nedir?" deyince Ebu Eyyub; "Resulullah'ın(sav.), Müminlerin ayıbını örten kimse hakkında söylemiş olduğu bir hadisi işiten, yeryüzünde senden ve benden başka hiç kimse kalmadı." Ukbe de cevaben; "Evet, Resulullah'ın "Dünyada bir müminin ayıbını gizleyen kimsenin,ahirette Allah da onun ayıbını örter" buyurduklarını bizzat işitmiştim." diyerek hadisitasdik etmiştir. Bu cevabı alan Ebu Eyyub; "Doğru söyledin" deyip vedalaşmış vedevesine binerek hemen Medine'ye yola çıkmıştır[922].

Görüldüğü gibi Mısır'daki sahâbiler Hz. Peygamber'in hadislerini öğrenmek ve öğretmek için genelde mescitleri kullanmış olsalar da sadece mescitlerle sınırlı tutmamışlardır. Onlar ilim öğrenmek ve öğretmek için her fırsatı değerlendirmişlerdir. Kimi zaman meclislerde kimi zaman yolculuklarda kimi zaman da birbirlerinin evlerine gidip birbirlerinden Hz. Peygamber'in hadislerini öğrenmişlerdir.

[920] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 190.
[921] İbn Asâkir, **Târîh**, c. XL, s. 502.
[922] İbn Asâkir, **Tarih**, c. LIIIV, s. 55.

3.3.3.2.3. Fıkhi Konuları Müzakere Etmeleri

Hz. Peygamber'in ashâbının yaptıkları en büyük hizmetlerden birisi de insanları fıkhî konularda bilgilendirmek olmuştur. Hz. Peygamber hayatta iken ashâbını fıkhi konularda fetva vermeye teşvik etmiştir. Muaz b. Cebel şöyle demektedir: Hz. Peygamber beni Yemen'e vali olarak gönderdiğinde bana: "Ey Muaz! Sana hakkında hüküm vermen gerekecek olan bir durum arz edildiğinde nasıl hükmedeceksin?" diye sordu. Ben: "Allah'ın kitabıyla hükmederim." dedim. Hz. Peygamber: " O hükmü Allah'ın kitabında bulamazsan?" diye sordu. Ben: "Allah'ın Peygamberi'nin sünnetiyle hükmederim." dedim. O : "Allah'ın Peygamber'inin sünnetinde de bulamazsan?" diye sordu. Ben: "İçtihad edip kendi görüşümü açıklar ve bunda herhangi bir tereddüt etmem." dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber, elini göğsüme vurdu ve: "Allah'ın elçisinin elçisini, Allah elçisini hoşnut edecek şekilde bir harekete muvaffak kılan Alllah'a hamdolsun." buyurdu.[923]

Aynı şekilde Hz. Peygamber kendisinin de hazır bulunduğu bazı ortamlarda ortaya çıkan bazı durumlarda ashâbının fıkhi konularda fetva vermesini buyurmuşlardır. Mısır valisi Ukbe b. Amir bu konuda başından geçen bir olayı şöyle aktarmaktadır: "Hz. Peygamber'in yanında olduğum bir sırada aralarında anlaşmazlığa düşmüş iki kişi, Hz. Peygamber'e aralarında hüküm vermeleri için gelmişlerdi. Hz. Peygamber bana; "Ey Ukbe aralarında hüküm ver." dedi. Ben, "Anam babam sana feda olsun ya Resûlallah! Senin olduğun yerde hüküm vermeye sen daha layıksın" dedim. Bana, "Aralarında hüküm ver." dedi. Bunun üzerine "Aralarında ne ile hüküm vereyim ya Resûlullah." diye sordum. Hz. Peygamber (sas) bana: "İçtihad et, şayet isabet edersen on mükafat alırsın, isabet etmezsen bir sevab alırsın." dedi.[924] Görüldüğü gibi Hz. Peygamber sürekli olarak ashâbını ilmi konularda kendilerini geliştirmelerini teşvik etmiş ve onları bu konuda cesaretlendirmiştir.

Hz. Peygamber (sas), hayatta olduğu sürece sahabe kendilerine müşkil gelen konularda gelip ona danışır ve onun vereceği hükümlere dayanır ve onunla

[923] Ebû Davud, Kaza, 11; Kandehlevî, **Hayatü's-Sahabe**, c. IV, s. 136; Mustafa Ahmet ez-Zerka, **el-Fıkhu'l-İslamî ve Medarisuhu,** Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1995, s. 37.
[924] İbn Asâkir, **Târîh**, c. XL, s. 497.

yetinirlerdi. Vefatından sonra ise Hz. Peygamber'den işitme ve ona sorma olanağı ortadan kalktığı için artık içtihad aşamasına geçilmek zorunda kalınmıştır.

Hz. Ömer hilafeti dönminde fethedilen bölgelere fıkıh alanında uzman olan ve bu konuda kendisine yetki verdiği bir çok sahâbiyi o bölgelerde bulunan insanlara İslam fıkhını öğretmeleri için göndermiştir. Bu sahâbilerden birisi olan Hibban b. Ebî Cebele'dir. Hz. Ömer Hibban'ı Mısır'daki insanlara fıkhı öğretmek için göndermiştir.[925]

Mısır'daki sahâbiler kendi aralarında fıkhi meseleleri müzakere edip birbirlerine bir şeyler sorarken aynı zamanda bazı meseleleri halifeye arz ederek bu konularda ondan görüş talep ediyorlardı. Mısır valisi Amr b. el-As, Medine'de bulunan halife Hz. Ömer'e mektup yazarak, Müslüman olup sonradan irtidat eden tekrar Müslüman olup bidaha irtidat eden ve bunu defalarca tekrarlayan kişinin durumunun İslam fıkhı açısından nasıl olduğunu sormuştur. Bunun üzerine halife Hz. Ömer ona mektup yazarak " böyle yapan insandan Müslüman olduğunu kabul et sonra ona İslam dinini teklif edip tevbe etmesini iste. Şayet bunu kabul ederse onu rahat bırak ama kabul etmeyip devam ederse onu öldür." demiştir.[926]

Aynı şekilde Mısır valisi Amr b. As bir kölenin yer altında bulunan bir küp altını bulması durumunda bunun fıkhi durumunun ne olacağını öğrenmek için Medine'de bulun halifeye mektup yazarak bu konuda verilen hükmü öğrenip uygulamıştır.[927]

Abdullah b. Abbas'tan gelen bir rivayette Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs'ın Hz. Peygamber'e (sas) helal ve haram hakkında sıkça soru sorduğu ifade edilmiştir. Kab el-Ahbar da bir gün Mısır'da Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs ile karşılaştığında ona, "Sen uğursuzluktan sakınır mısın?" dedi. O da "Evet!" dedi. Ka'b Ona, "Peki ona karşı korunmak için ne dua edersin?" dedi. O da; "Allah'ım senin uğursuz kılmandan başka hiçbir uğursuzluk yoktur, senin hayrından başka hiçbir hayır da yoktur. Senden başka bir Rab da yoktur. Senden başka hiçbir çare ve güç de yoktur." dedi. Bunun

[925] Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 196.
[926] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 115.
[927] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 115.

üzerine Ka'b dedi ki: "Sen Arapların en fakihisin. Çünkü bu dediklerinin aynısı Tevrat'ta da vardır."[928] diyerek onun ilmi kişiliğine işaret etmiştir.

Temim b. Fer' el-Mehrî ikinci İskenderiye fethine katıldığını ve bu esnada meydana gelen bir ihtilafı şu şekilde rivayet etmiştir: "ikinci İskenderiye fethine iştirak ettim ama yaşımın küçük olduğu ileri sürülerek bana ganimetten bir pay verilmedi. Bu konudan dolayı neredeyse kavmim ile Kureyşliler arasında tartışma çıkacaktı. Bunun üzerine bazı insanlar şöyle dediler: "Ebû Basra el-Ğifari ve Ukbe b. Amir'e haber verin, çünkü onlar Hz. Peygamber'in ashâbındandırlar.Bu konuyu onlara sorun." dediler. Oraya gelen Ebû Basra el-Ğifârî ve Ukbe b. Amir "Bakın şayet tüyleri yeşermişse ona bir pay verin" dediler. İnsanlardan bazıları benim kıllarımın çıktığını görünce bana ganimetten bir pay verdiler."[929]

Dıhye b. Halife el-Kelbi, oruçlu olduğu bir günde köyünden ayrılıp Fustat'a gitmek için yola çıkmış, beraberinde bulunanlardan bazıları ile birlikte oruçlarını bozduklarında arkadaşlarından bazıları oruçlarını bozmayı hoş karşılamayıp oruç tutmaya devam etmişlerdir. Dıhye, köyüne geri döndüğünde, "Vallahi bugün öyle bir şey gördüm ki bunu göreceğimi hiç düşünmezdim. (Yolculukta oruçlarını bozmayanları kast ederek) Bugün insanların Hz. Peygamber'in ve ashâbının sünnetinden yüz çevirdiklerini gördüm." daha sonra "Allah'ım benim ruhumu al."[930] diyerek insanların bu konuda yanlış yaptıklarını ifade etmiştir.

Abdullah b. Amr b. As'ın en yakın arkadaşlarından ve tabiinden olan Ubbad adında salih bir zatın namazın her bir rekaatında birkaç tane sureyi üst üste okuduğu bilgisi Abdullah'a ulaşır. Ubbad bir gün Abdullah'ın yanına ziyaret için gelince Abdullah ona üç defa üst üste ey yanındaki emanete ihanet eden adam diye çıkıştı. Bunu ağır ifadelerden mahzun olan Ubbad ona "Allah seni affetsin ey Abdullah hangi emanet hakkında ihanet etmişim ki bana haber verir misin?" dedi. Abdullah b. Amr "Bana senin namazda tek bir rekaatte birkaç sureyi birlikte okuduğun haberi verildi." dedi. Ubbad " Evet ey Abdullah ben bunu yapıyorum" deyince Abdullah b. Amr "kıyamet gününde her sure kendi rekaatını ve secdeleri için seni Allah'ın

[928] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 89 ; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XXXI, s. 264.
[929] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 121.
[930] İbn Asâkir, **Târîh**, c. XVII, s. 203.

huzurunda dava ettiği zaman ne yapacaksın. Vallahi ben sana Rasûlullah'ın bana söylediği şeyden başka bir şey söylemiyorum." diyerek bunun fıkhen uygun olmadığını ifade ederek onu uyarmıştır.[931]

3.3.3.3. Yaptıkları Konuşmalar

Sahabe, girdikleri her ortamda İslam'ı tebliğ etmeye gayret göstermişlerdir. İnsanlara ilahi mesajı ulaştırmak için hiçbir mekana bağlı kalmamışlardır. Toplumu bilinçlendirmek için ellerine geçen her fırsatı değerlendirmişlerdir. Mescitlerde, toplantılarda, çarşı ve pazarlarda insanlara va'z ve nasihatlerde bulunarak onlara İslam dinini anlatmaya çalışmışlardır. Yaptıkları konuşma ve nasihatlerle sürekli olarak hem birbirlerini hem de çevrelerindeki insanları ikaz etmiş ve Allah'a nasıl daha iyi bir kul olacaklarını öğretmişlerdir. İnsanları dünyaya dalıp gaflete düşmemeleri için uyarılarda bulunmuşlardır. İnsanları uyarma, onları dini konularda bilinçlendirme görevi sadece belirli kişilerle sınırlı değildi. Herkes bulunduğu yerde insanlara bildiklerini aktarmaya çaba göstermiştir. Fethedilen bölgelerde görev yapan valiler, kadılar ve bu bölgelerde insanların eğitim–öğretim işleri ile görevli bulunanlar hep insanlara nasihatlerde bulunup hitap etmişlerdir.

Savaş meydanlarında insanların cihada teşvik edilip morallerinin yüksek tutulması için konuşmalar yapıldığı gibi, bölgedeki insanlara buralara geliş amaçlarını bildiren konuşmalar da yapılmıştır. Mısır fatihi Amr b. el-As, komutanı olduğu orduya savaş meydanında yaptığı konuşma ile hem morallerini yüksek tutup cihada teşvik etmiş, hem de Mısır'a geliş amaçlarını şöyle özetlemiştir:

"Ey İslam ve iman ehli olanlar! Ey Kur'an'ı omuzlamış olanlar! Ey Muhammed (sas)'in arkadaşları! Büyük adamların sabrı gibi sabır gösterin! Sıkı durun! Saflarını bozmayın! Okları fırlatın ve zırhlarınızla kendinizi muhafaza edin! Dilinizde zikirden başka bir söz dökülmesin! Ben size emir verinceye kadar saldırıya geçmeyin!"[932]

"Ey İnsanlar! İslam ordusuna zafer veren Allah'a hamdolsun! Bizim galip gelmemizle İslam'ı korudu. Dönüş yolumuzu da garantisi altına aldı. Fakat sizi,

[931] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 168.
[932] Suphi Nida, **FethuMısır**, s. 19.

"İstediğimiz her şey gerçekleşti" gibi bir düşünceden ve bu zaferle kandırılmaktan sakındırıyorum. Önümüzde zorlu bir yol var ve Müminler'in Emiri'nin bizleri vekil tayin ettiği uzun ve önemli işler var. Liderinize karşı sabır ve itaat içinde olmanız gerekir. Şu topluluk bizim barış askerleri olduğumuzu ve fesat peşinde olmadığımızı, aksine ıslah ediciler olduğumuzu öğrenmeli. Resûlullah (sas)'ı temsil eden en hayırlı örnek insanlar olunuz![933]

Mısır'da komutanlık yapan 'Ubâde b. Sâmit'in Mukavkıs'a elçi olarak gönderildiğinde yapmış olduğu konuşma da Müslümanların cihad meydanlarındaki gayelerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Gittikleri her yerde amaçlarını karşılarındaki insanlara açık bir dille ifade etmişlerdir:

Bunun en büyük örneklerinden bir tanesi de daha önce de değindiğimiz gibi **'**Ubâde b. Samit'inMukavkıs'la yapmış olduğu şu tarihi konuşmadır: "Be adam! Nefsin ve arkadaşların seni gurura itmesin! Rumların sayı ve gücüyle bizi korkutmana gelince, yemin olsun ki bunlar bizi asla korkutamaz. Bizim zorluk içinde olmamız da bizi korkutmamaktadır. Şayet senin dediklerin doğruysa, Allah'a yemin olsun ki benim bunlar karşısında çarpışmaktan başka bir arzum olmaz. Onlara karşı hırsla doluyum. İçinde bulunduğumuz durumda yarınki günde Allah'a karşı dile getireceğimiz bir mâzeret olur. Şayet tek fert kalmayıncaya dek hepimiz öldürülürsek, bu durumda Allah'ın rızasını ve cennetini elde ederiz. Bunlar bizim için göz aydınlığıdır ve bizim için bundan daha sevimli bir şey yoktur. Bu durumda bizler iki güzel şeyden biriyle karşılaşacağız. Ya size karşı savaşı kazanıp dünya ganimeti elde edeceğiz ya da sizler bizi mağlup ettiğinizde bizler, âhiret ganimetini elde edeceğiz. Allah (cc), bizlere kitabında şunu buyurmuştur: "Nice az sayıda bir birlik Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir."[934] Bunlar ortaya koyacağımız gayretten sonra elde edeceğimiz iki güzelliktir.[935]

İskenderiye kuşatması sırasında ordunun öncü birliklerinin komutanı olan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Sarh askerlerine "Ben size emir vermedikçe sakın acele edip harekete geçmeyin" diye emir vermiş bunun üzerine kapı açılır açılmaz iki asker

[933] Suphi Nida, **FethuMısır**, s. 19.
[934] Bakara, 2/249.
[935] Suyûtî, **Husunu'l-Muhâdara**, c. I, s. 110-115.

içeri girip savaşıp öldürülmüşlerdi. Bunun üzerine ağlayan abdullah b. Sa'd b. Ebî Sarh'a orda bululanlar "neden ağlıyorsun ikiside şehit oldu." Deyince Abdullah " umarım şehit olmuşlardır. Çünkü ben Rasulullah (sas)'in "emirine isyan eden cennete giremez" dediğini duydum ve ben de onlara ben size emir vermedikçe kimse hareket etmekte acele etmesin diye emir vermiştim. Ama onlar benim emrime isyan edip dinlemediler" dedi.[936]

Sahabe'den komutanlık ve valilik yapanların insanlara nasihatlerde bulundukları gibi halife olanlar da mektuplar yazarak onları irşad ediyorlardı. Hz. Ömer kendi halifeliği döneminde görevlendirdiği valileri ile sürekli bir haberleşme halindeydi. İskenderiye kuşatmasının çok uzun sürdüğünü gören Hz. Ömer Medine'den Mısır'a mektup göndererek bu gecikmenin sebebini onlara hatırlatıp şu şekilde ikaz etmiştir:

"Evet, Mısır'ın fethinde yavaşlamış olmanıza şaşırdım. Sizler iki yıldır onlarla savaşmaktasınız. Bu durum ancak sizin yaptığınız yanlışlardan dolayı oldu. Sizler düşmanlarınız sevdiği gibi dünyayı sevdiniz. Allah (ce) bir topluluğa, ancak niyetlerindeki samimiyetleri sayesinde yardım eder. Ben sana dön asker göndermiştim, (yani Zübeyr ve arkadaşları) Bunların her birinin bin adama bedel olduğunu söylemiştim Ancak başkalarını değiştiren şey bunları da değiştirirse buna bir şey diyemem, Mektubum sana ulaşır ulaşmaz insanlarla konuş ve onları düşmana karşı savaşa teşvik et! Onları sabra ve niyetlerini arındırmaya yönlendir. O dört şahsı da insanların ortasında tut. İnsanlara, toplu halde hareket edip bir adamın vuruşu gibi savaşmalarım emret! Bunu cuma günü zeval vaktinde yap! Bu vakit rahmetin indiği ve dualara icabet edilen bir vakittir, insanlar Allah'tan yardım ve düşmana karşı zafer istesinler.''[937]

Mısır'a yerleşen sahabenin en âlimlerinden olan Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs etrafında halka olan insanlara şu şekilde nasihat ediyordu: "Kıyamet gününde on zengin arasından onuncu olmaktansa, on fakir arsından onuncu olmayı tercih ederim.

[936] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 172.
[937] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 60.

Çünkü dünyada Allah'ın kendilerine lütfettiği malı muhtaçlara infak edenler hariç, zenginler kıyamet gününde hayır ve hasenat bakımından en fakir olanlardır."[938]

Mısır fatihi ve uzun zaman Mısır valiliği yapan 'Amr b. el-As, kendisinin yapmış olduğu caminin minberinde insanlara: "Ey İnsanlar! Size dört şey hakkında dikkatli olmanızı tavsiye ediyorum. Bu dört şey rahatlıktan sonra yorgunluğu, bolluktan sonra darlığı ve izzetli olmaktan sonra zelil olmayı beraberinde getirir. Ey İnsanlar! Çokça çocuk yapmaktan, maddi durumunuzun gerilemesinden, mallarınızı zayi etmekten ve faydası olmayan söylentilerin ardına düşmekten sakının. Biliniz ki kişinin kendisini rahatlatabileceği, işlerini evirip çevirebileceği ve nefsî isteklerini karşılayabileceği boş zamana ihtiyacı vardır. Herkim ki böyle bir boş zamana sahip olursa aşırıya kaçmasın ve en aza razı olsun. Kişi fırsat bulduğu boş zamanlarında kendisi için ilimden nasibini almayı unutmasın. Aksi taktirde hayır işlerinde atıl, helal ve haramlardan da sapmış olur.

Ey İnsanlar! ikizler burcu sarkmış, Şi'ra yıldızı yükselmiş, gökyüzü sökülmüş, veba hastalığı kalkmış, yağmurlar durulmuş, gebe hayvanlar doğurmuş ve kuzular büyümüştür. Dolayısıyla çoban görevini en iyi bir şekilde yapmalı. Haydin bakalım Allah'ın bereketi ile kırlarınıza çıkın da oranın hayır, süt, meyve ve avından istifade ediniz. Atlarınızı dört nala sürün. Onları doyurun ve onları koruyun çünkü onlar, düşmanlarınıza karşı sizin koruyanlardır. Siz atlarınız sayesinde ganimet ve haraç elde edersiniz. Kendileri ile komşuluk yaptığınız Kıbtîlerle de iyi geçinin. Uğursuz ve kötü kadınlardan uzak durunuz. Çünkü onlar dini ifsat edip gayretleri kırarlar. Müminlerin Emiri Ömer b. Hattab bana Peygamber'den şunu işittiğini söyledi: "Yüce Allah size Mısır'ı fethetmeyi müyesser kılacaktır. Orayı fethettiğinizde oranın halkı olan Kıbtîlere iyi davranınız. Çünkü onların sizinle akrabalık hakkı ve antlaşmaları vardır." Elinize ve iffetlerinize sahip çıkıp gözlerinizi haramdan koruyunuz. Sakın bana bir adamın kendisinin şişmanladığı ve atının ise zayıfladığı bilgisi ulaşmasın. Her kim ki herhangi bir gerekçesi olmaksızın atının zayıflamasına sebep olursa onun nafakasından o miktarı keserim. Biliniz ki sizler burada kıyamet gününe kadar ribat (nöbet) halindesiniz. Çünkü düşmanlarınız çok ve

[938] İbn Asâkir, **Târîh**, c. XXXI, s. 266.

kalpleri, size galebe çalıp, ziraat ve zenginlik, hayır ve bereket kaynağı olan bu toprakları sizin elinizden almak için çarpıyor.

Müminlerin Emiri Ömer b. Hattab bana Hz. Peygamber'den: "Allah size Mısır topraklarını fethetmeyi nasip ettiğinde oranın halkından çokça asker edinin. Onlardan edineceğiniz askerler yeryüzündeki en hayırlı askerler olacaktır. Hz. Ebû Bekir ona: "Ya Resûlullah neden?" diye sorunca, Hz. Peygamber: "Çünkü onlar ve kadınları kıyamete kadar nöbet tutan insanlardır." diye cevap verdi. İşte bunun için Ey insanlar! Rabbinizin size bahşettiği bu nimetlerden dolayı O'na hamdedin ve kırlarınızda istediğiniz kadar ikamet edin. Dallar kuruduğunda, sütunlar ısındığında, sinekler çoğalıp sütler ekşidiğinde ve ekinler kuruyup çiçekler ağaçlardan döküldüğünde Allah'ın bereketi ile şehrinize dönün. Sizden çoluk çocuk sahibi olanlar ailelerinin yanına döndüklerinde onlar için beraberlerinde güç yetirebilecekleri bir hediye ile dönsün. Ben size bunları söyler ve sizi Allah'ın korumasına havale ediyorum."[939] 'Amr b. el-'Âs, yüklenmiş olduğu valilik, vaizlik, babalık ve önderlik vazifesini en güzel şekilde ifa ettiğini bu şekildeki yaptığı vaaz ve nasihatleriyle de insanlara göstermiştir.

Mescitlerde sadece ilmi konular ve nasihatler yapılmıyordu. Aynı zamanda Halifelerin ve valilerin kendi hükümranlıklarını ilan ettiği konuşmalar da buralarda yapılıyordu. Yeni bir halife seçildiğinde mescitlerde onun adına biat alınır ve insanlara onun gönderdiği mesajlar da iletilirdi. Bunun en güzel örneği Hz. Ali'nin hilafet makamına getirilmesinden sonra Mısır'da onun adına otoriteyi sağlayan Kays b. Sad'a insanlara okuması için göndermiş olduğu mektuptur. Kays b. Sa'd, Mısır'da Hz. Ali adına sükûneti sağladıktan sonra, insanları mescitte toplayarak Hz. Ali'nin göndermiş olduğu şu mektubu okudu:

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla! Allah'ın kulu ve müminlerin emîri Ali'den bu mektubun ulaştığı bütün Mü'min ve Müslümanlara. Allah'ın selamı sizin üzerinize olsun! Ben, kendisinden baska ilah bulunmayan Allah'a çokça hamd-u senalar ederim. Allah, güzel işi ve güzel takdiriyle tedbirin bir geregi olarak İslam'ı, hem kendisi, hem melekleri hem de peygamberleri için bir din olarak seçti. Bu dinle

[939] İbn Askir, **Târîh**, c. XLVI, s. 162, 163, 164; Hasan İbrahim Hasan, **Târîhu Amr b. el-Âs**, s. 208-210; Abbas Mahmut Akkad, **Amr b. el-Âs**, s. 183, 184.

birlikte peygamberlerini -Allah'ın selamı hepsinin üzerine olsun- kullarına gönderdi. kullarından seçmiş olduğu kişilere İslam dinini nasip etti. Allah'ın bu ümmete Kendi lutfundan yapmış olduğu ikramda ve onları tercih etmesinin en büyük belirtilerinden biri kendilerine Hz. Muhammed'i Peygamber olara göndermesidir. Hz. Peygamber, doğru yolu bulsunlar diye onlara kitabı, hikmeti, farzları ve sünneti öğretti. Ayrılığa düşmesinler diye onları toparlayıp birlik olmalarını sağladı. Temizlensinler diye bu ümmeti arındırdı. Yoldan çıkıp haksızlık etmesinler diye onlara müreffeh bir hayat sağladı. Hz. Peygamber, sorumlu tutulduğu bu görevini hakkıyla eda ettikten sonra Allah, onun ruhunu kabzederek onu yanına aldı. Allah'ın selamı, bereketi, rahmeti onun üzerine olsun.

Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanlar iki sâlih kimseyi emîr ve halîfe olarak tayin ettiler. Müslümanlar tarafından seçilen bu iki halîfe Allah'ın Kitabına göre hareket edip, güzel bir gidişât sergilediler. Sünnet'ten asla sapmadılar. Sonra Allah, bu iki halifenin ruhlarını teslim aldı. Allah ikisinden de razı olsun. Bunlardan sonra döneminde bazı hadiseler meydana gelen biri halîfe olarak tayin edildi. Bu hadiselerden dolayı Hz. Muhammed ümmeti, onun aleyhinde söylenecek şeyler gördü. Sonradan ona karşı ayaklanıp başkaldırdılar ve onu öldürdükten sonra bana gelip biat ettiler. Ben de Allah'tan beni doğru yola hidayet etmesini diliyorum. Allah'tan beni kendisine karşı gelmekten sakındırması için yardım diliyorum. Dikkat edin, Allah'ın Kitab'ı ve Rasûlünün Sünneti'ne göre amel etmemiz, sizin üzerimizdeki hakkınızdır. Sizin gıyabınızda da olsa Allah'ın Kitab'ı ve Rasûlünün Sünneti'ne göre hakkınızda hüküm vermemiz ve size ögüt vermemiz gerekmektedir. Kendisinden yardım dilenilen sadece Allah'tır. O, bize yeter, O, ne güzel vekildir. Ben size Kays b. Sa'd'ı vali olarak seçip gönderdim. Onu destekleyin ve ona yaklaşın. Hak hususunda ona yardımda bulunun. Ben de kendisine, sizin iyilerinize iyilikte bulunmasını emrettim. Sizden insanlar arasına şüphe düşürmeye çalışanlara karşı da şiddetli olması emrini verdim. Hepinize karşı merhamet ve şefkatle davranmasını söyledim. Kays b. Sa'd, gidişatından razı olduğum bir kişidir. Doğu yol gösterici biri olacağını ümit ediyorum. Yüce Allah'tan hepimize salih ameller,

bol sevaplar ve geniş rahmetler nasip etmesini niyaz ediyorum. Allah'ın selamı ve bereketi üzerinize olsun."[940]

3.3.3.4. Batıl İnanışları Berteraf Etmeleri

Mısır'ın fethinden bahseden tarih kitaplarında ilginç bir olay anlatılmaktadır. Rivayet edildiğine göre Mısır halkı fetihten sonra 'Amr b. el-'Âs'a gelerek şöyle dediler:

"Ey Emir! Her sene şu içinde bulunduğumuz ayın 11. günü geldiğinde[941] bakire bir kızı anne ve babasını razı ettikten sonra onu güzelce süsler, güzel kıyafetler giydirir sonra Nil nehrine atarız. Biz bunu yapmazsak Nil nehri akmaz, biz de perişan oluruz!"

Bunu duyan 'Amr b. el-'Âs onlara: "İslam'da böyle bir şey yoktur. İslam bütün batıl inançları yok eder!" diyerek bunun batıl olduğunu ve böyle bir şeye izin vermeyeceğini ifade eder. 'Amr b. el-'Âs, onların isteklerini kabul etmeyince, Mısırlılar oradan göç edip bölgeden ayrılmaya karar verirler. Bunun üzerine Amr, durumu halife Hz. Ömer'e mektup yazarak bildirdi. Hz. Ömer de Amr'a cevap olarak şunu yazar: "O Kıbtilere doğru söylemişsin! İslam batıl inançları yok eder. Sana göndereceğim mektupla birlikte bir pusula gönderiyorum. Bu pusula sana ulaştığında onu Nil nehrine at!"

'Amr b. el-'Âs, kendisine gönderilen mektubu açıp içerisinde bulunan pusulayı okudu. Gönderilen mektupta Halife Hz. Ömer şunları yazmıştı:

"Allah'ın kulu, Müminlerin Emiri Ömer b. Hattab'tan Mısır Nili'ne… Eğer şimdiye kadar kendi kendine akıyor idiysen, artık akma! Ama yok, seni akıtan Allah ise, Vahidu'l-Kahhar olan Allah'tan seni akıtmasını diliyorum."

'Amr b. el-'Âs, Hz. Ömer'in Nil Nehri'ne gönderdiği mektubu okuduktan sonra onu Nil Nehri'ne attı. Ondan sonra Nil'in akmaması şöyle dursun, on arşın da

---

[940]Taberî, **Târîh**, c. IV, s. 548,549; Balâzurî, **Ensâbu'l-eşrâf,** c. III, s. 161; İbn Haldun, **Tarîh**, c. II, s. 623. HasanUbeyd, **el-Hukkam Min Amr b. el-Âs İla Abdunnasır,** Dâru'n-Nahdati 'Arabiyye, Mısır 1988, s. 20.

[941] İbn Kesir bunun ayın 11'i değil de 12'si olduğunu zikretmiştir. (**el-Bidaye**, c. V, s. 176).

seviyesi yükselerek akmaya devam etti. Böylelikle İslam, insanlıkla asla bağdaşmayan bu cahiliye adetini Mısır halkının arasından kaldırmış oldu. [942]

3.4. TOPLUMLA İLİŞKİLER

Hz. Peygamber (sas)'in gönderiliş amacı insanlara son ilahı mesajı ulaştırıp Allah'ın kendilerinden razı olacağı ideal toplumu ulaştırmaktır. Hz. Peygamber, bütün hayatı boyunca bu ideal toplumu yetiştirmek için gayret göstermiştir.

Hz. Peygamber'in terbiyesi altında yetişen sahabe, öğrendikleri bütün bilgileri insanlara aktarmak için ellerinden geleni yaptılar. Hz. Peygamber'den elde ettikleri bir ilmin gizlenmesinin büyük bir vebal olduğunun bilincinde olan ashâb adeta bir eğitim seferberliği başlatmış durumundaydılar. İnsanları ilahi mesajla tanıştırıp onların hidayetine vesile olmanın kendileri için kırmızı develerden daha hayırlı olduğunun[943] bilinciyle hareket ettiler. Hz. Peygamber onları, yaşadıkları toplumda ideal insan olma özellikleri ile eğitip donatmıştır. Hz. Peygamber'in terbiyesi altında yetişen bu güzide insanlar, O'nun insan yetiştirme metodunu çok iyi öğrenmişlerdi. Hem Hz. Peygamber'in döneminde hem de O'nun vefatından sonra da insanları eğitmek için büyük çaba sarfettiler. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da değişik bölgelere dağılarak öğrendiklerini insanlara aktarmaya ve onlara İslam dini hakkında bütün bildiklerini öğretmeye çaba gösterdiler.

Mısır bölgesine düzenlenen fetihlere bir çok sahâbî iştirak etti. Buraya gelen sahâbîlerden birçok kişi bölgeye yerleşerek orada bulunan halklarla birlikte yaşadılar. Yaşadıkları toplumdaki insanlara yaşayışlarıyla en güzel örneklik teşkil ettiler. Bölgede yaşayan insanlara Hz. Peygamber'i ve Hz. Peygamber'le (sas) yaşadıkları anılarını anlatıyorlardı. Bu sahâbîlerden kimisi, Hz. Peygamber'den duyduklarını anlatıyor, kimisi onları sevk ve idare ediyor, kimisi de onların eğitim ve öğretim işleri ile alakadar oluyordu. Mısır'ı fetheden ve orada oldukça uzun süre valilik yapıp orada vefat eden Amr b. el-'As, Abdullah b. 'Amr b. el-As, 'Ukbe b.

---

[942] İbn Abdilhakem, **Futûh**, s. 105; İbn **Asakîr**, Târîh, XLIV, 337; İbnü'l-Cevzî, **el**-Muntazam, c. IV, s. 294; İbn Tağriberdî, **en-Nücûmu'z-Zahire**, c. I, s. 45,46; İbn Kesir, **el-Bidaye**, c. V, s. 177; Suyutî, **Târîhu'l-Hulefa**, s. 99; Sırma, **MüslümanlarınTarihi**, c. III, s. 135, 136.

[943] Buhârî, **Cihad**, 143.

‘Amr ve Mesleme b. Muhalled gibi Sahâbîler Mısır bölgesinde en çok etki bırakan sahâbîlerdir.

Hz. Peygamber’e arkadaş olma şerefine nail olan bu güzide insanlardan Hz. Peygamber’i tanımak için, insanlar büyük arzu duyuyorlardı. Onlar, Hz. Peygamber’in arkadaşlarına gelerek; “Sizler Hz. Peygamber’i görmüş ve onunla arkadaşlık etmiş insanlarsınız, bizlere Hz. Peygamber’den duyduğunuz sözleri söyleyin.” diyorlardı. Diğer bir ifade ile onlar, sahabeden Hz. Peygamber’le yaşamış oldukları zamanı ve olayları anlatmalarını istiyorlardı. Bölgeye yerleşen sahâbîler de, kendilerini gittikleri toplumlardan soyutlamıyor, onlarla aynı ortamları paylaşıyorlardı.[944] Sahabe bu şekilde davranarak, insanlar üzerinde büyük etkiler bırakmış ve kısa sürede onları İslam’a kazandırmayı başarmıştır.

3.4.1. İdarecilerle İlişkileri

Ashâb, yaşadıkları toplumda asla eleştirilmeyecek bir sınıf olarak görülmemiştir. Yaşadıkları toplumlarda uygun olmayan söz ve davranışlara tanık olduklarında, hem birbirlerini hem de insanları uyarmışlardır. Bu uyarı ve ikazlardan onları sevk ve idare eden yöneticiler de nasiplerini almışlardır. Sahâbîler, konumu ne olursa olsun, kimden gelirse gelsin gördükleri her yanlışa itiraz edip düzeltme yoluna gitmişlerdir. Yaptığımız araştırma neticesinde onların bölgedeki idarecilere yapmış oldukları ikaz ve nasihatlerinden bazılarını aktarmaya çalışacağız.

3.4.1.1. İdarecilere Yaptıkları İkaz ve Eleştiriler

3.4.1.1.1. Hz. Ömer’in Bu Hususta Faaliyetleri

Hz. Ömer, kendi halifeliği döneminde herhangi bir iş için tayin edeceği kişinin liyakatli olması hususuna çok dikkat ederdi. Görevlendirdiği kişileri sürekli bir murakabe altında tutardı. O, yüksek seviyede bir mevkiye getirdiği kişilerin mal varlıklarının kayıt altına alınmasını emretmiştir. Görevlendirdiği insanların, devletin kendilerine vermiş olduğu yetkileri kötüye kullanma ihtimaline karşı bir takım tedbirler almıştır. Devlet idaresinde kendisinden önce gelen Hz. Ebû Bekir döneminden farklı bir çok icraatta bulunmuştur. Hac mevsiminde değişik

[944] Akbaş, **Sahabenin İslam’ı Tebliği**, s. 203.

bölgelerden gelen heyetlerle görüşen Hz. Ömer, bölge vali ve yöneticileri hakkında insanlardan bilgi alıyordu.[945] O, bunu yaparken, kendisinin insanlara göstermiş olduğu sevgi, adalet, hoşgörü ve şefkatin, devletin tüm kademelerinde kendisini göstermesini amaçlamıştır.

Hz. Ömer, atadığı insanların ehil olmasına her ne kadar dikkat ettiyse de bu, onları atadıktan sonra artık her şeyi onlara bırakıp, onları kulak ardı ettiği anlamına gelmiyordu. Tam aksine hepsinin ne yaptığını sürekli takip altında tutmuş, gerektiği yerde müdahele edip ağır yaptırımlar uygulamıştır. Göreve atarken valilerin gelirlerini kayıt altına almış, daha sonra servetlerinin almış oldukları gelirlerden daha fazla olduğunu görünce, ikiye bölüp yarısını almış, bazen de hepsini almıştır. Bunun en güzel örneği Mısır valisi 'Amr b. el-As'ın mal varlığını bölüp almasıdır. Hz. Ömer, 'Amr b. el-'Âs'a mektup yazarak ona şunları söylemiştir: "Malının, kölelerinin, kap kacak ve hayvanlarının çok olduğu haberi etrafa yayılmıştır. Oysa ki ben seni Mısır'a vali olarak atadığımda bunlar yoktu." Hz. Ömer'in mektubunu alan 'Amr b. el-'Âs: "Bizim bulunduğumuz topraklar ziraatın ve ticaretin bol olduğu topraklardır. Biz de ihtiyacımızdan arta kalanı biriktiriyoruz." cevabını vermiştir.

'Amr b. el-'Âs'tan bu cevabı alan Hz. Ömer, ona Muhammed b. Mesleme'yi göndererek şöyle demiştir: "Siz valiler gelir kaynaklarının başında oturuyorsunuz. Bunu fırsat bilerek haram topluyor, haram yiyiyor ve arkanızda haram mal bırakıyorsunuz. Malını bölüştürmek için sana Muhammed b. Mesleme'yi gönderiyorum. Sen de malının hepsini ona açıkla hiçbir şeyi gizleme." Mısır'a gelen Muhammed b. Mesleme 'Amr b. el-'Âs'ın malını bölüştürüp yarısını beytülmale aktarmıştır.[946]

Hz. Ömer, kendi döneminde genişleyen İslam topraklarından haberdar olmaya ve meydana gelen her durumdan kendisinin bilgilendirilmesine büyük çaba gösteriyordu. Atadığı insanların görev yapma kabiliyetlerini dikkate alan Hz. Ömer, onlar üzerinde sıkı bir denetim mekanizmasını da kurarak yanlış yapmalarına veya bulundukları makamı istismar etmelerine fırsat vermemiştir. Hz. Ömer'in bu yönetim becerisi sayesinde dönemin en büyük dâhileri arasında sayılan Muaviye b. Ebi

[945] Belazûrî, **fütûhü'l-Buldan**, s. 314; İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 101,102.
[946] Belazûrî, **Fütûhü'l-Buldan**, s. 314; İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 101,102.

Süfyan, Muğire b. Şu'be ve 'Amr b. el-'Âs gibi idarecilerin arsında herhangi bir ihtilafın meydana gelmediğini görmekteyiz.

Atadığı insanlarda aradığı ilk şart, takva sahibi olması ve İslam hükümlerini biliyor olmasıydı. Hz. Ömer sürekli olarak şu cümleyi tekrar ederdi: "Kim, bilerek bir günahkarı, herhangi bir iş için tayin ederse o da o günahkar gibi olur." Said b. Amir'i Şam'ın bir bölgesi için vali olarak görevlendirmek istediğinde Said bundan kaçınarak onun bu teklifini kabul etmemiş, bunun üzerine Hz. Ömer, "Asla bu işten uzak duramazsın! Nefsim yed-i Kudretinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, sizler bu işi benim omuzlarıma yükleyip de evinizde oturamazsınız." demiştir.[947]

Hz. Ömer, devlet başkanı olarak Suriye'ye yaptığı ikinci ziyaretinde bölgede görev yapan vali ve komutanları bizzat teftiş etmiştir. Onun teftiş ettikleri yöneticiler arasında Ebû Ubeyde b. el-Cerah, Yezid b. Ebî Süfyan, 'Amr b. el-'Âs, Ebû Musa el-Eş'arî ve Ebû Derdâ gibi sahabenin önde gelenleri vardı. Hz. Ömer bu insanların evlerini dahi görüp haklarında doğrudan bilgi edinmiştir.[948]

Bir gün Medine'nin bir caddesinde yürürken Hz. Ömer birinin: "Ey Ömer memurların için birkaç kaide koymakla ilahi azaptan kurtulacağını mı düşünüyorsun? Mısır'da valilik yapan İyaz b. Ganem'in ince elbiseler giyinip kapısında bir kapıcı bulundurduğunu bilmiyormusun?" dediğini işitti. Halife Ömer, İyaz'ı nasıl bir kıyafet içinde bulduysa onu öylece beraber getirmesi için Muhammed b. Mesleme'yi Mısır'a yolladı. Mısır'a ulaşınca Muhammed b. Mesleme İyaz hakkında yapılan suçlamaların doğru olduğunu müşahede etti. İyaz'ın kapısında bir kapıcı ve üzerinde ince bir gömlek bulunuyordu. Muhammed b. Mesleme üzerindeki elbise ile Medine'ye getirdi. Hz. Ömer, İyaz'ın ince gömleğini çıkardı ve onu kaba yünden bir elbise ile değiştirttikten sonra bir keçi sürüsü getirtti ve bunu meralarda otlatmasını emretti. İyaz b. Ganem Hz. Ömer'in kendisine verdiği bu emri bunu redde cüret etmemekle beraber ikide bir ölümü bu cezaya tercih ettiğini ifade etti. Hz. Ömer ise İyaz'a kendisine verdiği bu işten utanmaması gerektiğini söyledi. Çünkü İyaz'ın babasının da vaktiyle keçi çobanı

[947] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 91; Sallâbî, **Hz. Ömer**, s. 649.
[948] Akbaş, **Sahabenin İslam Tebliği**, s. 204.

olduğunu ve Ganem ismini de bu yüzden aldığını söyledi. İyaz samimiyetle tövbe etti, hayatı boyunca vazifesini dürüst olarak ifa etti.[949]

Mevlan Şibli Nu'mânî verdiği bilgilere göre İyaz b. Ğanem Mısır'da valilik yapan sahâbilerdendir. ancak yaptığımız kaynak taramasında İyaz b. Ğanem'in Mısır'da valilik yaptığına dair herhangi bir malumata ulaşamadık. Nu'mânî'nin verdiği bu bilginin kaynak verilmeden aktarıldığına göre bunun bir yanlışlık olduğu kanaatindeyiz.

Bir defasında Halife Hz. Ömer etrafındaki insanlara "Kardeşlerim, memurlar sizlere tokat atmak ve mallarınız soymak için değil Allah Resulünün yolunu sizlere öğretmek için tayin olunmuşlardır. Dolayısıyla herhangi bir memur buna aykırı bir şekilde davranıp hareket etmişse bana söyleyin ki onun intikamını o memurdan alayım." demesi üzerine Mısır valisi Amr b. el As ayağa kalkarak bir memurun birini inzibat altına almak için dövecek olursa o memurun da mı cezalandırılacağını halife Hz. Ömer'e sordu. Hz. Ömer yemin ederek "Şüphesiz onu cezalandırırım, çünkü Allah Resûlü'nün böyle yaptığına tanık oldum. Sakın Müslümanları dövmeyin, çünkü böyle yapmakla onları alçaltıp değersizleştirirsiniz. Onları haklarından mahrum bırakmayın, çünkü böyle yapmakla onları suç işlemeye itmiş olursunuz."[950]

Bir gün bütün memurların adet üzere hazır bulunduğu bir ortamda, adamın biri ayağa kalkarak bir memuru ona yüz kamçı vurarak dövdüğü için halife Ömer'e şikayette bulundu. Ömer davacıya alacağını aynı kamçı sayısı ile halkın önünde almasını emretti. Amr b. El As bunun memurlara büyük cefa olacağını ileri sürerek itirazda bulundu. Ama Ömer suçlunun cezalandırılması gerektiğini söyledi. Amr b. el As birçok rica ve ısrardan sonra şikayet ettiği şahsa dayak atmak yerine davacıyı atacağı her kamçı yerine iki altın almayı kabule ikna etti.[951]

Hz. Ömer, görevlendirdiği kişilerin özellikle Allah'ın kanunlarını uygulamada herhangi bir gevşeklik gösterdiklerini gördüğünde hemen müdahale edip onları uyarmış hatta cezalandırmıştır. Bunun en güzel örneğini Mısır valisi olarak atadığı 'Amr b. el-'Âs ile kendisi arasında yaşanan, 'Amr b. el-'Âs'ın aktardığı şu olaydır: 'Amr b. el-'Âs şöyle demektedir: "Ben Allah'ın Resûlü ve Hz. Ebû Bekir'den sonra Ömer kadar Allah'tan korkan hiç kimse görmedim. Üzerine hak

[949] Mevlana, Şibli, **Hz. Ömer ve Devlet İdaresi,** c. II, s.54.
[950] Mevlana, Şibli, **Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, c. II, s.50.
[951] Mevlana, Şibli, **Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, c. II, s.50.

geçen kişinin konumu onun için önemli değildi. Haksızlık yapan ister oğlu, ister babası olsun onun için hiç fark etmezdi. Bir gün ben Mısır'dayken kuşluk vakti, birisi bana gelerek Abdullah ile Abdurrahman adında Ömer'in iki oğlunun cihad amacıyla Mısır'a gelmiş olduklarını söyledi. Ben onların şu anda nerede olduklarını sorduğumda, Mısır'ın üst tarafındaki bir yerde konaklamış olduklarını söyledi. Daha önce de Ömer bana mektup yazarak; "Benim ailemden birileri yanına gelirse, sakın başkalarından farklı bir şekilde onlara özel muamele yapma! Aksi takdirde, ben de hak ettiğin şekilde sana muamele yaparım!" demiş ve beni bu konuda ikaz etmişti. Allah'a yemin ederim ki, bir adam gelip, "İşte Abdurrahman b. Ömer ile Ebû Sirve'a kapıda durmuş, sizden huzurunuza girmek için izin istemektedirler" diye haber verinceye kadar ben babalarının korkusundan, ne onlara bir hediye gönderebildim, ne de konakladıkları yere giderek onları karşılayabildim. Ben yerimden kalkmadan haber veren adama, "Gelsinler." dedim. Onlar da moralsiz bir şekilde içeri girip, "Bize Allah'ın haddini uygula! Çünkü biz, dün gece içki içerek sarhoş olduk" dediler. Ben de, onları azarlayarak kovdum ama Abdurrahman ısrar ederek, "Sen eğer bize haddi uygulamazsan babamın yanına vardığımda seni ona şikayet ederim." dedi. Ben de düşünerek, haddi uygulamadığım takdirde, Ömer'in bana son derece kızacağını, hatta beni valilikten azledeceğini ve bu yaptığımın kendisine ters geleceğini biliyordum. Biz bu konuları konuşurken bir de baktım ki, Abdullah b. Ömer girdi. Ben de ayağa kalkarak "Hoş geldin" dedim ve onu karşıladım. Kendisini meclisimin başköşesine oturtmak isteddim ancak o, kabul etmeyerek, "Babam mecbur kalmadıkça yanına gelmekten beni menetti. Ben de (şu anda) yanına gelmeye kendimi mecbur hissettim. Kardeşimin saçlarını asla insanların gözleri önünde kesme. Had cezasına gelince, nasıl uygun görüyorsan öyle yap! " dedi. (Kendilerine had cezası uygulanan kimselerin aynı zamanda saçları da kesilirdi). 'Amr b. el-'Âs dedi ki: Ben ikisini de evin avlusuna çıkartarak içki içmelerinden dolayı kırbaçlayarak had cezasını uyguladım. İbn Ömer, kardeşi Abdurrahman ile Ebû Sirve'a'yı evin bir başka odasına götürerek onların saçlarını kendisi kesti. Yemin ederim ki, bütün bu olanlardan tek bir harf mektuba yazıp Ömer'e haber vermedim. Ta ki, kendisinden beklediğim mektubunda o şunları söylüyordu:

"Bismillahirrahmanirrahîm:

Allah'ın kulu Emîrü'l-Mü᾽minîn Ömer'den, 'Âs oğlu 'Âsîye,

Ey Âs'ın oğlu! Bana karşı göstermiş olduğun cesaretine ve bana vermiş olduğun sözü yok saymış olmana hayret ettim. Oysa ben, senin hakkında, senden daha hayırlı olan Bedir ehline muhalefet ederek, benden aldığın cüret ve ahdime vefa konusunda seni tercih ettim. Sen (Bu sözleşmemizi) oldukça kirlettin. Seni azletmekten başka çare kalmadığından, seni azletmekle haksızlık yapmış olacağımı da düşünmüyorum. Sen Abdurrahman'ı evinde dövüyor ve evinde saçını kesiyorsun, bunun da bana ters geleceğini biliyorsun. Abdurrahman da başkaları gibi, yönetimin altındaki Müslümanlardan birisidir. Dolayısıyla başkalarına yaptığını ona da yapmalıydın. Ancak sen, "Emîru'l-Mü'minin'in oğludur" diyerek ona farklı davrandın. Oysa Allah'ın emrinin kendisine uygulanmasının vacip olduğu insanlardan hiç birisine müsamahamın olmadığını biliyorsun. Bu mektubum sana ulaşır ulaşmaz, ona [Abdurrahman'a] bir aba giydirerek ve onu basit bir bineğe bindirerek bana gönder ki, onun yaptığı işin kötülüğünü herkes bilsin!"

'Amr b. el-'Âs şöyle demektedir: Ben de daha sonra babasının istediği gibi kendisini ona gönderdim ve onun mektubunu da Abdullah b. Ömer'e okuttum. Öbür taraftan kendim de ona bir mektup yazarak kendisinden özür diledim. Kendisinden daha büyük bir yeminin olmayacağı Allah'a yemin ederek, gerek zimmî, gerek Müslüman herkese evimin avlusunda had uyguladığımı [hiç kimseye dışarıda alenen had uygulamadığımı] bildirdim. Bu mektubu da oğlu Abdullah b. Ömer ile kendisine gönderdim.

Abdurrahman, Hz. Ömer'e takdim edildi. Üzerinde bir aba olmadan ve kendisine önce had tatbik edilmiş olarak içeri girerken bineğinden indiğinde yürüyemeyecek durumdaydı. Ömer kendine, "Sen şöyle, şöyle yaptın ha! O zaman kırbaçları hak ettin!" deyince o sırada yanında bulunan Abdurrahman b. Avf, "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Ona daha önce had uygulanmıştır, ona ikinci defa had uygulaman gerekmez" dediyse de Ömer ona iltifat etmeyerek Abdurrahman'ı kırbaçlamak için ortaya çıkardı. Bu durum üzerine, Abdurrahman da şöyle söyleyerek bağırmaya başladı: "Ben hastayım, eğer ölürsem katilim olacaksın." Ömer, onun böyle demesine aldırış etmeden ikinci defa dövmek suretiyle had

cezasını uyguladı ve ayrıca da onu hapsetti. Abdurrahman daha sonra hastalanarak vefat etti.[952]

Görüldüğü gibi Hz. Ömer devlet idaresinde özellikle Allah'ın kanunlarının uygulanması noktasında asla gevşeklik göstermemiştir. Yeri geldiğinde valileri azarlamış hatta onları görevlerinden azletmiştir. Hz. Ömer sürekli olarak denetim altında tuttuğu valilerine daima mektuplar göndererek onlara nasihatlerde bulunmuş ve daima Allah'tan korkmalarını tavsiye etmiştir. Misal olarak 'Amr b. el-'Âs İskenderiye fethinden sonra Hz. Ömer'e cizye ve harac göndermeye başlamış, ileriki zamanlarda haraç göndermede gevşeklik gösterince Hz. Ömer onu uyarmak maksadıyla şunları yazmıştır:

"Ey 'Amr! Bil ki, Allah seni ve davranışlarını görmektedir. Senin açık hallerini bildiği gibi, gizli hallerini de bilmektedir. Böylece yaşayışın ve davranışınla halkın kendisine uyabileceği güzel bir örnek ol! Zira Yüce Allah, "Bizi muttakitere rehber kıl!"[953] buyurmakla bizlerin insanlara örnek olmamızı murad etmektedir. Senin yanındakiler ehl-i zimmet ve ehl-i ahittir. Resûlullah da (sas) onlara ve Kıptîlere iyi davranmayı tavsiye etmekte ve şöyle buyurmaktadır: "Kıptilere iyi davranmayı birbirinize tavsiye edin.Zira onların, koruma ve merhamet hakları vardır." Sen de onlara merhametli davran, zira İsmail'in annesi onlardandır. Yine Resûlullah (sas) buyurdu ki: "Kim antlaşmalı birisine zulmeder de, gücünün dışında onlara bir mükellefiyet yüklerse, kıyamet gününde onlara davacı olurum." O halde ey 'Amr! Resûlullah'ın (sas) sana davacı olmasından sakın! Zira o, kime davacı olursa onu mağlup eder. Yemin olsun ki, ey 'Amr! Ben bu ümmetin yönetimiyle sınava tabi tutuldum. Kendimde bir zafiyet ve kemiklerimde bir incelme hissetmekle beraber raiyetim çoğalarak yaygınlaştı. Bu nedenle henüz daha ifrata kaçmadan Allah'ın beni katına almasını arzuluyorum. Yemin ederim ki, senin katı davranışından ötürü bir devenin bile ölmesinden dolayı kıyamet gününde sorumlu tutulacağımdan endişe etmekteyim. "[954]

---

[952] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 71-73; İbn Asâkir, **Târîh**, c. XLIV, s. 324, 327, 328; İbnü'l-Cevzî, **Menakibu Ömer**, s. 229, 230.
[953] Furkan, 25/74.
[954] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 69.

Hz. Ömer bazen de emirlerine muhalefet edenleri Medine'ye çağırır orada ifadelerini alır ve gereken yaptırımları uygulardı. Mısır bölgesinin fetihleri ile birlikte bölgeye gelip yerleşen Şerik b. Sümeyye, Hz. Ömer'in, askerlerin ziraatla meşgul olmamaları ile ilgili göndermiş olduğu emre uymayarak ziraat ile uğraşmış ve bu durum halifeye bildirilince, onun Medine'ye gönderilmesini emretmiştir. 'Amr b. el-'Âs gelen emir üzerine Şerik'i Medine'ye göndermiştir. büyük bir korku ile Medine'ye gelen Şerik'e Hz. Ömer, "Sen hangi ordudansın" diye sormuş, Şerik, "Mısır ordusundan'' diye cevap verince Hz. Ömer "Sen Şerik b. Sümeyye'sin herhalde'' Şerik, "Evet, Ey Müminlerin emiri" diye cevap vermiştir. Hz. Ömer ona dönerek, "Sana öyle bir ceza vereceğim ki herkese ibret olacaksın'' demiştir. Bunu duyan Şerik, Hz. Ömer'e "Allah'ın kullarından kabul ettiğini benden kabul eder misin? (yani tevbe edeyim tevbemi kabul et)" demiş, Hz. Ömer de "evet" deyip Msır valisi 'Amr b. el-'Âs'a bir mektupla durumu bildirerek; "Şerik bize geldi ve tevbe etti biz de tevbesini kabul ettik" demiş ve Şerik'i Msır'a geri göndermiştir.[955]

Bir hac mevsiminde valilerini ve halkı toplayan Hz. Ömer insanlara: "Valiler hakkında kimin ne şikayeti varsa, hiçbir şeyden çekinmeden, korkmadan kalkıp bana söylesin" dediğinde, orada bulunanlardan önce hiçbir ses çıkmamış daha sonra orada bulunanlardan birisi ayağa kalkarak, Mısır valisi 'Amr b. el-'Âs'ın kendisinden haksız olarak yüz bakır para aldığını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, Mısır valisi 'Amr b. el-'Âs'ı çağırarak ona: "Ey 'Amr! kalk ve cevap ver" demiştir. 'Amr: "Ey Mü'minlerin Emiri! Valilere karşı böyle bir kapıyı açmaktan sakınmalısınız" diye itiraz edip bir nevi valiler için dokunulmazlık teklif ettiğinde ise Hz. Ömer: "Ben Hz. Peygamber'in (sas) tazminat ödediğini gözlerimle gördüm. Ey tazminat talep eden adam! gel sen de tazminatını al" demiştir.[956]

Özellikle Hz. Ömer'in hiafeti döneminde valiler bölgede meydana gelen sıkıntılarda çoğu zaman kendileri Hz. Ömer'e danışmadan karar vermiyorlardı. Mısır valisi Amr b. As bir çok konuda Hz. Ömer'e haber göndererek onun vereceği kararı beklerdi. Bazen de sıkıntı yaratan bazı insanları bizzat halifeye göndererek bu konuda halifenin hüküm vermesini isterdi. Leys b. Sa'd Nafi'ten şöyle bir olayı

[955] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 111; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. II, s. 398.
[956] Algül, **İslamTârîhi**, c. II, s. 316.

anlatır: “ Sabiğ el-Irâkî Müslüman ordugahlarında Kur’an hakkında akılları karıştıracak sorular soruyordu. Bölgedeki ordugahları dolaşan Sabiğ sonunda Mısır’a geldi. Diğer bölgelerde yaptığı bu faaliyetlerine Mısır’da da yapmaya devam edince Amr b. As onun hakkında bir mektup yazar onu görevlilerle birlikte halifeye gönderdi. Görevli elinde mektup ile Hz. Ömer’e gelince halife Ömer mektupu okudu ve onun nerde olduğunu sordu. Adamın kafilenin arasında olduğunu söyleyen görevliye Hz. Ömer, “ona göz kulak ol şayet o bir yere kaçarsa onun yerine seni acıklı bir ceza ile cezalandırırım” dedi. Görevli gidip onu Hz. Ömer’in huzuruna getirince Hz. Ömer ona “hangi konuda soru soruyorsun?” dedi. Sabiğa sorduğu soruları Hz. Ömer’e anlatınca Hz. Ömer yaş hurma dallarını alıp onlarla adama vurmaya başladı. Halife Sabiğ’a öyle bir vurdu ki her tarafı yara olunca onu bırakıp gönderdi. Sabiğa iyileşince tekrar dövmeye başladı vucudunun her tarafı yara bere içinde kalınca tekrar onu bıraktı. Birkaç gün sonra iyileşince Hz. Ömer onu tekrar dövmek için çağırınca Sabiğ Halifeye “ Ey Müminlerin Emiri şayet beni öldürmek istiyorsan güzelce öldür yok eğer amacın benim içinde bulunduğum bu itikadi hastalıktan kurtulmam ise vallahi ben artık düzeldim” deyince Hz. Ömer onu bıraktı ve tekrar memleketine dönmesine izin verdi.”[957]

3.4.1.1.2. Bazı Sahâbîlerin İdarecileri İkaz ve Eleştirileri

Sahabe bulundukları ortamlarda Kur’an ve Sünnet’e uygun görmedikleri hareket ve tavırları eleştirmekten çekinmemişlerdir. Gerek valiler olsun gerekse halifeler olsun çoğu zaman sahabenin ikaz ve eleştirilerine maruz kalmışlardır. Kimi zaman valilerin ve halifelerin dünyaya fazla daldıklarını gördüklerinde onları ikaz ettikleri gibi yanlış bir hüküm verdiklerinde de onları düzeltme yoluna gitmişlerdir. Buna karşılık hiçbir zaman bu onları birbirlerine karşı kin ve nefrete sürüklememiş, bilakis onları birbirlerine daha da saygı duymaya ve değer vermeye sevk etmiştir. Çünkü onlar Hz. Peygamber’e biat ederken bütün Müslümanlara nasihat edeceklerine dair söz vermişlerdi.[958] Sahabe arasında büyük bir heybete sahip olan Hz. Ömer kendisine nasihat edilip uyarılmasına asla kızmaz ve toplum içerisinde hatalı olduğunu kabul edip itiraf ederdi.

---

[957] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 115.

[958] Buhârî, **Îman**, 42; Bu konuda geniş bilgi için bkz. Akbaş, Mehmet, **Sahâbîlerin Emevî İdarecilerine Yaptıkları İkaz Eleştiri ve Nasihatler**, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, cilt: XIV, sayı: 22, s. 65-80.

Hz. Ömer halife olduktan sonra minbere çıkıp insanlara: "Ey insanlar! Sizden her kim, bende bir eğrilik görürse onu düzeltsin!" dediği sırada insanlar arasından bir adam ayağa kalkarak "Allah'a yemin olsun ki ey Ömer! Sende bir eğrilik görürsek seni kılıçlarımızla düzeltiriz" demiş, bunun üzerine Hz. Ömer "Bu ümmet içerisinde Ömer'i kılıçları ile düzeltecek insanlar var eden yüce Allah'a hamdolsun" demiştir.[959]

Bilindiği gibi vilayetlerdeki vergi amilleri ve valiler çalışan ve kazanan insanlardan belirli miktarlarda vergi topluyorlardı. Onların yapmış olduğu bu uygulamalardan dolayı toplumun bu kesiminden çok sayıda şikayetler gelmişti. Yapılan bunca şikayetten sonra halife Hz. Osman bölgelerdeki valilerine haber gönderip onları Medineye çağırarak meclisi toplamıştı. Medineye gelenler arasında Mısır valisi Amr b. El-As, Muaviye b. Ebî Süfyan, Abdullah b. Amir, ve Abdullah b. Sa'd b. El-As da bulunuyorlardı. Hz. Osman onlara " Size yazıklar olsun! İnsanlar arasında yayılan bu şikayet ve dedikodular neyin nesidir? dedi. Onlar Hz. Osman'a: " Sen bize gel dedin biz de geldik, senin bize emrettiklerinden başka kimsenin söylediklerine asla aldırmıyoruz!" dediler. Halife onlara, "Öyle ise bu durumu benimle istişare edin ve bu durumu bana izah ediniz" dedi. Bunun üzerine Amr b. El-As Allah'a hamd ederek şöyle dedi: "Her işin bir çözümü vardır. Ancak, bu işin kapısı, ümmete kapatılır diye korkuyorum. İnşaallah, o fitne ateşini yakan ben olmam" diyerek endişelerini birkaç cümle ile ifade eti.[960]

Ebû Derdâ, Mısır valisi Mesleme b. Muhalled'e nasihat babında bir mektup göndererek ona şu şekilde tebliğ ve nasihatte bulunmuştur:

"Allah Teâlâ kendi tâatıyla amel eden kullarını sever. O sevdiği kimseyi halka da sevdirir. Kim de yasakladığı şeyleri işlemekle kendisine isyan ederse Allah Teâlâ ona buğzeder. Bunun sonucunda da o kişiyi halka kendisine buğzedilecek biri olarak tanıtır."[961]

---

[959] Sallabî **Hz. Ömer**, s. 137.
[960] Taberî **Tarîh**, c. IV, s. 334; Ali Rıza Ayar, **Hz. Osman ve Hz. Ali Dönemlerinde Devlet – Halk Münasebetleri**, 135.
[961] İbn Asâkir, **Târîh**, c, XLVII, s. 126.

Hz. Muaviye, hilafeti döneminde Mısır'a vali olarak atadığı Mesleme b. Muhalled'e "kendi işlerinde Ezd'li ve Hadremevt'lilerden başkasını görevlendirme çünkü onlar güvenilir insanlardır."[962] diyerek devlet idaresinde görevlendirilecek insanların güvenilir insanların olması gerektiğini ifade etmiştir.

Mısır'da valilik yaptığı sırada kendisi için bir ev yapan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, yaptığı ev ile ilgili görüşlerini almak için Ğurfe b. el-Haris'i çağırması için birisini gönderince Abdullah'a "onu çağırma çünkü Ğurfe hiç kimseden çekinmez doğru bildiği şeyleri söyler sen buna dayanamazsın" dediler. Ğurfe Abdullah b. Sa'd'ın huzuruna geldiğinde Abdullah ona "yaptığım bu ev ile ilgili görüşün nedir ey Ğurfe" dedi. Ğurfe "bişey demiyorum şayet sen bu evi kendi malından yapmışsan muhakkak ki israf etmişsin ki kesinlikle Allah israf edenleri sevmez. Yapmış olduğun bu evi Allah'ın malından yapmışsan muhakkak ki ihanet etmişsin ve bunu bil ki Allah hainleri asla sevmez."[963] diye nasihatlarda bulundu.

Hz. Muaviye, hilafeti döneminde Mısır'da idareci olan Verdan'a mektup yazarak, Kıptilerden her birinden birer kırat fazla vergi almasını emredince Verdan, bunun kendileri ile yapılan sulh maddelerine aykırı olduğunu söylemiş ve bunun yapılamayacağını bildirmiştir.[964]

Hazreti Ali'nin hilafetinden sonra hilafet makamına oturan Hazreti Muaviye Mısır'a Ukbe bin Âmir el-Cühenî'yi vali olarak tâyin etmişti. Ebu Eyyub el-Ensârî hazretleri Ukbe b. Amir'in valiliği döneminde Mısıra gitmiş ve İslam ordusu saflarında cihada çıkmak istemişti. Daha önce de değindiğimiz gibi Ukbe b. Amir Hz. Peygamberin Ashabından ve Hadis ravîlerindendir. Bir gün Ukbe bin Amir bir işle meşgul olduğundan dolayı akşam namazına biraz geç kalmıştı. Fakat henüz vakit geçmeden camiye gelerek cemaate namazı kıldırmıştı. Ukbe, Cemaate namaz kıldırdıktan sonra Ebû Eyyub el-Ensârî cemaat içinden kalkarak Ukbe b. Amir'in yanına gitmiş ve ona şu sözleri söyleyip ikazda bulunmuştu:

[962] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 89.
[963] İbn Asâkir, **Târîh**, c. XXIX, s. 40.
[964] Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 206.

"ResûlullahSallallahu aleyhi ve sellem'in akşam namazını geciktirenler hakkında söylemiş olduğu şu sözlerini işitmedin mi? "Ümmetim akşam namazını yıldızların gökyüzünü kaplamasına kadar geciktirmedikçe hayır üzeredir veyahut fıtrat üzeredir."

Ukbe: "Evet, dedi, ResûlullahSallallahu aleyhi ve Sellemin bu sözünü duydum."

Hazreti Ebu Eyyub devam etti:

"O zaman bunu bildiğin halde hangi sebepten dolayı akşam namazını geciktirdin?"

Ukbe: "Çünkü meşgul idim." diye cevap verdi.

Hz. Ebû Eyyub el-Ensârî, Ukbe'nin ileri sürdüğü bu mazereti kabul etmeyerek sözlerini şu şekilde bitirdi:

"Allah'a yemin ederimki senin bu yaptığını görerek insanların "Hz. Peygamber'in (s.a) kendisi de böyle yapardı" gibi yanlış bir düşünceye düşmelerinden endişe ediyorum."[965]

Hz. Ebû Eyyub el-Ensârî'nin yapmış olduğu bu ikaza itiraz etmeden uyan Ukbe b. Amir Onun yapmış olduğu bu uyarıda haklı olduğunu ortaya koymuştur. Hiç kuşkusuz Sahabe yanlış gördükleri davranışların kimin tarafından yapıldığına bakılmaksızın düzeltme ve ikaz yoluna gitmişlerdir.

3.5. MÜSLÜMANLARIN MISIR'DA GAYRİMÜSLİMLERLE MÜNASEBETLERİ

3.5.1. Gayrimüslimlerle İlişkileri

İslam dini diğer dinlerle muamele konusunda adalet ve hoşgörü temelli bir tutum takınmıştır. İslam devletinde yaşayan Müslümanlara kendileri gibi düşünmeyen insanlara nasıl davranılacağını, onlara karşı görev sorumluluklarını Kur'an ayetleri ile düzenlemiştir. "Onları affet ve geç. Allah iyilik yapanları şüphesiz

[965] Said Sahib Ensârî, **Büyük İslam Tarihi**, c. IV, s. 273-274.

sever."[966] "Her kim affeder ve barışırsa, onun ecri Allah'a aittir. Doğrusu O, zulmedenleri sevmez."[967] gibi bir çok Kur'an ayetleri affetmeyi ve ilişkilerde hoşgörülü olmayı emretmektedir. İslam davetinin başından itibaren bu prensip kendisini göstermiştir. İslam, büyük bir titizlikle Müslümanlara insanları icbar yolu ile kendi dinlerine mecbur etmemelerini tembihlemiştir. "Dinde zorlama yoktur; Artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır."[968] "Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı. Öyle iken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın?"[969] "Sen öğüt ver! Esasen sen sadece bir öğütçüsün. Sen, onlara zor kullanacak değilsin."[970]

İslam, doğuşundan itibaren çeşitli din mensupları ile iç içe yaşamış bir dindir. Müslümanlar zaman içerisinde hâkimiyeti altına aldıkları topraklarda başta Hristiyan ve Yahudiler olmak üzere değişik dinlere mensup olan milletlere hoşgörü ile muamele ettiler. İslam'da başka dinlerde bulunan insanlara inançları üzerinde baskı ve zorlamanın olmayacağı açık bir şekilde "Dinde zorlama yoktur"[971] ifadesi ile kıyamete kadar ilan etmiştir. Müslümanlar, bu ilahi ferman gereği gittikleri her yerde insanları kendi inançları ve dinleri üzere kalmalarına karışmamıştır. Hz. Peygamber (sas)'in Medine'ye hicretinin hemen akabinde, orada bulunan yahudi ve müşriklerle yapmış olduğu anlaşma da bunun en güzel örneklerindendir.

Hz. Ömer'in hilafeti döneminde, 'Amr b. el-As komutanlığında gerçekleştirilen Mısır fetihleri neticesinde bölgede yaşayan Hristiyan ve Yahudi halklar Müslümanlarla bir arada yaşamaya başlamışlardır. Müslümanlar kendilerinden olmayıp diğer dinlere bağlı olan insanlara karşı müsamahakar davranmak hususunda oldukça ileri bir seviyeye ulaşmışlardır.

Mısır'a gelen Amr b. el-As savaştan önce onlara elçi gönderip ilk önce anlaşma yoluna gitti. Çünkü onun inandığı dinin emirlerine göre insanlara Allahın emirlerini tebliğ edip onları İslam'a davet etmek savaşıp fethemekten daha öncelikli bir yoldur. Bunun en bariz örneklerinden biri de fethin başlangıcında yaşanan şu olaydır: Amr b. el-As ve Zübeyr b. Avvam Mısır fetihlerine başlayıp zaferler elde edince, Mısır

[966] Maide, 5/13.
[967] Şura, 42/40.
[968] Bakara, 2/256.
[969] Yunus, 10/ 99.
[970] Ğaşiye, 88/21,22
[971] Bakara, 2/256.

Hristiyanlarının lideri olan Ebu Meryem ile karşılaştılar. Mısır Kralı Mukavkıs yanlarına bir miktar asker vererek onları Amr b. As'ın karşısına çıkarmıştı. Amr b. el-As onlara. "Acele etmeyin, size söyleyeceklerim var" diye haber yolladı ve "Ebu Meryem ile Ebu Miryan gelsinler onlarla konuşmak istiyorum" dedi. Bunun üzerine Ebû Meryem ve arkadaşları da askerlerini geri çekip birbirlerine teminat vererek Amr b. el-As ile görüşmeye geldiler. Amr b. el-As onlara:

"İkiniz bu memleketin din adamlarısınız. Beni dinleyin Yüce Allah, Muhammed (s.a.s.)'i hak din olan İslam'ı yaymakla görevlendirerek onu elçi olarak insanlara gönderdi. Hz. Muhammed (s.a.s.)'de, Yüce Allah kendisine ne emrettiyse, bize olduğu gibi tebliğ ettikten ve bizi doğru olan yola ilettikten sonra dünyasını değiştirerek aramızdan göç edip Rabbine kavuştu. Yüce Allah'ın salat ve selamı O'nun üzerine olsun. O'nun bize yaptığı tavsiyelerden biri de, hiç bir kimse ile, onu İslam dinine davet etmeden savaşa başlamamaktır. Onun için biz önce, sizi İslam dinine davet ediyoruz. Kabul ederseniz siz de bizim gibi olursunuz ve sahip olduğumuz bütün haklara siz de sahip olursunuz, etmezseniz, o zaman bize cizye vermek zorundasınız. Eğerbize cizye verirseniz bizim korumamız altına girmiş olacaksınız. Sizi bütün saldırılardan korumakla yükümlü oluruz. Peygamberimiz topraklarınızı fethedeceğimizi bize bildirmiş ve sizinle aramızda bulunan akrabalık hakkı için size iyi davranmamız tavsiyesinde bulunmuştur. Bunun için eğer davetimizi kabul edip İslam dinine girerseniz aramızdaki bağ bir kat daha kuvvetlenmiş olacaktır. Peygamberimizin hakkınızdaki bu tavsiyesi üzerine, halifemiz de bize Kıpti'ler hakkında tavsiyede bulunmuştur" dedi. Onlar da Amr b. el-As'a:

"Bahsetmiş olduğun bu akrabalık uzak bir akrabalıktır. Böylesi akrabalığın hakkını ancak Peygamberler gözetirler. Hacer bizim Kralımızın kızı idi. Menaf halkından olup tanınmış ve şerefli bir ailenin kızıydı. Ve Krallık onun ailesinin elindeydi. Sonra zaman onların aleyhlerine döndü. Aynu'ş-Şems halkı onları öldürüp ve krallığı ellerinden zorla aldılar. Bunun için bu aile ortadan silinerek yok oldu. Bu kız da İbrahim (a.s.)'e varıp onunla evlendi. Hoş geldiniz, safa geldiniz. Ancak dönüp durumu müzakere için bize teminat verin" dediler. Amr b. As:

"Benim gibi bir kimse aldanmamalıdır. Ama ben size üç gün süre vereceğim" dedi. Her iki rahip Amr'a:

"Üç gün çok azbir süredir. Bize biraz daha zaman ver" dediler. Amr b. el-As:

Madem bu süre azdır diyorsunuz öyleyse dört gün olsun" dedi. Onlar:

"Bu süre de azdır bize biraz daha süre ver" dediler.

Bunun üzerine Amr b. el-As süreyi uzatarak onlara beş gün mühlet tanıdı. Onlarda Krallarının yanına dönüp, durumu Mu kavkıs'a bildirdiler.

Mukavkıs her nekadar ilk başta barışa yanaşmak istedi ise de Ertabun (kumandanı) buna mani olup İslam ordusu ile savaşmayı tercih etti.

Amr b. el-As ile konuşan iki Rahip de Mısır halkına:

"Biz elimizden geldiği kadar sizi savunmaya çalışacağız ve Müslümanların yanına dönmeyeceğiz. Daha dört günlük süremiz bulunuyor. Bu dört gün içinde başımıza birşey gelmeyeceğinden eminiz" dediler.

Amr b. As ile Zübeyr Kendileri ile konuştukları gibi karşı taraftan cevap beklerken birdenbire Ferkap adlı komutan tarafından gece saldırıya maruz kaldılar. Fakat Amr b. el-As hazırlıklı olduğu için Ferkab ve beraberinde bulunan askerlerin bir kısmı öldürüldü, diğerleri de esir edildi. Bundan sonra Amr b. As ve Zübeyr savaş için harekete geçtiler. [972]

Fetihler esnasında bile sürekli olarak düşmanı öldürmek yerine onu kazanmak için Amr b. el-As büyük bir siyaset izlemiştir. Kanatimizce Mısır halkının çok kısa bir süre içerisinde Müslümanlarla kaynaşıp İslam saflarına geçmesinde Amr b. el-As'ın izlemiş olduğu bu siyasetin büyük bir payı vardır.

Amr b. el-As savaş esnasında bile düşmanları ile bir araya gelerek onları etkileyip kazanmayı ve aynı anda savaş konusunda ne kadar mahir olduklarını düşmanlarına göstermeyi arzu etmiştir. Fetihler esnasında birgün, Hıristiyanlar Amr b. el-As ile ordusunda bulunan komutanları muhteşem ve şaşaalı bir ziyafet için davette bulundular. Amr b. el-As yapılan bu daveti kabul etti ve kendisiyle birlikte ziyafete katılmak için ordusunda bulunan, kibar ve görgü kurallarını bilen insanlar tespit edip seçti.

Askerleri ile birlikte ziyafete katılıp geri dönen Amr b. el-As, sonraki gün de kendisi Romalıları hazırladığı ziyafete katılmaları için davette bulundu. Ziyafete

[972]Taberî, **Târîh**, c. IV, s. 107-108.

gelen Romalılar gayet kibar bir şekilde kadifeyle döşenmiş sandalyeler üzerine oturdular. Ziyafette, Amr'ın önceden verdiği talimat gereği sade Arap elbiseleri giyinmiş Müslümanlar da misafirlerine katılarak et ve ekmekten ibaret olan yemeği Arap usülü ile yemeğe başladılar. Araplar öylesine teklifsizce yemeye başladılar ki, sıçrayan salçalar titiz Romalıların pahalı harmanilerini kirletti. Yemek bittiği zaman Romalılar sordu: "Dünkü ziyafete katılan kişiler nerede?" Doğal olarak onların, bunlar gibi nezaketsiz olmadığını ima etmek istiyorlardı. Amr: "Onlar devlet adamları, bunlar ise asker" cevabını verdi.[973]

Mısır fetihlerinin başlamasından itibaren ‘Amr b. el-‘Âs Müslümanlar adına Mısır’da yaşayan halklarla bir çok sulh ve anlaşmalara imza atmıştır. Bu anlaşmalarda Müslümanların olduğu bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerin can ve mal güvenliklerini teminat altına almıştır. ‘Amr b. el-’Âs’ın Ümmü Düneyn halkı ile, Babilon halkı ve İskenderiye halkı ile, Abdullah b. Huzafe es-Sehmî’nin Aynu’ş-Şems halkı ile, Harice b. Huzafe’nin Feyyum, es-Said’in el-Üşmûneyn halkı ile, Umeyr b. Vehb el-Cumahi’nin Tinnis, Dimyat, Demire, Şata, Bena, Dikahle bölgelerinde bulunan insanlarla yapmış olduğu anlaşmalara baktığımızda hepsinin ortak noktası şuydu: Müslümanlar, bölge halklarının can ve mal güvenliklerini sağlamaya karşılık onlardan cizye[974] alacaklardır.[975] Müslümanlar yapmış oldukları bu cizye anlaşmalarında buluğ çağına ermemiş çocukları, ihtiyarları, kadınları ve müsibetzedeleri muaf tutmuşlardır.[976] İslam devleti kadınları, yaşlıları, çocukları, ruhban sınıfını, müzmin hastaları, âmâları, sakatları ve delileri cizye vermekle sorumlu tutmadığı gibi bunlara beytülmalden maaş bile bağlamıştır.[977] Bölge halkları ödedikleri cizye karşılığında hiçbir korku yaşamadan serbest bir şekilde topraklarında yaşamaya devam etmişlerdir. Müslümanların kendilerine sağlamış olduğu bu güven ortamında hayatlarına devam eden gayrimüslimler, Müslümanların adalet ve hoşgörülerinden etkilenerek İslam dinine ısınmış ve Müslümanlarla yakınlık kurmuşlardır.

---

[973] Şiblî, **Hz. Ömer ve Devletİdaresi**, s, 161.

[974] Cizye: Gayrimüslimlerin Ehl-i Kitap olanlarından alınan bir vergidir. Miktarı sabit olmayıp, anlaşmaya ve içtihada bağlıdır. Hür, ergin erkeklerden alınır. Akıl hastası, kötürüm, yoksul, yaşlı kimseler ve din adamlarından alınmaz. Bkz. Ebû Yusuf, Ya’kub b. İbrahim, **Kitabü’l-Harac**, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1979, s. 122; Algül, İslamTârîhi, c. II, s. 324.

[975] Belazûrî, **Fütûhu’l-Büldân**, s. 307-311.

[976] Ebû Yusuf, **Kitabü’l-Harac**, s. 122; Seyyide İsmail Kaşif, **Mısır fî Fecri’l-İslam**, s. 37.

[977] Ali HüsniHarputlu, **el-İslam ve ehlü’z-Zimme**, Kâhire 1969, s. 72.

Bilindiği gibi İslam hukukunda Fethedilen bölgelerde yaşayan insanlarla yapılan antlaşmalarla alınan vergilerden bir de cizyedir. Cizye, haraçta olduğu gibi gayrimüslimlerden alınan bir vergi çeşididir. Cizye vergisinin haraçtan farkı haraç vergisi gayrimüslimlerin ellerinde bulunan topraklardan alınan bir vergi olduğu halde Cizye, tarlası olsun olmasın kişi başına alınan vergidir.Buna kısaca "baş vergisi" diyebiliriz. Cizye vergisini vermekte olan bir gayrimüslim Müslüman olması halinde bu vergiden muaf olur yani artık kendisine gerekli olan bu vergi üzerinden kalkar.[978] Cizye vergisi herkesten alınmaz sadece gayrimüslimler 'in ödemeye gücü yeten zenginlerinden akıllı ve hür erkeklerinden alınır. Bayanlar, sadaka verilmeye muhtaç olan fakirler, çalışamayacak durumda olanlar, gözleri görmeyenler, yatalak olan insanlar, deliler veya bunların dışında herhangi bir musibete duçar olmuş insanlardan cizye alınmaz. Aynı şekilde zengin olmayan kilise ve manastırlara çekilmiş din adamları ve âbidlerden de Cizye alınmaz. İslam dini Müslüman olduğu takdirde cihat yapmakla mükellef olacakların dışındakilere cizye koymamıştır.[979]

İslam'da Cizye vergisi, *"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlunün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslam'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."*[980]ayetiyle farz kılınmıştır. İslam Hukuku bu ayete dayanak göstererek Cizyeyi Hıristiyanlar, Yahudiler, Mecusiler ve Sabiiler'e yüklemiştir ve bunu fert başına konmuş kişisel bir vergi kabul eder. Bu vergiyi ödeyenler, Müslüman topluluğu ile sadece inanç ve törelerine hoşgörülü davranmak değil; mal, can, ve ırzlarının korunmasını da istemek üzere bir anlaşma yapmış kabul edilirler.[981]

İslam toprakları içerisinde yaşayan Gayri Müslimler iki kısma ayrılırlar.

1- Asli vatandaş sütatüsünde olan " Zımmiler"

2-Yabancı devlet vatandaşı olan müste'menler

İslam devletinde yaşayan zimmilerin bütün güvenlikleri Müslümanlarınki gibi korunup muhafaza edilir. Müste'men, İslam devletinden kendisi için eman verilmiş

---

[978] Neşet, Çağatay, **Başlangıcından Abbasilere Kadar İslam Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 361.

[979] Ebû Hasan Ali b. Muhammed el- Maverdi, **Ahkam-ı Sultaniye**, (İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku), (Çev.Ali Şafak), Bedir Yayınevi, İstanbul 1976, s, 159-175.

[980]Tevbe, 9/29.

[981]İbn Zenceveyh**, Kitabu'l-Emval**, c. I-III, Riyad 1986, s. 162; Neşet Çağatay, **İslam** Tarihi, s. 362.

olan Gayri Müslim kimsedir. Günümüz devletler arası hukukta kendisine vize verilmiş kişiye benzer bir pozisyona sahiptir. Müste'menlerle yapılmış anlaşmalar ve sulh şartlarında ne belirtilmişse belirtilen şartlara ve hususlara riayet edilmek zorunluluğu vardır. Gayri müslim vatandaşlar devletin emniyetini ilgilendiren temel vazifeler hariç kamu hizmetinde görev yapabilirler, bunun gibi dini makamlara gelmez, müftü-hâkim gibi vazifelere gelemezler. Bu haklar günümüzde bile ileri Avrupa ülkelerinde yabancılara verilmemektedir.[982]

İslam hukukunda zımmiler Mülümaanlara göre bazı haklardan mahrum olduklar görünmekte ise de önemli birçok mükellefiyetlerden de muaf tutulmuşlardır. Vergi verirler, askerlik yapmazlar, askerlik yaparlarsa cizye ödemezler. Ödedikleri vergi esasen en yüksek miktarı (48 dirhem) bile çok düşük bir meblağdır. Bundan başka vergi vermezler. Ticaret yaparlarsa ayrıca bunun vergisini öderler. Canları, malları ve namuslarını korumak sorumluluğu İslam devletinin vazifesidir.[983]295 Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda cizye bir güvenlik vergisi olarak kabul edilebilir.

Mevlan Şibli, Cizye vergisinin bir nevi milli savunma vergisi olduğunu dile getirerek ve Hz. Ömer'in hilafetinde onun mefhumu şüpheye mahal bırakmayacak şekilde tebarüz ettirildiğini, bunun yeni ihdas edilmiş bir vergi olmayıp Anuşirvan'ın aldığı eski verginin hemen hemen aynısı olduğunu, Halife Hz. Ömer'in Anuşirvan'ın uygulamasını takip ederek Cizyenin farklı oranlarını tesbit ettiğini söyeleyerek şöyle demektedir: "Cizyenin himayeye mukabil alınan bir vergi olduğunun bir diğer kati bir delili askerlik hizmetini ifa edenlerin kendi dinlerinde kaldıkları halde Cizye'den muaf tutulmalarıydı."[984]

"İslam topraklarında Gayri Müslimlerin haklarının korunup muhafaza edilmesi, İslami adetlere bütünüyle muhalif olan adetlerin dahi serbestçe yerine getirilmesine müsamaha edilmesine kadar götürülmüştür. Mesela alkollü içkilerin kullanılması Müslüman'a yasaklanmıştır. Bütün bunlarla birlikte ülkede yaşayan Gayrı Müslimler bunları yalnız kullanmada değil imal ve ithal etmekte, satmakta tam

[982] Servet Armağan, **İslam'da Temel Hak ve Hürriyetler**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987, s, 119.
[983] Servet Armağan, **İslam'da Temel Hak ve Hürriyetler,** s. 34.
[984] Şibli, Mevlana, **Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, c. II, s. 230.

bir serbestiyet yetkisine sahiptirler. Buna benzer durum şans oyunları, faizle yapılan muameleler için de geçerlidir."[985]

Bu bölümde Mısır bölgesine yerleşen Müslümanlarla gayrimüslim teba'nın birlikte yaşama serüvenini ele alıp aralarında nasıl bir ilişki geliştiğini İslam'da birlikte yaşama kültürünün asaletini ortaya koymaya çalışacağız. Hz. Peygamber (sas) döneminde gayrimüslimlerle ilişki içerisine giren Müslümanlar, onlarla nasıl yaşanılmasını Hz. Peygamber (sas)'den öğrenmişlerdi. Dolayısıyla biz de Hz. Peygamber (sas) döneminden başlayarak sahabe döneminin sonuna kadar gelişen olayları ele alıp araştıracağız.

3.5.1.2. Raşid Halifeler ZamanındaİlişkiKer

3.5.1.2.1. Hz. Ebû Bekir Döneminde İlişkiler

Kaynaklarımız Hz. Ebû Bekir döneminde onun Mısır halkı ile ilişkileri hakkında herhangi bir malumat vermemektedir. Yaptığımız araştırma neticesinde, Hz. Peygamber'in (sas) vefatından sonra halife seçilen Hz. Ebû Bekir zamanında Mısır ile münasebetler hakkında kaynaklarda şöyle bir rivayet geçmektedir: Halife Hz. Ebû Bekir, Hâtıb b. Ebî Belte'a'yı Mısır'da bulunan Mukavkıs'a gönderdi. Mısır'a gelen Hatıb yolda Kura eş-Şerkiyye denilen yerleşkeden geçti ve orada bulunan insanlarla bir anlaşma imzaladı. Köy halkı anlaşmayı kabul ederek ona hediyeler verdiler. Köy halkı, 'Amr b. el-'Âs Mısır fethine çıkıncaya kadar bu anlaşmaya bağlı kaldı. Ancak bu köylüler, 'Amr b. el-'Âs Mısır'ı fethetmeye başlayınca ona karşı çıktılar ve böylelikle bu anlaşma da bozuldu. Rivayeti aktaran Abdulmelik b. Mesleme, bu anlaşmanın Mısır'da imzalanan ilk anlaşma olduğunu ifade etmektedir.[986]

3.5.1.2.2. Hz. Ömer Döneminde İlişkiler

Hz. Ömer'in hilafeti döneminde, gayrimüslimlerle ilişkiler Hz. Peygamber (sas) ve Hz. Ebû Bekir dönemlerinde olduğu gibi adalet ve hoşgörü üzerinde devam etti. Fethedilen bölgelerde insanlara asla kendi inançlarından dolayı baskı

[985]Hamidullah, Muhammed, **İslam Anayasa Hukuku**, s. 220.
[986] İbn Abidlhakem, **Fütûh, c.** 45; Hayyât, **Târîh**, s. 177; Yakubî, **Târîh,** c. II, s. 137.

uygulanmadı. Hatta gelen rivayetlerde Hz. Ömer'in hoşgörü ve müsamahası hakkında şöyle bir olay örnek olarak verilmektedir: "müşrik olan bir kadın bir ihtiyacından dolayı, Hz. Ömer'e uğradı. Hz. Ömer ona İslam dinine girmesini teklif edince, kadın kabul etmedi. Buna rağmen Hz. Ömer onun ihtiyacını görüp gönderdi. Daha sonra Hz. Ömer, "o kadına Müslüman olmayı teklif ettiğimden dolayı acaba bir zorlamaya mı gittim?" diye düşünerek istiğfar edip şöyle dua etti: "Allah'ım sadece onu irşat etmekti niyetim, yoksa zorlama amacıyla yapmadım."[987]

Hz. Ömer'in emri ile gerçekleştirilen Mısır fetihleri ile Müslümanlar, Mısır bölgesinde yaşayan Hristiyanlarla yeni bir döneme girmiş oldular. 'Amr b. el-'Âs Babilon kalesini fethettikten sonra oranın halkı ile şu maddeler üzerinde anlaşma imzaladı:

"Mısır'da bulunan ve buluğ çağına gelen her erkek için iki dinarlık cizye verilecektir. Cizye miktarı artırılmayacaktır. Yaşlılar, din adamları, fakirler, küçük çocuklar ve kadınlardan cizye alınmayacaktır. Kiptiler, gelen Müslümanları en fazla üç gün evlerinde misafir etmekle sorumludurlar. Toprakları olanlar, her feddan arazi için üç irdeb buğday, iki kist zeytinyağı, iki kist bal ve iki kist sirke vereceklerdir. Kiptiler, yılda bir defa olmak şartıyla her bir Müslüman için birer cübbe, yahut buna eşit kıptî kaftanı, birer pelerin veya sarık, şalvar veya birer çift ayakkabı vereceklerdir. Rumlar'dan dileyenler, Mısır'dan çıkıp ülkelerine gidebilecekler, isteyenler de Kiptiler gibi, yukardaki hükümlere uymak şartıyla Mısır'da kalıp yaşayabileceklerdir. Bu şartlara uydukları sürece onların toprakları, malları ve canları her türlü saldırıdan korunacaktır, kadınlarının ve çocuklarının satılmayacağı, esir edilmeyeceği, mal ve hazinelerinin kendilerine bırakılacağı garanti altına alınmıştır."[988]

Hz. Ömer, İskenderiye fethinden sonra 'Amr b. el-'Âs'a mektup yazarak Mısır halkını sulhla elde edilen topraklar statüsünde değerlendirmesini istemiş ve fey' olarak Müslüman savaşçılar arsında dağıtmamasını emretmiştir.[989] 'Amr b. el-'Âs Mısır fethini tamamladıktan sonra inşa ettiği caminin minberinden insanlara

[987] Neriman Abdulkerim, **Muameletu Ğayri'l-Müslimîn**, s. 26.
[988] Belazûrî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 307-308.
[989]Makrizî, **Hıtat**, c. I, s. 166.

hitab ederken komşuları olan Kıptilere iyi davranılmasını ve onlara asla haksızlık yapılmamasını emretmiş ve bu konuda Hz. Peygamber'in (sas) hadislerinden birkaç tanesini hatırlatmıştır.[990]

Müslümanlar, gayrimüslimlerle yapılan bu anlaşma maddeleri ile muamele etmekle sınırlı kalmadılar. Hz. Ömer, kendi döneminde zimmet ehli olan bu insanlara karşı Müslümanların iyi davranması hususunda oldukça dikkatli davranıyordu. Kendi emri altında görev yapan vali ve komutanlara gönderdiği emirnamelerde Müslümanların gayrimüslimlere zulmetmekten sakınmaları, onlara vermiş oldukları ahitlere bağlı kalmaları ve onlara güçlerinin üstünde sorumluluk yüklememeleri hususunda tavsiyelerde bulunurdu. Çünkü Hz. Peygamber (sas) onlar hakkında şunu tavsiye etmişti: "Her kim anlaşmalı bir zimmiye zulmeder veya ona gücünün üstünde bir sorumluluk yüklerse kıyamet gününde onun davacısı ben olacağım."[991]

Hazreti Ömer insanlar ile Allh'a davet arasındaki engellerin ortadan kalkması için cihada orduları yola çıkarırken komutana Allah'tan korkmasını tavsiyesinde bulunurdu. Savaşta bile insan haklarına saygı gösterilmesini ve sivil olan insanlara zarar verilmemesini tembihlerdi. Sancakları teslim ederken şöyle söylemeyi alışkanlık haline getirmişti. "Allah'ın ismiyle ve inayetiyle muzaffer olarak yola çıkın. İstikamet üzere harekette ve sabırda sebat gösterin. Allah'ın yolunda, Allah'a inanmayanlarla cihad edin, bununla beraber hadde tecavüz etmekten sakının. Çünkü Allah hadde tecavüz edenleri sevmez." Düşmanla karşılaştığınızda korkaklık göstermeyin, galip gelip iktidarınızda olduğu zaman kulak, burun gibi uzuvları kesmeyin. Galip geldiğiniz zaman aşırıya kaçmayın. İhtiyarları, kadınları, çocukları katletmeyin. İki ordu karşılaştığı, zaferin hararetli zamanında, bir hücumun beklendiği sıralarda onlara rast gelmemeye gayret edin. Ganimet üzerinde hile yapmayın. Cihadı dünya kazancından uzak tutun. Allah ile yaptığınız ahdin kazancıyla sevinin ve bu en büyük başarıdır."[992]

Bunun yanında İslam tarihinde Müslümanların koruması altında yaşayan zimmet ehline sahip çıkan ve onları koruyan çok sayıda alim ve fukaha yetişmiştir. İbn Dakik el-Îd döneminde Mısır'daki zımmilere ait kiliseleri eş-Şurûtü'l-Ömeriye

[990] İbn Askir, **Târîh**, c. XLVI, s. 162, 163, 164; Hasan İbrahim Hasan, **TârîhuAmr b. el-Âs**, s. 208-210; Abbas Mahmut Akkad, **Amr b. el-Âs**, s. 183, 184.
[991] Ebû Yusuf, **Haraç**, s. 125.
[992]Muhammed, Hamidullah, **İslamda Devlet İdaresi**, s. 253.

diye bilinen şartları referans alarak yıkmak için fetva veren alimlere karşı çıkarak kiliselerinin yıkılmayacağına hüküm vermiştir.[993]

Müslümanlar Mısır topraklarını fethederek buralarda yaşamaya başladılar. Hz. Peygamber'in ashâbından çok sayıda kişi de buraya gelip yerleşerek bölge halkına kendi dinlerini tebliğ etmişlerdir. Fetihlerle birlikte bölgede bulunan Hristiyan halkla birlikte yaşamaya başladılar. Arabistan'da sade bir hayat yaşayan Araplar, fetihlerle birlikte yerleşik bir hayat süren gayrimüslimlerden çok şey öğrendiler. Özellikle zanaat alanı olmak üzere bir çok alanda yeni komşularından epey istifade ettiler.

3.5.2. Gayrimüslim Vatandaşların Hukukunun Korunmasındaki Hassasiyetleri

Daha önceki bölümlerde de değindiğimiz gibi İslam, gayrimüslimlerin can, mal, din ve ibadet özgürlüklerini güvence altına almıştır. Kendileri ile akdedilen zimmet akdi sayesinde onlarda yaşadıkları her yerde Müslümanların sahip oldukları güvencelere sahip olmuşlardır. Gayrimüslimlerle adalet ve hoşgörüye dayalı bir hayat süren Müslümanlar, onları dinleri ve inançları hususunda asla sıkıntıya düşürmemişlerdir. Daha önce de ifade edildiği gibi Kur'an-ı Kerim, Müslümanlara din konusunda başka insanlar üzerinde baskı kurmalarını yasaklamıştır. Kur'an-ı Kerim, gayrimüslimlerle nasıl bir ilişki kurulması gerektiğini açıkça bildirerek Müslümanların onlara haksızlık yapmalarını engellemiştir. Yüce Allah kitabında zimmet ehli olan insanlarla muamele prensibini şu şekilde ifade etmiştir: "Allah, din uğrunda sizinle savaşmayan, sizi yurdunuzdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara karşı adil davranmanızı yasak kılmaz; doğrusu Allah adil olanları sever. Allah, ancak sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanıza yardım edenleri dost edinmenizi yasak eder; kim onları dost edinirse, işte onlar zalimdir."[994] Diğer bir ayette ise Müslümanlara şayet dinleri hususunda onlarla tartışacak olurlarsa bunu baskı ve şiddetle değil tamamıyla insancıl ve hoşgörü kuralları içerisinde olması gerektiğini ifade etmiştir: "Kitap ehlinden zulmedenler hariç, onlarla en güzel şekilde mücadele edin, şöyle deyin:

[993] Seyyide İsmailKaşif, **Mısrü'l-İslamiyye ve ehlü'z-Zimme**, el-Heyetü'l-Mısriyye el-Amme Li'l-kitab, Mısır 1993, s. 51.
[994] Mümtehine, 60/8, 9.

“Bize indirilene de, size indirilene de inandık; bizim Rabbimiz de, sizin Rabbiniz de birdir, biz O'na teslim olmuşuzdur.”[995] Aynı şekilde Allah, Müslümanlara gayrimüslim kadınlarla evlenebileceklerini ve kestikleri hayvanları yiyebileceklerini bildirmiştir: “Bugün, size temiz olanlar helal kılındı. Kitap verilenlerin yemeği size helal, sizin yemeğiniz de onlara helaldir. İnanan hür ve iffetli kadınlar ve sizden önce kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın ve mehirlerini verdiğiniz takdirde size helaldir.”[996]

Hz. Peygamber de Müslümanları, hakimiyetleri altında yaşayan gayrimüslimlerin hakkına riayet etmeleri hususunda uyarılarda bulunmuştur. Ayrıca müşriklerden ayrı bir tutum takındığı Hristiyan, Yahudî ve Mecusilerin haklarının gözetilmesi, onlarla güzel muamelede bulunulması ve onlara haksızlık yapılmaması emrini vermiştir.[997] “Kim bir muahide zulmeder veya takatının üstünde bir iş yükler, ya da zorla ondan bir şey almaya kalkarsa kıyamet gününde onun hasmı ben olacağım.”[998] hadisi ile zimmilerin haklarının korunmasının önemini vurgulamıştır. Ayrıca onların can ve mal güvencesine tabi olduklarını hatırlatarak kendilerine haksızlık yapılmamasını tembihlemiştir. “Herhangi bir kişi anlaşmalı bir zimmiyi (haksız yere) öldürürse cennet kokusu kırk yıllık mesafeden duyulup hissedilir olduğu hâlde o zimmiyi öldüren kişi cennet kokusunu dahi alamaz"[999]

Hz. Peygamber’den (sas) sonra Müslümanların idaresini üstlenen Raşid halifeler de kendi hakimiyetleri altında bulunan zimmilerin haklarının korunmasına dikkat etmişler ve hiçbir şekilde onlara haksızlık yapılmasına müsaade etmemişlerdir. Hz. Ömer, sürekli olarak valilerine haber gönderip onlara, “İnsanlara haksızlık edip dövmeleri ve mallarını gasp etmeleri için değil insanlara adaletle hükmetmeleri, namaz kıldırmaları ve onlara dinlerini öğretmeleri için gönderdiğini hatırlatmıştır.”[1000] Bu konuda Hz. Peygamber’in (sas) tavsiyelerine uyan Hz. Ömer, cizyelerini veremeye güç yetiremeyen zimmilerin dövülmesine veya güneşte bekletilmesine engel olmuş ve bunu şiddetle yasaklamıştır. Onlara şefkatle muamele

[995] Ankebût, 29/46.
[996] Maide, 5/5.
[997] Mücahid Yüksel, **Emeviler Döneminde Hristiyanlar**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2016, s. 37.
[998] Ebû Dâvud, Kitâbu’l-Harâci ve’l-İmâre, 33.
[999] Buharî, **el-Cizyeve’l-Muahede**, 5.
[1000] İbn Sa’d, **Tabakât**, c. III, s, 261.

edilmesini emretmiş ve onlara azap edene Allah'ın da azap edeceğini ifade etmiştir.[1001]

Mısır valisi Amr b. el-As'a mektup yazarak özellikle Mısır'da yaşayan Kıbtilerin akrabalık bağlarına da vurgu yaparak onların hak ve hukuklarına riayet etmesini şu şekilde tavsiye etmiştir:

"Ey 'Amr! Bil ki, Allah seni ve davranışlarını görmektedir. Senin açık hallerini bildiği gibi, gizli hallerini de bilmektedir. Böylece yaşayışın ve davranışınla halkın kendisine uyabileceği güzel bir örnek ol! Zira Yüce Allah, "Bizi muttakilere rehber kıl!"[1002] buyurmakla bizlerin insanlara örnek olmamızı murad etmektedir. Senin yanındakiler ehl-i zimmet ve ehl-i ahittir. Resûlullah da (sas) onlara ve Kıptîlere iyi davranmayı tavsiye etmekte ve şöyle buyurmaktadır: "Kıptilere iyi davranmayı birbirinize tavsiye edin.Zira onların, koruma ve merhamet hakları vardır." Sen de onlara merhametli davran, zira İsmail'in annesi onlardandır. Yine Resûlullah (sas) buyurdu ki: "Kim antlaşmalı birisine zulmeder de, gücünün dışında onlara bir mükellefiyet yüklerse, kıyamet gününde onlara davacı olurum." O halde ey 'Amr! Resûlullah'ın (sas) sana davacı olmasından sakın! Zira o, kime davacı olursa onu mağlup eder. Yemin olsun ki, ey 'Amr! Ben bu ümmetin yönetimiyle sınava tabi tutuldum. Kendimde bir zafiyet ve kemiklerimde bir incelme hissetmekle beraber raiyetim çoğalarak yaygınlaştı. Bu nedenle henüz daha ifrata kaçmadan Allah'ın beni katına almasını arzuluyorum. Yemin ederim ki, senin katı davranışından ötürü bir devenin bile ölmesinden dolayı kıyamet gününde sorumlu tutulacağımdan endişe etmekteyim. "[1003]

Mısır fetihlerinde ve diğer bölgelerin fetihlerinde Müslümanların diğer din mensuplarına gösterdikleri müsamaha ve hoşgörü dini serbestiyet, döneme ait bir vesika ile teyit edilmektedir. Mısır'ın fethine şahit olmuş Nikou piskoposu Jean, Amr b. El-As hakkında, o, kiliselerden bir şey almadı ve yağma etmedi, kiliselerin emlakine de el koymadı demekte; ayrıca Müslümanların Hıristiyanların işlerine karışmadıklarını ifade etmektedir. Hem çağdaş hem Hıristiyan bir din adamı olan

[1001] Ebû Yusuf, **Haraç**, s. 125.
[1002] Furkan, 25/74.
[1003] İbn Sa'd, **Tabakât**, c. V, s. 69.

Jean'ın bu ifadeleri, Müslümanların diğer din mensuplarının dini işlerine karışmadıklarını, ayrıca onlara karşı gösterdikleri hoşgörünün ve kendilerine tanıdıkları hayat hakkının en açık belirtisidir[1004]

Aynı şekilde Hz. Ömer döneminde, Mısır valisi 'Amr b. el-'Âs'ın oğlu tarafından haksızlığa uğradığını düşünen bir Kıpti, Mısır'dan kalkıp Medine'ye halifenin yanına valiyi şikayete gelmiş, halife Hz. Ömer, şikayeti üzerine valiye haber gönderip oğlu ile birlikte Medine'ye çağırtarak insanların gözü önünde onları cezalandırmıştır.[1005]

Ğarfe b. Haris el-Kidî Mısır'da kaldığı sıralarda bir Hristiyan'ın Hz. Peygamber'e hakaret ettiğini işitince Hiristiyanı dövmüş ve burnunu kırmıştır. Onun bu yaptığını 'Amr b. el-'Âs'a bildirdiklerinde onu çağıran Amr, kendisine: "bizim bunlarla anlaşmalı olduğumuzu ve onlara söz verdiğimizi bilmiyormusun?" dedi. Ğarfe: "Böyle bir şeyden Allah'a sığınırım, biz onlara kendilerini koruyacağımıza ve kiliselerine karışmayıp orada istedikleri gibi ibadet etmelerine dair söz verdik. Yoksa biz onlara açık bir şekilde Allah'ın Peygamber'ine (sas) hakaret etsinler diye eman vermedik." dedi. Bunun üzerine Amr b. el-As: "doğru söyledin ey Ğarfe." dedi.[1006]

Hz. Osman'a cizyelerinin çok fazla olduğunu şikayete gelen zimmiler, ondan bunun hafifletilmesini talep ettiklerinde Hz. Osman, cizyelerinin hafifletilmesi için emir vermiştir. Aynı şekilde Hz. Ali de zimmilere karşı şefkatli davranılmasını ve cizyelerini ödemeye güç yetiremeyenlere şiddet uygulamasını yasaklayıp onları affetmek yoluna gidilmesini emretmiştir.[1007]

Müslümanlar, adalet prensibini kendisine şiar edinmiş bir dinin mensubudurlar. Bu adalet mekanizmasını kendi dindaşlarına karşı uyguladıkları gibi kendi yönetimleri altında yaşayan diğer din mensuplarına da uygulamışlardır. Kendileri ile imzalamış oldukları cizye anlaşması gereği onlara karşı sorumlu

---

[1004] Mustafa Fayda, **Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler,** M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul 1989, s, 171; Cihan, Eker, **Hz. Ömer Devrinde Ehl-i kitapla İlişkiler ve Tehcir**, Yüksek Lisans tezi, s, 62-63.

[1005] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 114-115.

[1006] Müslim, **el-İstiâb**, c. I, s. 200; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, s. 598; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, 982; Zehebî, **Tecrîd**, c II, s. 2; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. IV, s. 312; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 226.

[1007] Neriman Abdülkerim, **Muâmeletu Gayri'l-Müslimin,** s. 43.

olduklarının farkında olmuşlardır. Yapılan cizye anlaşmalarına göre Müslümanlar, zimmilere karşı şu sorumluklar altına girmişlerdir:

1- Müslümanlarla savaşmayı bırakıp barışa yanaşanlar, cizye vermeyi kabul ettikleri taktirde onlarla savaşılmayacak.

2- Onların can, mal ve ırzları Müslümanlar tarafından korunacak ve hiçbir şekilde onlara haksızlık yapılmayacak. Hz. Ali bu konuda şunları ifade etmiştir: "Onlar bu cizyeyi bize, canlarımız ve mallarımız konusunda sahip olduğumuz haklara sahip olmaları karşılığında vermişlerdir."[1008]

3- İbadethanelerine karışılmayacak ve kendi dinlerinin hükümlerini uygulama hususunda kendilerine engel olunmayacak.

4- Müslümanlara verilen kamu hakları, eşit bir şekilde kendilerine de verilecek ve hiçbir kamu hakkından mahrum bırakılmayacaklardır.

5- Müslümanlar zimmilere yapılan bütün tecavüzlere karşı kendilerini himaye edeceklerdir. Onlara hiçbir şekilde zülüm yapılmasına müsaade edilmeyecek, canları ve malları korunacaktır.

Müslümanlar bölgede huzur ve emniyeti sağlamak için bütün gayretlerini seferber etmişlerdir. Raşid halifeler, Hz. Peygamber'in (sas) gayrimüslimlerle ilgili tavsiyelerine riayet edip onları muhafaza etmişlerdir. Müslümanların bu üstün ahlakı, onları çağdaşları olan diğer yönetimlerden ayırt etmiş ve gayrimüslimlerin onları, kendi dindaşları olan yönetimlere tercih etmelerini sağlamıştır. Bu adilane ve hoşgörü sayesinde çok sayıda zimmet ehli, kendi dinlerini bırakıp günül rızası ile İslam dinini benimsemişlerdir.[1009]

3.5.3. Gayrimüslimler Üzerinde Bıraktıkları İntiba

İslam Dini Mısır'a 'Amr b. el-'Âs komutasında gerçekleştirilen fetihler neticesinde girmeye başlayınca, orada hüküm süren Bizans ordusu, kısa bir süre içinde Mısır'ı terk edip bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Kısa sürede Sasani imparatorluğunu da ortadan kaldıran İslam orduları, Bizans İmparatorluğunun elinde bulunan çok sayıda bölgeyi daha ele geçirdi. Müslümanların bu süratli başarılarının bir sebebi de bölgede yürütmüş oldukları adalet ve hoşgörü siyasetidir. Onlar,

[1008] SaîdAbdulazim, **Hukmu Muameletu Ehli'l-Kitap**, Dâru'l-îman, İskenderiye 2006, s. 23.
[1009] Arnold, **İntişar-ıİslamTârîhi**, s. 115.

bölgede yaşayan Gayrimüslim halkaların kalplerini kazanıp onlar tarafından hoş karşılanmalarıdır. Bölge halkı, Bizans İmparatorluğuna sadece kendilerine karşı işlemiş oldukları haksızlıklardan dolayı değil aynı zamanda kendi itikatları açısından da nefret duyuyorlardı. Nitekim, Mısır Hristiyanlarının büyük bir çoğunluğunu oluşturan Yakubiler, Bizans'ın benimsediği Ortodoks mezhebinin taraftarları tarafından büyük bir haksızlığa uğruyorlardı. Yakubi Mezhebine bağlı olan bu halkın bazıları işkencelere maruz kalmış, kimisi denize atılmış, kimisi öldürülmüş ve kimileri de Patrikleri ile beraber yurtlarından kaçıp gizlenmişlerdir.[1010]

Hristiyanlığın Yakubi mezhebine bağlı olan Mısır'ın Kıbtileri, yüzyıllardır topraklarında görmedikleri dini serbestiyet ve özgürlüğün Müslümanlar tarafından kendilerine sunulduğuna tanık oldular. Mısır'ı fetheden 'Amr b. el-'Âs, bölge halkını cizye ödemeleri karşılığında kiliselerine sahip olmakta serbest bırakmış ve ibadethanelerini istedikleri şekilde yönetebilecekleri hususunda garanti vermişti.

Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethedildiği dönemde Kıptiler, Hristiyanlığın Ya'kubî mezhebine bağlıydılar. Ya'kubî Patrikliğinin merkezi İskenderiyede bulunuyordu. Herakleios, Mısır'ı Sasani'lerin elinden alıp Bizans topraklarına katınca, yayınladığı bir ferman ile ülke sınırları içerisinde bulunan herkesi aynı inanç etrafında birleştirmeye çalıştı. Bölgedeki Bizans'a bağlı olan Melki kilisesi de bütün kiliselere el koyarak, Ya'kubî patrikliğini kapatarak Kıptilere büyük zulümler yaşatmıştı.[1011]

Halife Hz. Ömer Mısır fetihleri sorasında ele geçirilen ve Arabistan'a kadar köle olarak dağıtılan esirleri toplatıp Mısır'a geri göndermiş ve Amr b. el-As'a haber göndererek ona şunu emretmiştir: "Ele geçirilen esirler İslam'ı seçip Müslüman olmakta veya eski inançları üzere kalmakta hürdürler. Şayet Müslüman olurlarsa, diğer Müslümanların sahip oldukları bütün haklara kendileri de sahip olacaklardır. Yok eğer Müslüman olmazlarsa diğer Müslüman olmayan halkların verdiği cizyeyi bunlar da vermekle mükellef olacaklardır." Amr b. el-AsHz. Ömer'in vermiş olduğu bu emir doğrultusunda sayıları binleri bulan bütün esirleri bir yerde topladı, aynı

[1010] Arnold, **İntişar-ı İslam Tarihi**, s. 114; Levent Öztürk, **İslam Toplumunda Hristiyanlar**, Ensar Yayınları, İstanbul 2012, s. 116.
[1011] Hitti, **İslamTarihi**, s. 232

zamanda Hıristiyan olan liderlerini de reisleri de çağırtıp getirtti. Büyük bir alanda Müslümanlarla Hıristiyanlar karşılıklı saflar halinde gelip meydanda toplandı. Alana gelen Müslüman ve Hıristiyanların bulunduğu açık alana esirler getirildi. Halife Hz. Ömer'in emri okununca, Müslümanlarla bu kısa süre içerisinde kurdukları ilişki esnasında İslam inancının güzelliğini, adaletini, hoşgörüsünü ve sadeliğini fark eden pek çok esir İslam'ı seçip Müslümanlığa geçti. Bir çok esir de eski inançlarına bağlı kalıp dinlerinde kalmaya devam ettiler. Esirler arasından biri İslamiyet'i kabul ettiğini ve Müslüman olduğunu söylediğinde Müslümanlar, "Allahu Ekber" diyerek sevinçten bağırıyorlardı.Diğer taraftan, esirlerden biri Hıristiyanlığa bağlı kaldığını ve Müslüman olmayı kabul etmediğini söylediğinde, bu sefer deorada bulunan Hıristiyanlar bağrışarak birbirlerini tebrik ediyorlardı.[1012]

'Amr b. el-'Âs'a gelince O, Mısır'ı fethettikten sonra orada yaşayan farklı mezheplerdeki Hristiyanlar arsında ayırım gözetmedi. Bütün insanları, kendi inançlarını yaşamaları hususunda serbest bıraktı. Ya'kubi mezhebinin taraftarları yıllardır görmüş oldukları baskı ve zulmün ortadan kalkması ile rahat bir nefes aldılar. Kendilerine baskı ve şiddetin uygulanmasından çekinip kiliselerine kapanan Kıpti rahipleri, 'Amr b. el-'Âs'ın söylediklerini işitip emin olunca, kiliselerinden çıkıp 'Amr b. el-'Âs'ın huzuruna gelip ona bağlılıklarını bildirdiler.

Diğer taraftan 'Amr b. el-'Âs, on yılı aşkındır sürgünde olan Kıpti Patrik Bünyamin'in geri gelip Patriklik makamına geçmesini istiyordu. Kıptiler'in patrik Bünyamin'e karşı besledikleri sevgiyi bilen 'Amr b. el-'Âs, böylelikle Mısır halkının da sempatisini kazanmış olacaktı. Bunun için ülkenin dört bir tarafına yazı göndererek, patrik Bünyamin'in korunacağını ve gelip patriklik makamına geçip halkını gözetmesi hususunda duyuruda bulundu.[1013]

'Amr b. el-'Âs'ın kendisi hakkında yayınladığı emannameyi duyan patrik Bünyamin, saklandığı yerden çıkıp İskenderiye'ye geldi. Mısır Kıptileri tarafından büyük bir coşku ile karşılanan Bünyamin, on üç yıl boyunca yaşamış olduğu sürgün hayatını sonlandırıp Kıptilerin başına geçti ve onlara dini liderlik yaptı. Uzun bir aradan sonra ülkesine döndüğü için Allah'a hamdeden Bünyamin, halka şunları

[1012] Taberî, **Târîh**, c. IV, 106.
[1013] Gadban, **Amr b. el-Âs**, s. 334.

söylüyordu: "Uzun bir aradan sonra ülkeme döndüm. Allah'a şükürler olsun ki artık korku ve işkenceler yerine güven ve huzur hakim oldu."[1014]

Ya'kubi mezhebine bağlı olan insanlara tanınan bu hoşgörünün aynısı Melki mezhebine bağlı olan insanlara da gösterilmiştir. Uzun süre bu mezhebin baskısı altında inleyip mezhep değiştiren Kıptilerin çoğunluğu, kendilerine sunulan bu özgürlük ortamında eski mezheplerine geri döndüler. Buna karşın 'Amr b. el-'Âs, diğer mezheplere mensup olan insanların da haksızlığa uğramalarına asla müsaade etmemiştir.

Hz. Peygamber'in kendilerine iyi davranılmasını tavsiye ettiğini her fırsatta dile getiren 'Amr b. el-'Âs'ın izlemiş olduğu bu adalet ve hoşgörüsü sayesinde Mısır halkının büyük bir çoğunluğu kısa süre içerinde kendi dinlerini bırakıp hür iradeleri ile İslam dinini benimsemişlerdir.[1015] Aslında İslam, bu bölgeye daha ilk geldiği sırada bile Mısır'ın yerli halkı ile savaşmamış, bilakis onları sömüren Bizans ordusu ile savaşmıştır. Bu gerçeği Müslümanların bölgeyi fethetmesinden on beş yıl sonra Nasturi bir rahip şu şekilde dile getirmiştir: "Günümüzde Allah'ın Araplara bir lütfu olarak, onlara üzerimizde yönetici olmalarını nasip etti. Ama Araplar asla Hristiyanlık dini ile savaşmamışlardır. Bilakis onlar dinimizi koruyor, din adamlarımıza saygı gösteriyor ve kiliselerimize hediyeler gönderiyorlar."[1016]

'Amr b. el-'Âs, kendi yönetiminin altında bulunan insanlara adaletle muamele etmeye çok önem verirdi. Kendi ailesinin bile en ufak bir şekilde insanlara zulüm etmesine asla müsade etmezdi.[1017]

İslam ordularının fetih hareketleri sırasında ve fetihlerden sonra Müslüman idarecilerin kendilerine göstermiş oldukları adalet ve hoşgörüleri neticesinde bölge halkı Müslümanlardan çok etkilenmişlerdir. Onların, kendilerine zulüm edilmesi ve kendilerine haksızlık yapılmasına izin vermemeleri İslam'a ısınmalarına sebep olmuştur.

[1014] Hasan İbrahim Hasan, **Amr b. el-Âs**, s. 196.
[1015] Arnold, **İntişar-ı İslam**, s. 114.
[1016] Münir Gadban, **Amr b. el-Âs**, s. 337; Eyüp Bekiryazıcı, **Sahabe ve Tebliğ Faaliyetleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi , **A.Ü.S.B.E**, Erzurum 1995, s. 138.
[1017] Münir Gadban, **Amr b. As**, s. 340.

İlk asırlardaki Müslümanların takip ettiği bu Müsamaha ve hoşgörü siyaseti sayesinde bölgede henüz yeni bir din olmasına rağmen İslam Asya, Mısır ve Kuzey Afrika'daki yahudi ve Putperestlerin olduğu kadar, Hiristiyanların çoğunu da kendi saflarına almayı başardı.[1018] Hatta daha önce de değindiğimiz gibi Mısır'ın yerli halkı olan Kıptîler, Müslümanları kendileri için kurtarıcı olarak karşılamışlar, Müslümanların kendilerine uygulamış oldukları hoşgörü ve adalet, sağlamış olduğu imkan ve olanaklar, kendilerine tanıdıkları özgürlük ve hürriyet ortamından dolayı eski durumlarına kıyasla daha da güç kazanmışlardır.[1019]

Müslümanlar bölge halkını korumak için kendilerinden çok cüz'i denilecek miktarda cizye alıyorlardı. Müslümanlar tarafından gayrimüslimlerden alınan cizye Müslümanlara farz kılınan yükümlüklerle kıyaslandığında bunun çok cüz'i bir şeye tekabül ettiğini görmekteyiz. Müslümanların gayrimüslimlerden aldıkları cizye onlara verilmiş bir ceza değil, Müslümanlar tarafından korunmaları ve askerlik vazifesinden muaf tutulmalarına karşılık alnan bir vergidir. Halid b. Velid, Hire halkı ile yaptığı anlaşmada şunu ifade etmiştir: "Eğer sizi himaye edersek cizye almak hakkımızdır. Şayet sizi himaye edip koruyamazsak o vergiyi de hak edemeyiz. Müslümanlar aldıkları bu cüz'i paraya karşılık onları her türlü saldırı ve tecavüzden korumuşlardır. Bu şartın ne kadar açık olduğu Hz. Ömer zamanında meydana gelen şu olay açık bir şekilde göstermektedir: İslam askerlerini geri püskürtmek amacı ile Bizans kralı Herakleios büyük bir ordu toplamıştı. Buna karşılık Müslümanlar da beklenen bu saldırıya karşı bütün güçleri ile hazırlanmışlardı. Bundan dolayı ordu komutanı Ebû Ubeyde, bölgede fethedilmiş yerlerin valilerine gönderdiği talimatta tahsil edilmiş ne kadar cizye varsa, ödeyenlere geri verilmesini emretmiş ve halka hitaben yazmış olduğu mektupta bu olaya dair şu açıklamalarda bulunmuştu: "Büyük bir düşman kuvvetinin bize doğru geldiğini haber aldığımızdan ödediğiniz cizyeleri size geri veriyoruz. Aramızdaki anlaşmaya göre bu vergi karşılığında sizi himaye etmemiz lazımdı. Fakat şimdiki durumda bu himayeyi sağlama kudretine sahip olmadığımızdan dolayı sizden aldığımız paranın hepsini geri veriyoruz." Bu talimat gereğince devletin kasasından büyük bir miktarda para bölge halkına ödendi. Bundan

[1018] W. Durant, **İslam Medeniyeti**, (trc. Orahan Bahaeddin), İstanbul ts., s, 56.
[1019] Mustafa Erdem, "Kıbtî Kilisesi Üzerine Bir Araştırma", **A.Ü.İ.F.D.**, Ankara 1997, S. XXXVI, s. 143-178.

dolayı Hristiyanlar: "Allah sizi yine bize hakim kılsın ve Romalılar üzerine de muzaffer kılsın. Eğer sizin yerinizde Romalılar olsaydı, bize bırakın bir şey iade etmey, elimizde bulunan her şeyi de alacaklardı." diyerek İslam kumandanlarının başarısı için dua etmişlerdir.[1020]

Mısır bölgesi fethedildikten sonra bir çok Hiristiyan, Mısır'ın ilk valisi Amr b. el-As döneminden itibaren çeşitli devlet görevlerinde yer almışlardır.[1021] İslam'ın bu eşsiz hoşgörüsü ve insana vermiş olduğu bu değer neticesinde bölge halkı Müslümanlarla kaynaşıp çoğunun bu yeni dini benimsemesine neden olmuştur.

Hz. Ömer sürekli olarak bölgede bulunan valilerini denetler ve onların bölge halkına zulüm etmemeleri hususunda uyarmıştır. İnsanlara da kimin bir şikayeti varsa kendisine bildirmelerini söylemiştir. Kendisine gelen şikayetleri değerlendirmiş ve yeri geldiğinde valilerine ceza vermiştir. Bunun en güzel örneği bir Kıptinin Medine'ye gelip 'Amr b. el-'Âs'ın oğlunun kendisine vurduğunu şikayet etmesi üzerine 'Amr b. el-'Âs ve oğlunu Medine'ye çağırması ve 'Amr b. el-'Âs'ın oğluna kısas uygulamasıdır. 'Amr b. el-'Âs'a dönerek tarih sayfalarına altın harflerle nakşedilen şu sözü söylemiştir: "Analarının kendilerini hür ve özgür doğurduğu insanları ne zaman köleleştirdiniz?"[1022]

İntişar-ı İslam yazarı Arnold, Müslümanların Mısır halkına göstermiş olduğu adilane ve insancıl tutumları neticesinde bölge halkının kendilerinden etkilenip İslam dinini benimsemelerini şu cümlelerle ifade etmektedir: "İslam hakimiyetinin ilk safhalarında Kıpti Hristiyanların durumu hayli rahat ve serbest olduğundan, memleketin her tarafından bir çok kişinin İslamiyet'e geçmek için din değiştirmek istemelerini, işkence ve baskı yapılıp adaletle iş görülmediğine bağlamak için elimizde hiçbir delil yoktur. Hatta memleketin her tarafının tamamen henüz fethedilmediği ve hükümet merkezi bulunan İskenderiye'nin karşı koyup durduğu bir

[1020] Ebû Yusuf, **Haraç**, s. 139; Arnold, **İntişar-ı İslamTarihi**, s. 74.
[1021] Haydar, Hammaş **Emeviler Döneminde Mevâli ve Zimmîlerin İdaredeki rolü (el-İdârefi'l-Asri'l-Emev**î, Şam 1978, s. 337-357'nin çevirisi), (trc. İrfan Aycan), **A.Ü.İ.F.D**., Ankara 1997, S. XXXVII, s. 175-190.
[1022] İbnü'l-Cevzî, **Menakibu Ömer**, s. 97.

sırada, çoğu kimse İslam dini tarafına geçmiş ve birkaç sene sonra bunları çok sayıda Hristiyan da takip edip kendi hür iradeleri ile İslamiyeti benimsemişlerdir."[1023]

3.6. BAYINDIRLIK VE İMAR FAALİYETLERİ

Özellikle on yıl kadar süren Hz. Ömer'in halifeliği dönemine damgasını vuran hiç kuşkusuz fetihler olmuştur. Bu süre zarfında Bizans ve Sâsânî İmparatorluklarına karsı büyük zaferler elde edilmiş ve bu büyük ülkelerin hakimiyetlerine neredeyse son verilmiştir. Kısa bir zaman diliminde Suriye, Irak, İran, Filistin ve Mısır gibi bölgeler İslam topraklarına dahil olmuşlardır. İslam devletinin genişleyen sınırlarına orantılı olarak da nüfus sayısı da ciddi bir anlamda artmış oluyordu.Farklı din, dil ve ırktan çok sayıda insan toplumuna katılmıştır. Devletin büyümesi ve gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan sosyal ihtiyaçlara da cevap vermek gerekli olmuştur. Butün bunların farkında olan Halife Hz.Ömer, büyük bir faaliyetegirişerek devletin idârî, mâlî, askerî ve adlîalanlarda teşkilatlandırma faaliyetine başlamıştır.

Hiç kuşkusuz devletin yeniden yapılanmasının zorunlu olduğualanlardan biri de bayındırlık ve îmar faaliyetleridir. Hz. Ömer'in emri ile fethedilen bölgelerdeki valiler bu tür ihtiyaçların karşılanması için birçok tedbirler almışlardır. Bu tedbirler amacı ile Basra,Kûfe, Fustât şehirler kurularak yeni yerleşim alanları inşa edilmiştir. Fethedilen bölgelerin her yerinde ibadet yapılıp çeşitli faaliyetlerin görülmesi için mescitler yapılmıştır. Amr b. el-As Mısır'da yeni devlet binaları inşâ etmiş ve halkın içme suyu ve zirâî ihtiyaçlarını karşılamak ve Mısır ile Arabistan arasında özellikle tahıl ithalatı için Halife Hz. Ömer'in emri ile kanallar açmıştır. Yapılan bu faaliyetler neticesinde bölge halkı büyük bir refaha kavuşmuş ve bölgede yaşayan Müslim veya Gayrimüslim vatandaşlar bir çok zenginlikler elde etmişlerdir. Bölgede güven ve istikrarın sağlanması amacıyla ülkenin stratejik noktalarına askerî üsler ve kurumlar bina edilmiştir. Bütün bu faaliyetlerin yanında Mısır'da birçok şehirde çarşı, hamam, misafirhane ve pazar yerleri yapılmıştır.

[1023] Arnold**, İntişar-ı İslam**, s. 114.

3.6.1. Yeni Şehirlerin Kurulması

Mısır fetihlerinin tamamlanmaya çalışıldığı sırada aynı zamanda bölgenin imarı üzerinde de çalışmalar başlatılmış bulunuyordu. Müslümanlar fethettikleri bölgelerdeki insanların yaşam tarzlarından etkilendikleri gibi bölge üzerinde de etkiler bırakıyorlardı. İbadethaneleri, şehir yerleşim planları tamamıyla kendilerine özgü bir yapıları vardı.

3. 6.2. Fustat Şehrinin Kurulması:

Hz. Ömer döneminde dalga dalga yayılan İslam fetihleri sonucunda bir çok bölge İslam ordularının hakimiyetine girdi. Halife Hz. Ömer komutanlarına fethetikleri bölgelerde yeni yerleşim merkezlerini kurmalarını emretti. İlk başlarda bir nevi askeri karagahlar olarak da bilinen bu yerler daha sonra buralara yerleştirilen Arap kabileleri sayesinde bölgenin en gözde şehirleri haline geldi. Hz. Ömer'in bu faaliyete teşebbüs etmesinin ardında çeşitli nedenler yatmaktadır. Bilindiği gibi Araplar yaşamış oldukları Arap yarım adasından bu bölgelere savaşçı olarak gelmişlerdi. Hz. Ömer bu savaşçı ruha sahip olan Arapların oradaki halkla iç içe girdiği taktirde onlardan etkilenip gevşeyeceklerinden endişe etti ve bunun için onlara ayrı bir yer edinmenin daha iyi olacağını düşündü. Yeni inşa edilecek olan bu şehirlerin gerektiğinde çıkabilecek huzursuzluklara ve bölgeye yakın yerlerde bulunan ordulara daha kolay bir şekilde takviye olarak gönderilebilmesi de bu kararın alınmasında etkisi çoktur. Bu şehirler inşa edilirken tespit edilen yerlerin Arapların yaşam tarzlarına uygun yerler olmasına özellikle dikkat edildi. Her ne kadar Şam bölgesinde yeni şehirler inşa edilmesi yoluna gidilmeyip oradaki şehirlere yerleşip o şehirlere zenginlik katma yoluna gidilmişse de Irak ve Mısır'da yeni yerleşim yerleri inşa edilmiştir. Irak'ta Kufe ve Basra, Mısır'da Fustat şehirleri bu amaçla kurulan şehirlerdir.[1024]

'Amr b. el-'Âs, İskenderiyeyi fethedip orada bulunan Bizanslıları sürgün ettikten sonra oraya yerleşmeye karar verdi. Bu kararını halife Hz. Ömer'e bildiren Amr, Hz. Ömer'den, İskenderiye ile Medine'den gelecek olan askerlerin arasında deniz olduğu için bu teklife sıcak bakmıyorum cevabını aldı. Bunun yerine gerektiği

[1024]Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s.394,395; İbn Abdilhakem, **Fütûh**, c. I, s.133; Takkuş, **Târîhu'l-Hulefa er-Raşdîn**, s. 214,215.

taktirde her zaman rahatlıkla ulaşılabilecek bir yer tespit edip oraya yerleşmelerini emretti. Bunun üzerine Amr, Babilon muhasarası esnasında oraya yakın bir yerde kurmuş olduğu (Fustat) çadırının bulunduğu yere yerleşmeye karar verdi. Amr'ın tespit ettiği bu yer Babilon ile Maktem arasında bulunan ve ordugah olarak kullandığı yerdir.[1025]

Fustat yani bügünkü adıyla Kâhire şehrinin temelleri atıldıktan sonra Müslümanlar, adetleri olduğu gibi hemen mescid inşa etmeye karar verdiler. İnşa edilen bu mescid Mısır bölgesinde yapılan mescidlerin ilkidir.'Amr b. el-'Âs bu mescidi, bahçelerin ve üzüm asmalarının olduğu güzel bir yerde inşa etti. Rivayet edildiğine göre Hz. Amr, bu mescidi inşa ederken içerisinde bir minber de yaptırmıştı. Ama Hz. Ömer bunun haberini almasından sonra bunu hoş karşılamayıp Amr'a o minberin yıkılması emrini vermiştir. Bunun uzerine 'Amr b. el-'Âs mescid içinde yapmış olduğu minberi yıktırmıştır.[1026]

Mısır topraklarının fethedilmesinden sonra, özellikle Fustat şehrinin kurulmasını müteakip birçok Arap kabilesi bu bölgeye yerleşti. 'Amr b. el-'Âs, bölgeye gelen kabileleri yerleştirme görevini Muaviye b. Hudeyc, Şerik b. Sumeyye, Amr b. Kahzem ve Cibril b. Naşire el-Meafiriye verdi. Bunlar belirli mahalleler kurarak bölgeye gelen kabileleri bu mahallelere yerleştiriyor, sınırlarını belirliyorlardı.[1027]

Amr b. el-As'ın kurduğu Fustat şehrinin sakinleri genelde yeni yeni İslam'a girmiş olan Müslümanlardan oluşuyordu. Amr b. el-As Fustat'ın üç büyük mahallesinden birine yeni İslam'a girmiş olan Benî Nebeh Adlı Yunanlı bir ailenin ismini vermiştir. Mısır topraklarını fethetmeye gelen İslam orduları safında bu aileden yüz kişinin bulunduğu rivayet edilmiştir. Bir diğer mahalleye ise aynı şekilde İslam'ı yeni kabul eden Yunanlı bir ailenin ismi olan Benî Ezrak ismi verilmiştir. Nüfus olarak kalabalık bir nüfusa sahip olan bu kabileden Mısır fetihlerine dört yüz

[1025] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, c. I, s. 132,133; Makrizî, **Hıtat**, s. 296; Ya'kubi, **Mu'cemu'l-Büldân**, c. IV, s. 263; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, c. II, s. 406.

[1026] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, c. I, s. 132,133; Ya'kubi, **Mu'cemu'l-Büldân**, c. IV, s. 265; ŞevkiEbû Halil, **Atlas'l-Hadisi'n-Nebevi**, Daru'l-Fikir, Dımaşk 2012, s. 343; geniş bilgi için bk. Ahmet Abdurrezak Ahmet, **Târîh-u ve Asar-u Mısr'i'l-İslamiyye**, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kâhire 1999, s. 63-68.

[1027] Makrizî, **Hıtat**, c. II, s. 296-299; Yakûtel-Hamevî, **Mu'cemu'l-Büldân**, c. IV, s. 263.

kişi iştirak etmiştir. Mısır'ın en büyük mahallelerinden üçüncüsüne de daha önceleri Yermük ve Kayseriye'de yaşayıp Müslümanlığı seçen ve Amr b. el-As ile birlikte Mısır fetihlerine iştirak eden Yahudi bir aile olan Rubil ailesinin ismi verilmiştir. Mısır'ın fethine bu Yahudi olan aileden çok sayıda kişinin katıldığı rivayet edilmiştir.[1028]

Aynı şekilde Fustat'ta yeni kurulan mahallerden birine yeni Müslüman olmuş İranlı Müslümanların yerleştirildiği için bu mahalleye Farsi mahallesi olarak isim verilmiştir. Bu İranlılar Enuşirvan'ın yemen valisi Bazan'ın ordusunda görevli olan insanlardı. Müslümanlar Suriye'yi fethettiklerinde İslam'a girip Müslüman olmuşlardı. Amr b. el-As Mısır fetihlerine girişince onun ordusuna katılıp Mısır'a gelmişlerdi.[1029]

Fustat şehri kurulduktan kısa bir süre sonra çok hızlı bir şekilde büyüyerek gelişti. Her alanda gelişim göstererek İskenderiye'nin yerini almayı başardı ve Mısır'ın merkezi haline geldi. Fustat şehri Kuzey Afrika fetihlerinin giriş kapısı olmuş ve bölgede bulunan İslam ordularının hareket alanını kolaylaştırmıştır. Sahip olduğu bu özellikler sayesinde bugünkü Kahire şehrinin çekirdeğini oluşturmuştur.[1030]

İslam'ın bu bölgeye hâkim olmasından sonra sanat, ticaret ve ziraat alanlarında büyük bir ilerleme yaşandı. İskenderiye dünyadaki en büyük ticaret merkezi haline geldi. Nube ve Etyopya'dan getirilen buğday, keten cam ve fildişi ile bölgenin en büyük pazarı haline geldi. Bunun yanında altı yüzyıl boyunca Bizans'ın acımasız vergilerinden eser kalmadı. Bölge halkı İslam fethi ile birlikte rahat bir nefes aldı. Bizans döneminde Ziraat, ticaret ve sanayi mallarından alınan ağır vergilerin yerine İslam devletine kendilerini koruma karşılığında sadece çalışmaya güç yetiren insanlardan alınan ve yıllık iki dinar gibi çok cüzi bir cizye vergisini vermeye başladılar.[1031]

[1028] Şiblî, **Hz. Ömer ve Devlet İdaresi,** s, 259.
[1029] Şiblî, **Hz. Ömer ve Devlet İdaresi,** s, 259.
[1030] Halit Çil, **Hz. Ömer Dönemi Ordu ve Ordugahlar**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü.S.B.E. Ankara 1999, s. 161
[1031] Cemal Abdulhadi, **Fethu Mısır**, Daru'n-Neşri ve't-Tevzi, Mısır ts. s, 46.

3.6.3. Cize

Nil nehrinin batı kıyısında ve yeni kurulan Fustat şehrinin tam karşısında kurulmuş küçük bir kasabadır. Amr b. As İskenderiye'yi fethettikten sonra Fustat'a dönüşünde, Romalılar o taraftan saldırdıkları taktirde onlara engel olup durdurmak için Ezd, Himyer ve Hemezan kabilelerinden meydana gelen bir kısım askerlerini, nehrin batı tarafına yerleştirdi. Daha sonra Fustat kurulunca buraya konuşlandırılan kabileler bulundukları bölgeye yerleştiler. Amr b. As bu durumu Hz. Ömer'e bildirince Hz. Ömer'den şu şekilde bir cevap aldı:

"Arkadaşlarının senden ayrı kalmalarına nasıl rıza gösterdin? Seninle arkadaşlarının arasında deniz olacak şekilde herhangi birinden ayrı kalmanız zorunluluk değildi. Böyle yapmakla düşman tarafından gelecek olan ani saldırıları engelleme şansınız olamaz. Düşman onlara zarar vermeden sen onlara herhangi bir yardımda bulunamazsın. Onları toplamaya çalış şayet kabul etmezlerse onları orda bırak ve ganimet mallarından kendileri için onları koruyacak bir kale inşa et." Böylelikle h. 21 yılında kalenin temeli atıldı ve yaklaşık bir sene sonra kale tamamlandı.[1032]

Cize Fustat şehrinin bir mahallesi hükmünde kalmış ve ayrı bir şehir olarak gelişme gösterememiştir. Daha sonraki zamanlarda Cize de Fustat gibi şimdiki Kahire şehrinin sınırları içerisinde kalmıştır.[1033]

3.6.4. Fustat Şehir Pazarlarının Kurulması

Fustat'taki çarşı ve pazarlar mescidin doğusundan başlayıp Nil Nehri'ne kadar olan kısımda yer almaktadır.[1034]Amr b. As Fustât şehrini kurarken Hz. Ömer için de burada bir ev yaptırmıştır. Yazdığı bir mektupla Hz. Ömer'e kendisi için Fustat'ta bir ev yaptığını haber veren Amr b. As'a Hz. Ömer "Ben Medine'deyim dolayısıyla Medine'de ikamet erden birinin Fustat'ta nasıl bir evi olabilir?" diyerek oranın Müslümanlar için bir Pazar yeri tapması için emir verdi. Hz. Ömer'den aldığı bu emir üzere Amr b. As orasını pazara çevirdi. İbnLahi'a burasının adının "Daru'l-Birke" olduğunu ve burası kölelerin satıldığı bir Pazar olduğunu

[1032] İbn Abdilhakem, **Fütuh**, s. 91.
[1033] Halit Çil, **Hz. Ömer Dönemi Ordu ve Ordugahlar**, s. 161
[1034]Ya'kubî, **Buldân**, s. 330-331.

bildirmiştir.[1035]şehirdeki bu çarşı ve pazarlar hakkında, en azından Hz. Ömer dönemi için, daha fazla malumat bulunmamaktadır.[1036]

3.6.5. Fustât Hamamları

Amr b. el-Âs, Fustât'ı kurarken "Hammâm-ı Fe'r" adı ile bilinen bir hamamın planını yapmış ve daha sonra bu hamamı bina etmiştir. Bu hamama "Hammâm-ı Fe'r" denilmesinin nedeni yapılan bu hamamların küçük olmasından dolayıdır. Bu hamamlar bina edilirken küçük oldukları için insanlar "bu hamamlara kimler girer ki? Bu hamamlara ancak fareler girer" dediklerinden dolayı bu şekilde isimlendirilmişlerdir. .[1037]

Fustat'ta Amr b. As tarafından yapılan bu hamamın dışında birkaç tane hamamın daha yapıldığı rivayet edilmektedir. Ayrıca Fustat şehrinin muhtelif yerlerinde halka açık su kuyularının da bulunduğu ifade edilmiştir.[1038]

3.6.3. Nil Kanalının (Halic-u Emiri'l-Mü'minîn) Açılması

Amr b. el-Âs, Fustât şehrinin kurulması ve mescidin inşasından sonra Mısır'da büyük bir bayındırlık ve imar faaliyetine başlamıştır. Amr b. As Arap Yarımadasının şehirleri ile doğrudan bir su yolu bağlantısını sağlamak amacıyla, Firavunlar döneminden beri var olan, fakat ihmale uğradığı için kullanılamaz hale gelen Nil Kanalı'nı yeniden temizleyip açmıştır. Bu kanal, Babilyon kalesinin hemen kuzeyinde Nil'e bağlandıktan sonra, Aynü's-Sems ve Vadi't-Tümeylât'tan geçip Kızıldeniz kıyısındaki Kulzüm'e ulaşmaktadır. Amr b. el-Âs'ın yeniden faaliyete geçirdiği bu kanala Hz. Ömer'e ithaf edilerek "Halîc-i Emîri'l-Mü'minîn" adı ile isimlendirilmiştir.[1039]

Nil kanalını açmak için İslamTarihi'nden önce de faklı zamanlarda, farklı girişimlerde bulunulup temizletilmiştir ancak ihmal neticesinde tekrar kum ve

---

[1035]Ramazan Altınay, **Emeviler Döneminde Merkezi Şehirlerde Mülümanların Gündelik Hayâtı**, s, 24..

[1036]İbn Abdilhakem, **Fütuh**, s. 99; Suyûtî, **Husunu'l-Muhadara**, c. I, S. 134; Yılmaz, Can, **İslam Şehirlerinin Fizikî Yapısı**, Ankara, 1995, s. 74

[1037] Suyûtî, **Husunu'l-Muhadara**, c. I, S. 135.

[1038] Zeydan, **İslam Medeniyetleri Tarihi**, c. II, s. 300; İsmail Serdar Duman, **Emeviler'de Sosyal Hayat**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, E.Ü.S.B.E, Kayseri 2004. s, 42.

[1039] Hitti, **Tarih**, s. 233.

çamurla tıkanmış ve kullanılamaz hale gelmiştir.[1040] Biz bu kanalla ilgili olarak sadece Hz. Ömer döneminde yapılan faaliyetten bahsedip ele alacağız. İslam Tarihi kaynaklarımızın bazılarında Amr b. el-Âs'ın Nil kanalını yeniden açma meselesini, 18/639-640 yılında Medine ve civarında meydana gelen ve o senede çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olan kıtlık (Remâde) yılı ile irtibatlandırmışlardır.[1041]Ya'kubî; Hz. Ömer'in, İskenderiye'nin fethedilmesinden sonra Amr'a mektup yazarak, deniz yoluyla Medine'ye yiyecek göndermesini istediğini, Amr'ın da topladığı malları Kulzüm'e ulaştırıp yirmi parça gemi ile Medine'ye yolladığını rivâyet etmektedir. Belâzurî de Hz. Ömer'in, 21/641 yılında Amr b. el-Âs'a emir göndererek, Mısır'ın haracından artan gıdanın deniz yoluyla Medine'ye gönderilmesini istediğini ve Amr'ın da Hz. Ömer'in emrini yerine getirdiğini ifade etmektedir.[1042]İbn Abdilhakem ve Suyûtî, zikrettiğimiz bu rivâyetleri birleştirmekte ve söyle bir rivâyette bulunmaktadır: Hz. Ömer; kıtlık yılında Amr b. el-Âs'a ve diğer komutanlarına, kendilerinden yardım talep eden mektuplar göndermiş, başta Amr b. el-Âs olmak üzere Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. el-Avvâm ve Sa'd b. Ebî Vakkâs Medine'ye hububat göndererek kıtlık tehlikesinin atlatılmasını sağlamışlardır.[1043]Halife Hz. Ömer daha sonra toplanan Mısır haracının deniz yolu ile Medine'ye ulaştırılması için Nil'i Kızıldeniz'e bağlayan kanalın açılması için çalışmaların başlatılması hususunda Amr b. el-Âs'a emir göndermiştir. Amr b. el-Âs, halifenin gönderdiği kanal açma emrini Mısır'lılar'a bildirdiğinde, onlar bu işin çok külfetli ve zor olacağını, Mısır haracının neredeyse tamamının bu kanala harcanması gerektiğini ifade etmiş ve bu kanal açma işine pek taraftar olmamışlardır. Fakat Hz. Ömer bu konuda vermiş olduğu kararda ısrar etmiş ve ikinci bir emirle bu işin biran önce yapılması talimatını vermiştir.[1044] Amr b. el-Âs, bu talimat gereğince derhal kanalı açma faaliyetine başlamış ve Nil Nehri'nden Kulzüm'a gıda ve mal sevkiyatını gerçekleştirmek maksadıyla kanal inşaatını

[1040] Hitti, **Tarih**, s. 233.
[1041] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 112; Taberî **Tarîh**, c. IV, s. 100; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 156.
[1042]Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân,** s. 308, 309; Taberî **Tarîh**, c. IV, s. 100-101.
[1043] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 112-113; Taberî **Tarîh**, c. IV, s. 100; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 156-157.
[1044]Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân,** s. 308; Taberî, **Târîh**, c. IV, s. 100;

başlatmıştır.[1045] Amr b. As, Hz. Ömer'den aldığı emirle giriştiği kanal açma faaliyetini bir yıl içinde tamamlamıştır (H.23/M.643-644).[1046]

Açılış nedeni ilk başta Mısır'dan Medine'ye yardım amaçlı gıda göndermek olan Halîc-i Emîri'l-Mü'minîn, bu faaliyetinin yanında Mısır'ın ve kanalın denize ulaştığı noktada Kızıl Deniz kıyısında bulunan ve bir liman kenti olan el-Kulzüm şehrinin cazibesini artırmış kaderini değiştirmiştir. Mısır'ın ve el-Kulzum limanının önemli bir transit ticaret merkezi olmasını sağlamıştır. Kulzüm, Kızıldeniz üzerinden yapılan taşımacılığın başlangıç noktası olarak uluslararası ticaretin kilit noktalarından biri haline gelmiştir. Ülkenin yeni başkenti olan Fustât'tan hububat yükleyen gemiler, kanal vasıtası ile Kulzüm'e, buradan da el-Câr ve Cidde limanlarına ulaşmışlardır.[1047] Halîc-i Emîri'l- Mü'minîn, kuzey taraftan Nil vasıtası ile Akdeniz'e ulaşma imkânı olduğu için doğu-batı, Akdeniz-Hindistan ticaretinin önemli bir bağlantı noktası olmuş ve günümüzdeki Süveyş Kanalı'nın fonksiyonunu üstlenmiştir.[1048] Açılan bu kanalın bütün bu özelliklerinden dolayı, Amr b. El-Âs özelde Mısır, genelde de dünya ticaretine önemli katkılar sağlamıştır.[1049]

Her ne kadar bu kanalın açılmasıyla ilgili rivâyetler birbirleri ile çelişkili görünse de, kesin ve tartışma konusu olmayan husus, Hz. Ömer'in bu kanal açma projesine onay verip tasdik etmiş olmasıdır. Bu projenin yapıldığı imkanlara ve projenin tamamlandığı kısa süresine bakıldığında, bu projenin gerçekten büyük bir proje olduğu hakikati ortaya çıkıyor. Halic-i Emiri'l-Mu'minin Projesi yaklaşık bir yıl içinde tamamlanmış olup, Babilyon'un kuzeyinden başlayarak Bilbis'in doğusuna doğru sürüp gitmektedir. Nehir, Bilbis'e vardıktan sonra doğuya yönelerek Timsah Gölü'ne akmaktadır. Bu gölün güneyinden çıkarak el-Mürre Gölü'nü takip etmekte ve Süveyş yakınlarında Kızıldeniz'e dökülmektedir. Gelen rivayetlere göre bu kanalın açılma projesinin uygulanmasında Kıptî bir adamın Amr b. el-Âs'a gelerek kendisinin ve ailesinin üzerindeki cizyenin kaldırılması karşılığında yardım edip yol

[1045] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 112-113; Taberî **Tarîh**, c. IV, s. 100; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 156-157.
[1046] Hitti, **Târîh**, s. 233.
[1047] İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 112-113; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 156-157; Hitti, **Târîh**, s. 233.
[1048] Hitti, **Târîh**, s. 233; Mustafa Necati Barış, **Hz. Ömer Dönemi Bayındırlık Faaliyetleri**, s. 104.
[1049] Apak, **İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs,** Ankara, 2001, s, 282.

gösterdiği ifade edilmiştir. Amr b. el-Âs da bu kılavuzluk karşılığında Kıptî adamın ve ailesinin üzerindeki cizyeyi kaldırmıştır.[1050]

İbn Zullak Mısır'da Müslümanlar tarafından açılan tek kanalın bu kanal olduğunu ve deniz yolu ile hacca gitmek isteyen hacıların Tinnis sahilinden gemilere binerek bu kanal yolu ile Kulzum limanına geldiklerini ve buradan da daha büyük gemilere binerek hicaza gittiklerini ifade etmiştir.[1051]

Amr b. el-Âs kanal açma işini tamamladıktan sonra Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayacak bir kanal daha yaptırmaya karar vermiştir. Bunun için Ferma'dan Akdeniz'e 70 millik bir projenin hazırlanmasını emretmiştir. Amr'ın bu düşüncesinden haberdâr olan Hz. Ömer, Bizans gemilerinin Arabistan sahillerine saldırarak Hacıları ve gemilerini yağmalayabileceklerinin endişesinden dolayı, Amr b. el-Âs'ı bu projeden vazgeçirmiştir.[1052]

[1050]İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 112-113;Taberî, **Târîh**, c. IV, s. 100; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 156-158;Süleyman Muhammed et-Temmâvî, **Hz. Ömer ve Modern Sistemler**, trc. Muhammed Vesim Taylan, İstanbul, 1993. s, 295.

[1051]İbn Abdilhakem, **Fütûh**, s. 112-113; Suyûtî, **Husnu'l-Muhadara**, c. I, s. 156-158.

[1052] Şiblî, **Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, ,s. 229.

SONUÇ

Hz. Peygamber (sas), vefat edinceye kadar insanlara Allah'ın kendileri için seçip razı olduğu dini tebliğ etmek için çalıştı. Risalet dönemi boyunca insanlara ilahi mesajı ulaştırıp onların dünya ve ahiret saadetini elde etmeleri için birçok eziyetlere göğüs gerdi. Onun vefatından sonra tebliğ vazifesini, ona iman eden ve onun rahle-i tedrisinden geçmiş olan onbinlerce sahâbî üstlendi. Gerek Hz. Peygamber (sas) döneminde olsun, gerekse Hz. Peygamber'in vefatından sonra olsun çok sayıda sahabe İslam'ı tebliğ etmek için kendi yurtlarını bırakıp başka bölgelere gittiler. Fetihlerle birlikte genişleyen İslam coğrafyasında yaşayan insanlara İslam'ı öğretmek için kendi topraklarından ayrılan sahabe, gittikleri her yerde İnsanları İlahi mesaj ile tanıştırmak, onlara Kur'an'ı Kerimi ve Hz. Peygamber'in Sünneti'ni öğretmek için var güçleri ile çalıştılar.

Fetih hareketleri ile birlikte Irak, Sûriye ve daha sonra Mısır istikametine yönelen sahâbîler, gittikleri bu bölgelerde büyük bir tebliğ faaliyetine giriştiler. Halife Hz. Ömer'in emri ile 'Amr b. el-'Âs Mısır topraklarına girerek iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde bütün Mısır topraklarını fethedip İslam'ın hakimiyetine boyun eğdirdi. Fetih ordusuna iştirak eden çok sayıda Sahabe vardı. Fetih hareketlerine katılıp bölgeye gelen Sahâbîlerden bazıları bölgeye yerleşerek İslam'ı Mısır bölgesinde tebliğ etmeye başladılar. Bölgeye gelen sahabe, Mısır'daki Gayrimüslim halka İslam'ı tebliğ ederken aynı zamanda bölgeye gelen diğer Müslüman kardeşlerinin de eğitimi ile ilgilenmişlerdir.

Bölgeye gelip yerleşen sahabe, ülkenin değişik yerlerine dağıldılar. Yaptığımız araştırma sonucunda fetihlerle birlikte bölgeye gelip yerleşen, buralarda bir müddet kalıp ayrılan ve fetihlerden gerek önce gerekse sonra ticaret veya başka bir amaçla bölgeye gelen 375 sahâbî tespit edilmiştir. Bunlar arasında 15'i bölgede vali ve komutan olarak görev yapmış, 4'ü da kadılık ve İslam'ı öğretme göreviyle

bölgede vazifelendirilmişlerdir. Bu sahâbîlerden 54'ü Mısır'ın değişik bölgelerine yerleşmiştir. 272 Sahâbî ise her ne kadar fetihlerle birlikte Mısır'a gelmişlerse de daha sonra bölgeden ayrılmışlardır. Fetihlerden önce veya sonrasında da 26 sahâbînin Mısır'a gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasında Hz. Peygamber döneminde Mısır valisi Mukavkıs tarafından Hz. Peygamber'e hediye edilen Mariye ve Sirin de bulunmaktadır. Fetihlerle birlikte bölgeye hanım Sahâbîlerden de 4 kişinin geldiği tespit edilmiştir.

Fetih hareketi ile birlikte bölgeye gelip yerleşen Sahâbîler boş durmamış, Mısır'da bulunan insanları eğitmeye ve onlara Kur'an ve Sünnet'i öğretmeye koyulmuşlardır. Genel anlamda Sahabe kendini bu işe verip temel vazife bilinciyle hareket edmişse de insanlara dini konuda eğitim vermek için bazı Sahâbilerin özel olarak görevlendirildiği de olmuştur.

Sahabe, yerleştikleri bölgelerdeki insanlara İslam dinini tebliğ ettikleri gibi yaşayışları, ahlakları tavır ve hareketleri ile bölgede bulunan insanlar üzerinde etki bırakarak onlara örneklik teşkil etmişlerdir. Cihad anlayışlarıyla, Kur'an ve Sünnet'i kendilerine rehber edinmeleri ile kendilerinden sonra gelen tabiîn nesline çok şey öğretmişlerdir. Allah'a hakkıyla ibadet etme, dünyanın güzelliğine ve zevkine aldanmayıp zühde ve takvaya sarılma gibi hususiyetleriyle İslam'la yeni tanışan bölge halkı üzerinde büyük bir etki bırakmışlardır. Gittikleri her yerde bulundukları her ortamda ve buldukları her fırsatta insanlara İslam'ı tebliğ etmekle yükümlü oldukları bilincinde olan Sahabe, va'z, hutbe ve nasihatleriyle de insanları irşad etmeye çalışmışlardır.

Müslümanlar fethettikleri her bölge de yaptıkları ilk işlerden birisi de oralarda mescidler inşa etmeleri olmuştur. Mısır bölgesini fethettikten sonra da aynı şekilde burada mescitler inşa ettiler. İçerisinde topluca ibadet etme, davaları görme ve daha bir çok fonksiyona sahip olan mescitler, Sahabenin fethedilen bölgelerde İslam'ın öğretilmesi hususunda da en çok istifade edilen yerlerin başında gelmişlerdir. Bölgenin fethedilmesinin ilk günlerinde inşa edilmeye başlanan camilerde sahabe, oluşturduğu ders halkalarında Kur'ân ve Sünnet'in öğretilmesi hususunda büyük gayretler gösterdiler. Sahabe nesli, cami merkezli ders halkalarında binlerce insanı İslam'a kazandırıp yetiştirdiler. Bölgeye gelip yerleşen ve Hz. Peygamber'in

hadislerini en iyi bilenlerden biri olan Abdullah b. ‘Amr b. el-‘Âs ile Kur’an Kıraatini iyi bilen ve en fakih sahâbîlerden biri kabul edilen Ukbe b. ‘Amir gibi sahâbîlerin ilim halkalarında İyas b. Amir el-Ğafikî, Hasan b. Kureyb, Süleym b. A’nz, Şekîk b. Sevr, Kays b. Sümeyye, Kesîr b. Kalb, Ebû Kays Mevla Amr b. el-As, el-Haris b. Yezîd el-Hadremî, Ebû Uşşâne el-Meafirî, el-Hakem b. Abdullah el-Belevî, Züheyr b. Kays el-Belevî, Saîd b. Salt b. Yakub el-Mısrî, Ziyad b. Nafi’, Süleyman b. Amr, Abdullah b. Yezîd el-Meafirî gibi çok sayıda tabiin yetişmiştir.[1053]

Bölgeye gelen ve bölge halkına Kur’an ve Sünnet’i öğretmeye başlayan Sahâbîlerin gayretleri neticesinde Mısır’da çok sayıda insan İslam dinini benimmiştir. Tabiin olarak adlandırılan bu nesil, onlardan aldıkları ilimle kendi içerisinde bir çok alim çıkarmıştır. Mısır’da bulunan sahâbîlerin ilim halkalarında Yezîd b. Ebî Habib, Ömer b. el-Haris, Hayr b. Nuaym el-Hadramî, Abdullah b. Süleyman et-Tavil, Abdurrahman b. Şurayh el-Ğafikî ve Hayve b. Şurayh et-Tucîbî gibi tabiîn büyüklerinden sayılan birçok alim yetişmiştir.

Bölgeye gelen her sahabî, Hz. Peygamber'den duyup işittiği, veya başka Sahâbîlerden duyup öğrendiği hadisleri çevresindeki insanlara aktarmaya çalışmıştır. Sahabe, hayatlarının her alanında karşılaştıkları sorun ve meseleleri, Kur’an’dan sonra Hz. Peygamber’in Sünneti’ne müracaat edip çözmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla kendilerinden sonra gelecek olan nesle Hz. Peygamber’in söz ve davranışlarını aktarmaya gayret göstermişlerdir.

Sahâbîler, bölgede yaşayan insanlara iyi ilişkiler kurup, bulundukları her ortamda bildiklerini öğretip onları aydınlatmaya çaba göstermişlerdir. Doğru bildiklerini insanlara aktarırken karşılaştıkları hatalara karşı da birbirlerini ikaz etmişlerdir. Yönetimi altında bulundukları idarecilere de sürekli olarak uyarılarda bulunup nasihat etmeyi ihmal etmemişlerdir. İdareciler de sürekli olarak yönettikleri insanlara karşı adalet üzere davranmak hususuna özellikle özen göstermişlerdir.

Sahâbîler bölgede yaşayan Müslüman halka İslam’ı anlatırken diğer inançlara mensub insanları unutup ihmal etmemişlerdir. İslam dini, gayrimüslimlerin can, mal, din ve ibadet özgürlüklerini güvence altına almıştır. Bu nedenle kendileri ile

[1053] Suyûtî, **Husnu’l-Muhâdara**, c. I, s. 255-272.

akdedilen zimmet akdi sayesinde onlar da yaşadıkları her yerde Müslümanların sahip oldukları güvencelere sahip olmuşlardır. Gayrimüslimlerle adalet ve hoşgörüye dayalı bir hayat süren Müslümanlar, onları dinleri ve inançları hususunda asla sıkıntıya düşürmemişlerdir. Kur'an, din konusunda başka insanlar üzerinde baskı kurmayı yasaklamış, onlarla nasıl bir ilişki kurulması gerektiğini açıkça belirterek[1054] Müslümanların onlara karşı haksızlık yapmalarını engellemiştir. Bu prensipler ışığında gayrimüslim insanlarla yaşamaya devam eden Müslümanlar, adalet ve hoşgörüleri sayesinde bölgedeki insanlar üzerinde büyük etkiler bırakmışlardır. Fetih hareketi başladığı andan itibaren sahip oldukları bu üstün vasıfları düşmanları tarafından bile takdir edilmiştir.

Mısır'ı fetheden Müslüman Araplar, Mısır'ın yerli halkı olan Kıptilere ve diğer dinlere mensup olan insanlara karşı muamelelerinde asla zulme başvurma yoluna gitmediler. Tam aksine onlara son derece yumuşak ve merhametli muamele de bulundular. Mısır halkını kendi dinleri üzerinde kalmak veya İslam'ı tercih etmek arasında serbest bıraktılar. Mısırlılardan Müslüman olup İslam'ı seçenler, Müslümanların tabi oldukları bütün haklara sahip oldular. Kendi inançları üzerinde kalanlardan baliğ olan her erkek üzerine, yıllık iki dinar olmak üzere çok cüz'i sayılan cizye vergisi konuldu... Amr b. El-As, Mısırlıların çıkar ve menfaatlerini göz önünde bulundurur, onların sevgisini kazanıp İslam'a kazandırmak yolunda elinden gelen her türlü çabayı harcardı. Bütün bunlardan dolayı Mısır halkı Amr b. El-As'ınhakimiyeti ve idaresine sevinerek razı oldular. Müslüman Araplar, Mısır'ın yerli halkı Kıptilere kendi dindaşları olan Bizanslılardan daha fazla din hürriyeti ve özgürlük alanı tanımışlardı. Amr b. As'ınBabilon kalesini ele geçirdikten sonra onlara karşı yaptığı muamele bu hususu destekler. O sırada Amr, Kıptî'ler için kendi eliyle yazdığı anlaşma metninde kiliselerinin korunacağını, onları kiliselerinden çıkarmağa teşebbüs eden Müslümanların cezalandırılacağını bildirmiştir. Amr b. As daha önce de değindiğimiz gibi Patrik Bünyamin için bir emanname yazmış onu, onüç sene gibi uzun bir müddet bırakman zorunda bırakıldığı makamına yeniden oturtmuştur."[1055]

[1054] Bakara, 2/256.
[1055] Gadban, **Amr b. el-Âs**, s. 334; Hasan İbrahim Hasan, **Amr b. el-Âs**, c. I, s. 196.

İslam, insana yaradılışının şerefi dolayısı ile değer verip yüceltmesi, kölelik müessesini tasvip etmediğinden fethedilen ülke insanları kendilerine karşı daha önce eşi ve benzeri görülmemiş bu son derece insanî muameleyi hayret ve takdirle karşılıyorlardı. Müslüman, fethettikleri Mısır arazisini kendi aralarında savaş ganimeti olarak dağıtmayıp yerli halka bırakmışlardır. Bunun yanında bölge halkının himayesini kendi üstlenerek onların kadınları ve çocuklarının mal ve can güvenliğini sağlamışlardır. Böylece Mısır halkı uzun süren bir zulüm ve adaletsizlik döneminin ardından büyük bir rahatlığa erişmişlerdi. Müslümanların sağlamış oldukları bu ortam da İslamî tebliğin hızla yayılmasını sağlamıştır.[1056]

Müslümanların yapmış oldukları faaliyetler sadece bunlarla sınırlı kalmıyordu. Onlar bu faaliyetler yanında fethettikleri ülkelerde emniyet ve düzeni sağlayarak büyük ıslahatlar gerçekleştirmişler, idareyi tanzim ederek hakimler tayin etmiş, verginin toplanmasını düzene bağlamışlardır. Sulama işlerini tanzim için özel gayret sarf ederek kanallar açmış, Nil için mekâyis bina etmişler, köprüler ve havuzlar inşa etmişlerdir. Kıptîlerin durumunun iyileşerek servetlerinin çoğalması işte bu ıslahatlar ve faaliyetler neticesinde gerçekleşmiştir.[1057]

Zikrettiğimiz faaliyetler ve tebliğ metodları bu şekilde uygulanınca insanlar İslam'ın diğer inançlarda bulunmayan evrensel, hakkı ve adaleti üstün tutan hakikatini görerek topluluklar halinde Müslümanlığı benimseyip İslam'a girmişlerdir. Mısır halkının çoğunluğunun kısa süre içerisinde İslam'ı kabul etmesi de bunun neticesinde meydana gelmiştir.

İslam hakimiyetinin ilk yıllarında Mısır'da Kıbtî Hıristiyanlarının durumu hayli rahat ve serbest olduğundan memleketin her tarafında bir çok insanın İslamiyet'e girmek için din değiştirmek istemelerini kendilerine karşı uygulanan işkence ve baskı yapılıp adaletle iş görülmediğine yüklemek için hiç bir delil ve haklılık payı bulunamamaktadır. Hatta memleketin her tarafının tamamen fetholunmadığı ve hükümet merkezi bulunan İskenderiye'nin karşı koyup durduğu bir sırada çok kimseler İslam dinini seçip Müslümanların safına geçmişler ve ardındaki bir kaç

[1056]Hasan İbrahim Hasan, **Amr b. el-Âs**, c. I, s. 197.
[1057]Hasan İbrahim Hasan, **Amr b. el-Âs**, c. I, s. 197.

sene sonra bunları birçok Hıristiyan daha takip edip Müslüman olmuşlardır. Hz. Osman hilafeti zamanında (m. 643-655) Mısır'dan haraç olarak yollanan gelirin miktarı on iki milyona ulaşıyordu. Bundan az bir müddet sonra yani Muaviye (m. 661-679) devrinde Mısırlılar arasında ihtidaların fevkalade surette artıp insanların İslamiyet'e geçmelerinden dolayı bu gelir beş milyona gerilemişti. Daha sonra bu gelir daha da düştüğünden dönemin Mısır valisi bundan sonra Müslüman olacakların vergiden muaf tutulmamalarını yani İslam'ı seçmeleri halinde de gene cizye vergisini vermelerini teklif etmişti. Fakat o zamanın Muttaki Halifesi: "Cenab-ı Hak Hz. Muhammed'i hak ve hakikati tanımaya insanları davet için gönderdi. Vergi tahsildarlığı için göndermedi" diye o teklife muvafakatte bulunmadı."[1058]

Müslümanların, kendi Hristiyan yöneticilerinden daha ziyade kendilerine adil ve hoşgörüyle davrandıklarını gören bölge halklarından çok sayıda gayrimüslim, kısa süre içerisinde kendi hür ve özgür iradeleri ile İslam dinini benimsemiştir. Müslümanlar fethettikleri bölgelerde bayındırlık ve imar faaliyetlerini de yürütmeyi ihmal etmemiş, halkın her alanda daha güzel ve müreffeh bir hayat yaşamalarını temin etmek için çaba göstermişlerdir.

Özellikle on yıl kadar süren Hz. Ömer'in halifeliği dönemine damgasını vuran hiç kuşkusuz fetihler olmuştur. Bu süre zarfında Bizans ve Sâsânî İmparatorluklarına karsı büyük zaferler elde edilmiş ve bu büyük ülkelerin hakimiyetlerine neredeyse son verilmiştir. Kısa bir zaman diliminde Suriye, Irak, İran, Filistin ve Mısır gibi bölgeler İslam topraklarına dahil olmuşlardır. İslam Devletinin genişleyen sınırlarına orantılı olarak ta nüfüs sayısı da ciddi bir anlamda artmış oluyordu.Farklı din, dil ve ırktan çok sayıda insan toplumuna katılmıştır. Devletin büyümesi ve gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan sosyal ihtiyaçlara da cevap vermek gerekli olmuştur. Butün bunların farkında olan Halife Hz.Ömer, büyük bir faaliyetegirişerek devletin idârî, mâlî, askerî ve adlîalanlarda teşkilatlandırma faaliyetine başlamıştır.

Hiç kuşkusuz devletin yeniden yapılanmasının zorunlu olduğualanlardan biri de bayındırlık ve îmar faaliyetleridir. Hz. Ömer'in emri ile fethedilen bölgelerdeki valiler bu tür ihtiyaçların karşılanması için birçok tedbirler almışlardır. Bu tedbirler

[1058] Arnold, **İntişar,** s. 114.

amacı ile Basra,Kûfe, Fustât şehirler kurularak yeni yerleşim alanları inşa edilmiştir. Fethedilen bölgelrin her yerinde ibadet yapılıp çeşitli faaliyetlerin görülmesi içinmescitler yapılmıştır. Amr b. el-As Mısır'da yeni devlet binaları inşâ etmiş ve halkın içme suyu ve zirâî ihtiyaçlarını karşılamak ve Mısır ile Arabistan arasında özellikle tahıl ithalatı için Halife Hz. Ömer'in emri ile kanallar açmıştır. Yapılan bu faaliyetler neticesinde bölge halkı büyük bir refaha kavuşmuş ve bölgede yaşayan Müslim veya Gayrimüslim vatandaşlar bir çok zenginlikler elde etmişlerdir. Bölgede güven ve istikrarın sağlanması amacıyla ülkenin stratejik noktalarına askerî üsler ve kurumlar bina edilmiştir. Bütün bu faaliyetlerin yanında Mısır'da birçok şehirde çarşı, hamam, misafirhane ve pazar yerleri yapılmıştır.

KAYNAKÇA

ABDULAZİM, Saîd, **HukmuMuameletu Ehli'l-Kitap**, Dâru'l-îman, İskenderiye 2006.

ABDULHADİ, Cemal, **Fethu Mısır**, Daru'n-Neşri ve't-Tevzi, Mısır ts.

ABDULLAH İbnü'l-Mübarek, **Kitabü'z-Zühdve'r-Rekaik**, (thk. Ahmet Ferid), Dâru'l-Mi'rac ed-Devliye, Riyad 1995.

ABDULLAH Kasım el-Veşalî, **el-Mescid ve Neşetuhu'l-İctimaî Ala Medari't-Târîh**, Müessesetü'l-Kütübi's-Sahabî, Beyrut 1990.

AHMET, Abdurrezak Ahmet, **Târîh-u ve Asar-u Mısr'i'l-İslamiyye**, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kâhire 1999.

AHMET B. HANBEL, Ebû Abdullah Ahmet b. Muhammed eş-Şeybani, (241/855),**Fedailü's-Sahabe**, el-Mektebetü'l-Arabiyyetu's-Suudiyye, Mekke 1983.

……..**Müsned**, I-V, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.

AHMET, Neriman Abdulkerim, **Muameletu Ğayri'l-Müslimîn fi Devleti'l-İslam**, Mısır 1996.

AKBAŞ, Mehmet, **Sahabenin İslam Tebliği (Suriye Bölgesi),** Nida Yayıncılık, İstanbul 2009.

…….,Hz. Ömer Dönemindeki Fetihlerin Ardından Gerçekleştirilen Tebliğ Faaliyetleri (Irak-Suriye- Cezire-Mısır), Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, cilt: XVI, sayı: 2, s. 115-137

…….., Fetihlerden Sonra Suriye Bölgesine Yerleşen Sahâbilerin Mescidlerdeki İlmî Faaliyetler, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008, cilt: 10, sayı: 1.

……., Sahabe Dönemi, Nida yayınları, İstanbul 2013.

……., Sahâbîlerin Emevî İdarecilerine Yaptıkları İkaz Eleştiri ve Nasihatler, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009, cilt: XIV, sayı: 22

……., Asr-ı Saadette Üç Öğretmen, Nida Yayınları, İstanbul 2012.

……..., Hz. Ömer'in Kırbacı, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, cilt: XV, sayı: 1.

AKBIYIK, Ali**Abdullah b. Abbas Hayatı ve Şahsiyeti**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007.

AKGÜN, Hüseyin, **Sahabe Coğrafyası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **S.Ü.S.B.E.,** Sakarya: 1998.

AKKÂD, Abbas Mahmud, **el-'Abkariyyetü'l-İslamiyye,**Kâhire 1994..

……**'Amr b. el-'Âs**, Dâru Nehdeti Mısır, Kâhire.

AKPINAR, Yusuf, **Abdullahb.Sa'db**. **EbîSarh'ınHayatı**, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2007.

ALGÜL, Hüseyin, **İslam Tarihi**, Gonca Yayın Evi, İstanbul 1986.

……., **''Ebû Eyyûb el-Ensâr'', DİA**, Ankara 1994.

ALPKIRAY, Abdulcelil, **Sahabenin Yerleşm ve Vefat Yerleri,** E.Ü.S.B.E,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,Kayseri 2005.

ALTINAY, Ramazan **Emeviler Döneminde Merkezi Şehirlerde Mülümanların Gündelik Hayâtı**, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü.S.B.E, Ankara 2004.

APAK, Adem, **Amr b. el-Âs**, Basılmamış Doktora Tezi, U.Ü.S.B.E., Bursa 1999.

……., **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi,** Ensar Yayınları, İstanbul 2011.

……., ''Muhammed b. Ebû Bekir'' **DİA**, TDV yayınları, Anakara 2005.

……**İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs,** Ankara, 2001.

……., **İslam'ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kiram,** Ensar Yayınları, İstanbul 2016.

……., **İslam Tarihi Araştırmaları**, Ensar yayınları, İstanbul 2016.

……..,**Hz. Osman Dönemi Emevi İdarecileri**, (basılmamış yüksek lisans Tezi), U.Ü.S.B.E., Bursa 1995.

ARMAĞAN, Servet, **İslam'da Temel Hak ve Hürriyetler**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Arnold, T. W., **İntişâr-ı İslam Târîhi,** trc. Hasan Gündüzler, Akçağ Yayınları, Ankara1982.

ARTHUR, Goldschmıtd, Jr, **Kısa Ortadoğu** Tarihi, çev. Aydemir Göler, Doruk Yayınları, İstanbul 2011.

ASELÎ, Bessam, **Amr b. el-Âs,** Beyrut 1991.

AVCI, Casim, "Muhammed b. Ebû Huzeyfe", **DİA,** TDV yayınları, Ankara 2005.

AYAR, Ali Rıza **Hz. Osman ve Hz. Ali Dönemlerinde Devlet – Halk Münasebetleri**, Basılmamış Doktora Tezi, O.M.Ü.S.B.E. Samsun 1997.

AYCAN, İrfan, "Muğîre b. Şu'be", **DİA**, Ankara 2005, c. XXX.

AYDINLI, ABULLAH, "Ebû Zer", **DİA**, Ankara 1994.

……., "Ebû Derdâ", **DİA**, Ankara 1994, c. XLVII.

A'ZAMÎ, Muhammed Mustafa, **Dirâsât fi'l-Hadisi'n-Nebevî**, el-Mektebü'l-İslamî, Beyrut 1980.

BAĞDADÎ, Abdullatif, **el-Îfâde ve'l-İ'tibar, (**629/1231**),** Mısır 1999.

BAKKAL, Ali, **Komutan Sahâbîler**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015.

BAKIR, Abdulhalık, "Kays b. Sa'd" **DİA**, TDV yayınları. Ankara 2002.

……..**İdarî ve İktisadî Yönden Hz. Ali Dönemi**, (Basılmamış Doktora Tezi), A.Ü.S.B.E., Ankara 1990.

BALCI, İsrafil, **Hz. Ömer Döneminde Diplomasi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.

…….**Bir Yalnız Sahâbi Ebû Zer el-Gıfârî**, On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998, sayı: 10, s. 351-386.

BARIŞ, Mustafa Necati, **Hz. Ömer Döneminde Bayındırılık Faaliyetleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü.S.B.E, Ankara2006.

BARLAK, Hasan, **Arap Kabilecilik Anlayışının Hz. Osman Dönemi Siyâsî Gelişmelerine Etkisi**, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2006.

BAUER, Susan Wise, **Orta Çağ Dünyası**, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

BAILLY, Aguste, **Bizans Tarihi,** I-II, trc. Haluk Şaman, İstanbul: Tercüman Gazetesi yayınları, ts.

BAKIR, Abdulhalik, **İdarî ve İktisâdî Yönden Hz. Ali Dönemi,** Basılmamış Doktora Tez, A.Ü.S.B.E, Ankara 1990.

BECKER, C. H., "Bilbis", **İA**, İstanbul 1940, II.

BEKİRYAZICI, Eyüp **Sahabe ve Tebliğ Faaliyetleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi **A.Ü.S.B.E**, Erzurum 1995.

BELAZURİ, Ahmed b. Yahya **Futûhu'l-Buldân**, (279/892), (çev. Mustafa Fayda), Ankara , 2002.

……., **Ensâbu'l-eşrâf,** I-XIII, nşr. Süheyl Zekkar, Riyaz Ziriklî, Beyrut 1996.

BİLGEN, Mehmet **Abdullah İbni Abbas'ın Siyasî Hayatı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 20

BOZKURT, Nebi, "Hâtıb b. Ebû Beltea", **DİA**, Ankara 1997.

……."Cami" **DİA**, Ankara 1993.

BUĞA, Mustafa Dib, **Nizamü'l-İslam**, Dârü'l-Mustafa, Dımaşk 2006.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail (256/870), **Sahih-i Bıhârî**, Daru'l-Marife, Beyrut 2010.

BUTLER, Alfred, **Fethu'l-Arab li Mısır**, (ta'rib Muhammed ferid Ebû'l- Hadîd) Kâhire 1996.

CAN, Yılmaz, **İslam Şehirlerinin Fizikî Yapısı**, Ankara, 1995.

CANDAN, Feyza **Emeviler Dönemi İhtida Olayları**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosoyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2007.

CÜRCANÎ, Seyyid Şerif, **Kitabü't-Ta'rifat**, (816/) Dârü'n-Nefais, Beyrut 2007.

ÇAĞATAY, Neşet, **Başlangıcından Abbasilere Kadar İslam Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

ÇAKAN, İsmail Lütfi- Eroğlu Muhammed, "Abdullah b. Abbâs", **DİA**, Ankara 1988.

ÇAKILTAŞ, Mehmet, **Emevîler Dönemi Şiddet Hareketleri**, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü.S.B.E., Ankara 2007.

ÇAPAN,Ergün, **Kur'ân-ı Kerim'de Sahabe,** İstanbul: Işık Yayınları 2002.

CİĞER, Yusuf, **Emevîler Döneminde Şurta (Emniyet) Teşkilatının Yapısı,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, E.Ü.S.B.E., Kayseri 2000.

ÇİL,Halit, **Hz. Ömer Dönemi Ordu ve Ordugahlar**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü.S.B.E. Ankara 1999.

ÇUBUKÇU, Asri, "**Mesleme b. Muhalled", DİA**, TDV yayınları, c. XXIX, Ankara 2004,

DEMİRCAN, Adnan, **Elçi'nin Etrafındaki İnsanlar**, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.

DEMİRKENT, Işın, "Bizans", **DİA**, TDV yayınları**,** c. VI, İstanbul 1992.

……..."Herakleios", **DİA**, TDV yayınları**, c.** XVII, İstanbul 1998.

DEMİRTAŞ, H. Necati, **İslam'ın Doğuşu Ve Temelleri**, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 1990.

DENİZ, Ramazan, **Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, D.E.Ü.S.B.E., İzmir 2007.

DİYARBEKRÎ. Hüseyn b. Muhammed b. Hasan; **Târihu'1-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefîs,** Daru'l-kutubi'l-İlmiyye,Beyrut 2009.

DOĞANER, Suna, "Mısır", **DİA**, TDV yayınları, c. XXIX, Ankara 2004.

DUMAN, İsmail Serdar, **Emeviler'de Sosyal Hayat**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, E.Ü.S.B.E, Kayseri 2004.

DURANT, W., **İslam Medeniyeti**, (trc. Orhan Bahaeddin), İstanbul ts.

EBÛ HALİL, Şevkî, **Atlasu'l-Hadisi'n-Nebevî**, Daru'l-Fikir, Dımaşk 2012.

EBÛ'L-FEREC, ibn'ul-İbrî, **Târîhu Muhtasarı'd-Düvel,**(685/1286), (neşr. A.Salihani, Beyrut 1983.

EBÛ MÜNZİR, Muhammed b. Saib Kelbî, **Cemheretü'n-Neseb,** nşr. Nacî Hasan, Beyrut 2004.

EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mehran El-İsbehanî, **Ma'rifetü's-Sahabe**, (thk. Adil Yusuf el-Azazî), Dâru'l-Vatan, Riyad 1998.

……..**Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Esfiya**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

EBÛ 'UBEYD, Kasım b. Sellâm, **Kitabü'l-Emvâl,** nşr. Muhammed Halil Hiras, Kâhire 1981.

EBÛ YUSUF, Ya'kub b. İbrahim, **Kitabü'l-Harac**, Dâru'l-Marife, Beyrut 1979.

EBÛ ZEHEV, Muhammed, Hadis **ve Hadisçiler** (Terc. Selaman Başaran, M. Ali Sönmez), Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

ECE, Abdurrahman, **Câbir b. Abdullâh ve Hadis Tarihindeki Yeri**, Basılmamış Doktora Tezi, Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

EFENDİOĞLU, Mehmet, "Zübeyr b. El-Avvâm", **DİA**, TDV yayınları, Ankara 2013.

……..Arap Olmayan Sahâbiler, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul 1991.

EL-ADEVÎ, İbrahim Ahmed, **Mısır el-İslamiyye**, Heyetu Asari'l-Mısriyye, Mısır ts.

EL-BENNA, Hasan, **Mecmuatu Resail**, Nida yayınları, İstanbul 2015.

El-CUYÛŞÎ, Muhammed İbrahim, **Fukahau'l-Medîneti's-Sab'a**, Kitau's-Sekafe.

El-ENSÂRÎ, Muhammed, **Ehkâmu Vilayeti'l-İlmive'l-Ulema**, Dâru's-Selam, Mısır, 2012.

ENSÂRÎ, Said Sahib, **Büyük İslam Tarihi**, (trc. Ali Genceli), Ülkü Matbaası, İstanbul 1964.

EL-HAMEVÎ, Şihabuddin Ebi Abdillah Yakut b. Abdillah, **Mu'cemu'l-Buldan**, Daru Sadr, Beyrut 1977.

EL-HEYSEMÎ, Nurettin Ali b. Ebî Bekir, **Buğyetu'r-Raid fi Tahkîki Mecmeu'z-Zevâid**, Thk. Abdullah Muhammed Dervîş, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, c. IX.

EL-HUDARÎ, Muhammed, **İtmamu'l-Vefa,** El-Mektebetü's-Sekafiyye, Beyrut 1982.

EL-İSFEHANÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, **el-Bustanu'l-Cami'**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2002.

EL-İSKENDERÎ, Ömer, **Târihu'l-Mısır İla Fethi'l-Osmanî**, Mektebetü'l-Medbûli, Kâhire 1996.

EL-KA'BÎ, Abdulhakim, **Mevsû'atu't-Tarîhi'l-İslamî**, Dâru Usame, Umman 2009.

ERKOÇOĞLU, Fatih, **Abdülmelik b. Mervan ve Dönemi**, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü.S.B.F., Ankara 2006.

ES-SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî, **el-Ensâb,** I-V, Beyrut 1988.

CİHAN, Eker, **Hz. Ömer Devrinde Ehl-i Kitapla İlişkiler ve Tehcir**, Yüksek Lisans tezi, ts.

EL-KİNDÎ, Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf, **Kitabu'l-Vulati ve Kitabu'l-Kudat**, (350/961), Matbaatu'l-Aba, Beyrut 1908.

EL-KUBEYSÎ, İyade Eyyub, **Sahabet-u Rasulillah'i Fi'l-Kitabive's-Sünne**, Daru'l-Kalem, Dımaşk 1986.

EMİN, Ahmet, **Fecrü'l-İslam**, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1969.

ENDELÜSÎ, Said, **Tabakatü'l-Ümem**, Çev. Ramazan Şeşen, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.

ENSARİ, Nasır**, el-Mücmel Fi Târîhi Mısır**, Daru'ş-Şuruk, Mısır 1997.

ER, Ahmet, **Abdullah b. ez-Zübeyr ve Hadisçiliği,** Basılmamış Yüksek Lisans Tez, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1999.

ERDEM, Mustafa, **"Kıbtî Kilisesi Üzerine Bir Araştırma**", **A.Ü.İ.F.D**., Ankara 1997, S. XXXVI, s. 143-178.

ERKAL, Mehmet, "Amil", **DİA**, Ankara 1991, III, s. 58,59.

EŞ-ŞEYH, Abdussettar, **Ömer b. el-Hattab**, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2012.

EYİCE, Semavi, "Cami", **DİA**, TDV Yayınları Ankara 1993.

EYMEN FUÂD, Es-Seyyid, "İskenderiye" **DİA**, TDV yayınları**,** c. 22, İstanbul 2004.

EZ-ZERKA, Mustafa Ahmet, **el-Fıkhu'l-İslamî ve Medarisuhu,** Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1995.

FAYDA, Mustafa**, Hulefâ-yı Râşidîn Devri**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2016.

…… "Ammar b. Yasir'', **DİA,** Ankara 1991.

……."Abdurrahman b. Ebû Bekir'', **DİA,** Ankara 1988.

……**"**Hulefa-yı Raşidîn, **DİA,** Ankara 1998, c. XVIII, s. 332.

……. **Hz. Ömer (ra) Zamanında Gayrimüslimler**, M.Ü.Yayınları. İstanbul 1989.

GAZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, **İhya-uUlumi'd-Din**, Çev. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul trs.

GREGORY, Timothy, E, **BizansTarihi,** çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

GÜZEL, Ahmet, **Hz. Ali'nin Atadığı Mısır Valileri ve Muâviye'nin Onlarla Mücadelesinde Uyguladığı Metodlar Üzerine Bir Değerlendirme**, İstem, Yıl: 10, Sayı: 20, 2012.

……. **Muaviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebu Zerr el-Gıfari**, Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim], 2012, cilt: XII, sayı: 3, s. 43-68.

HABÎB, Cemîl İbrahim, **Sîretu ez-Zübeyr b. el-Avvâm**, Dâru'l-Arabiyye Li'l-Mevsuât, Kâhire 1998.

HALİD Azb, **el- Fustat**, Daru'l-Afaki'l-Arabiyye, Kâhire 1998.

HALİFE b. Hayyât, **Târîh**, (240/854) (çev. Abdulahlik Bakır) Bizim Büro Basım Evi, Ankara 2001.

……..**Tabakât**, (thk. Ekrem Ziya el-Ömeri), Bağdat 1966.

HALİFE, Hamid Muhammed**, el-İnsaf Fîma Vake'a Fi'l-Asri'r-Raşdi Mine'l-Hilaf**, Daru'l-Kalem, Dımaşk 2010.

……...**el-Ensar fi'l-Asri'r-Raşidî**, Mektebetü's-Sahabe, Kâhire 2003.

HAMMÂŞ, Necde, **eş-Şâm fi sadri'l-İslam,** Daru Tallas, Dımaşk 1987.

HAMMAŞ, Haydar, **Emeviler Döneminde Mevâli ve Zimmîlerin İdaredeki rolü** (el-İdârefi'l-Asri'l-Emevî, Şam 1978, s. 337-357'nin çevirisi), (trc. İrfan Aycan), **A.Ü.İ.F.D**., Ankara 1997, S. XXXVII, s. 175-190.

HAMİDULLAH, Muhammed, **Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu**, (Çev. Mehmet Yazgan) Beyan Yayınları, İstanbul 2016.

……...**İslamPeygamberi**, İstanbul 1966.

…….. **İslam Anayasa Hukuku**, editör: Vecdi Akyüz, İstanbul, 1998.

HARPUTLU, Ali Hüsni, **el-İslam ve Ehlü'z-Zimme**, Kâhire 1969.

HASAN el-Başa, **el-Kâhire**, Mektebetü'l-Ehram, Kâhirets.

HASAN İbrahim Hasan,**Târîhu Amr b. el-Âs,** Mısır 1996.

……**Târîhu'l-İslam**, Daru'l-Cîl, Beyrut 2010.

HAŞİMÎ, Abdulmun'im**, Asru's-Sahabe,** DÂru İbn Kesir, Dımaşk 2015.

HARMAN, Ömer Faruk, "İsa", **DİA**, TDV yayınları**, c.** XXII, İstanbul 2000.

HATTAB, Mahmut şit, **Kâdetu Fethi'ş-Şam ve'l-Mısır**, Dâru'l-Fetih, Beyrut 1965.

HATİBOĞLU, İbrahim, "Sa'd b. Ebû Vakkâs'', **DİA**, Ankara 2008, c. XXXV.

HATÎB, Adnân, "Kıssatü Temîm", **Mecelletü'l-Mecmai'l-Lüğati'l-Arabiyye**, 65/1. c., 152-176, Dimeşk, 1990.

HİZMETLİ, Sabri, **Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi**, A.Ü.İ.F.D., c. 27.

HİTTİ , Philip, **Siyâsî ve Kültürel İslam Târîhi**, (çev. Salih Tuğ), İstanbul 2011.

İBN ABDİLBER**,** Ebû Ömer Yusuf b. Abdullahb. Muahammed **el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb**, (463/1071) Daru'l-Marife, Beyrut 2006.

İBN ABDİLHAKEM, Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillah, **Futûhu Mısır ve Ahbâruha, (257/870)** (thk. Charles Torrey), Kâhire 1991.

İBN ASAKİR, Takiyuddin Ebû'l-Kasım Ali b. Hüseyin b. Hibbetullah, **Es-Siretü'n-Nebeviyye**, (571/1176) (thk. Ebû Abdullah Ali Aşur el-Cenûbî), Daru İhyai't-Turasi'l-Arabiyye, Beyrut 2001.

……..**Târîhu medineti Dımaşk,** I-LXXX, Daru'l-Fikir, nşr. Muhibbuddin Ebû Saîd Ömer b. Garame el-Amravî, Beyrut 1995-1998.

İBN ZENCEVEYH**, Kitabu'l-Emval**, c. I-III, Riyad 1986.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemalüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali Muhammed (597/1201), **el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem,** I-XVIII, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata-Mustafa Abdulkadir Ata), Beyrut 1992.

……., **Sıfatu's-Safve**, Dâru'l-Hadîs (thk. Ahmet b. Ali), Kâhire 2000, I-II.

……., **Telbîsü İblis**, thk. Ahmed Cad, Daru'l-Ğadi'l-Cedîd, Mısır 2005.

……., **Menâkibu Emiri'l- Mü'minîn Ömer b. Hattâp,** Dâru İbni Haldun, İskenderiye, 510-597.

İBN HACER, Şihabu'd-Din Ahmed b. Ali el- Askalanî, **el İsabe Fi Temyizi's-Sahabe**, (852/1448), Dâru'l-fikir, Beyrut 2001.

……..**Takribu't-Tehzib**, Müessetu'r-Risale, Beyrut 2015.

İBN HALDUN, Abdurrahman, **Târîh**, (808/1405-1406), Dâru'l-fikir, Beyrut 2000.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, **Cevâmiu's-Sireti'n-Nebeviyye**, **(**456/1064), Daru'l-kutubi'İlmiyye, Beyrut 2009.

……. **Esmau's-Sahabetu'r-Ruvât,** Mektebetü'l-Kur'an, Kâhire ts.

İBN HİBBAN, Ebî Hatim Muhammed b. Ahmet, **Meşahiru Ulemai'l-Emsâr**, (354/965), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

İBN HİŞAM, Ebû Muhammed Abdu'l-Melik, **Es-Siretü'n-Nebeviyye**, (218/833), Darû'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 2014.

İBN İSHAK, Muhammed, **es-Siretü'n-Nebeviyye**, (151/761), Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

İBNÜ'L-ESÎR, İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, **Üsdü'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahabe,** (606/1209), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2012.

……..,**el-Kâmil fi't-Târîh,** I- IX, Beyrut 1986.

İBN FARİS, Ebu'l-Huseyn Ahmed, **Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa**, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, Kahire 1369.

İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ (774/1372), **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** Dâru'l-Fikir, (Tahk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bekkai), Beyrut 1997.

……., **Câmiu'l-Mesânidi ve's-Sünen el-Hadî Li Akvemi Sünen**, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1994.

……., **el-Fusûl fi Sireti'r-Resûl**, Daru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 2010.

……**Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm**, (thk. Komisyon) Müssesetü'l-Kurtuba, Kâhire 2000.

İBNÜ'L-KIFTÎ (646/1248), **Târîhu 'l-Hukema,** Leipzig 1903.

İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid, **Sünen**, (275/888), Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Betrut ts.

İBN MANZUR, Cemalüddin Ebu'l-Fazıl Muhammed b. Mukerrem, **Lisanu'l-Arab**, Beyrut 1955.

İBN SA'D, Muhammed (230/845), **et-Tabakâtû'l-Kübrâ**, Mektebetü'l-Hancı, Kâhire 2001, I-XI.

İBN SALAH, Ebû Ömer Osman b. Abdurrahman, **Mukaddime**, (643/1245), Müessetü'l-Kutubi's-Sekafe, Beyrut 2012.

İBN SALİM, Cemalüddin Muhammed, **Târîhu es-Salihi**, Mektebetü'i-Asriyye, Beyrut 2010.

İBN SEYYİDİN-NÂS, Ebû'l-Fetih Muhammed b. Muhamed b. Muhammed, (743/1342), **Uyûnu'l-Eser,** (thk. Muhyiddin Mısto, Muhammed el-Î'd el-Hatravî), I-II, Darû İbn Kesir, Beyrut ts.

İBN SÎDE, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Endelusî, **el-Muhassas**, Mısır 1316.

İBN TAGRİBERDÎ, Ebû'l-Mehasin Cemalüddin Yusus (874/469), **en-Nücîımu 'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve 'l-Kâhire,** Kâhire 1963.

İBN ZEHİRE, **el-Fedailü'l-Bahire fi Mehasini Mısır ve'l-Kâhire**, (thk. Mustafa es-Saka, Kâmil Mühendis), Dâru'l-Kütüb, Mısır 1969.

İBN ZEYYAT, Şemsettin b. Muhammed, **el-Kevakibü's-Seyyâre fî Tertibi'z-Ziyâre**, Matbaatu'l-Emiriye, Mısır 1907.

İBN ZULAK, **Fedâilu Mısır ve Ahbaruha ve Havâsuha** (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Üsre, Mısır 1999.

KAEGİ, Walter E., **Bizans ve İslam'ın İlk Fetihleri,** trc. Mehmet Özay, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.

KALLEK, Cengiz, **"**Feddan**", DİA**, TDV Yayınları, c.

KANDEHLEVÎ, M. Yusuf, **Hayatu's-Sahabe**, (trc. Sıtkı Gülle), Ilıcak Matbaacılık, İstanbul 1996.

KANDEMİR, M. Yaşar, "'Ubâde b. Sâmit", **DİA**, TDV yayınları, Ankara 2012.

……..,"Abdullahb. 'Amr b. el-'Âs'', **DİA**, TDV yayınları, Ankara 1988.

……..,……..**"**Abdullah b. Ömer b. Hattab", **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 1988.

……...,……"Ebû Hüreyre", **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 1994.

……"Cabir b. Abdullah'', **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 1992.

KARAKAŞ, Ali **Abdullah b. Ömer'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal bilimler 1999.

KARKAŞ, Muhammed, **el-Medhal ila Tarîhi'l-İslam fî İfrîkiye**, Mektebetu İbn Kesir, Umman trsz.

KAŞİF, Seyyide İsmail, **Mısır fi Fecri'l-İslam**, Metabi' el-Heyetil-Mısriyye, Kâhire 1994.

……. **Mısrü'l-İslamiyye ve ehlü'z-Zimme**, el-Heyetü'l-Mısriyye el-Amme li'l-kitab, Mısır 1993.

KAZICI, Ziya, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, M.Ü.İ.F., Yayınları, İstanbul 2013.

KAZVİNÎ, Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmud el-Kazvinî (682/1283), **Âsâru 'l-Bilâd ve Ahbâru'l-'İbâd,** Dâru's-Sadır, Beyrut 2011.

KEMAL, Ahmet Adil, **el-Fethu'l-İslamî Li Mısır**, Şirketu'd-Devliyye li't-Tibaa, Mısır 2003.

……., **et-Tarik ila Dımaşk**, Daru'n-Nefais, Beyrut 1985.

KNEALE, Matthew, **Bir Ateistin İnanç Tarihçesi**, İlaetişim yayınları, İstanbul 2015.

KILIÇ, Önal, "Vali", **DİA**, TDV yayınları, Ankara 2012, c. XXXXI.

KORKMAZ, Erdal, **Hz. Osman'ın Dahili Siyaseti**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2002.

KUDÂME b. Ca'fer (310/922), **Kitâbu'l-Harâc ve Sınâ'atu'l-Kitâbe** (thk. Muhammed Hüseyn ez-Zebîdî), Bağdat 1981.

KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, **el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an**, (671/1272), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 2004.

KUTUB, Seyyid, **Fî Zilali'l-Kur'an**, Dâru'ş-Şurûk, Kâhire 1996.

KUTUB, Muhammed Ali, **Ebtâlu'l-Fethi'l-İslamî**, Dâru'd-Da'va, Mısır 2006.

KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, "İmam", **DİA**, TDV Yayınları, c. XXII, s. 178.

LEVTCHENKO, M. V, **Bizans Tarihi,** (çev. Maide Selen), Doruk yayıncılık, İstanbul 2007.

LAPİDUS, Ira M, **İslam Toplumları Tarihi**, (Çev. Yasin Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

MAHMÛD, el-Mısrî, **Ashâbu'r-Resûl**, Mektebetu Ebû Bekir es-sıddîk, Kâhire 2002.

MAKDİSÎ, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Ebî Bekr, **Kitâbu Ahseni't-Tekâsim fî Ma'rifeti'l-Ekâlim**, (390/1000) Mektebetu Medbuli, Kâhire 1991, (III. Baskı)

MAKDİSÎ, Muhammed b. Abdilvahid Diyauddin, **Kitabu'n-Nehyi 'An Sebbi's-Sahabe**, (643/1240), Dâru'z-Zehebiyye, Beyrut ts.

MAKRÎZÎ, Takıyyüddin Ahmed (845/1442), **Hıtatü'l-Makrîziyye** I-II, Mektebetü's-Essekafe, Kâhire 1987.

……., **Târîhu'l-Akbât**, Daru'l-Fadile, Mısır ts.

EL- MAVERDİ, Ebû Hasan Ali b. Muhammed, **Ahkam-ı Sultaniye**, (İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku), (Çev.Ali Şafak), Bedir Yayınevi, İstanbul 1976.

MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin, **Murûcü'z-Zeheb**, (345/956) (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

MEVLÂNÂ ŞİBLÎ, NUMÂNÎ, **Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, t**rc. Talip Yaşar Alp, Hikmet Yayınları, İstanbul 1986.

MISTO, Muhyeddin, **Abdullah b. Ömer**, Daru'l-Kalem, Dımaş 1992.

MUHAMMED Accac el-Hatib, **Sünnetin Tesbit**, (çev. Mehmet Aydemir), Akademi Yayınları, İzmir 2005.

MUHAMMED es-Seyyid el-Vekîl, **Cevletün Tarîhiyetün fi Asri'l-Hulefai'r-Raşidîn**, Dâru'l-Müctema', Cidde 2002.

MÜNÎR, Muhammed el-Ğadban, **Amr b. el-Âs el-Emîrü'l-Mücahid**, Daru's-Selam, Kâhire 2011.

MUTLU, Ayşe Nur, **Raşid Halifeler Döneminde Siyasî Değişmeler ve Toplumsal Etkileri,** S.Ü.S.B.E, Konya 2009.

MÜSLİM B. HACCAC, El-Kuşeyrî Ebû'l-Hüseyn, **Sahih-i Müslim**, Daru'l-Fikir, Beyrut 1995.

…… **Tabakât,** (261/875), I-II, nşr. Ebû Ubeyde b. Selman, Riyad 1991

NAKYUSÎ, Yuhanna, **Târîhu el-Alemi'l-Kadim ve Duhulu'l-Arab el-Mısır**, Kâhire Ts.

NEDA, Subhi, **Fethu Mısır**, Dâru'l-Beşir, Mısır 1999.

NEDVÎ, Şah Muinuddin A. Ahmed, Ensarî, Saîd Sahib, **Örnek İnsanlar**, (Çev. Ali Genceli), Yeni Asya Yayınları, İstanbul ts.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriya Muhyiddin b. Şeref, **Tehzîbü'l-Esmaive'l-Luğat**, (676/1277), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ts.

……..**Riyazü's-Salihin**, Dârü's-Selam, Mısır 2007.

…….**İrşâdu Tullabi'l-Hakaik**, Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1991.

NUVEYRÎ, Şihabüddin Ahmed b. Abdilvahhab (733/1333), **Nihâvetü l-Ereb fî Funûni'l-Edeb,** I-XXVII, Daru'l-Kütüb, Kâhire ts.

OSTROGORSKY, Geor, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.

ÖNKAL, Ahmet, **"Amrb. el-Âs'', DİA**, TDV yayınları, c. II, Ankara 1991.

……..,"Dâr (Benî Dâr)", **DİA**, Ankara 1993.

ÖZDEMİR, Veysel **Abdullah b.Amrb. el-Âs (65/684)'ın Rivayetlerinin Hadis Kaynaklarına Az Sayıda İntikalinin Sebepleri**, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007, cilt: XII, sayı: 2, s. 203-213.

ÖZKUYUMCU, Nadir, **Fethinden Emevilerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika**, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 1993.

ÖZLÜ, A. Serdar, **Dört Halife Döneminde İç Güvenlik**, A.Ü.S.B.E., Ankara 2003.

ÖZTÜRK, Levent, **İslam Toplumunda Hristiyanlar**, Ensar Yayınları, İstanbul 2012.

PROKOPIUS, **Bizans'ın Gizli Tarihi,** trc. Orhan Duru, Ada Yayınları, İstanbul 1990.

RAZİ, Fahrettin, **Tefsiru'l-Kebîr**, (606/1209), Dâru'l-Fikir, Beyrut 1981.

ROBERTS, J. M, **Kısa Dünya Tarihi**, (çev. Mehmed Tanju Akad), İnkılab yayınları, İstanbul 2014.

SAİD b. Patrik (328/939-940), **Kitâbu't-Târîh**, Beyrut 1909.

SALLÂBÎ, Ali Muhammed, **Sîretu Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb**, Dâru'l-Marife, Beyrut 2006.

……**Hz. EbûBekir**, (Çev. Şerafettin Şenaslan), Ravza yayınları, İstanbul 2016.

…….**Hz. Ali**, (çev.Şerafettin Şenaslan), Ravza Yayınları, İstanbul 2016.

…….**Hz. Osman**,(çev. Mehmet Akbaş), Ravza Yayınları, İstanbul 2009.

SALİM, Abdülaziz, **Târîhu'l-İskenderiyye ve Hadâratuhâ fi'l-Asri'l-İslamî**, İskenderiyye 1982.

SAN'ÂNÎ, Ebû Bekir Abdurrezzak b. Hemmâm, **el-Musannef,** (Thk. Habibu'r-Rahman el-'Azamî), el-Mektebetu'l İslamî, Beyrut 1970.

SARICIK, Murat, **Bütün Yönleriyle Dört Büyük Halife Dönemi**, Nesil yayınları, İsanbul 2010.

SIRMA, İhsan Süreyya, **Müslümanların Tarihi**, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.

SUYÛTÎ, Celalüddün Abdurrahman B. Ebî Bekr, **Husnu'l-Muhâdara Fî Târîhi Mısır vel-Kâhire**, (911/1505), I-II, (thk. Muhammed Ebûl-Fadl İbrahîm), Dâru İhyai el-Kutubi'l-Arabiyye, Mısır 1967.

……., **Târîhu l-Hulefâ**, (thk. Kasım eş-Şemmaî er-Rifaî, Muhammed el-Osmanî), Dâru'l-ErKam, Beyrut ts.

ŞAHİN, Ali İhsan, **Emevi Dönemi İsyanlarında Tarafların İzledikleri Strateji ve Taktikler,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, O.Ü.S.B.E., Samsun 2008.

ŞAHYAR, Ataullah, "**Muhammedb. Mesleme''**, DİA, Ankara 2005.

ŞENER, Mehmet, "Cami", **TDV**, Ankara 1993.

ŞİBLÎ, Mahmud, **Hayatu Ömer,** Mısır tr. (mektebetü'l Kâhire)

ŞİMŞEK, Sultan Neval, **Dört Halife Döneminde Yönetim ve Toplumsal Sınıflar,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, O.Ü.S.B.E., Samsun 2005.

ŞULUL, Kasım, **Hz. Peygamber Devri Kronolojisi,** İnsan Yayınları İstanbul 2003.

……..,**Ana Hatlarıyla Sier-i Nebî**, Ensar Yayınları, İstanbul 2014

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir (310/922), **Târîhu l-Ümem ve l-Mulûk,** I-XI, (tlık. Muhammed Ebû'1-Fadl İbrahim), Beyrut ts, (Dâru's-Seveydân).

……., **Camiü'l-BeyananTefsir-iAyi'l-Kuran**, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Daru Hecer, Kâhire 2001.

……., **Riyâdu'n Nadira fi Menâkıbi'l-'Aşere,** (Thk. Abdulmecid Tam'a Halebî), Mısır 1951.

TAKKUŞ, Muhammed Suheyl, **Târîhu'l-Hulefa er-Raşıdîn**, Dâru'n-Nefais, Beyrut 2003.

et-TEMMÂVÎ, Süleyman Muhammed, **Hz. Ömer ve Modern Sistemler**, trc.

Muhammed Vesim Taylan, İstanbul, 1993.

TOMAR, Cengiz, "Mısır" **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV yayınları, c. XXIX, İstanbul 2004.

UBEYD, Hasan, **el-Hukkâmu Mısır Min Amr b. el-Âs İla Abdunnasır,** Dâru'n-Nahdati'Arabiyye, Mısır 1988.

ULVAN, Ammar Abdullah Nasıh, **ed-Da'vetufi'l-Cihâdi Ve Ahkâmuhu**, Dâru İbn Hazm, 2008.

ÜLKÜ, Hayati**, İslam Tarihi**, Çelik yayınevi, İstanbul ts.

VAKIDÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, **Futûhu'ş-Şam,** (207/822), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

VEKİ', Muhammed b. Halef b. hayyân (306/918), **Ahbaru'l-Kudât**, I-III, 'Alemü'l-Kütüb**,** Beyrût, t.y.

VELLHAUSEN, Julius, **İslam'ın En Eski Tarihine Giriş,** (çev.Fikret IŞILTAN), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 844, İstanbul 1960.

YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'kûb (292/904), **Târîh**, I-II, Dârus-Sadr, Beyrut 2010.

YARDIM, Ali, "Dıhye b. Halife", **DİA**, Ankara 1994.

YAŞAROĞLU Hasan, **İslam'ın İlk Kapitalizm İtirazı Ebü Zerr El-Gıfârî ve Ebû Zerr Hareketi**, Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları 2013, cilt: VIII, sayı: 12, s. 1421-1433.

YILMAZ, Hüseyin, **"Kur'an Işığında İslam'a Davet**", **E.Ü.İ.F.D.** Sayı: I, sivas 1996.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", **DİA,** TDV Yayınları, Ankara 1988.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, **Hz. Muhammed'in Doğumundan Ölümüne Kadar İslam Dini Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.

YÜCEL, Ahmet, **HadisTarihi**, İfav, İstanbul 2012.

YÜKSEL, Mücahid, **Emeviler Döneminde Hristiyanlar**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2016.

ZEMAHŞERİ, Ebû'l-Kasım, **el-Keşşaf**, (538/1144), Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1995.

ZEHEBÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), **Târîhu 'l-İslam ve Vefeyâti'l-Meşâhir ve A'lâm,** I-LIII. (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Beyrut 1990.

……., **es-Siretü'n-Nebeviyye**, (thk. Husamuddin el-Kudsî), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

……., **Siyeru A'lami'n-Nübela**, I-XXIII, Muessetü'r-Risale, Beyrut 1982.

……., **Tecrîdu Esmâi's-Sahabe,** I-II, Daru'l-Me'rife, Beyrut ts.

ZEYDÂN, Abdulkerim, **İslamda Davet ve Tebliğ**, (Çev. Ruhi Özcan) Hisar Yayınları, İstanbul 1979.

ZİRİKLİ, Hayruddin, **el-A'lam**, I-VIII, Dâru'l-İlmi Li'l-Melayîn, Beyrut 2002.

ZUHAYLÎ, Muhammed, **Târîhu'l-Kadai fi'l-İslam**, Daru'l-Fikri'l-Muasır, suriye 2001.

ZUHAYLÎ, Vehbe, **'Ubâde b. Sâmit**, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1988.